

İbâzîlik Araştırmaları

Dr. Amr Halîfe En-Nâmî

2. Baskı

Tercüme

Doç. Dr. Orhan ATEŞ

Editör

Prof.Dr. Abdullah Demir

**Ankara
Eylül 2021**

İbâzî Kütüphane 8

İbâzîlik Üzerine Çalışmalar

Amr Halîfe En-Nâmî

Tercüme

Doç. Dr. Orhan ATEŞ

Editör

Prof.Dr. Abdullah Demir

© ***Bu eserin bütün hakları saklıdır.***

Kapak ve Sayfa Tasarımı

FMK Tasarım

2.Baskı / Ankara / 2021

ISBN

978-625-7624-81-7

Baskı

KALKAN MATBACILIK SAN.VE TİC.LTD.ŞTİ (49187)

Astana Yayınları

Akademisyen Eğitim Danışmanlık Yayıncılık Hizmetleri A.Ş.

Gökkuşuğu Mah. 1195 Sok. 2/A Çankaya/ Ankara Tel: 0 312 230 04 85

www.astanayayinlari.com

astanayayinlari@gmail.com

Takdim

Mezhepler, en öz anlamda “din anlayışındaki farklılıkların kurumsallaşması sonucu ortaya çıkan beşeri yapılar” olarak tarif edildiğinde mezheplerin din ile özdeş yapılar olmadığı, beşerî olduğu, oluşumunu tamamladığı süreçle ve sosyal yapı ile yoğun bir etkileşim içerisinde oldukları anlaşılacaktır.

İslam tarihi tetkik edildiğinde mezhepleri, herhangi bir dinin anlaşılma biçimleri olarak ele almak yerine onu din ile özdeş kılan yaklaşımların ilgili din mensupları arasındaki sosyal barışı bozmaktan ve aynı din çatısı altında birleşen insanlar arasında tefrika ve tenafür oluşturmaktan öte başka bir etki yapmadıklarını söyleyebiliriz.

Mezhep, insanlık tarihinin bir gerçeğidir ve sadece İslam dinine has bir olgu değildir. Gerek ilahî gerekse beşerî her düşüncenin, ikinci ve üçüncü şahıslara ulaştığı andan itibaren yeni bir yoruma ve yeni bir tanımlamaya maruz kalması kaçınılmazdır. Din ile ilgili yapılan ve benimsenen yeni yorumlar aynı zamanda o dinin ulaştığı topluluk içerisinde tutunmasına vesile olur.

Din anlayışları anlamında mezhep olgusu evrensel bir gerçekliktir. Bu anlamda mezhepler bir toplumda düncenin gelişmesine ve zenginleşmesine katkı sunar. Ancak mezhep olgusu yorum pratiğinden çıkartılıp dindaşlar arasında tefrikaya neden olan mezhepçiliğe dönüştüğü andan itibaren birleştirici özelliğini kaybeder.¹ İslam Mezhepleri Tarihi alanında yapılan yeni çalışmaların öncelikle mezhep olgusunu anlamaya yönelik metodolojiye ağırlık vermesi büyük önem taşımaktadır. Mezhepler ve mezhepleri oluşturan sosyal arkaplanlar bir bütün olarak sağlıklı bir şekilde tahlil edildiğinde mezheplerin en son tahlilde beşerî yorumlar olduğu anlaşılacak ve mezhepçiliğe açılan kapılar açılmamak üzere kapanacaktır. Dolayısı ile mezhepleri toplumu bölen ve atomize eden bir unsur olmaktan çıkaracak marifetin oluşması mezheplerin ta’lim edilme biçimi yani metodoloji ile yakından ilgilidir. Mezhepler hakkında cehalet yerine marifetin tercih edilmesi mezhep taassubu hakkındaki şikayetleri tümüyle ortadan kaldırmaya bile taassubun olumsuz tesirlerini en asgari seviyeye indireceğini söyleyebiliriz.

İbâzilik İslam düşünce tarihinde kurumsallaşan ilk fırkalardan birisidir. Ancak Ülkemizde İbâzilik hakkında yapılan araştırmalar henüz istenilen seviyeye

¹ Bkz. İşcan, Mehmet Zeki, Selefilik / İslami Köktencilğin Tarihi Temelleri, Kitap Yayınevi; Sönmez Kutlu Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri – OTTO; Mehmet Ali Büyükkara, Çağdaş İslami Akımlar, Klasik Yayınlar; Halil İbrahim Bulut, Şii-Sünni Polemiğinde Ebu Talib ve Dini Konumu, Araştırma Yayınları.

gelmemiştir. Özellikle İbâziyye'nin Kuzey Afrika boyutuyla ilgili yeni araştırmalara ihtiyaç vardır. Çevirisini yaptığımız Dr. Halîfe en Nâmî tarafından hazırlanan İbâzilikle ilgili doktora tezinin bu alana ciddi katkılar yapacağı kanaatindeyiz. Dr. Nâmî'nin bu çalışmasının Cambridge Üniversitesinde yapılması bir tesadüf değildir. Batılı araştırmacılar İslam mezheplerinin araştırılmasına son yüz yılın başlarında ciddi ağırlık vermişler ve İbâzilikle alakalı ciddi bir müktesebat oluşturmuşlardır. Motilinski, Wladyslaw Kubiak, Robinacci, Nallino gibi batılı araştırmacılar onlardan sadece bir kaçıdır.

Ülkemizde İbâzilikle ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda ilk çalışmanın 1923 yılında **İbrahim Hakkı İzmirli** tarafından yapıldığını görüyoruz.² Ardından **Yaşar Kutluay** tarafından bir makale kaleme alınmıştır.³ Ancak Doktora düzeyinde ilk kapsamlı araştırma **İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri**, adıyla **Ethem Ruhi Fığlalı** tarafından yapılmıştır.⁴ Ayrıca Fığlalı'nın İslam mezhepleri ve İbâzilikle ilgili yaptığı çeviriler,⁵ İslam Ansiklopedisine yazmış olduğu "İbâzilik" maddesi⁶ ve kaleme aldığı makaleler İslam Mezhepleri Tarihi alanına ciddi katkılar sağlamış ve İbâzilikle ilgili yeni akademik araştırmaların önünü açmıştır. **Harun Yıldız** tarafından hazırlanan **Kendi Kaynakları Işığında Hariciliğin Doğuşu** isimli doktora tezi, **Sîre** çevirisi ve makaleleri⁷; tarafımızdan yapılan **Günümüz Umman İbâdiyyesi**⁸ isimli doktora tezi, **Mu'tezile İbâziyye Etkileşimi** isimli araştırma, ilgili makaleler, çeviriler⁹ ve danışmanlığını yaptığımız tezler¹⁰ bu bağlamda değerlendirilebilir.

² İzmirli, Mahfel Dergisinin 78 IV. cildinin 37,39 ve 40. sayılarında İbâzilik hakkında Osmanlıca üç ayrı makale kaleme almıştır. Bu makalelerde klasik mezhepler tarihi kaynaklarında yer alan bilgilere yer verilmiştir. Yeni kaynaklar kullanılmamış ve yeni tespitler bulunulmamıştır.

³ Kutluay, Yaşar, "İbâziler'e Ait Bazı Metinler" AÜİFD, XV, (1967), 141-149, British Museum, L.Or.2606

⁴ Fığlalı, Ethem Ruhi *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983.

⁵ Kafafi, Muhammed, "Ebû Sa'îd Muhammed b. Sa'îd al-Azdî al-Kalhâtî'ye Göre Hariciliğin Doğuşu", (Çev. Ethem Ruhi Fığlalı), AÜİFD, XIX, (1973), 177-191; Montgomery, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, (Çev. Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara, 1981.

⁶ Fığlalı, Ethem Ruhi, "İbâziyye" DİA, XXIX, 256

⁷ Harun Yıldız "İlk Dönem Haricilerinin Doğuşunu Etkileyen SosyoKültürel Faktörler"; Sâlim b. Zekvân, es-Sîre, (Terc.Harun Yıldız), Ankara Okulu, Ankara 2016.

⁸ Ateş, Orhan, Günümüz Umman İbâdiyyesi (Uludağ Ün. İlahiyat Fakültesi, Danışman Tevfik Yücedoğru), Bursa 2007.

⁹ Er- Rebi' b. Habîb, *Müsned*, (Çev. Orhan Ateş) Astana Yayınları, Ankara 2021; Cabir b. zeyd, *Resâil*, (Çev. Orhan Ateş) Astana Yayınları, Ankara 2021; Ebu'l-Kâsım b. İbrâhim el-Berrâdî, *İbâzi Tarihi*, (Çev. Orhan Ateş) Astana Yayınları, Ankara 2021; Ebu Zekeriyya Yahya b. el-Hayr b. Ebi'l-Hayr el-Cannâvunî, *İbâzi Fıkhi*, (Çev. Orhan Ateş) Astana Yayınları, Ankara 2021; Ahmed b. Hamed el-Halîlî, *İstibdat*, (Çev. Orhan Ateş) Astana Yayınları, Ankara 2021; Muhammed Salih Nasr, *İbâzilerde Davet yöntemi*, (Çev. Orhan Ateş) Astana Yayınları, Ankara 2021; Nasır b. Ali b. Salim en-Neddâbî, *İbâzi Mezhebinde İletişimsel Düşünce*, (Çev. Orhan Ateş) Astana Yayınları, Ankara 2021.

¹⁰ **Önemli**, Kadri, Erken Dönem İbâzî Kaynaklarında İbâziyye'nin Dini ve Siyasi Görüşleri, (Doktora. Tezi, Dicle Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı; **Yanmış**, Kadriye, İslam Mezheplerinde Tekfir ve İbâdiyye'nin Tekfir Anlayışının Mukayesesi, 2015. (Danışman: Doç. Dr. Orhan Ateş); Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri

İslam mezhepleri anabilim dalı haricinde İbâzilikle ilgili en fazla çalışmanın hadis alanında olduğunu söyleyebiliriz. İbâzî bilgin Rebi' b. Habîb tarafından hazırlanan **Müsned** araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bu alanda **Bünyamin Erul** tarafından kapsamlı bir makale kaleme alınmıştır.¹¹ Erul, tarafından hazırlanan bu makale hadis alanında yeni araştırmaların önünü açmıştır. Bu bağlamda Kadir **Demirci**¹², Tevhid **Bakan**¹³ ve Ahmet **Özdemir**,¹⁴ tarafından yapılan çalışmaları zikredebiliriz. İslam tarihi alanında Adnan **Demircan** tarafından yapılan çalışmaların İbâzilik araştırmalarına dolaylı da olsa ciddi katkılar sunduğunu söyleyebiliriz.¹⁵

Dr. Halife en- Nâmî tarafından hazırlanan Doktora tezinin dilimize çevrilmesinin İbâzilikle ilgili yeni araştırmalara kapı aralayacağını umuyoruz. Dr Halife en- Nâmî'nin tezinde kullandığı referanslar genellikle el yazma (mahtuta) kaynaklardır. Bunun nedeni tezin hazırlandığı dönemde ilgili kaynakların tahkikleri yapılmamış ve neşredilmemişti. Ancak günümüze geldiğimizde Dr. Nâmî tarafından kullanılan kaynakların tamamına yakını neşredilmiştir. **İbâzilik Araştırmaları** isimli bu eser İbâziyye'nin özellikle Kuzey Afrika boyutu hakkında faydalı bilgiler sunmaktadır.

Dr Halife en -Nami'nin hazırlamış olduğu tezin orijinali İngilizcedir. Daha sonra tez Arapçaya çevrilmiştir. Biz çeviriyi Arapçası üzerinden yaptık ve tercümede mana merkezli çeviri tercih edilmiştir.

Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı; **Sülün**, Cevat, Câbir b. Zeyd ve İbâziyye İçindeki Rolü, 2016. (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Orhan Ateş) (Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Dicle Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı.

¹¹ Erul, "Bünyamin, Hicrî II. Asırda Rivayet Üslûbu (III): er-Rabî' b. Habîb (ö. 175-180) ve Rivayet Dirayet Açısından el-Câmi'i" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [AÜİFD], XLIV. cilt, 2. sayı, 27-68. Sayfa Ankara, 2003

¹² Demirci, Kadir, *İbaziye ve Hadis*, Ankara 2012

¹³ Bakan, Tevhid İbâdiler ve Hadis EKEV Akademi Dergisi, VIII/20, Ankara 2004

¹⁴ Özdemir, Ahmet, İbâziyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in *Müsned*'i, 2018 Mardin.

¹⁵ Demircan, Adnan, *Emeviler*; Beyan yayınları; *İslam Tarihinin İlk Döneminde Birlikte Yaşama Tecrübesi*, Beyan Yayınları; İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi, Beyan yayınları.

İthaf

Anadoludaki her çocuk gibi ben de aile büyüklerimin hikayelerini dinleyerek büyüdüm. Bunlar içerisinde Şükrü dedemizle ilgili anlatılan anekdotlar benim akademik bir çizgi takip etmemde çok ciddi katkı sağladı. Ruslar Doğu Anadolu'yu işgal ettiğinde sivil halka muhaceret yolu gözükür. Yaşlı Şükrü Dede eşyalarını bir kağnıya yükler diğer muhacirler ile birlikte Çorum'a doğru yola koyulurlar. Yol uzadıkça kağnıyı çeken hayvanlar da yorulmaya başlar. Çimen dağuna geldiğinde hayvanların iyice yorulduğunu gören Şükrü Dede, kağnıda ne kadar ev eşyası varsa hepsini yavaş yavaş kağnıdan atar ve kitapları ile yolculuğuna devam eder. Şükrü Dedemin, kağnıda dünyalık adına ne varsa hepsini golda bırakıp ilmi tercih etmesi; kitaplar ile yola devam etmesi beni çok etkiledi. Hafız Eşref Dedem, Erzurumlu Alvarlı Efe Hazretlerine bir vesile ile Şükrü Dede'yi sorar. O da "herkes bize sorardı biz de sizin dedenize sorardık" cevabını verir. Bu çalışmayı Şükrü dedemin şahsında hayatını ilme adayan tüm büyüklerime ithaf ediyorum.

Doç. Dr. Orhan ATEŞ

İçindekiler

Takdim	3
İthaf	7
GİRİŞ.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

İBÂZİYYE'NİN OLUŞUMU, İBÂZİYYE'NİN HAVÂRİC HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	23
İBÂZİYYE'NİN HAVÂRİC HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

İBÂZİLER'İN İLK İMAMI İMAM CÂBİR B. ZEYD	49
CÂBİR'İN FETVALARI VE RİVAYETLERİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR.....	53
CÂBİR'İN İBÂZİYYE İLE ALAKASI HAKKINDA İBÂZÎ OLMAYAN ALİMLERİN GÖRÜŞÜ	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BASRA'DAKİ İBÂZİYYE CEMAATİNİN İKİNCİ İMAMI EBU UBEYDE MÜSLİM B. EBÎ KERÎME.....	67
1. Şeyhler Meclisi	72
2. Genel Meclisler	73
3. Davetçi/İlim Ehli Meclisleri.....	73
İBÂZİYYE'NİN KUZEY AFRİKA'DA YAYILIŞI	78
Hameletü'l-İlm	81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FIKHU'L- İBÂZÎ	87
HADİS ALANINA İBÂZİYYE'NİN KATKILARI	91
EL-CÂMİ'U'S-SAHİH	94
1. EL-MÜDEVVENE	97
Müdevvene'nin İçeriği	97
2. ED-DİVÂNU'L-MA'RÛZ ALÂ ULEMÂ'L- İBÂZİYYE.....	100
3. EBU SAÎD ABDULLAH B. ABDULAZİZ'E AÎT "KİTÂBU'N-NİKÂH EŞ-ŞİGÂR"	102
4. İBÂZİYYE VE REY	103

BEŞİNCİ BÖLÜM

İBÂZÎ KELAMI	107
1. RU'YETULLAH	111
2. ALLAH İLE İNSAN ARASINDAKİ İLİŞKİLER İLE İLGİLİ KONULAR	113
3. İNSANLAR ARASI İLİŞKİLERLE İLGİLİ ORTAYA ÇIKAN MESELELER	117
Kur'an	123
İmamet Meselesi	126
Şefa'at.....	127
Büyük İslam Fırkalarına Göre İbâzî Akidesinin Konumu	128
4. İBÂZİYYE MEZHEBİNİN FURULARI.....	133
1. Vehbiyye	135
ED DİYÂNÂT ŞEMMAHİ'NİN KALEMİNDEN (İBÂZÎ VEHBİYYESİ'NİN AKİDESİ).....	136
1. Tevhit:.....	136
2. Adl.....	137
3. Kader	137
4. Velâye ve Berae	137
5. Emir ve Nehiy	138

6. Va'd ve Va'id	138
7. İki Menzil Arasında Bir Menzil.....	138
8. İki Menzil Arasında Bir Menzil Yoktur	138
9. İsimler ve Hükümler:	138
I. Nükkariye.....	139
II. Halefiyye	144
III. Neffasiyye.....	145
IV. El-Hüseyniyye- Ömeyriyye.....	147
V. Es- Sekkakiyye.....	149
VI. El-Feresiyye.....	150
AKİDE ALANINDA İBÂZİ KAYNAKLAR.....	151
Birinci Kısım:	154
İkinci Kısım:.....	154
Kur'an'daki Teşbihi Ayetlerinin Tefsirine Girip Hata Yapanlar	157
Teşbih Konusuna Girip Kur'an	
Ayetlerinin Açıklanmasında Hataya Edenler	158

ALTINCI BÖLÜM

VELÂYE VE BERÂE NİZAMI	167
VELÂYE VE BERÂE'NİN ANLAMI:.....	167
VELAYETİN KURALLARI.....	169
Kişi Aşağıdaki Durumlarda Velayeti Hak Eder	176
Velayet Konusu İle Uyum Sağlayan Diğer Dört Konu.....	176
İmamı Adil /Sultanı Adile Velayet.....	177
Şirkten Sonra İslam'a Dönen Kimseler.....	177
YanlıŞ Görüşlerinden Dönüp İbâzî Olanların Velayeti.....	178
Çocukların Velayeti.....	178
Bülüğa ermeyen Müslüman çocukları için velayetin tahakkuku.....	179
Berâetin Kuralları	179
İkinci Vech: kişilerden ve fertlerden beri olmaktadır.	181
VUKUF	183
Velâye ve Berae nizamının kökeni	184
İbâzîler İslam toplum merhalelerini aşağıdaki gibi sınırladılar	190

Velâye Ve Berae Sisteminin İbâzî Fıkına Etkisi	194
--	-----

YEDİNCİ BÖLÜM

MESALİKU'D-DİN.....	197
İBÂZİ TOPLUMUNUN GEÇİRDİĞİ AŞAMALAR.....	197
1. Zuhur Aşaması	198
2. Savunma Aşaması.....	198
3. Şirâ Aşaması.....	199
4. Kitmân (Gizlilik) Aşaması	202

GİRİŞ

İbâziyye ya da Ebâziyye olarak adlandırılan mezhep, İslam tarihinde ortaya çıkan en eski İslamî fırkalardan birisidir. Bu mezhebin doğuşu hicri birinci asrın ikinci yarısına denk gelmektedir. İbâziyye fırkası ismini Abdullah b. İbâz'dan almıştır. Abdullah b. İbâz, fırkanın ilk fakihlerinden birisidir.

İslami bir topluluğu içine alan İbâziyye ismi, kitapların çoğu tarafından Havâric'in mutedil bir kolu olarak değerlendirilmektedir. İbâziyye prensiplerine sıkı sıkıya bağlı olan bu fırkanın taraftarları, bağımsız bir topluluğu oluşturmaktadır. Günümüzde İbâziler'in en çok buldukları bölge Arap Yarımadasının Güney Doğusunda bulunan Umman Sultanlığıdır. İbâziler, Umman Sultanlığı dışında azınlık olarak Doğu Afrika kıyısında bulunan Zencibar'da; Libya'da Zevare ve Nefuse dağlarında; Tunus'da Cerbe Adasında ve Cezair'de Mizâb Vadisinde bulunmaktadır.

İbâziyye'nin usulleri, öğretileri ve gelişimi hakkında çok az kişi bilgi sahibidir. Az sayıdaki Avrupalı çağdaş araştırmacı, İbâzilik araştırmalarına faydalı katkılarda bulunmaya başlamıştır. Ancak onların araştırmaları öncelikle İbâzî toplumun tarihine, sosyal ve dinî hayatın bazı yönlerine veya bugünkü sosyal yaşamlarına yönelmiştir. İbâzî fıkı hakkında çok az araştırma yapılmıştır. Bu sebeple İbâzî öğretiler üzerinde ciddi bir şekilde durulmamış ve (ilmi olarak bu konular) işlenmemiştir. Avrupalı araştırmacılar birinci derecede, İbâzî tarihiyle ilgili kaynaklara dayanan araştırmalar yapmışlardır. Ama fıkıh ve kelamla ilgili çok sayıdaki kitap uygun bir biçimde kullanılmamıştır. Söylenilenden amaç şudur, şüphesiz bu kaynaklara ulaşmak da kolay bir iş değildir. İbâzî kaynakları ve onların referanslarını içeren en eski çalışma *Motilinski*'nin yazmış olduğu *Mizab Bibliyografyası* isimli makaledir. Motilinski makalesinde *Berrâdî* tarafından belirtilen İbâziler'in faaliyetlerini ve işlevlerini tek tek saymıştır. Buna ek olarak bir takım mülahazalarda bulunmuş ve ulaşılabilecek olan bazı sonuçlara da ulaşmıştır. Ancak makalesinde Berradi'nin zikrettiği eserlerin yerlerini dikkatli bir şekilde belirtmemiş ve gönülleri rahatlatıcı bilgiler vermemiştir. Ancak bazı tarihi faaliyetlerden ve olaylardan bahsetmiştir. Bunlarla beraber bu araştırma kıymetlidir. Zira bu araştırma İbâzî bibliyografyası hakkında giriş niteliğinde olup daha sonra yapılacak araştırmaları kolaylaştıracak bir adımdır. Mizap İbâziler'i'nin çalışmaları hakkında en güzel ve en yeni çalışma J. Shcacht tarafından yazılan *Masâdir Meraci'il-İbâziyye* isimli makaledir. Yazar bu eserinde *Mizab* kütüphanelerinde bulunan tüm el yazma nüshaları konularına uygun bir şekilde tek tek düzenleyerek belirtmiştir. Ayrıca bu makalede kütüphanelerin isimlerini ve

yazma eserlerin rakamlarını tek tek vermiştir. Bunun dışında diğer muasır araştırmacılar tarafından toplanan bazı İbâzî el yazması belgeler de mevcuttur. Bunlar Polonya da Krakow'da bulunmaktadır. Wladyslaw Kubiak isimli araştırmacı bu belgeleri *el-Mahtutatu'l-Arabîyyetu fi Polonya* isimli makalesinde toplamıştır. Bu araştırma *Arapça Yazma Eserleri Enstitüsü Dergisinde* yayınlanmıştır. Bunun dışında *Napoli Doğu Enstitüsünde İbâzî el yazması eserler* isimli bir çalışma daha vardır ki, bu çalışmayı *Robinacci* hazırlamıştır. Robinacci makalesinde İbâzî yazma eserlerden bahsetmektedir. Yine burada kaynak listesi Seyyid Fuat tarafından hazırlanan Kahire *Daru'l Kütüp*'de bulunan İbâzî el yazmalarından da bahsedilmektedir.

Bu araştırmaları yaparken Doğu Afrika'da bulunan İbâzî toplulukların yazma eserlerini araştırmak için iki defa gezi düzenledim; bunlardan ilki Haziran ve Eylül aylarında 1968 de, ikincisi ise Kasım ve Aralık aylarında 1969 yılında gerçekleşti. İbâzî olmam sebebiyle özel ve genel kütüphanelerdeki İbâzî yazma eserlere ulaşmam benim için çok kolay oldu. Bu arada bir sürprizle karşılaştım; kanı şu ki, Batıda yapılan çalışmaların çoğu buralarda yapılmıyor gibi gözüküyor. Oysa buralarda da iyi bir seviyede (Batılılar tarafından yapılan çalışmalara benzer çalışmalara) yapılıyor. Bunlara ek olarak, bu alanda gelecekte çok sayıda keşif yapılacağına dair büyük bir umut var. Ben ilk seyahatim esnasında elde ettiğim yeni el yazma eserleri *Mecelletü'l Dirasati's- Samiye* dergisinde neşrettim. Ve ben yakın gelecekte keşfettiğim el yazma eserleri içine alan bir tablo (liste) hazırlamayı umuyorum.

Tam olarak henüz keşfedilmemiş ve en kıymetli İbâzî yazmalarının bulunduğu yer Oman'dır. Bu durum İbâzilik çalışması yapanlar açısından önemlidir. Doğrusu ben Umman ziyareti yapamadım ama Ummanlı bazı arkadaşlarım vasıtası ile çok değerli bazı İbâzî el yazması eserleri elde ettim, bu eserler erken dönem İbâzî bilginleri tarafından yazılmış fıkhîta ve siyerde erken dönemle ilgili olaylardan bahseden eserlerdir. (Bu bilgiler) İbâziyye mezhebinin usulünün ve yönteminin araştırılması açısından çok ciddi fayda sağladı. Aynı zamanda İbâzîler'in İslam tarihinde ortaya çıkan ilk muhalif hareketler ile ilişkisini çözmek adına da çok büyük bir fayda sağlamıştır.

Umman, İbâzîler'in merkez olarak kabul ettikleri bir yerdir, İbâzî önderliği için de bu böyledir. Zira Saltanat-ı Umman, Avrupalı araştırmacıların güvenini kazanmış bir ülkedir. 1969 yıllarında Oxford üniversitesi hocalarından Dr. Wilkinson, Saltanat-ı Umman'da *Halk Yerleşimi* üzerine hazırlamış olduğu doktora tezinde bunu açık bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak ben bu hususu daha fazla uzatıp

tartışmaya açmayacağım. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, her ne kadar yerine getirmek zor olsa da Saltanat-ı Umman'dan sürekli olarak araştırmalara katkı sunacak kaynakların daha fazla çoğaltılması ve keşfedilmesi istenmektedir. Şüphesiz İbâziyye mezhebinin İbâzî bölgelerdeki gelişimini ortaya koyabilecek büyük bir fotoğraf oluşturmak gerekir. İlk İbâzî kaynakların çoğunluğu Basra'dan Umman'a nakledilmiştir. Ki Umman'da çok güçlü bir önderlik tesis edilmiş, burada ilim adamlarının görüşlerini geliştirmelerini sağlayacak çok uygun bir atmosfer oluşturulmuştur ve İbâzî edebiyatına katkı sunacak büyük bir fotoğraf ortaya konmuştur. Basra'dan Umman'a nakledilen kaynakların dışında başka bölgelere de nakledilen kaynaklar vardır; ancak ilk dönemde, akide ile ilgili asli kaynaklar özellikle Umman'da muhafaza edilmiştir. Bundan dolayı (İbâzîliğin gelişimi ve fikirleri açısından) önemli keşifleri yapabilmek Umman'da daha muhtemeldir.

Aynı şekilde Avrupalı araştırmacılar Kuzey Afrika'daki İbâziler 'e de çok önem vermişlerdir. Onların Kuzey Afrika ile ilgili araştırmaları **Masqueray** vasıtası ile gelişmiştir. Masqueray, **Ebu Zekeriyya el-Vercilânî'ye** ait **Siyer'i** Fransaya tercüme etmiştir. Masqueray tarafından yapılan bu çalışma diğer araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Böylelikle diğer araştırmacılar İbâzilikle ilgili yapılan farklı araştırmalara katkı sunmuşlardır. Özellikle tarih alanında **Motylinski** ciddi bir katkı sunmuştur; **Motylinski** bir makale kaleme almıştır; bu makalede İbâzî kaynakları bir liste halinde tek tek zikretmiş ve İbâzî bilginler tarafından yapılan etkinliklerin muhtevası hakkında bilgi vermiştir. Özellikle İbâziler'in şeyhleri ve siyerleri hakkında bilgi vermektedir. Buna **Ebu Zekeriyya'nın Siyer'i**, **Berrâdî'nin Cevâhir'i**, **Dercinî'nin Tabakât'ı** ve **Şemmahî'nin Siyer'i** örnek olarak verilebilir.

Bunun dışında **Motylinski**, **İbn Sagîr** tarafından yazılan Rüstemiler'in tarihini ele alan **Tarihu İbn Sagîr el-Mâlikî an Eimmeti'l-Rüstemiyyîn** adlı kitabını tahkik ederek Fransızca'ya tercüme etmiştir.

Motylinski'nin bu çalışmalarından sonra ciddi manada İbâzî kaynaklara yönelik inceleme ve araştırmalar gerçekleşmiştir. Mesela **Lewicki**, **Tabakât-ı Dercinî** ve **Şemmahî'nin Siyer'i**ni ele alıp incelemiştir. Aynı şekilde **Robinacci**, **Berraâdî'nin Cevâhir'i**ni inceleyip kitap olarak neşretmiştir. Bunların yanında **Vesyanî'nin Siyer'i**nin bir nüshasını da elinde bulundurmaktadır. Bunları makalelerinde tek tek zikretmiştir. Bunu yaparken Vesyanî'nin bu konuda zikretmiş olduğu maddelerden de faydalanmıştır. **Lewicki**, diğer İbâziler hakkında yazılan tarihi bilgilerden de istifade etmiştir. Bunların yanında bu makalede farklı bölgelerde yaşayan özellikle Kuzey Afrika'da yaşayan İbâziler ile ilgili birkaç konuyu da ele almıştır. Onların

fikri, siyasî ve ticari hayatları hakkında bilgi vermiştir. Doğrusunu söylemek gerekirse onun tarafından yapılan bu çalışmalar kaynak eksikliklerinden dolayı bazı yanlışları ihtiva etmesine rağmen yine de önceliklerden daha fazla kabul görmüştür. Bunun dışında **Strothmann** Kuzey Afrika İbâziler'i üzerine araştırmalar yapmıştır. Özellikle (el- Berberiyeye ve el İbâziyye) adlı makalesinde tarih hakkında veciz bir sunum yapmış ve güzel tarihi bilgiler vermiştir. Bundan sonra **Şeyh Bekri**'de Kuzey Afrika'daki İbâziler ve onların dışındaki Hariciler hakkında daha güzel bir çalışma yaparak *el-Havâric ve Berberiler* isimli makaleyi kaleme almıştır. Tüm bu çalışmalardan sonra, İtalyan Araştırmacılar, İslam tarihinin erken döneminde yapılan siyasî ve politik tartışmalarla ilgili araştırmalarda İbâzî kaynakları kullanmaya başlamışlardır. Özellikle **Vaglieri** isimli araştırmacı Hz. Ali ve Muaviye arasındaki mücadeleyi anlatırken bu kaynakları kullanmıştır. Aynı şekilde **Robinacci** de Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân ve İbâziler arasındaki ilişkiyi incelerken İbâzî kaynaklardan faydalanmıştır.

Batılı Araştırmacılar İbâziler'in kelimeleriyle ilgili yazdıkları makaleler hakkında tartışmalar yapmışlardır. 1905 yılında **Amr b. Cümeyl** tarafından yazılan *İbâzî Akidesi'nin*, **Motilinski** tarafından Fransızca'ya tercüme edilmesiyle birlikte bu makaleler gün yüzüne çıkmaya başladı. Daha sonra **Nallino**, İbâzî akidesi üzerindeki Mu'tezile'nin etkileşimi hakkında mülâhazalarını yazdı. Sonra **Marino**. O da İbâziyye nin fıkhi üzerine mülâhazalarını yazdı. Yine bu alanda **Smogorzewski** İbâziler ile Malikiler arasındaki farklara işaret eden bir makale ele aldı. Bu makalede yazarı belli olmayan birkaç manzumeyi zikretti. *Şi'ru'l- İbâzî ani'l-Arâi'l-Hilâfiyyeti Min Malikiyyeti ve'l- İbâziyye*. Sonra **Lewicki**, İbâziyye'nin furuatları hakkında dolu dolu bilgi aktaran bir makale yazdı. Aynı şekilde Ebu Zekeriyâ Cennâvunî'ye ait *Dırâsat ani'l-Akîdeti'l- İbâziyye* adlı eseri **Rubinacci** İtalyancaya tercüme ederek öne çıkardı, bu bağlamda İbâziyye'nin diğer İslam fırkaları ile ilişkisini araştırdı.

İbâzî fıkhi ile ilgili günümüze gelinceye kadar ciddi anlamda bir araştırma yapılmamıştır. Orada İbâzî fıkhi'nin ikincil bir şekilde ale alınıp tartışıldığı çok az sayıda makale vardır. **Motilinski**'nin ele aldığı *"La Purita rituale secondo gli İbâzî ti"* makalesi bunlardan birisidir. Bu makalede, temizlik konusunu İbâziyye fırkası ve diğer İslam fırkaları arasında mukayeseli bir şekilde ele alan bir çalışma sunmuştur.

Crupi La Rosa tarafından İtalyanca yazılmış, Kuzey Afrika'da İbâzî akidesinin yayılmasına katkı sunan kaynakları ele alan bir makale daha vardır. Bu çalışma çağdaş araştırmacı Abdullah b. Yahya el- Barununî'nin *"Sellemu'l-Âmmeti ve'l-Mübtedîn"* adlı çalışmalarına mebnidir. Bunun dışında **Goichon**'un Fransızca

kaleme aldığı “**Mizab da kadın hayatı**” (**La vic Femine au M'zab**) adlı bir çalışma vardır.

Aynı şekilde, **Milliot**'un “**Mizaptaki İbâzilik ile ilgili Tartışmaların Mecmu'u**” isimli bir makale çalışması vardır, Yazar makalesinde İbâzî fıkhnının bazı noktalarına değinmiştir.

İbâziyye organizasyonu Azzabe'ye yönelik çalışmalar olarak birkaç makale vardır. vardır. **Motilinski**'nin “**Halka**” üzerine yazdığı makale ve **Rubinacci** tarafından yazılan bir diğer makale “**Un Antico documanto di vita cenobitica musulmana**” dır. Yazar makalesinde “Halka”nın usullerini” ele almaktadır. Bunlar, Magrib'deki İbâziler ile ilgili çalışmalar hakkında Avrupa dilleri ile yazılmış temel eserlerdir.

İslamdaki ilk mezheplerin oluşumunu ele alan araştırma azdır. Avrupalı araştırmacıların tamamı İbâziler'i doğrudan Havâric içinde bir fırka olarak değerlendirmektedirler. İbâzî olmayan Müslüman alimler de devamlı olarak İbâziyye fırkasına aşırı ve bidat ehli Hâricîler nazarıyla bakmaktadırlar. İbâziyye akidesi ile ilgili çalışmalara ve İbâziyye'nin açık bir fotoğrafını ortaya koymaya ciddi bir şekilde önem vermiyorlar. Örneğin çok az bir zaman önce Mısır ve Kuveyt' de İslam fikhî üzerine yazılan iki ansiklopedide ancak İbâziyye İslam mezhepleri içine dahil edilmiştir. İşte bu ansiklopedilerde İbâziler'in isimlerinin geçmesi elbette güzel bir durumdur. Bu sevindirici gelişmeler İbâziler'in uzunca süreden beri devam eden etkinliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu etkinliklerin amacı komşu Müslüman ülkeler tarafından İbâziler'in daha iyi ve doğru tanınmasına matuftur. Bu etkinlikler ilk defa Cebel-i Nefusa'da **Süleyman Paşa el-Barunî** tarafından başlatılmıştır. Kendisi aktif Müslüman bir siyasetçidir. 1911 yılında İtalya ile olan savaşta ciddi bir rol oynamıştır. Aynı şekilde el-Bârûnî Müslümanların uyandırılması ve biçimlendirilmesinde önemli rol oynamışlardır. Aynı şekilde Bârûnî 'nin Osmanlı devleti ile olan güçlü ilişkileri ve İslam davası uğruna gösterdiği sert mücadelenin de büyük bir etkisi olmuştur. Çünkü o Müslümanları birbirlerini en iyi şekilde anlamaya ve anlaşmaya çağırıyordu. Hatta o, Müslümanları aralarındaki ihtilafları unutmaya çağırın ilk kişidir ki bu ihtilaflar, ilk mezhep imamlarının görüşlerinden kaynaklanan ihtilaflardır. Aynı şekilde ihtilafları doğrudan Kur'an ve Sünnet'e arz etmeyi teklif eden ilk kişidir. Bârûnî'nin İslam topraklarında elde etmiş olduğu bu uluslararası sağlam konumu, sömürgeci ve istilacı batıya karşı göstermiş olduğu kahramanca mücadelesinden kaynaklanmaktadır. Onun kahramanlığı ciddi anlamda takdir toplamıştır. Öyle ki vahdet-i İslam adına İbâziler için bir katkı sağlamıştır. Günümüz Müslüman liderler tarafından slogan olarak kullanılan

Vahdet-i İslam'a İbâziler adına büyük bir katkı sunmuş ve takdir toplamıştır. Aynı şekilde Bârûnî İbâzî görüşlerin dinlenmesine de yol açmıştır. Bârûnî, yaşadığımız bu yüzyıldan önce Kahire'de kurmuş olduğu Bârûnî taş matbaasına ek olarak kendine özgü bir matbaa kurmuştur. O matbaada, *el- Esedü'l- İslam* sayfasını çıkarmıştır, bu sayfada kendi görüşlerini yaymış ve İbâziler'i en güzel şekilde tanıtacak açık ve net bir fotoğrafı ortaya koymaya çalışmıştır. Gerek Ummanlı gerekse Magripli yazarların eserlerini az da olsa bu matbaalarda neşretmiştir. Bârûnî, İbâziler'in tarihini anlatan *Ezhâru'l-Riyadiyye* isimli bir eserini yazmıştır. **Bârûnî** tarafından Mısır'da başlatılan bu aktiviteleri ondan sonra merhum **Mizablî Ebu İshâk İbrahim İtfeyyîş** devam ettirmiştir. İtfeyyîş, Fransızlar kendisini Cezayir'den sürgün ettikten sonra Mısır'a yerleşmiştir. Mısır'da *Minhâc* adlı dergisini çıkarmıştır. İtfeyyîş, muasır İbâzî alim Muhammed b. Yusuf İtfeyyîş'in bazı çalışmalarına katılmış ve bu çalışmaları dergisinde neşretmiştir. Aynı şekilde Ummanlı büyük alim **Sâlimî**'nin bazı çalışmalarına katılmış ve dergisinde neşretmiştir. Mısır'da kaldığı uzun zaman boyunca İbâziler'in gayr-ı resmi temsilciliğini yapmıştır. İbâziler'i ve onların görüşlerini sürekli olarak savunmuş ve yaymaya çalışmıştır. Bununla beraber İbâzî çalışmalar hakkında bir şuranın oluşması için gayret göstermiştir. İbâziler'in tanınması adına onun yaptığı çalışmalar büyük bir önem taşımaktadır. Onun bu gayretlerini çıkarmış olduğu *el-Minhâc* isimli dergide bariz bir şekilde görmek mümkündür. Bununla beraber telif etmiş olduğu eserlerdeki mülahazalar ve Arapçaya tercüme edilen *Dairtü'l-Mearifil-İslamiyye* isimli eser üzerine zaman zaman yapmış olduğu yorumlar bunu açık bir şekilde göstermektedir. O, İbâziler hakkında öne sürülen yanlışları düzeltme adına ciddi gayret sarf etmiştir.

Ceziredeki alimler topluluğu tarafından ortaklaşa yapılan etkinlikler ve Mizaptaki *Reform partisi* yöneticileri tarafından yapılan benzer aktivitelerin hepsi Tunus ve Cezayir'de ortaklaşa bir şekilde düzenlenmiştir. Tunuslu İbâzî yöneticiler ve alimlerin hepsi Abdulaziz es-Sa'labî'nin *Anayasal Partisinin* ativitelerine destek olmuşlardır. Bunun dışında belirgin İbâzî şahsiyetlerden biri olan Merhum **Muhammed es- Semînî**'dir. **Semînî** aslen Mizablî'dir. Tunus'da büyük bir kütüphane kurmuş ve İbâzî kitapların neşrine ciddi katkı sağlamıştır. Onunla birlikte Tunus Cerbe alimlerinden ve *Mürşidü'l-Ümme* isimli meşhur gazetenin yazarlarından olan merhum **Süleyman el Cadevî**'de İbâzî kaynakların neşrine ve tanıtımına önemli katkı sağlamıştır. Ayrıca Cezayir de benzer faaliyetlerde bulunan bir diğer alim de **Ebu Yakzan İbrahim**'dir. Kendisi Fransızlar döneminde sekiz adet farklı gazete çıkarmıştır. Yine **Şeyh Beyyud İbrahim b. Ömer** adlı alim de Mizap'taki **Modern Reform Hareketinin** yöneticilerinden ve Mizap'taki

medreselerden sorumlu kişi idi. Bu iki kişi yani Ebu Yakzân İbrahim ve Şeyh Beyyud İbrahim *Ülemâü Sünneti'l Barizîne fi'l-Cem'iyye* isimli topluluk içerisinde sadık dürüst arkadaşlar ve sünnete bağlı aktif kişilerdi. İhlas sahibi her iki alimin de amacı alimler ve komşu (ülke) lar tarafından İbâziler'in doğru anlaşılmasını sağlamaktır.

Barunî'den ilham alan bu faaliyetler neticesinde İbâziler'e karşı olan sert muhalefet biraz yumuşamıştır. İbâziler'in normal bir şekilde görüşlerini sunmalarına imkan tanıyan bir atmosfer oluşmuştur. Özellikle son olarak Libyalı Cebel-i Nefusa'dan **Ali Yahya Muammer**'in katkısı çoktur. *El- İbâziyye fi Mevkibi't-Tarih* adı altında çok sayıda kitap yazmıştır. Muammer'in asıl amacı, farklı coğrafyalarda yaşayan İbâziler hakkında genel bir araştırma ve bakış açısı ortaya koymaktır. Bunun dışında şer'i hükümleri ortaya koyan çok sayıda çalışma yapmıştır. Onun dışında **Muhammed Ali Debbûz** da bu alanda çalışma yapan alimlerinden birisidir. O İbâzî bakış açısı ile Fas tarihini yeniden yazmayı taahhüd etmiş ve şimdiye kadar on yedi cilt neşretmiştir. Bu çalışmasını tamamlamayı ummaktadır. İlk üç cilt Mağrib'in büyük tarihini kapsamaktadır. Geriye kalan diğer ciltler ise modern dönemde Cezayir'in incelenmesi ve Cezayir devrimi ve kutlu ayaklanması üzerine özel olarak ayrılmıştır. Gerek **Muhammed Ali Debbûz** gerekse Ali Yahya ikisinde Şeyh Beyyud'un talabesidir. Bu iki yazar da hocalarının reformist görüşlerinden önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Her ikisi yazar da eserlerinde güçlü ve ikna edici bir şekilde Müslümanları Kur'an ve Sünnet'e dönmeye; politik ve siyasî tartışmalardan etkilenen son dönem alimlerinin görüşlere uymaktan kaynaklanan ihtilaflardan kaçınmaya ve Kur'an ve sünnete sımsıkı sarılmaya çağırırlardır. İşte bu gayretler, İbâziler'in Modern İslam'dan Kur'an ve sünnetin gösterdiği gerçek İslam'a dönme konusunda yaptıkları bir katkısıdır. Muhammed Abduh ve talebesi Reşit Rıza'nın yönelimi bu yöndedir. Abduh ve Reşit Rıza tarafından yürütülen faaliyetlere her iki İbâzî alimin talebeleri katılmışlardır. Bu çalışmalar İbâziler'in daha iyi anlaşılması için bir umut olmuştur ve İbâziler'in Müslüman muhalifleri sonunda, İbâziler'in ne yaptıklarını ve baştan beri neye çağırdıklarını anlamış oldular.

Farklı farklı ülkelerde yaşayan İbâziler , ülkelerinin bağımsızlığa kavuşması için gösterdikleri siyasî mücadele vasıtası ile bağımsızlık mücadelelerinde ciddi bir rol oynamışlardır. İstilacı devletlere karşı Sünnî komşularının yanında onlarla birlikte mücadele vermişlerdir. Daima kendi görüş, düşünce ve inançlarını açıklamaya gayret etmişler; eskiden gelen yanlış anlaşılmalardan ve komşu Müslüman ülkeler tarafından kendilerine uygulanan tecrit politikasından kurtulmak için gayret göstermişlerdir.

İbâziler , İbâzilikle alakalı araştırmalara iki yönlü katkı sunmuşlar

1. Kendilerine özgü eski İbâzi eserlerini tahkik ederek ortaya çıkarmak. Buna ek olarak güncel Dinî ihtiyaçları giderebilmek için ve İbâzî olmayanlara kendilerini anlatmak için eserler yazdılar.
2. İbâzi olmayan müslümanlar tarafından daha doğru anlaşılabilme için kendi görüşlerini, düşüncelerini ve tarihlerini ortaya koymuşlardır. Bunlar İbâziler tarafından yapılan çalışmalardır. İbâzî olmayan müslümanlara gelince onlar, İbâziler'i tanımak için İbâzî kaynakları derinlemesine incelemeye gitmemişlerdir. Ancak bu yönde çalışmaların emareleri güncel yeni alimler tarafından yapıldığı görülmektedir. Özellikle Avrupalı araştırmacıların İbâzilik araştırmalarına verdikleri katkı önemlidir. Ayrıca Kahire Üniversitesi bu hususta öncülük yapmaktadır, şüphesiz bu üniversitede Muhammed Hambule adlı İbâzî öğrenci Dr **M Sellam'ın** danışmanlığında **"Modern Libya Hukukunda Ve İbâzî Fıkında Karşılaştırmalı Mülki Kanunlar"** adlı bir çalışma yapmaktadır. Şüphesiz yeni yönelimlere kapı aralayacak olan bu imkanlar ve mevzular gelecekte daha fazla araştırma yapılması hususunda araştırmacılara cesaret verecektir.

Güncel araştırmalarda ana hedef, İbâziler'in kendi kaynakları ile kendilerini daha iyi bir şekilde anlatabilmektir. Ancak İbâzî malzemeler yeni yeni ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma mütaka itibarı ile Kuzey Afrika İbâziler'i ile ilgili bir araştırmadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki İbâzî hareketin usulünü, Basra'daki ilk kurucularını, Haricî hareketle ilgisini ve İslam tarihindeki ilk siyasî hadiselerle ve siyasî gelişmelerle olan ilgisini araştırmak gerekir. Son iki husus İbâzî fıkhı, ve kelami görüşleri üzerine ve İbâziyye'nin Kuzey Afrikadaki gelişimine etkide bulunmuştur.

Bu çalışmada, İbâziyye'nin ilm-i kelamı ve fıkhı hakkında açık görüşler ortaya koymayı, karşıt çağdaş hareketlerin kendileri ile ittifak ve ihtilaf noktalarını, fıkhî medreselerini, İbâzî akidesinin bazı ayırıcı özelliklerini, özellikle **velâye ve berâe** sistemini, İbâzî hareketin gelişim merhalelerini yani **Mesâliku'd-dîn'i** ortaya koymayı hedefliyoruz. Bunu da tamamen fıkıh ve şer' alanlarını kapsayacak İbâzî bir ürün örneği olmak üzere bu araştırmanın bir parçası olarak ben üç İbâzî metin yazdım, velâye ve berâe konuları bu iki alanında ortak konusudur.

Bu araştırma, ilk İbâzî kaynaklardan yeni yeni keşfedilen malzemelere dayalı geniş esaslar üzerine ve özellikle muhtelif araştırma alanlarında İbâzilikle ilgili (yapılan) çalışmaları tam olarak içeren araştırmalar üzerine bina edilen ilk çalışma

olarak kabul edilebilir. Bu çalışmanın İslami çalışmalar alanında yeni ufuklar açacağını umut ediyorum ve yeni yeni kullanılan malzemeler ve bizleri hedefe götürecek olan fikirler ışığında daha fazla araştırma için cesaretlendirici olacağını umut ediyorum. Her halükarda İbâzîlik araştırmaları üzerine bu ilk adım değildir. Her ne kadar yazar bu araştırmada elde edilen sonuçlar sayesinde hedefe götüren yolun daha açık bir vaziyet kazanacağına inanıyorsa da daha yapılması gereken çok şey vardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBÂZİYYE'NİN OLUŞUMU, İBÂZİYYE'NİN HAVÂRİC HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

İbâzîye fırkası ismini Abdullah b. İbâz el-Merrî et- Temîmî'den almıştır. Babası Abdullah'dan daha fazla şöret sahibi bir kimse olduğu için Arap ensap¹⁶ geleneğine göre fırka Abdullah'ın babasının ismi (İbâd) ile meşhur olmuştur. Malatî, fırkayı Abdullah b. Amr isminde bir şahsa nispet etmekle, fırkanın kurucusu hakkında dile getirdiği görüşünde yalnız kalmıştır. Malatî tarafından ileri sürülen bu görüşlerin kayda değer bir tarafı yoktur.¹⁷ Zira Havâric ile ilgili olarak kitabında verdiği bilgiler bu konuyu ele alan tüm güvenilir kaynakların verdiği bilgilerle çelişmektedir.¹⁸

Gerçekten Abdullah b. İbâz hakkında çok az bilgiye sahibiz, Bu konuda İbâzî ve İbâzî olmayan kaynaklar müsavidir. Abdullah b. İbâz, benî Sarim b. El-Hâris b. Makâis b. Benî Temim'dendir. Temim oğulları da Mudar'ın ana kabilelerinden birisidir.¹⁹ İbâz'ın hayatının ilk dönemleri hakkında bir şey bilinmiyor. Bu konuda çağdaş İbâzî bilgin Muhammed b. Yusuf Etfeyyîş, İbâz'ın kabilesi ile birlikte kabilesinin vatanı olan Necid'ten Basra'ya²⁰ geldiğini ifade eder. Aynı şekilde İbâz'ın kısa bir süre sahâbi olduğunu söyler. Ancak İbn İbâd hakkında İbâzîler tarafından yapılan rivayetler, onun hicri birinci asrın ikinci yarısında yaşayan tabiun tabakasından olduğunu belirtmektedir.²¹ İbn İbâz'ın Ümeyye oğullarının yönetiminden önce Müslümanlar arasında vuku bulan askeri savaşlara katılıp katılmadığı da bilinmemektedir. Ancak onun Muaviye'nin yönetiminden memnun olmadığı bilinmektedir. Kur'an ve sünnete dayanarak Muaviye'ye muhalefet etmiştir.²² Onunla ilgili ilk bilgiler, Müslim b. Ukbe'den sonra göreve gelen Emevî komutan Hüseyin b. Nümeyr'e karşı Mekke'nin savunmasında (63/682) aldığı rol

¹⁶ El Müberred *el-Kâmil*, c. 3, s. 1051-1054

¹⁷ El-Malati, et-Tenbîh, s. 55

¹⁸ El-Malati, et-Tenbîh, s. 55

¹⁹ İbn Hazm, Cemhere, c. 3, s. 346-347

²⁰ İtfeyyîş, er-Risâle Şafiyeti, s. 49

²¹ İtfeyyîş, er-Risâle Şafiyeti, s. 49

²² Ebu Ammâr Abdulkafî, Muhtasar *Tabakât* el Meşâyih, (Mahtuta) 2; Dercîni, *Tabakât*, (Mahtuta), 205-6

ile ilgilidir.²³ O, Abdullah b. Zübeyr'i yanlarına çekmek için çaba harcayan Muhakkime topluluğu içerisinde yer alan liderlerden birisiydi. Muhakkime topluluğu Osman'dan, Talha'dan ve babası Zübeyr b. Avvâm'dan ayrılmalarıyla ilgili görüşlerini açık bir şekilde Abdullah b. Zübeyr'e takdim ettiler; Zübeyr b. Avvâm onların görüşlerine muvafakat etmeyince onu terk ettiler. Onlardan, Abdullah b. İbâz'ın da içerisinde bulunduğu bazı kimseler Basra'ya döndü.²⁴ Abdullah b. Zübeyr dış görünümü itibarıyla Kureyş'den birinin imamlığını gerçekleştirme hususunda onları ümitsizliğe sevk etti. Onlar Zübeyr'in oğlu vasıtasıyla Kureyş'den birisinin imametini sağlama yönünde çaba harcıyorlardı. Bu kısa zaman aralığında yönetimi silah zoru ile ele geçirmek isteyenlerin ortaya çıktığı bir sürece dahil olmuş oldular. Bunlardan ilki Ebu Raşid Nâfi b. El-Ezrâk'tır. İbn Ezrâk ayaklanmasında sertlik yanlısı bir tutum izledi; kendisi ve arkadaşlarını İslam cemaatinden kabul edip onların bulunduğu yeri daru'l-İslam kendisine katılmayanları müşrik²⁵ ve buldukları yerleri de *daru'l-harb* kabul etti. İşte bu aşamada Abdullah b. İbâz, Nafi b. Ezrâk ve ona güç vermeye çağıran²⁶ Haricî komutanlara karşı muhalif bir komutan olarak ortaya çıktı. İbâzî olmayan kaynaklar, İbn İbâz'ın bu çıkışını İbâzîye fırkasının ortaya çıkışı olarak kabul ederler, fırkanın kuruluşunu İbn İbâz'a nispet ederler ve bu kaynaklar çoğunlukla İbn İbâz'ı fırkanın reisi olarak değerlendirirler.²⁷

İbâzî kaynaklarda yer alan bilgilere bakıldığında Abdullah b. İbâz, İbâzî hareketin oluşumunda, liderliğinde fırkanın ilk kurucusu olan İmam Câbir b. Zeyd'in yanında ikinci derecede yer alarak önemli rol oynamıştır. İbâzî kaynaklarda, Abdullah b. İbâz'ın tüm faaliyetlerinde İmam Câbir b. Zeyd'in emirlerine uygun olarak hareket ettiği ve İmam Câbir zamanında onun bilinen bir fakih olduğu söylenir.²⁸ Aynı şekilde İbn İbâd'ın aşırı Haricîler'e²⁹ Şîa'ya, Mürcie'ye, Mu'tezile'ye ve Kaderiyye'ye mensup toplulukların görüşlerine açıktan muhalefet eden bir şahsiyet olduğu da söylenmektedir. Kesin olan bir husus da İbâzîye fırkası ile ilgili yaptığı faaliyetlerde insanları kendi fırkasının görüşlerine açıkça davet ediyordu. Bunu yaparken kabilesinden güç alıyordu. Burada diğer bir sebep daha vardır o da İbâzîye fırkası İbn Ezrâk'ın ayaklanmasından sonradır. İbâziler, diğer Müslümanların güvenini kaybetmemek ve idarecilerin sorgulamalarından

²³ Taberî, c. 5, s. 563-566

²⁴ Taberî, Tarih, c.5, s. 563

²⁵ Eş'arî, Makalat,(thk. H. Ritter) s. 86,

²⁶ *El-Kâmil*, age, 3/1040

²⁷ İbn Hazm,age, 207; İbn Haldun, et-Tarih, 2/656

²⁸ Eş-Şemmâhî, *es-Siyer*, s.77

²⁹ El-Kalhâtî, el-Keşf, (Mahtuta),222b; er-Rakişî, Misbah, (Mahtuta) 74

sakınmak için insanların önünde Ezârika'ya karşı olan görüşlerini ilan etmeye mecbur kalmışlardır. Abdullah b. İbâz'ın faaliyetleri İbâzî hareketin imamı olan İmam Câbir b. Zeyd'in yönlendirmesi ile gerçekleşmiştir. Ve Mezhep ismini İbn İbâz'dan almıştır. Çünkü o mezhebin görüşlerini anlatmayı itiyat haline getirmişti. İbn İbâz, İbâzî olmayanların görüşlerine karşı çıktığı için ve şiddet yanlısı Havârice karşı güçlü konumu sebebiyle bilinen bir şahsiyet idi. İbâzîye mezhebinin onun ismi ile anılmasının bir diğer sebebi de Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan ile karşılıklı mektuplaşması³⁰ olabilir. İbâzîler başlangıçta İbâzî ismini değil "el-Müslimün", "Ümmetü'l Müslimîn", "Cemaatü'l-Müslimîn" ve "Ehl-i Da've" adlarını kullanıyorlardı. İbâzî adlandırması Ebu Ganim Horosani'ye ait Müdevvene'de ve diğer erken dönem İbâzî kaynaklarında yer almamıştır. Ancak onlar zamanın zorlaması ile bu ismi tanımak ve kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bu isim ilk defa Mağribi İbâzî kaynaklarında Umrus b. Feth'in 280/893 Risalesinde görülmüştür.³¹

Adullah b. İbâz görüşleri ve faaliyetleri sebebiyle bilinen bir şahsiyet olarak ortaya çıktı. Hatta onun adına İbâzî olmayan topluluklar vardır. Misal Ömeriyye gibi ki o bu fırkanın lideri sanılıyordu.³² Aynı şekilde Haris b. Mezid el - İbâzî 'nin taraftarları Ebu Bilal 'in vefatından sonra Abdullah İbâz'ın dışında başka bir kimseyi imam olarak tanımayacaklarını ilan etmişlerdir.³³

Abdullah b. İbâz'ın yaşadığı süreç içerisinde ortaya çıkan askeri ayaklanmalardaki rolü açık değildir. Kedmi³⁴ hazırlamış olduğu şahsi listesinde onu Haricî olarak vasıflandırdığı Ebu Bilal ve Abdullah b. Yahya ile birlikte zikretmiştir. Kazvinî tarafından yapılan rivayete göre, O, Mervan b. Muhammed b. Atiyye³⁵ döneminde Tebalede idi . Şehristani de ayaklanmalarında Abdullah b. Yahya'nın onu desteklediğini her türlü sözünde ve eyleminde onunla beraber olduğunu zikreder.³⁶ Ummanlı iki yazar Kalhatî ve Rakişî, Abdullah b. İbâz'ın Abdülmelik b. Mervan'ın halife olduğu dönemde yaşadığını ve onunla mektuplaşmasının meşhur olduğunu belirtirler.³⁷ Ancak bu iki yazar İbâz'ın Mervan'dan sonraki dönemde yaşadığı ve Abdullah b. Yahya el-Kindî'nin ayaklanmaların rol alıp almadığı hususunda bir şey söylemezler. İbâzî müellifler ve bu dönemde vuku bulan savaşlar hakkında rivayetlerde bulunan Taberî, İsfahânî ve

³⁰ El-Berrâdî, *el-Cevâhir*, ss. 76-156

³¹ Umrus b. Feth, *ed-Deynunu't-Safiyye*, (Mahtuta) 4

³² İtfeyyîş, age, 51; Ebu Zekeriyya, *Siyer*, (Mahtuta) 15

³³ El-Bagdâdî, *el-Fark*, s.62

³⁴ El-Kedmi, Muhammed b. Said, *Kitâbu'l-İstikame*, (Mahtuta) 35

³⁵ El-Kazvinî, *Kitâbu Asâr*, 1/37

³⁶ Eş-Şehristânî, age, 1/212

³⁷ El-Kalhâtî, age, 224b; el-İsfahânî, *el-Egâni*, 23/111,-158

diğer İbâzî olmayan müellifler, İbn İbâz'ın bu dönemde gerçekleşen savaşlarda bir rol oynamasını muhtemel görmezler.³⁸

Kalhatî tarafından sunulan eski İbâzî kaynaklarda yer alan listeler İbn İbâz ve Urve b. Hudeyr'in İmam Câbir b. Zeyd, Abdullah b. Vehb er-Rasibi ve Zeyd b. Suhân'ın talabesi olduklarını göstermektedir. Aynı şekilde Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme, Ferve b. Nevfel, Diâm b. Havsere' ve ona muasır olanların da Abdullah b. İbâz'ın talebeleri olduklarını belirtmektedir. Yine, Abdullah b. Yahya el Kindî, Muhtar b. Avf Ma'dudîn'in de Ebu Ubeyde'nin talabeleri arasında yer aldıkları belirtilmektedir.³⁹ Gerçek şu ki o, İmam Câbir b. Zeyd'in yaşadığı süreç içerisinde vefat etmiştir. İmam Câbir'in halefi Ebu Ubeyde'dir. Abdullah b. İbâz, İbâzî hareketin liderliğini yüklenme konusunda önemli bir role sahip değildir. Bu durumdan öncekilerin görüşleri daha çok ikna edicidir. Bağdadî'nin yapmış olduğu bilgi Harisu'l- İbâzî 'nin İbn İbâz'dan sonra cemaatına imam olduğunu desteklemektedir. Burada şu husus üzerinde durmak gerekir ki, Haris'in İbâzî liderlerin karşı çıktığı kaderle ilgili görüşlerini yaymaya başladığı süreçte İbn İbâz'ın vefat etmiş olması gerekir. Bu süreçte İbn İbâz'ın hayatta olduğunu kabul etmemiz zordur. Şayet O, hayatta olsaydı mutlaka Haris'in görüşlerine karşı çıkardı. İbâzî kaynaklar Haris'in kaderle ilgili görüşlerine Ebu Ubeyde'nin⁴⁰ muhalefet ettiğini belirtirler. Bütün bu gerçekler Lefitski'nin Şehrîstânî ve Kazvinî'ye dayanarak İbn İbâz'ın Mervan b. Muhammed zamanında ortaya çıkan ayaklanmalarda rol aldığını belirten görüşlerinin ikna edici olmadığını göstermektedir.⁴¹ Bu hadiseler hakkında haber veren ilk bilginler arasında yer alan İbn Hazm, Endülü's'deki İbâzîler'in çoğunun bilindiğini ancak Endülüslü İbâzîler'in Abdullah b. İbâz hakkında hiçbir şey bilmediklerini ifade eder.⁴² İbn Hazm bunun sebebini, İbn İbâz'ın fikirlerini terk edip Havâric'ten⁴³ Sağlebiyye topluluğuna katılması ile izah eder. Aynı şekilde Zehebî de onun İbâziyye⁴⁴ bidatından rücu ettiğini söyler. Bu bilgileri İbâzî kaynaklar doğrulamaz. Yine diğerleri gibi güvenilmeyen ve belirsiz bir bilgiyi de İbn Havkal zikreder; o İbn İbâz ve Abdullah b. Vehb er-Rasibi'nin Cebel-i Nefusa'ya geldiklerini ve orada vefat ettiklerini söyler.⁴⁵

³⁸ Taberî, age, 7/348

³⁹ El- Kalhâtî, age, 230 b,e

⁴⁰ Ed-Dercinî, *Tabakât*, 231-232; Şemmâhî, *es-Siyer*, 85

⁴¹ Lefitski, İbâziyye maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, 2/649

⁴² İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/95

⁴³ İbn Hazm, *el-Fasl*, 4/95

⁴⁴ Ez-Zehabî, *Lisan*, 3/248

⁴⁵ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 1/95

Burada Lefitski'nin İbâzî müellifler tarafından verilen bilgilere muhalif olarak söylediği bir sözünü zikretmemiz gerekmektedir o, Kitmân imametini Abdullah b. İbâz'ın başlattığını söyler.⁴⁶ İbâzî kaynaklar Kitmân durumunun İbâzî hareketi ve üyelerini⁴⁷ yöneten İmam Câbir b. Zeyd döneminde başladığını açık bir şekilde belirtirler. Aynı şekilde mezhebin kuruluşundan ve gelişiminden sorumlu olan İmam Câbir b. Zeyd,⁴⁸ hayatta iken meydana gelen Ebu Bilal ve diğer ayaklanmaları da kendisi şekillendirmiştir.

İBÂZİYYE'NİN HAVÂRİC HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

İbâzî olmayan kaynaklar İbâziyye fırkasına Abdullah b. İbâz'ın liderliğinde mu'tedil bir topluluk oluşturmak amacıyla Haricîler'in ana çizgilerinden ayrılmış bir fırka olarak değerlendirirler. İbâziyye mezhebinin bu şekilde takdimi, İbâzî olmayan kaynaklardan beslenen esaslar üzerinden konuyu öğrenen bilginler de söylenenleri tekrar etmişlerdir.

Doğrusu, İbâzî olmayanların İbâzî hareketin teşekkülü ve İbâziyye fırkasının Havâric ile olan ilişkisinin doğası hakkında açık bir fikir ortaya koyabilmeleri gerçekten zordur.

Yapılan baskılar, ilk İbâzî faaliyetlerin çoğunluğunu yönlendiren planların ve çalışmaların takiyye içinde yapılmasını zorunlu kılmıştır. İbn Nedim'in dediği gibi diğer neden ise, Hasımları tarafından yapılan baskıların İbâzîler'de oluşturduğu korku, onları eserlerini gizlemeye sevk etmiştir.⁴⁹ İbâzî kaynakların da ortaya koyduğu gibi, fırkanın menşei ve Havâric'e göre konumu hakkında İbâziyye 'ye özgü bir bakışı ortaya koymamız önemlidir.

İbâziyye, İslam ümmetinin ilk siyasî gelişmeleri hakkındaki görüşlerini açık ve mufassal bir şekilde muhafaza etmiştir.⁵⁰ Berrâdî, aşağıda konuyla ilgili çalışmaları ve belgeleri içeren bir liste yayınlamıştır.

1. Ahbâru's-Sıffin ve'n-Nehrevân
2. Sıfetü Ahdası Osman
3. Risaletü Ali b. Ebî Tâlib İla İbn Abbâs
4. Er-Risâle Câbir b. Zeyd İla Ahadi Efrâdi's-Şîati
5. Risâle Abdullah b. İbâz İla Abdul'l-Melik b. Mervân

⁴⁶ Lefitski, age, 648

⁴⁷ El-Cennâvunî, *Kitâbu'l-Vad'*, 22

⁴⁸ Eş-Şemmâhî, es *Siyer*, 77; İtfeyyîş, *er-Risâle*, 43

⁴⁹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*; 258-329

⁵⁰ El-Berrâdî, *Kitâbu'l- Adl ve'l-İnsâf*, (Mahtuta) 1, 29

6. Risâle Ebî Bilâl Mirdas ile'l-Müslimîn
7. Risâle Ebî Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ve Hâcib ile'l-Magrib
8. Risâle Rebi' b. Habîb bi Husus Abdullah b. Abdulaziz ve Ebî Müerrih ve Şuayb
9. Risâle Ebî'l-Hür ala b. Al-Hısîn
10. Kitâbe Sâlim b. Hatîeti el-Hilâlî
11. Kitâbe Ebî Süfyân Mahbûn b. Rahîl
12. Sîre Muhammed b. Mahbûb İla Ehl-i Magrib
13. Sîre Münîr b. Neyr el-Ca'lânî

Berrâdî İbâziler tarafından yapılan çalışmaları ve vesikaların tamamını gördüğünü ve **Sîretü Muhammed b. Mahbûb** istisna olmak üzere⁵¹ hepsini okuduğunu belirtmektedir. Yaklaşık hicrî dördüncü asrın sonlarında yetmiş cilt olarak telif edilen bu Sîre'nin kamil bir nüshasının Cebel-i Nefusa'da bulunduğu söylenilmektedir.⁵² Aynı dönemde bu kitabın yalnızca altıncı cildi Cerbe adasında bulunmaktaydı. Ebu Süfyân, oğlu Muhammed b. Mahbûb, **Kitâbetü Sâlim b. Hatîeti el-Hilâlî, Er-Risâletü Câbir b. Zeyd İla Ahadi Efrâdî's-Şîati ve Riâletü Ebî Bilâl Mirdas** adlı eserler istisna olmak üzere bu vesika ve kaynakların çoğunluğu mevcudiyetini devam ettirmektedir. Berrâdî kayıp olan bu kaynakların bazıları hakkında *Cevâhir* adlı eserinde bize faydalı bilgiler vermektedir.⁵³ Yine ed-Dercîni, Ebî Süfyân b. Mahbûb'un⁵⁴ kitabından ilk İbâzî bilginler hakkında faydalı bilgiler aktarmaktadır.

Ve yine aynı şekilde başka kadim İbâzî kaynaklar da vardır, bu kaynaklara ulaşmak mümkündür.

1. Sîretü Sâlim b. Zekvân : Sâlim , Câbir b. Zeyd ile aynı asırda yaşamış bir İbâzî alimdir.⁵⁵
2. Sîretü Şebîb b. Atiyye el-Umânî⁵⁶
3. Sîretü Ebî Kahtân Hâlid b. Kahtân el-Hicârî⁵⁷

Bu eserlere Abdullah b. Yahyâ ve Muhtâr b. Avf'ın Mekke ve Medine'de irad etmiş oldukları hutbeler de eklenebilir;⁵⁸ Bu hutbeler müsecceldir ve korunmaktadır.

⁵¹ El-Berrâdî, *Kitâbu 'l-Adl ve 'l-İnsâf*, (Mahtuta) 1, 29

⁵² El-Vesyânî, *es-Siyer*, (Mahtuta) 15

⁵³ El-Berrâdî, *el-Cevâhir*, (Taş baskı Kahire 1302)

⁵⁴ Bkz. Ebu Süfyân, *Şerhü Siyer-i Eş Şemmâhî*.

⁵⁵ Es-Sâlimî, *El-Lum'a*, 84

⁵⁶ Kalhati, age, 160e-195b

⁵⁷ *Es-Siyer ve'l-Cavâbât* (thk, S. İsmail Kâşif) Kahire 1986, 15-86

Kadim İbâzî kaynaklarda yer alan bu çalışmalar,⁵⁹ İslam toplumunun ilk döneminde meydana gelen değişimler hakkındaki İbâzî bakış açısını ortaya koymaktadır. Ki bu değişimler üçüncü halife Osman b. Affân'a siyasî muhalefet ile başlamıştır. Yine bu eserlerde İslam toplumunun ilk yıllarında vücut bulan fırkalar hakkında ki İbâzî anlatımı ve onlara karşı İbâziyye'nin konumunu tespit etmek mümkündür. İlk İslam ümmetinin siyasî gelişimi hakkında İbâziyye'nin bakışı ve yukarıda zikredilen konular üzerinden Havâric hakkındaki görüşleri aşağıda arz edilecektir.

İbâziyye, kendilerini üçüncü halife Osman b. Affan'ın hilafetten indiren ve onun ölümüne sebep olan hareketin bir devamı olarak görürler. Onlar bu muhalefeti Osman ve onun yakını Emevîler'in çıkarmış oldukları hadiselerle karşı yapılan İslami bir ayaklanma olarak değerlendirirler. Onlar tarafından çıkarılan bu hadiseler *Sıfatı Ahdası Osmân* adlı kitapta, *Abdullah b. İbâz'ın mektubunda* ve *Sâlim b. Zekvân'ın Sîresinde* ortaya konmuştur. İbâzi kaynaklarda Osman'a karşı yapılan ilk ayaklanmalarda Abdullah b. Sebe'den bahsedilmemektedir. Bu gerçeklik İbâzîler'i bu ayaklanmalar, önceki iki halifenin siresine ve Nebî'nin sünnetine sıkı sıkıya bağlı sahabenin gerçekleştirmiş olduğu vacip bir ayaklanmadır şeklinde düşünmeye götürmüştür: Yine onlara göre bu ayaklanmalarda ne dış güçlerin bir etkisi ne de şaşılacak bir durum vardır. İbâzîler, Ali b. Ebî Talib'in hilafetini desteklediler Talha b. Zubeyr, Aîşe ve yardımcılarını isyancı topluluk olarak değerlendirdiler. Bu nokta da şunlar söylenmelidir: Câbir b. Zeyd ve Ebu Bilal Cemel Savaşında ki konumu nedeniyle Hz. Aîşe ile münakaşa⁶⁰ yapmışlardır ve Şer'î halife olan Ali'ye karşı çıkmasından dolayı onu ayıplamışlardır ve Aîşe " içinde bulunduğu bu durumdan dolayı tövbe etmiştir."⁶¹ Aynı şekilde onlar Ali'ye Muaviye ile yapmış olduğu savaşta haklı görmüşlerdir ve Muaviye, Amr b. As ikisi ve o ikisinin destekçilerini de isyancı bir topluluk olarak değerlendirip Allah'ın emrine tabi oluncaya kadar onlarla savaşın vacip olduğu düşünmüşlerdir.⁶² Ancak onlar beşinci halife olarak gördükleri Abdullah b. Vehb er-Rasibî'nin liderliğini yaptığı kimseleri hakiki Müslüman olarak değerlendirip; tahkime karşı çıkmalarında onlara itibar ederek Ali'nin tahkimi kabul etmesini doğru bulmamışlardır.⁶³ Yine onlar haklı bir gerekçeye dayanmadan Ehl-i Nehrevân ile savaşmasından ve onları yok etmesinden dolayı Ali'ye hücum etmişlerdir. Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme

⁵⁸ El-İsfehânî, age; Câhız, *el-Beyân*,

⁵⁹ Berrâdî, *el-Cevâhîr*, 219; Motilinski, "Mizab Kaynakları", Bull.de Corresp Afric, 3.

⁶⁰ El-Berrâdî, age, 102; Ebu Kahtân, *es-Sîre*, (Mahtuta) 21

⁶¹ Ed-Dercîni, *Tabakât*, 198; Berrâdî, age, 105.

⁶² Ebu Kahtân, *Siyer*, 23

⁶³ Ebu Kahtân, *Siyer*, 203-204

Ali'nin Ehl-i Nehrevân'ın La hükme illa lillah sloganını "kendisi ile batılın kat edildiği hak söz" olarak ilan etmesini bu konu ile ilişkilendirdi. Ali gerçekten onların sloganının Hak olduğunu biliyordu. Peki onların bununla batılı kast ettiklerini ona kim söylemiştir?⁶⁴

Câbir b. Zeyd'in söylediğine göre Ali b. Ebi Talib Nehrevân Savaşında müttaki Müslümanların öldürülmesinden kendi taraftarlarının rahatsız olduğunu ve yaptıklarından dolayı pişmanlık duyduklarını anlayınca savaştan bir gün sonra taraftarlarından Ehl-i Nehrevân içerisinde bu ölümlere neden olan şeytanın bulunmasını emrediyor. Ona göğsünü deve dişlemiş bir adam getiriyorlar. Ali taraftarlarına "işte Şeytan budur" diyor. Hasan babasından bu sözleri işitince bu adamın **Sürmüle** isimli bir sahabenin mevlası olduğunu ve kendisinin de sahabeden ve cihata katılmış **Nâfi'** isimli bir adam olduğunu haber veriyor. Ancak Ali onu susturarak "savaşın bir hile olduğunu" söylüyor. Verilen bu bilgiler ışığında ilk İbâzî kaynaklara göre Ali Nehrevân Ehli ile yapmış olduğu savaşta Hak üzere değildi. Ali'nin bu savaştaki konumu dinî tesis etmeye çalışan Nehrevân Ehlinin durumu gibi değil tamamiyle dünyevi arzularını gerçekleştirmektir.⁶⁵

İlk siyasî gelişmeler hakkındaki İbâzî bakış, anladıkları gibi bu şekildedir. İbâzîler'e göre Muhakkime, Ebu Bekir, Ömer dönemindeki, Osman'ın ilk altı yılındaki ve Tahkimi kabul etmesinden önceki Ali'nin üzerinde bulunduğu imamete dönmeye çağıran bir topluluktur. Bu cemaatin cihadı Nehrevân Savaşında Ali b. Ebî Talib ve ordusu tarafından ve Nuhayle'de Muaviye'nin askerleri ve onlarla beraber olan Hasan b. Ali eliyle sona ermiştir.⁶⁶

Bu aşamadan sonra Emevî hilafeti sağlaştı ve kendilerine karşı gelen her hareketi imha etmişlerdir. Aynı şekilde, eski İbâzî edebiyatın belirttiği gibi **el-Muhakkime**, **el-Müslimün** veya **cemaat-i Müslimimin** olarak bilinen topluluğun destekçileri akidelerini ve aktivitelerini gizli yapmak zorunda kaldıklarını söylemişlerdir.⁶⁷ Nehrevân savaşından sağ kurtulan Urve b. Udeyye ve kardeşi Ebu Bilâl Mirdas b. Udeyye Basra'da faaliyet göstermeyi başarmışlardır.⁶⁸ Bu iki şahıs, Dinî görevlerinde fedakârlıklarıyla tanınan ve Cemaat-i Müslimin içerisinde bariz olarak bilinen kimselerdi. Öyle anlaşılıyor ki o Basra'nın lideri idi. Zira Ziyâd b. Ebîhi'nin, Muaviye tarafından Basra, Horasan ve Sicistan'a vali olarak atanması

⁶⁴ Berrâdî, *Cevâhir*, 141; Ebu Ubeyde, *Mesâil*, (Mahtuta) 25

⁶⁵ Sâlim b. Zekvân, age, 203-204

⁶⁶ Berrâdî, *Cevâhir*, 146-147; Ebu Kahtân, *Sîre*, 32

⁶⁷ Ebu Kahtân, *Sîre*, 32

⁶⁸ Taberî, *Tarih*, c.5, s. 312-314; Müberred, *el-Kâmil*, c. 3, s. 991

nedeniyle verdiği hutbeyi yorumlayan üç kişiden birisidir.⁶⁹ ve Yine Ebu Bilal ile Câbir b Zeyd'in bu süreçte sıkı ilişki içerisinde olduğu söylenmektedir. Ebu Bilal , Câbir b. Zeyd'e uzun vakit ayırdı. İkinin Aişe'yi ziyaret ettikleri ve Cemel Savaşındaki tutumu nedeniyle onu tövbeye davet ettikleri Aişe'nin de istiğfar edip tövbe yaptığı söylenmektedir.⁷⁰ İşte bu zaman aralığında Muhakkime topluluğu içerisinde liderliği sağlamıştı. O, Abdullah b. Vehb er-Rasibî'nin kabilesi olan Ezd kabilesinden âlim ve takva sahibi bir kişiydi ve cemaat tarafından seçilmiş son liderdir. Genel anlamda Câbir entellektüel faaliyet yürütmekte idi. Emevî idarecilerinin şüphesini çekmeyen bir yolla (insanları) İslam'a davet etmeye ve İslami öğretiyi muhafazaya çalışıyordu. Câbir Basra'nın önde gelen müftüsü konumdaydı. Kendisini kamufle ederek farklı İslam beldelerinden (gelen) öncü şahsiyetler ile geniş ilişkiler kuruyordu.

Câbir hareketin emniyetini ve müntesiplerin selametini sağlamak için her yolu deneyen bir siyaset inşa etmiştir. Hatta Basra'da Muhakkime hareketine mensup kişilerin isimlerini Emevî yöneticilerine ispiyonlayan **Hardale** isminde bir şahsın öldürtmüştür. Ki bu kişi onların sırlarını ifşa etmiş ve arkadan hançerlemiştir.⁷¹ Bu doğrultuda, Ubeydullah b. Ziyâd zamanında yönetimin engellerini ortadan kaldırmak için vergi alınmasını kabul etmiştir.⁷²

Ubeydullah b. Ziyâd tarafından Basra'da bulunan Muhakkime topluluğu müntesiplerine yapılan zulmün ve baskının artarak devam etmesi, cemaat üyelerini Müslüman kardeşlerine yapılan baskıları ortadan kaldırmak için⁷³ yöneticilere karşı sert bir şekilde muhalefet izlemeye zorlamıştır. Yetkililer onları ölüm⁷⁴ ve hapis arasında bırakan çeşitli politikalar izlemişlerdir hatta kadınlar sert cezalara⁷⁵ maruz kalmışlardır. İşte bu baskı koşullarında kendi görüşlerini yayma faaliyeti istisna edilecek olursa sakin bir hayat yaşamak zorunda kaldılar.⁷⁶ Bu aşamada Şira ilkesi ortaya çıktı; Şira belirli ilkeler mucibince hareket uğruna kişinin kendisini feda etmesi ilkesidir. Bu ilke ilk defa Bu Bilâl Mirdas'ın liderliğini yaptığı bu harekete mensup kırk arkadaşı tarafından uygulanmıştır. Ebu Bilal kendisi ile savaşmayanlar ile savaşmayacağını, nasibi olmayan şeyleri ganimet olarak ve hakkı

⁶⁹ Câhız, el-Beyân, 65; Müberred *el-Kâmil*, c. 3, s. 949; Ed-Dercîni, *Tabakât*, 207

⁷⁰ Dercîni, *Tabakât*, (Mahtuta), 198; Berrâdi, *Cevâhir*, 105; Şemmâhî, *es-Siyer*, 72

⁷¹ Vercilânî, *ed-Delil*, 150; Caytali, *Kavâid*, ikinci kısım , 28

⁷² Akvâlû Katade, (Mahtuta) 6, 189; Vesyanî^, *es-Siyer*, (Mahtuta) 31

⁷³ Müberred *el-Kâmil*, c. 3/990

⁷⁴ Müberred *el-Kâmil*, c. 3/989,1001,1004

⁷⁵ Müberred *el-Kâmil*, c. 3/984-989

⁷⁶ Müberred *el-Kâmil*, c. 3/984-989

olmayan şeyleri de hediye olarak almayacağını⁷⁷ açık bir şekilde ifade etmiştir. Ebu Bilal 'in bu yaklaşımı, Muhakkime hareketine sempatici⁷⁸ ile bilinen Havâric'ten bazı kimselerin uygulamış oldukları "isti'raz" siyasetinin fiilen reddidir. İşte bu şekilde fedakarlık siyaseti olan Şira siyaseti ve Ku'ud siyaseti uygulanmış oldu. Ku'ud; azgın kimseler meydanlara çıktığı zaman sakinliği koruyarak Kitmân aşamasında onlara karşı cihat etmemektir. Ve doğrusu anlaşılmaktadır ki Ebu Bilal, Ku'ud ve takiyye siyasetini reddetmemiştir ve kendisinin takiyye yaptığı da görülmektedir. Ubeydullah b. Ziyâd'ın kendilerini cezalandıracağını öğrenince⁷⁹ **el-Belcâ** isimli şahsa inançlarını gizlemesini tavsiye etmiştir. Her halükarda Ebu Bilal ve arkadaşları iki bin kişilik bir orduyu mağlup ettikten sonra ki bir diğer savaşta namaz esnasında öldürüldükleri⁸⁰ söylenmektedir. İbâzî kaynaklar, Ebu Bilal 'in bu eylemlerini kendisinden önce hareketin lideri Câbir b. Zeyd tarafından planlandığını ve onun muvafakatı⁸¹ ile gerçekleştiğini söylemektedir. Yine, Ebu Bilal'in Basra'dan ayrılırken Câbir b. Zeyd'in kendisine katılmasını⁸² talep ettiği ancak Câbir'in Basra'da şiddetten uzak halim bir siyaset sürmeye devam ettiği söylenmektedir.

İbâziler ile Müslüman hasımları arasındaki ilişki aşağıdaki temel prensiplere dayanır:

1. İbâziler kendileri ile savaşmayanlarla asla savaşamazlar ve isti'raz siyasetini uygulayamazlar.
2. Müslümanların mallarını ganimet olarak alamazlar, muhaliflerin kadınlarını ve çocuklarını öldürmez ve onları köle ve cariye olarak almazlar. Bu ilke Osman ve yardımcılarına ve meşru halife Ali'ye karşı savaşan Talha ve Zübeyr'e karşı mücadele eden ilk Müslümanların davranışlarından alınmıştır.⁸³
3. Huruc vacib değildir, Müslümanlar ihtiyaç halinde zalimlerin gölgesi altında takiyye yaparak yaşayabilirler.
4. Eş-Şira yani fedakarlık: ihtiyari vaciptir. Yani sayıları kırk veya daha fazla olan kimseler hurucu tercih edebilirler.

⁷⁷ Müberred *el-Kâmil*, c. 3/992

⁷⁸ Müberred *el-Kâmil*, c. 3/984

⁷⁹ Müberred *el-Kâmil*, c. 3/988-989

⁸⁰ Müberred *el-Kâmil*, c. 3/991-997

⁸¹ Rakişî, *Misbâh*, (Mahtuta) 38

⁸² Bağturi, *Siyer Meşayih Nefûse*, (Mahtuta),3

⁸³ Sâlim b. Zekvân, *Sîre*, 204; Ebu Kahtân, *Sîre*, 24

Bu ilkeler Müslümanların tabi oldukları ve değiştirilmesi caiz olmayan hayat ilkeleridir. İbâzî kaynaklar, Hz. Peygamber'in Allah'ın kanunlarına bağlı kalarak İslam devleti ve İslam ümmeti uğruna yapmış olduğu mücadele boyunca ortaya koyduğu hareket tarzına uygunluğu sebebiyle bu prensipleri desteklemişlerdir.⁸⁴ İbâziler, Bu prensiplere muhalif hareket eden Nafi b. Ezrâk'ın ayaklanmasından öncesine kadar bu ilkelerin çiğnenmediğine inanırlar. İbn İbâz'ın bizzat kendisi şöyle söylemiştir: "... Fakat biz Allah'ın adıyla, İbn Ezrâk ve yardımcılarından farklıyız: Onlar başlangıçta Müslümanların dinî üzere idiler fakat Allah'ın dinîni terk ederek kafirlerden oldular."⁸⁵

İbn Ezrâk hareketi, Muhakkime topluluğu içerisinde ilk tehlikeli ayrışmadır.⁸⁶ Nafi' b. Ezrâk'ın ortaya çıkardığı prensipler kafa karışıklığına yol açtı, Câbir b. Zeyd ve İbn İbâz, Nafi'nin fikirlerine muhalif oldular Muhakkime-i Ulâ'nın ilkelerini fiilen destekleyip neşrettiler.

Muhakkime topluluğunun gelişimi hakkında ortaya konan bu tablo, İbâziyye mezhep liderlerinin huruç konusunda ve barış ve savaş zamanında fırka mensupları ile diğer Müslümanlar arasındaki ilişkiler ile ilgili yeni bir akidevi prensip geliştirmediklerine işaret eder. Diğer yandan İbâziler, selef tarafından konmuş bu ilkeleri ortadan kaldıran Nafi b. Ezrâk gibi Dâvud ve Necde gibi kişiler arasında bir ayırım yapmaksızın aşırı Haricî liderlerin görüşlerine karşı çıkmışlardır. Sâlim b. Zekvân İbâziyye'nin konumunu aşağıdaki şekilde ortaya koymuştur: Müslümanların Dinî hususunda insanların hakemliğinin reddinden, Cemel'den ve Osman'ın öldürüldüğü gün olan Müslümanların arasına fitne düşmeden önceki Müslüman yöneticilere tabiyiz. Bugün de o günkü Müslümanların ortaya koyduğu görüşleri kabul ediyoruz ve bizim bu günkü Kur'an anlayışımız o günkü* Müslümanların Kur'an anlayışı ile aynıdır. Biz Kur'an ve sünneti kullanarak Müslümanlara üstünlük sağlayanlarla birlikte değiliz.⁸⁷ İbâziler'in hüküm anlayışı, aşırı Havâric ve Nafi'nin ayrılmasından önceki Muhakkime'nin hüküm anlayışının devamıdır. Bu nedenle İbâziyye, aşırı Haricîler'e Dinî hükümlerini çiğneyen "el-Mârîka" nazarıyla bakmaktadır. Bu nedenle, İbâziler, Allah Rasulünün meşhur bir hadisinde zikredilen "el-Mârîka" sıfatını onlar için kullandılar.⁸⁸ Bu hadis şu şekildedir:

⁸⁴ Ebu Kahtân, *Sîre*, 24

⁸⁵ Berrâdî, *el-Cevâhir*, 165; Sâlim b. Zekvân, *Sîre*, 205

⁸⁶ Müberrred *el-Kâmil*, c. 3, 1039; İbn Abdi Rabbih, *el-İkd*, 11/98-397

* Yukarıda sayılan fitnelerden önceki Müslümanların anlayışı ile uyum içinde.

⁸⁷ Sâlim b. Zekvân, *Sîre*, s. 220-221

⁸⁸ Berrâdî, *el-Bahsu es-Sadîku ve'l-İstikşâf*, 1/35

"Resûlullah aleyhissalatu vessalam Cirane'de, işlenmemiş altın ve ganimetleri taksim ediyordu. Taksim edilen mal Hz. Bilal'in eteğinde idi. Bir adam: "Ey Muhammed adil ol! Çünkü adalet etmiyorsun!" dedi. Aleyhissalatu vessalam: "Yazık sana! Eğer ben de adil olmazsam, benden sonra kim daha adil olur?" diye mukabele etti. Hz. Ömer, (Resûlullah'ın üzüldüğünü farkederek): "Ey Allah'ın Resülü! Bana müsaade buyurun, şu münafığın kellesini uçurayım!" talebinde bulundu. Aleyhissalatu vessalam: "İşte bu adamın mutlaka arkadaşları -veya arkadaşçıları- var. Bunlar Kur'an'ı okurlar, ama okudukları gırtlaklarından aşağı geçmez. Bunlar, okun avı delip geçmesi gibi dinden çıkıp giderler!" buyurdular.⁸⁹

İbâziler, el-Havâric ve Hurûc kavramlarını cihata çıkmak anlamında kullanmışlardır.⁹⁰ Bazı İbâzî müellifler bu ismi Muhakkime'nin ilkelerine aykırı hareket eden⁹¹ Havâric'ten bir topluluğa has kılmışlardır. Ancak eski kaynakların çoğunluğu ve son dönem Ummanlı bilgilerin bir kısmı ise bu kavram ile İbâziler'i kast etmişler ve Huruc ve el-Havâric kelimelerini İbâziler'e işaret edecek şekilde kullanmışlardır. Aşırı Haricîleri (İbn Ezrâk ve yandaşlarını) ise "**Havâricü'l- Cevr**"⁹² kavramı ile ifade etmişlerdir. Aynı şekilde "**eş-Şirâ ve "Şurât"** kavramlarını Huruc ve Havâric kavramlarının yerine kullanmışlardır, Zira bu iki kavramın İbâzî itikadında özel bir konumu vardır.⁹³ Muhakkime, Ehl-i Nehr, Ehl-i Nuhayle, Ebu Bilal ve arkadaşları için genellikle "**Müslimun**" ve "**Cemaatu'l-müslimîn** tabirlerini kullanmışlardır. İbâziler kendilerini ifade etmek için bu iki isme ek olarak "**Ehl-i Da've**" adını kullanmışlardır.

İbâziye ile Havâric'in ihtilaf ettiği konular aşağıda gelecektir:

Birinci Mesele

Huruc Meselesi: İbn Ezrâk'ın ortaya çıkardığı Huruc ve Hicre kavramları insanları kendi askeri kamplarına katılmaya zorlayan bağlayıcı bir emirdir. Ezrâkiler Müslüman muhaliflerinin yurdunun daru'l-harb olduğunu ileri sürdüler. Hiçbir amel yapmayanları "al- Ka'de'yi

“ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ”

⁸⁹ Er-Rebi', *Müsned*, 1/15

⁹⁰ Sâlim î, *Hâşiyetü Cami'i es-Sahih*, Kahire, 1326, 1/56-60

⁹¹ Suff, *Risale fi Beyâni Külli Firkatin*, el-Cezayir, L. t. 61.

⁹² 59/3 Sâlim b. Zekvân, *Sîre*, 204; Ebu Kahtân, *Sîre*, 37

⁹³ Vercilânî, ed-Delil, 92b

“Yalan sözlerle Allah’a iftira edenden veya O’nun âyetlerini yalan sayandan daha zalimi kimdir? Şüphe yok ki zalimler kurtuluşa eremezler” (En’am suresinin 21)⁹⁴ ayetine nispetle müşrik kabul ettiler. Bu inanç Muhakkime’nin söylediği akideye zıttır. Zira Muhakkimeye göre Müslümanlardan olan muhalifler müşrik değil sadece “Küfrü’n-ni’me” (Allah’ın verdiği nimete nankörlük yapanlar) dirler.⁹⁵ İbâziyye anlayışına göre kendilerinden olan Müslümanları hasım Müslümanlar ile bir arada yaşayabilirler, hicret etmemelerini hoş görü ile karşılamışlardır. Çünkü huruç ve hicre İbâziyye anlayışına göre bağlayıcı değildir. Gerçek şu ki, İlk Muhakkime’nin Ku’ud konusundaki görüşü çok açıktır; onlara göre Müslüman kardeşlerinin hasımlarının yurdunda kalması şer’idir. Hatta bu anlayışın bir sonucu olarak Abdullah b. Vehb er-Rasibî, Ma’dan al-İyâdî ye tercih edilerek imam seçilmiştir. Çünkü o şöyle demektedir:

Allah ile anlaşma yapıp Allah’a beyat edenlere selam olsun

Yerleşip yerinde oturan topluluğa (hizbe) selam yoktur.

İbâziyye, ilk Muhakkime’nin akidesine sıkı sıkıya bağlanmış ve Nâfi’nin konumunu kabul etmemiştir. İbâzîyye, Cihad’a çıkan çıkmayan herkese Müslüman demiştir. “Huruc eden huruç eder onlara muhalefet eden muhalif olur. Onlar bu anlayışla yaşadılar ve vefat ettiler. Allah hepsine rahmet etsin ve onları bağışlasın.”⁹⁶ Daha sonraları bu akideye “fetihten sonra hicret yoktur” sözü ile bir tabir yerleşmiştir. Bu söz gerçekte Hz. Peygamber’in sözlerinden bir cüzdür.⁹⁷ “Hicret ve huruç” meseleleri ile ilgili olarak bütün İbâzî kaynaklarda bu tabir onların görüşü olarak yer almıştır.⁹⁸

2. İkinci mesele

İbâziler’in Müslüman Olan Hasımlarına Karşı Konumları Hakkındadır.⁹⁹

Ezârîka fırkası kendilerine hasım olan Müslümanların kafir olduğuna inandı. Ezârîka topluluğu muhalif Müslümanların beldelerine daru’l- harb gözüyle baktılar; çocuklarının ve kadınlarının öldürülmesinin, onların köle ve cariye edilmesinin ve memleketlerinin istila edilmesinin şeriata uygun olduğuna inandılar. Diğer yönden Ezârîka müntesiplerinin muhalif Müslümanlara mirasçı olmalarını ve onların kadınları ile evlenmelerini yasakladı. Aynı şekilde, Müslüman muhaliflerinin

⁹⁴ Vercilânî, ed-Delil, 92b

⁹⁵ (İbâziler bu kavramı şirk anlamında değil, nimete nankörlük anlamında kullanırlar ÇN)

⁹⁶ Sâlim b. Zekvân, *Sîre*, 227-260

⁹⁷ 60/5 Concordance, 1969,

⁹⁸ Sâlim b. Zekvân, *Sîre*, 203-204

⁹⁹ Şehristânî, el-Milel, 1/186; el-Bağdâdî, *el-Fark*, 50-51

emanında olan şeyleri alıkoymayı ve onları haklarından mahrum etmeyi şeriata uygun gördüler.¹⁰⁰

Ezârika'nın Müslüman hasımları hakkındaki bütün görüşleri İbâziler'e göre sapkınlıktır. Çünkü Ezârika'nın bu sapkın görüşleri Müslümanların fikirlerine zıt, siretlerine aykırıdır. İbâziyye'den İmam Câbir b. Zeyd ve Abdullah b. İbâz iki lider Ezârika'nın bu görüşlerini reddettiler ve o görüşleri inkar ettiler.¹⁰¹ Aynı şekilde, Havâric'ten Sufriyye, Necedât ve diğer benzeri topluluklara karşı kendilerine göre pozisyon aldılar. Hatta son Necedat fırkası bazı konularda Ezârika fırkasına muhalif olmasına rağmen ona karşı (yine de) tavır aldılar.¹⁰² İbâziyye, Ezârika ve sonraki Haricîler'in ileri sürdükleri bu yeni akideyi bidat olarak değerlendirdiler. Onların eylemlerine katılmadılar ve görüşlerini kökten reddettiler hatta yer yer onlara karşı savaştılar.¹⁰³ Sâlim b. Zekavân'ın içerisinde Havâric'ten Ezârika fırkasını ve görüşlerini tartıştığı **es-Sîre** adlı eseri İbâziyye'nin eski kaynaklarından birisi olarak kabul edilmektedir. Bu konu hakkında onun görüşlerini aktarmamızın faydalı olmasını umut ediyorum. Zira İbn Zekvân açık bir şekilde muasır bir İbâzî alimin görüşünü temsil etmektedir ve genel Havâric'e karşı İbâziyye'nin konumunu yansıtmaktadır.

Sâlim b. Zekvân **es-Sîre** adlı eserine vahyin başlangıcından dördüncü halife Ali b. Ebî Talib'in Tahkim'i kabul etmesine kadar geçen İslam Tarihini ayrıntılı bir şekilde sunarak başlar. Sonrasında Muhakkime, Tahkim'i kabul ettiği için Ali'yi reddetmiştir ve Muhakkime, kendilerine özgü bir şekilde Allah'ın hükümlerini yer yüzünde ayakta tutmak için çalışmış ve davalarının yolunda ruhlarını feda etmiştir. İbn Zekvân aşağıdaki sunumu Muhakkime ve onun liderleri için takdim etmiştir. Aşağıdaki gibi onların siretlerini (durumlarını) vafsetmiştir. "Ben, olup bitenlerle ilgili olarak Müslüman Haricîler'i araştırdım. Onlar, yalnızca Allah'ın hükmü ile hükmederler; kendilerinden önceki Müslümanların gittiği yoldan razıdırlar; kendi kavimlerini öldürmezler; (muhalif Müslüman) kadınların ırzlarını helal görmezler; onlara İsti'raz uygulamazlar; mallarının beşte birine el koymazlar; onları mirastan men etmezler; onların ve diğerlerinin emanetlerini kendilerine tevdi ederler; onlara ve başkalarına verdikleri sözlerine sadıktırlar; kavimlerinden olan olmayan herkese güven verirler; onların dalalette olduğuna dair şüphe yoktur, hak ile batıl arasında bir menzil koymazlar; zira Hak'tan sonra gelecek olan batıldır. Sılay-ı rahmi, komşu, yetim, yolda kalmışların ve elleri altında bulunanların hakkını

¹⁰⁰ Müberred *el-Kâmil*, c. 3, s. 1051-1054

¹⁰¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 52-54

¹⁰² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 52-54; Şehristâni, *el-Milel*, 1/163.

¹⁰³ İbn İzârî, *el-Beyân*, 82; İbn Haldûn, *Tarih*, 4/191

gözetirler. Allah'ın kendilerine bahşetmiş olduğu faziletli geçmiş için geçmişlerine ve Ka'ade (cemaatine) sahip çıkarlar. Allah sevgisiyle birbirlerini severler, Allah'ın rızasını kazanmak için birbirlerini dost edinirler, onların zenginleri Allah'ın rızasını ve ahiret yurdunu kazanmak için fakirlerine sahip çıkarlar. Ve onlardan bir taife (ahiret yurduna) göçüp gittiği zaman dostlarının düşmanlarına hüccet olarak sunmaları için akıl ve ilim sahipleri yanında kıymeti büyük olan kesin deliller bırakırlar.¹⁰⁴

Bundan sonra, İbn Zekvân aşağıda görüleceği şekilde Ezârîka'nın konumunu açıklamaya başladı:

“Daha sonra onlardan İbn Ezrâk ve adamları ortaya çıkmıştır. Bunlar bir süre Allah'ın dilediği kadarıyla kendilerinden daha önce gelen Havâric'in yolundan gitmişlerdir. Sonra putlara kulluk seviyesinde gördükleri (indirdikleri) bir kavme duydukları kin ve öfke onları adaletsizliğe, o kavim ile nikah ve miras ilişkisini kesmeye götürdü. Oysa kendilerinden öncekiler onlarla evleniyor ve miras hukukunu uyguluyorlardı. Eğer öncekilerin yaptığı hak ise ve onlarla amel edilmişse bu durumda Ezârîka dost edindiği bu kimselere (seleflerine) muhalefet etmiştir. İbn Zekvân, (İbâzîye topluluğunun) Ezârîka'nın bu yaptıklarından beri olduğunu söylemektedir. Şayet Ezârîka'ya göre bu hata ise Ezârîka bu hatayı yapanları sahiplenerek yine hata yapmaktadır. Ezârîka, bu kavmi (muhalif Müslümanları) köle yapmayı, kadınlarını nikahlamayı, mallarının beşte birine ganimet olarak el koymayı, çocuklarını öldürmeyi ve isti'razı helal görüyor. Halbuki intisap ettiklerini iddia ettikleri selefleri bunların hiçbirisini yapmıyordu. Şayet sahiplendikleri (seleflerinin) bu davranışı doğru ise Ezârîka onlara açık bir şekilde muhalefet etmiştir. Ezârîka kendilerine sığınan muhalif Müslümanları putperest olarak değerlendirmelerine rağmen Allah'ın kelamını iştene kadar onlara eman vermemişlerdir. Yüce Olan Allah Nebisine şöyle buyurdu:¹⁰⁵

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ ابْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ

Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al; sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır. Bu uygulama, onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolaydır.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Sâlim b. Zekvân, *Sîre*, 204

¹⁰⁵ Sâlim b. Zekvân, *Sîre*, 204

¹⁰⁶ Tevbe suresi 6

Ezârika, kavme (Muhakkimeye) sevgi besledi, muhalif Müslümanlardan namazını kılan, zekatını veren ve onların hükmü ile gelenleri kabul etmekten uzak durdular. Yine sevgi beslemelerine rağmen A'rabilerden de uzak durdular. Ve Allah, düşmanlarıyla cihat ile onları rızıklandırdığı gibi onları rızıklandırmayı ister. Allah şöyle buyurdu:

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Bedeviler arasında öyleleri de vardır ki, Allah'a ve âhiret gününe inanır, hayır yolunda harcadıklarını Allah'a yakın olmak ve peygamberin duasını almak için vesile sayar. Bilesiniz ki bunlar kendileri için bir yakınlık vesilesidir. Allah onları rahmetiyle kuşatacaktır. Şüphesiz Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir. Tevbe 99¹⁰⁷

Kendilerinden cihada çıkmayıp oturanları (Kaade topluluğunu) tekfir ettiler, onları öldürmeyi, mallarına el koymayı helal gördüler, onları dost edinmeyi ve onlar için istiğfarda bulunmayı haram kıldılar; bütün bu yapılanların onlar (Ezârika) tarafından yapıldığı bilinmektedir. Şayet bu konuda doğru olan arkasından gittikleri kimselerin yaptıkları ise Ezârika onlara muhalefet etmiştir ve bugün onları takip edenleri (Kaade'yi) tekfir etmiştir. Şayet müntesibi oldukları evvelkiler, kafirleri dost edinmişlerse kesinlikle onlar da küfre düşmüştür. Ve bu şekilde seleflerini, kafirleri dost edinen kimseler (durumuna düşürerek) tekfir etmişlerdir. Onlar sadece tekfir ettiklerini zannettiler, kafir olmadıkları halde tekfir etmekle onlara azap ettiler. Allah tövbe etmelerini emretmiştir.¹⁰⁸

Daha sonra İbn Zekvân, Ezârika'nın özellikle "takiyye" görüşünü tartışmaya açtı. Firavun ailesinden Müslüman birisinin Allah'ın takdir ettiği kadar imanını gizledi. Allah imanını gizlemesinden dolayı onu yadırgamadı. Allah şöyle buyurdu:

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقْيَةً وَيَحْذَرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ الْمَصِيرُ

"Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık Allah'la olan bağı koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Sonunda dönüş Allah'adır."¹⁰⁹

¹⁰⁷ Tevbe suresi, 99

¹⁰⁸ Sâlim b. Zekvân, *Sîre*, 206

¹⁰⁹ Al-i İmran 28

Allah müminlerin takiyye yapmasını teşvik etti. Peki, müminler kafirlere karşı nasıl takiyye yaparlar? Kafirlerin hoşlandıkları şeyleri onlara söyleyerek ve dinlerini gizleyerek olur. Oysa Ezârîka ortaya çıktığında kendi düşüncelerini gizlemiştir. Hatta birisi gelip: “haydi bana söyleyin inancınız nedir?” dediği zaman hayır dediler. Çünkü bunu yaptıkları zaman kafir olacaklarına inandılar. O kimseye sen neye inandığını söyle dediler. Şayet o kimse onlar hakkında hatalı bir şey söylerse onu öldürürlerdi. Bunun dışında onların: Allah’ın vefalı olmayı emrettiği malları yemeyi helal saymak gibi sayılamayacak kadar asilikleri vardır ki Allah onlara (müminlerin mallarına) ve müminlere vefayı emretmiştir. Ezârîka, nifakın kaldırıldığına ve bir kimsenin istese de nifak yapamayacağına iman etmiştir. Kendilerinden olan hırsızları ve zanileri Allah’ın bağışlayacağına inanmışlardır.¹¹⁰

Daha sonra, Sâlim b. Zekvân Necde ve taraftarlarının bozuk inançlarını açıklamayı başarmıştır. Onların sapık görüşleri:

1. Müslümanlardan kendilerine muhalif olanların kafir olduğunu düşündüler. Ancak muhaliflerin kadınları ile evlenmeyi ve kestiklerini yemeyi hoş gördüler. Aynı şekilde muhafazalarından dolayı onlardan cizye almayı kabul etmezler. Ehl-i zimmetin ihtiyaçlarını giderdikleri gibi muhalif müminlerin de ihtiyaçlarını karşılarlar. Bununla beraber, onlar düşman gördükleri Müslümanların müşrik olduğunu kabul ederler.
2. Hz. Peygamber’in yaptığı gibi Müslüman hasımlarının beldelerinden hicret edilmesinin gerekliliğine inanırlar.

Sonra Necde’nin Davut, Atiyye ve Ebî Fûdeyk ve taraftarlarından ciddi bir muhalefet gördüğünü ortaya koydu. Özellikle belli konularda ona muhalefet ettiler ve hususlarda Necde’nin inhiraf ettiğine inandılar. Gerçek şu ki bunların ittifak ettikleri noktalar ayrıştıkları noktalardan daha fazladır. Misal ittifak ettikleri düşüncelerden bazıları şunlardır:

- Kendilerine muhalif Ehl-i Kible’nin, esir olarak kabul edilmesi
- Çocuklarının öldürülmesinin caiz olması
- Kadınların ırzlarının helal olması
- Mallarının ganimet (humus) olarak alınması
- İsti’razın caiz olması
- Miraslarına el konulması gibi.

Allaha şükürler olsun ki bu kimseler Allah’tan gelen bir delile dayanmaksızın kendi istek ve arzularına uyan kimselerdir. Bununla birlikte bu kimseler bu

¹¹⁰ Sâlim b. Zekvân, age, 206

görüşlerini saklamıyorlardı ve kendi aralarında itiraf ediyorlardı. Sonra İbn Zekvân Nafi', Davud, Atiyye ve Ebu Fudeyk gibi kimseleri diğerlerinden ayıran onların sahip olduğu yanlış inançlara işaret etti.

Daha sonra Sâlim b. Zekvân , Necde ve taraftarlarının sapkın görüşlerini açıklamaya devam etmiştir. Şöyle ki:

3. Onlar kendilerine muhalif olan müslümanları kafir kabul etmektedirler. Ancak kestiklerini yemeye ve kadınları ile evlenmeye izin verirler. Yine onları koruma kastıyla ehl-i zimmetten alındığı gibi onlardan cizyeyi alınmasını men ederler, Bununla beraber onlar hasımları olan müslümanları müşrik kabul ederler.

Hz. Peygamberin Mekke'yi terk ettiği gibi kendilerine muhalif olan müslümanların memleketlerinden ayrılmayı (hicreti) uygun görürler. Daha sonra Necde'nin, Davud ve taraftarlarından, Atiyye ve taraftarlarından ve Ebu Fudeyk ve taraftarlarından muhalefet gördüğünü açıklamıştır. Çünkü bu kimseler özel konularda Necde'nin saptığını söyleyerek ona muhalefet ediyorlardı ve onun saptığını söylüyorlardı. Bundan dolayı, Davud ve taraftarları, Atiyye ve taraftarları ve Ebu Fudeyk onu terk etmişlerdir. Gerçek şu ki bunların ittifak ettikleri noktalar ayrıştıkları noktalardan daha fazladır. Misal ittifak ettikleri düşüncelerden bazıları şunlardır:

- Kendilerine muhalif Ehl-i Kible'nin, esir olarak kabul edilmesi
 - Çocuklarının öldürülmesinin cazi olması¹¹¹
 - Kadınların ırzlarının helal olması gibi
 - Mallarının ganimet (humus) olarak alınması
 - İsti'razın caiz olması
4. Miraslarına el konulması. Allaha şükürler olsun ki bu kimseler Allah'tan gelen bir delile dayanmaksızın kendi istek ve arzularına göre uyan kimselerdir. Bunlarla birlikte bu kimseler bu görüşlerini saklamıyorlardı ve kendi aralarında itiraf ediyorlardı. Daha sonra Zekvân , Haricî Davud, Atiyye, Ebu Fudeyk ve taraftarlarını¹¹² diğerlerinden ayıran tehlikeli inanç esaslarına işaret etti.
 5. Aynı şekilde Haricîlerin aleyhine delillerle donatılmış diğer İbâzî kaynaklarda Haricî inançlar hakkında benzer açıklamalar mevcuttur. Bunlar Kur'an, sünnet ve Muhakkeme-i ula'nın görüşleri üzerine mebni olup, aşırı

¹¹¹ Sâlim b. Zekvân, age, 210

¹¹² Sâlim b. Zekvân, age, 211

Haricîleri terk etmeye yöneliktir. İlk İbâzî imamlar Haricîlerden ayrılma konusunda görüşlerini çok açık bir şekilde ortaya koymuşlardır. Hatta Abdullah b. Yahya el-Kindî, Basra'daki İbâzî liderilerin komutanları ile bu direniş konusunu isrişare ettiğinde İbâzîyye'nin Basra'daki ikinci lideri Ebu Ubeyde ve arkadaşları ona şöyle demişlerdir: “eğer bir huruç gerçekleştirecekseniz haddi aşmayınız, önceki selefin yolundan gidin ve şunu unutmayın ki sizden öncekileri huruca sevk eden şey sultanın yanlış politikalarına karşı çıkmaktır.” Abdullah b. İbâz kendilerinin diğer müslüman topluluklara karşı olan pozisyonunu çok veciz bir şekilde şu şekilde açıklamıştır: Bizler muhaliflerimize müşrik demeyiz. Çünkü onlar tevhit ehlidir, Allah'ın kitabını ve Resulünü kabul ederler. Biz onlara Küffar-ı bi ni'me (Allah'ın bahsettiği nimete nankörlük edenler) diyoruz. Miras hukukalarına engel olmuyoruz, evlilik hususlarına sınır getirmiyoruz, bizimle birlikte kalmalarına mani olmuyoruz, onların hepsini bir arada tutan İslam davetidir. Aynen bu sözü hem çağdaş hem de Sâlim b. Zekvân , Abdullah b. Yahya el-Kindî ve Ebu Hamza el-Muhtâr b. Avf gibi önceki İbâzî kaynaklar tekrar etmişlerdir. Abdullah b. Yahya el-Kindî Yemen ve Hadramevt'in ilk imamıdır. Kendisi yöneticisi Abdurrahman b. Muhammede gönderdiği yetki mektubunda şöyle demiştir: Bu mektup hakkı arayan Abdullah b. Yahya'dan Abdurrahman b. Muhammed'e. Biz asla insanların yolunu kesmeyiz, hakikati anlamaya davet etmeksizin sırf görüşlerinden dolayı insanları öldürmeyiz. İşte bu hususları kabul eden birisi diğer İbâzî müslümların sahip olduğu haklara sahip olur ve yapılması gereken ne ise yapılır. Ancak bu hakikatleri kabul etmeyip bizimle savaşınlara gelince biz de onlarla savaşacağız ve Allah'tan onlara karşı bize yardımcı olmasını dileyeceğiz.¹¹³

İbâzîler'in bu konumu yani insanları davet etmeleri, onlara İbâzî görüşleri anlama fırsatı vermeleri, onlardan kendi konumlarını kabul etmelerini beklemeleri İbâzîler'in çok fazla tekrar ettiği bir yaklaşımdır. İbâzîler sürekli olarak şunu açıklamaya çalışmışlardır: İbâzîler ilk hücum düşmanlardan gelmesi şartıyla sadece düşmanlarıyla savaşır, onlar dışında kimseyle savaşmazlar. Bu ve benzeri çalışmalar İbâzîler'in konumunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Tarih boyunca Ezârika'nın yapmış olduğu karşı tarafı uyarmadan onları öldürme, muhaliflerle savaşma siyaseti ki bu isti'raz siyaseti olarak meşhur olmuştur. Bu siyaset, uyarı yapmadan muhalifle Savaşma siyaseti Ezârika'yı her zaman diliminde diğer fırkalardan ayıran bir husus olmuştur. Dolayısı ile İbâzîyye ile Ezârika'yı diğer

¹¹³ bkz. Cümeyl b. Hamîs, age.

aşırı Haricîlerle mücadele etmeye sevk eden önemli meselelerden birisidir. Buna ek olarak İbâziyye, muhalif müslümanlara müşrik muamelesi yapan gruplara karşı da konumunu açık bir şekilde belirleyip onlarla mücadele etmiştir. İbâziler'in bu konulardaki pozisyonunu farklı şekillerde Abdullah b. Yahya, Ebu Hamza, Sâlim b. Zekvân gibi âlimler açık bir şekilde ortaya koymuşlardır. Ayrıca Abdullah b. Yahya şöyle demektedir: "Evet bizim genel olarak metodumuz budur ki, biz Müslümanları korkutmuyoruz; onlara tuzaklar kurmuyoruz; biz suçlulardan dolayı masum kimseleri cezalandırmıyoruz; biz kötülerden dolayı iyi insanları cezalandırmıyoruz; biz erkekten dolayı kadını cezalandırmıyoruz; biz büyükten dolayı küçüğe ceza vermiyoruz; biz insanlara hakkı açıklamadan hakka davet etmeden önce sadece fikirlerinden dolayı asla onlarla savaşmıyoruz."¹¹⁴

Abdullah b. Yahya aynı şekilde yazmış olduğu bu mektubunun devamında, biz savaşanla savaşırız, onların zulüm ile almış oldukları malları alır gerçek sahiplerine dağıtırız. Bundan dolayı herhangi bir insana asla zarar vermeyiz. Biz, bu malları çocuklarına ve varislerine verir, onları ganimet olarak kabul etmeyiz; o kimseleri de esir olarak görmeyiz. Zaten ehli kible olanların esir olması caiz değildir. Çünkü onlar müşrik değildir. Müşriklerin mallarına el konur kadınları ve çocukları esir edilir. Ehli kible de iki şekilde değerlendirilmelidir. Bir hakkı temsil edenler, hakka sınıksız sarılanlar ikincisi zulmedenler, zulümde daim olanlardır.¹¹⁵

Basra'nın öne çıkan İbâzilerin'den ve Abdullah b. Yahya el Kindî'nin savaşlarında komutan olan Ebu Hamza Muhtar b. Avf şöyle dedi:

"Ey insanlar biz sizi üç şey hususunda serbest bırakıyoruz; siz hangisini tercih etmek istiyorsanız onu seçiniz. "Allah cc kendisi için hayırlı olanı seçene rahmet buyursun" diye dua etmiştir. Bir, ya siz bizim sözlerimizi kabul edecek, itaat edeceksiniz ki o takdirde o kimsenin niyeti bizimle cihat etmek olacak ve bizimle birlikte cihata katılacak, bizim gibi mücahit sayılacak ve ganimetten de pay sahibi olacaktır. İki, ya bizim davetimizi bilecek, bize karşı gelmeyecek evinde sessizce oturacak, kalbiyle ve diliyle bizi destekleyecektir. Umarız ki bu da bizden daha iyi bir konuma sahiptir. Üçüncüsü ise bizim sözlerimizden tiksinecek kişilerden olmayı tercih edeceksiniz. O takdirde bu kimseler güvenli bir şekilde çıkıp gitmelidirler, onların mallarına ve ehillerine bir

¹¹⁴ bkz. Cümeyl b. Hamîs, age.

¹¹⁵ bkz. Cümeyl b. Hamîs, age.

zarar gelmeyecektir; dillerine ve inatlarına hakim olmalıdırlar. Şayet bu savaşı biz kazanırsak müdahalede bulunmadıysa onun kanı dökülmeyecektir. Eğer, biz yenilsek o zaman bizden geriye kalan erzak ve cephane hepsi onlara kalacaktır. Allah'tan umudumuz şu ki (böyle bir kimse) küfrün de fazla kalmayıp geri döner diye onun için hayır diliyoruz.”¹¹⁶

Aşırı Haricîler'in başlatmış olduğu bu siyaset çerçevesinde, İbâziler'in tutumu bu konuyu en geniş bir şekilde ele alan en eski kaynak Sâlim b. Zekvân Siresi nde mevcuttur. Aşağıdaki alıntılar onun kitabındandır. Şöyle ki. “Biz anne baba hakkını hak olarak görürüz; akrabalara yardım etmeyi; yetimlerin hakkını hak olarak görürüz; yolda kalmışların, komşunun, arkadaşın, sahip olduğun kölenin hakkını hak olarak görürüz. Bunlar ister günahkar olsunlar ister günahsız olsunlar fark etmez. Biz hiçbir şekilde bizdendir ya da değildir diye fark gözetmeden emaneti kimden almış isek sahiplerine iade ederiz. Bize sığınmış olan zimmilerin haklarını yerine getiririz ve vermiş olduğumuz sözleri yerine getiririz. Aynı şekilde bizden veya bizim dışındakilerin ehli zimmetten zorba bir şekilde alınmış olan malları iade ederiz; Bize sığınan kişi ister bizden olsun ister bizden olmasın onu koruruz.

Savaş başladığı zaman hiçbir tarafı tutmadan köşesine çekilenlerden kesinlikle şüphe duymayız, onları güvence altında tutarız, biz onlara karışmayız. Çünkü onlar hak ile batıl arasında durmuşlardır. Yüce Allah: *فَدَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ* buyurmuştur. Savaş bittikten *hakikattan sonraki aşama sapıklıktır*¹¹⁷ *فَأَنى تُصْرَفُونَ* sonra biz onları Allah'ın kitabına, hakkı tanımaya, hakkı sevmeye batıldan uzak durmaya çağırırız. Kim hakkı tanırsa hakkı ikrar eder, kabul ederse biz onu dost kabul ederiz ve bizi sevmese bile biz onun kanını kendimize haram görürüz. Ancak kim Allah'ın hakkını inkar eder ve karanlığı aydınlığa tercih ederse, Müslümanlardan ayrılmayı tercih ederse biz de onu terk ederiz. Biz onunla savaşırız taki hakka dönsün; ya da onu terk ederiz kendi sapıklığında helak olup gitsin. Ancak bununla beraber biz bunları putperestlik konumuna indirmeyiz; onlara putperest muamelesi yapmayız; onlardan kalan şeyleri ganimet olarak kendimize helal kabul etmeyiz, onların çocuklarını zürriyetini kendimize helal kabul etmeyiz; onların mallarını ganimet olarak almayız; miras onları hukukundan mahrum etmeyiz. Her ne kadar bunlar sapık yoldan çıkmış kimseler olsalar bile biz kavmimizin onları gizli bir şekilde öldürmelerini de asla izin vermeyiz. Onlara

¹¹⁶ bkz. Cümeyl b. Hamîs, age.

¹¹⁷ Yunus Suresi, 32

putperest gibi davranmayı kabul etmeyiz. Biz onların arasında bulunduğumuz müddetce hoşnutluğu, karşılıklı rıza'yı öne süreriz. Zira Allah bu kötü şeylerden hiçbirini kitabında emretmemiştir ki yapalım ve bizden önceki topluluklar arasında bulunan Allah dostlarından bunları kendilerine helal kılan bir kimseyi de tanımıyoruz. Biz bu konularda büyüklerimize uyarız, onlar nasıl yapmışsa biz de öyle yaparız. Ki Müslümanlardan hiç kimse öyle yapmamıştır. Mekke'de bulunan Müslümanlar müşriklere dahi böyle bir şey yapmamışlardır ki biz Müslümanlara nasıl böyle bir şey yapalım. Yüce Allah Nebisine hıyanetinden korktuğu kimselere "anlaşmayı bozduğunu söylemesini" emrediyor

وَأِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ 118

Müslüman bir kişinin kavminin önde gelenleri dalalet üzere olduğu halde ona yapmacık (beyat ediyormuş gibi) davranması çok çirkindir. Bu Müslüman kişi dalalet üzere olanlarla birlikte savaşa katıldığı zaman iki durumdan biri olacaktır, ya onların dostu, onların emirlerine razı olan birisi olacaktır veya böyle olmasa - sevmese- bile onlara yardım edecek onların gücünü artıracaktır.

Onlar, Müslüman olmaya yani bizim kiblemiz de olmaya devam ettikleri sürece onlarla evlenmek helaldir, onların mirasları bize haram değildir. Çünkü öncesi itibarıyla (ashap döneminde) onların münafıklıklarını bildikleri halde ve hatta bugünkü kavmimizden bir çok kimsenin işlediği günahlardan daha fazla günah ortaya çıktığı halde onlar münafıklarla evleniyorlardı ve mirası hukuku tahakkuk ediyordu.

Kiblemize yönelen birisine bir konuda bilgimiz olmadığı halde iftira atmayı kabul etmeyiz. Haricîler' (Ezarika) den bir çok kimse, kendilerinden ayrılan bir kimsenin (Haricî olmayan bir kimsenin) zinadan beri olduğunu bildikleri halde ona iftira atmayı helal görüyorlar. Bu onların zannıdır. Öyle ki zina iftirası attıkları kimseyle bugüne kadar tek bir kelime dahi konuşmamışlardır. Hatta dostlarından onlarla konuşan kimse de onlara (zina yaptıklarına dair) bir haber vermemiştir. Onlar, bu kimsenin üzerinde bulunduğu hal hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadan bu iftirayı yapmaktadırlar oysa Allahu Teâla Nahl Suresinde şöyle buyurmuştur:

أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ
أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir.”¹¹⁹

فَلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعِيَ وَيُسَبِّحَانَ اللَّهَ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ

De ki: "İşte bu benim yolumdur. Ben, ne yaptığımı bilerek Allah'a çağırıyorum; ben ve bana uyanlar (bunu yapıyoruz). Allah'ı ortaklardan tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim."¹²⁰

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.¹²¹

وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ

Allah'a çağıran, dine ve dünyaya yararlı iş yapan ve "Ben müslümanlardanım" diyenden daha güzel sözlü kim vardır?¹²²

Biz ehl-i kiblede küçük çocukların öldürülmesi caiz görmeyiz. Çünkü o çocuk ehli kiblenin ihtilafa düştüğü konulardan herhangi birisini bile yapmış değildir. Allahın emrini bildiği halde ondan gafil kalan, insanların kendi içinde ihtilaf ettikleri hususları bilen sonra bilgiden sonra cehalete düşen açık beyyinelerden sonra karanlığa düşen bir büyüğün işlediği günahtan dolayı küçüklerin öldürülmesini kabul etmiyoruz. Bugün itibarıyla (muhalif) eh-li kiblenin zürriyeti bizim için ehli kible gibidir. Şayet onların başında hidayete ermiş bir imam olsa elbette onları Allah'a itaat etmeye çağırarak ve Allah'a itaat ile onlar arasında bir hüküm verecekti. Netice itibarıyla bu çağrıya kulak vermeyen ataları ayrılıp gidecektir. Muhaliflerimizden birisinin kitap ve sünnet üzere olan eşiyile nikahalamayı caiz görmeyiz; ancak adam onu boşarsa yahutta adam ölürse ve kadın boşanma ve ölüm iddetini tamamladıktan sonra bunu caiz görürüz.

¹¹⁹ En Nahl 125

¹²⁰ Yusuf 108

¹²¹ Al-i imran 104

¹²² Fussilet 33

Biz Allah katında günah olduğu bilinen bir ameli bize zahir olan kimseden ve Allah'ın kendisi hakkında azap va'dettiği kişilerden de uzak dururuz. Bu amelleri işlemeleri sebebiyle Allah'ın uzak durmamızı istediği kimselerden de biriyiz. Öyle bir kimse, yaptığı şeylerden tövbe eder vazgeçerse onu kucaklayabiliriz.¹²³

İnsanlardan hiç kimseyi, Allah hakkında bildiğini bize izhar etmedikçe, Allah'ın emirleri ile amel etmedikçe ve Allah'ın dostlarına dost düşmanlarını düşman olmayı kabul etmedikçe onu dost olarak kabul etmeyiz.

Kavmimizin hicret ederek yurdunu terk etmesini asla Hazreti Peygamber'in (as) ve Ashâb-ının kavminden hicret etmesine benzetmiyoruz. Ancak bizden birisi Allah yolunda itaat üzere cihat etmek için yurdundan çıkarsa ve tekrar kavmine dönerse nefsi ve malı hakkında Allah'ın hakkını söylediği müddetçe ona dost oluruz.

Biz kadınların, kölelerin huruç etmeden önce Hakka razı olduklarını, hakkı bildiklerini ve hakka dost olduklarını bilmemiz halinde onlara dost oluruz ki bu kimselerin huruç etmelerinin nedeni İslam'a aşırı düşkünlükleri ve İslam'ı her şeye tercih etmeleri olmalıdır.

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَيُؤْتُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve resulüne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir.”¹²⁴

Bizler Müslümanlar'dan herhangi bir grubun, Allah yolunda cihat ve iyiliğe itaat etmek dışında herhangi bir hususta imamlarına itaat etmelerini zorunlu görmeyiz. Tabi ki bu cihat olduğunda da Müslümanlar burada ya helak olurlar, kaybederler ya da düşmanlarına karşı muzaffer olurlar. Muzaffer olduktan sonra da yönetimi kendi içilerindeki âlimlere fakihlere bırakırlar.

Biz, mazimizi ve kaadeyi her zaman sahipleniriz, bizim kaademiz Allah'ın kendilerine vermiş olduğu şerefli maziye tanırırlar.¹²⁵ Aynı şekilde Sâlim b Zekvân 'ın tartışmaya açtığı misaller sadece İbâziler'in bu özel konuları hakkında bilgi vermemektedir. Bunun dışında ayrıca (Sâlim b. Zekvân 'ın Sîre'si) Haricîler'in bu hükümleriyle ilgili bütün görüşlerine çok kuvvetli bir şekilde reddiyedir.

¹²³ Age, 233

¹²⁴ Tевbe 71

¹²⁵ Age, 224

Dolayısıyla hem bu tartışmalarda hem de eski İbâziyye literatürden alınan alıntılarda açık bir şekilde ortaya çıkıyor ki İbâziyye ile Haricîler arasında kesinlikle bir görüş birliği ve ittifak yoktur. Gerçek şu ki İbâziler , tüm inançları hususunda Haricîler'e karşı çıkmışlardır. Onlarla çok ilmi ve fikri tartışmalar yapmışlardır, onların (İbâziler'in) Haricîler ile olan tek ortak noktaları Muhakkime hakkındaki görüşleridir. Bunun dışında onlarla herhangi bir ortak noktaları yoktur. İbâziler'in Haricîler ve Haricî fırkalar hakkındaki görüşlerini zikrettikten sonra İbâziler'in muasır Emevî ve Şiîler hakkında görüşlerini kısa ve öz bir şekilde arzetmenin önemli olacağına inanıyoruz. **Ebu Hamza Muhtar b. Avf** Medine'de vermiş olduğu hutbede İbâziler'in Emevîler ve mallar hakkında görüşlerini çok açık bir şekilde belli etmiştir. Muaviye'den başlayarak Yezîd b. Abdülmelik'e kadar tek tek Emevî halifelerinin yaptığı şeylerden bahsettikten sonra Ebu Hamza, Emevî ailesinin genel olarak hükümleri hakkında aşağıdaki şu ibareleri konuşmuştur.

“Emevî ailesi sapık bir gruptur. Onların yaptıkları, onların gücü ve iktidarı zorbaya, vahşete ve acımasızlığa dayanır. Onlar insanları töhmet altında bırakırlar. Kendi istek ve arzularına göre karar verirler. Kızdıkları için insanları öldürürler; birbirlerine torpille hüküm verirler. Haksız şekilde zorla bazı yerlerden bir şeyler alırlar ve aldıkları şeyleri de hak etmeyen insanlara verirler. Halbuki Kur'an sadakanın ve bu tür yardımların nereye yapılacağını açık bir şekilde belirtmiş ve onları sekiz sınıf olarak zikr etmiştir: fakirlere, miskinlere, vergi memurlarına, müellefe-i kulub'a, kölelere, borçlulara, Allah yolunda cihat edenlere ve yolda kalmışlara verileceğini açık bir şekilde belirtmiştir. Tövbe suresi İşte bunlar dokuzuncu bir sınıf ortaya atmışlardır. Bu dokuzuncu sınıf da bu malın hepsine konmuştur. Bunlar Muhakkime fırkası hakkında Allahın indirdiği şekilde hüküm vermemişlerdir.”¹²⁶

Şia hakkında ise Hamza şöyle söylemektedir:

Şia öyle bir gruptur ki Allah'ın kitabını slogan olarak kullanarak Allah'a açık bir şekilde iftira eder. Onlar Dinî konularda Kur'anî bir delil ile insanlardan ayrılmamışlardır ve Kur'an kaynaklı açık bir bilgi ile de insanlardan ayrılmamışlardır. Bunlar insanlara ve günahkarlara karşı

¹²⁶ Wiliam J. İslam, Newyork 1961, s. 218

günahkarlardan nefret ettiklerini gösteriyorlar ancak kendileri ise o günahları açık bir şekilde işliyorlar, fitne hususunda ısrar ediyorlar ve fitneden çıkmayı bir türlü bilmiyorlar. Bunlar, Kur'an'dan habersizler, çok sert bir şekilde davranırlar, kahinlere uyarlar ve bunlar yarın tekrar dünyaya geleceğine yani ricata inanırlar. Yani onlar dinlerini inançlarını öyle bir adama çevirmişlerdir ki o adam onlara bakmamaktadır Allah onları kahreylesin, nasıl Hak'tan dönüyorlar.¹²⁷

Ebu Hamza yine bu hutbede kendi cemaati olan İbâziler'den bahsetti. Davalarından, kendilerini hangi tezlerle savunduklarını söyledikten sonra sözü Medineliller'e getirdi. Şöyle dedi:

“Ben sizi Allah'ın kitabına Nebi'nin sünnetine çağırıyorum, eşit bir şekilde paylaşmaya, adil bir şekilde yönetilmeye ve Allah'ın emrettiği gibi ganimet mallarının beşte bir şekilde hak edilen yerlere dağıtılmasını istiyorum.

Daha sonra kendi cemaatinden, hedeflerinden, savundukları şeylerden ve direnişlerinden bahsetmeye başladı.¹²⁸

Her halükarda Mc Donald'ın dediği gibi bu adamlar İslam'ın hakiki temsilcileridir. Çünkü bunlar Ebu Bekir'in, Ömer'in manevi mirasçısı olduklarını iddia ediyorlar. Bunlar bu iddialarında hak üzerindedirler. Gerçekten İslam dünyevileşti, dünyevi isteklere, açgözlülüğe dönüştü; kardeş kavgalarına medar oldu, konfora yenildi. İşte bu hatalar, eski İslam kardeşliği bağını yerle bir etti. İşte bundan dolayı İbâziler kendi köşelerine çekildiler, kendi yollarını çizerek devam ettiler. İşte bu hareket, bugün Umman'da ve Kuzey Afrika'da¹²⁹ onların soylarından gelenler tarafından devam ettirilmektedir. Şunu söylememiz gerekir ki doğrusu üstat McDonald, kitabını yazarken İbâziler ile Haricîler arasındaki farkı açık bir şekilde bilmiyordu.

Zaten açık bir şekilde görülüyor ki İbâziler üzerine tatbik edilinceye kadar onun bu sözü doğru olarak anlaşılıyor.

¹²⁷ Wiliam J. İslam, 1961, s. 218-219

¹²⁸ El-Câhız, el-Beyân, 2/121; Isfehâni, age, 23/130-139; Dercîni, *Tabakât*, 55-251

¹²⁹ Bkz. Mc. Donald, *Tatavvru Fikhi'l-İslam* Beyrut 1956

İKİNCİ BÖLÜM

İBÂZİLER'İN İLK İMAMI İMAM CÂBİR B. ZEYD

Ebu Şasa imam Câbir b Zeyd benî Amr b Yahmed kabilesine mensuptur. Bu kabile, Ezd kabilesinin kollarından birisidir. Kendisi Umman'da¹³⁰ Nezva ile Menah arasındaki Fark köyündendir, Ağırlıklı olan görüşe göre, Câbir burada doğmuş daha sonra ailesi ile birlikte Basra'daki Darbu'l Cufi bölgesine yerleşmek için oraya gitmiştir. İmam Câbir'in Basra'da yerleştiği yer, ismini Câbir b. Zeyd'in Umman'da¹³¹ yaşamış olduğu mıntıkadan almaktadır. Tarihçi Yakut Umman'da Ezd oğullarının bir zamanlar yerleşmiş olduğu Cevfu'l Hamile¹³² diye bilinen bir yerden bahsetmektedir. Câbir'in ailesi'nin Osman b Ebi'l As'ın Farslar ile savaşmak için hazırladığı ordu ile Basra'ya gelmiş olması muhtemeldir; Basra'ya gelen bu ordu Ezdî kabilesinden bir çok kişiyi içine almıştır. Sâlim'in soylediğine göre bu ordu Farslıları mağlup ettikten sonra Fars komutanı Şahrek veya İbnü'l Hamra'yı öldürdükten sonra İnan topraklarına yönelmiş, Tevvac bölgesine yerleşmiş buradan da Basra'ya gitmiştir. Bu, Hazreti Osman'dan¹³³ önce ki Basra hakimi Abdullah b Amir döneminde olmuştur. İranlı komutanı öldüren kişinin Câbir b. Hadid el Yahmedî¹³⁴ olduğu da söylenmektedir. Bu şahıs Câbir b Zeyd'in ailesindedir. Câbir b. Zeyd in aile fertlerinin işaretine bakıldığı zaman bu ordu'da onun ailesinden çok fazla kişinin olduğu sanılmaktadır. Tüm bunlar gösteriyor ki onlar Hazreti Osman döneminde Basra'ya gitmişlerdir. Sâlim, Câbir'in Umman'daki Fark köyünde doğduğunu daha sonra ilim tahsil etmek için Basra'ya gittiğini söylemektedir.¹³⁵ Ancak şu var ki bu görüşü şundan dolayı kabul etmemiz mümkün değildir: şayet Câbir b. Zeyd sadece ilim tahsil etmek için Basra'ya gitmiş olsaydı daha sonra Umman'a ailesinin yanına dönerdi. Oysa Câbir ömrü boyunca Umman'da kalmıştır. Câbir'in doğum tarihi hakkında hicri 18¹³⁶ - 21¹³⁷ olmak üzere iki tarih

¹³⁰ İbn Midâd, *Sıfatu Nesebi'l-Ulemâi*, (Mahtuta), 4

¹³¹ El-Buharî, Tarih, 1/2/ 203 Hamış

¹³² Yakut, *Mu'cem*, Kahire 1906, 3/175

¹³³ Es-Sâlimî, *et-Tuhfe*, Kahire 1347, 55-57

¹³⁴ Es-Sâlimî, *et-Tuhfe*, Kahire 1347, 56

¹³⁵ Es-Sâlimî, *Haşiyetu Câmi's-Sahih*, 1,8

¹³⁶ El-Berrâdî, *el-Cevâhir*, 155

¹³⁷ El-Vercilânî, *el-Adl*, (Mahtuta), 1,197; Şemmâhî, *Siyer*, 77.

zikredilmektedir. Bazı kaynaklar Câbir'in birinci halife Ebu Bekir'e¹³⁸ beyat edildiği gün Medine'yi Münevver'e'de olduğunu söylemektedirler. Ancak Câbir'in çocukluğu hakkında elimizde herhangi bir bilgi yoktur. Biz, Câbir'in anne babası hakkında da yeterli bilgiye sahip değiliz. Bu durumda tüm gücümüzü Câbir'i ve onun kültürünü tanımaya harcamalıyız.

Câbir'in döneminde okuma yazma bakımından İslami araştırmalar henüz başlamamış ve yerli yerine oturmamıştı. Ortada talebeler tarafından ezberlenmesi gereken bir Kur'an, Hz. Peygamber'in (as) hadisleri, fetvalar, şer'i görüşler ve ilk halifelerin ve önde gelen sahabelerin ortaya atmış oldukları şer'i görüşler vardı. İslam hakkındaki bahse konu bilgilere sahip olan büyükler Hz. Peygamber'in sahabesi idiler. Câbir'in şanslı yanlarından birisi Câbir'in çok sayıda ilk dönem sahabeti ile aynı asırda yaşamış olmasıdır. Câbir, Bedir savaşına katılan yaklaşık yetmiş sahabe ile görüşmüştür. Onlardan öğrenmiş olduğu haberleri ve hadisleri almış ezberlemiştir.¹³⁹ Aynı şekilde Peygamberin (as) faziletli eşi Hazreti Ayşe ile karşılaşmıştır. Ona Hazreti Peygamber'in özel hayatı hakkında bir takım sorular sormuştur.¹⁴⁰ Onunla ümmetin siyasî problemlerini tartışmıştır. Ki Hazreti Ayşe bu siyasî mücadelelerde öncü bir rol oynamıştır.¹⁴¹ Buna ek olarak Abdullah b. Ömer, İbn Mesut, Enes b. Malik gibi büyük kişilerle karşılaşmış ve onlardan faydalanmıştır. Câbir'in önde gelen hocası Abdullah b. Abbas'tır.¹⁴² Genç sahabeler arasında en kapsamlı bilgiye sahip olan kişi Abdullah b. Abbas'tır. O ümmetin *ilim denizi ve mürekkebi* olarak tanınmaktadır. Onun bu şekilde tanınmasının sebebi Kur'an'ı, Sünneti ve onların tefsirini çok geniş bir şekilde bilmesidir. Câbir, Abdullah b. Abbas'ın sadece talebesi değil aynı zamanda sadık bir dostudur.¹⁴³

Mekke, Medine ve Basra'da karşılaşmış olduğu sahabelerden hadis ezberlemiştir. Hac ibadetini fırsat bilerek hac döneminde Mekke'ye farklı bölgelerden gelen sahabelerle görüşmüştür. Hatta Câbir'in Basra'dan Mekke'ye kırk defa hacca gittiği söylenmektedir.¹⁴⁴ Allah Resulü'nün hadislerini öğrenme arzusu onun tüm gücünü bu hadisleri toplamaya sevk etti. Daha sonra özel olarak Medine'ye geldi. Burada İbn Amr b. Hazım el Ensarî'yi aradı, ondan Peygamberimizin, babası Amr b. Hazım ile Yemen'e göndermiş olduğu zekat ile ilgili mektubu istedi; onu rivayet etmesini istedi. Elbette onlar da onun bu talebine cevap

¹³⁸ Mechûl, *Kitâbu Nevâzil Nafuseti*, (Mahtuta), 208b

¹³⁹ Mechûl, *Kitâbu Nevâzil Nafuseti*, (Mahtuta), 147b

¹⁴⁰ İtfeyyiş, *Şerhu'n-Nil*, 9/233

¹⁴¹ Şemmâhî, *Siyer*, 67.

¹⁴² Ebu Naim, *Hilye*, 3/90

¹⁴³ Ebu Naim, *Hilye*, 3/85

¹⁴⁴ El-Bağturî, *Siyer*, (Mahtuta), 38E, el-Adl, 1/72

verdiler, mektubu verdiler.¹⁴⁵ Câbir hem fetva da hem Kur'an'da hem de sünnette geniş yelpazede bir bilgiye sahip oldu. İbni Abbas ondan son derece razı idi. İbni Abbas'ın onun hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir; **eğer ki Basralılar Câbir'in sözünü dinlemiş olsaydı, Câbir Kur'an ilmi ile onların hepsini kuşatırdı.**¹⁴⁶ İbni Abbas onun ulema sınıfından olduğunu söylemiştir. Câbir'in ilim bakımından yüce bir mertebeye sahip olduğuna inanmıştır. Hatta Abdullah b. Abbas'a göre Câbir'e başvurduktan sonra başka bir alime başvurmaya gerek yoktur. Hatta Abdullah b Abbas'ın kendisine bile gerek yoktur. Basra'dan Rebi' adlı kişi İbn Abbas'tan bazı meseleler hakkında dinî görüşünü almak için ona sorular sormuştu. İbni Abbas ise şaşırarak şöyle demiştir: **Câbir sizin aranızda iken bana mı gelip soruyorsunuz,** diye cevap vermiştir?¹⁴⁷ Sadece Abdullah b. Abbas'ın değil Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah Ensarî'nin de Câbir hakkındaki görüşleri İbni Abbas görüşleri gibidir. Buharî' Câbir b. Zeyd'den şu hadisi rivayet etmiştir, (buradaki hadisten kasıt onun sözdür) Câbir b. Zeyd şöyle demektedir; **bir gün tavafta olduğum bir esnada Abdullah b. Ömer bana uğradı ve bana dedi ki "sen Basra ehlinin fakihlerindensin sen ilerde müftü olacak ve fetva vereceksin Kur'an ve sünnet dışında hiçbir şeyle fetva verme. Zira bunlar dışında bir şeyle fetva verirsen hem kendin sapar helak olursun hem de başkalarını helak edersin.**¹⁴⁸ Hatta Said b. Cübeyr'in sahabe olan Câbir b. Abdullah b. el Ensarî'ye bir konuda görüşünü sorması üzerine sahabe Câbir b. Abdullah soruya cevap vermeden şaşırarak. önce şunu demiştir **"aranızda Câbir b. Zeyd olduğu halde gelip bana mı soruyorsunuz."**¹⁴⁹ Böylelikle Câbir'in Basra'nın önde gelen büyük âlimlerinden birisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Hatta Muhammed b. Mahbub'un dediğine göre o, Hasan Basrî'den daha büyük bir âlimdir.¹⁵⁰ Câbir daha sonra Basra'nın müftüsü¹⁵¹ olmuş ve hayatını fetva vererek ve Allah Resul'ünün hadislerini ders vererek geçirmiştir. Bildiği geniş İslami bilgisini talebelerine aktarmıştır.

Tabiun'un önde gelenlerinden olan Câbir b. Zeyd'in gelişen İslam toplumuna olan katkısını anlamak, tabiin döneminde oynadığı rolü anlamakla mümkündür. Tabi ki İslamî uygulamaları doğrudan sahabeden almış ve kendi talebelerine aktarmışlardır. Câbir, İbni Abbas ile çok sağlam bir bağı olan onun iyi bir

¹⁴⁵ El-Vercilânî, ed-Delil, 38E

¹⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/179-180

¹⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/179-180

¹⁴⁸ El-Buhârî, age, 1/2/204

¹⁴⁹ Ebu Na'im, age, 3/86

¹⁵⁰ Es-Sâlimî, *Haşiyetu 'l-Câmi' i' s-Sâhîh*, 1/7

¹⁵¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/131; Ebu Na'im, age, 3/86; İbn Hacer, *Tehzib*, 2/38-39

talebesidir. İbni Abbas, İslam toplumunun çok sayıdaki siyasî aktivitesine gençliğinden itibaren ciddi bir şekilde katkı sunmuştur. Basra siyasî olayların en önemli merkezlerinden birisidir. Câbir, Basra'da yaşadığından dolayı Osman'ın hilafeti ile başlayan Muaviye'nin zaferiyle biten iç çatışmalarla başlayan siyasî olaylarda birbirine karşıt olayları anlama imkanı bulmuştur. Son derece hareketli geçen miladi 684 ile 701 yıllarında yaşanan olaylara tanıklık ettiğinden dolayı Câbir açık bir anlayış ortaya koymuştur. Gelişen İslam ümmetinde dinî ve siyasî konularda inanılması ve izlenmesi gereken yollar hakkında çok açık bir anlayış ortaya koymuştur. Bunun neticesinde hedeflerini gerçekleştirmek için mükemmel bir metot izlemiştir. Tüm siyasî aktivitelerden (iç çatışmalardan) uzak durmuştur ve Emevî yönetiminde olan kişilerle olan ilişkisinde çok hassas ve dikkatli bir metot izlemiştir. Diğer açıdan tüm vaktini insanlara İslam'ı öğretmeye ve Dinî problemler hususunda şer'i çözümler bularak bunu insanlara takdim etmeye çalışmıştır.

Câbir b. Zeyd in yaşam tarzına değnecek olursak, son derece zahit ve takva bir hayat yaşamıştır. Bir defasında şöyle demiştir: “Ben Rabbinden üç şey talep ettim, mümin bir eş, iyi bir binek ve günü birlik yetecek kadar rızık.¹⁵² Rabim de bunları bana verdi.” Başka bir defasında dostlarına serveti hakkında şunu söylemiştir: “Benden daha zengini yoktur. Benim ne param vardır ne de kimsenin benden alacağı vardır.”¹⁵³ Haccâc b. Uyeyne, onun hakkında şöyle demektedir: “Câbir b. Zeyd sürekli bizim toplantılarımıza gelirdi. Yine bir gün yanımıza çok eski bir ayakkabıyla geldi, ömründen altmış sene geçti. Hamd olsun bu altmış senenin hepsinde çok hayırlı işler yaptım. Benim ayakkabım bütün ömrümden daha değerlidir ben onları hayırda kullandım ben bunlarda hiç şere gitmedim.”¹⁵⁴ Muhammed b. Sirin şöyle demiştir: “Allah Câbir'e merhamet etsin o para hususunda çok güvenilir¹⁵⁵ bir kimse idi.” Muhammed b. Sirin burada Câbir'in ne kadar takva sahibi olduğundan bahsetmektedir. Cömertlik ve takva¹⁵⁶ Câbir'in hayatında önde gelen sıfatlardan idi .Câbir'in sünnet ve Kur'an tefsiri hakkındaki geniş bilgisi onu ilim meydanında öncü şahsiyetlerinden birisi yapmıştır. Onun Peygamber'den rivayetleri makbul görülmüştür Muhaddisler kendisine güvenmişlerdir bu hususta istisna olarak Esilî onun hakkında zayıf muhaddis ifadesini kullanmıştır. İbni Hacer el-Askalânî¹⁵⁷ onun bu görüşüne kabul etmemektedir. Kendi yanında hadis ve fıkıh okuyan talebeler yanında insanlar onun yanına gelir belli konularda ondan şeri

¹⁵² K. Nikâhî's-Şigâr, 21

¹⁵³ K. Nikâhî's-Şigâr, 21

¹⁵⁴ İbn Sa'd, age, 7/180; Ebu Na'im, age, 3/88

¹⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, 2/38

¹⁵⁶ İbn Sa'd, age, 7/180; Ebu Na'im, age, 3/88

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, 2/38

görüşlerini isterlerdi. Bu görüşlerin bir kısmı Basra'nın dışındaki arkadaşlarından gelmiş olan sorular şeklinde yazılmıştır. Ayrıca fetva alanında ilim bakımından insanların en alimi olduğu söylenmektedir.¹⁵⁸ Talebelerinin birçoğu da onun şer'i görüşlerini yazmıştır. Ancak Câbir kendi görüşlerinin bu metot ile yazılmasına ve tedvin edilmesine rıza göstermemiştir. Talebelerinin böyle yaptığını duyunca bunu teyit etmemiştir. Şöyle bir not düşmüş ve demiştir ki “**Biz Allah'a döneceğiz, onlar benim görüşlerimi alıp yazıyorlar halbuki yarın benim görüşlerimi değiştirmem mümkündür.**”¹⁵⁹ Ancak buna rağmen görüşlerinin büyük bir çoğunluğu talebeleri tarafından yazılmış ve sonraki nesillere aktarılmıştır. Câbir'in ilmi, sonraki nesillere iki yoldan ulaşmıştır, birinci yol ki esas olan budur: Dımâm b. es-Saib, Ebu Ubeyde, Ebu Nuh Sâlihîd-Dehhân gibi İbâzî talebeleri tarafından aktarılan bilgilerdir.

2- Amr b. Dinâr, Amr b. Harm Katâde b. Diâme es-Sudusî, Eyyub es-Sahtiyânî ve diğer İbâzî olmayan talebeleri tarafından tedvin edilen bilgilerdir.¹⁶⁰

CÂBİR'İN FETVALARI VE RİVAYETLERİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

1. **Rivayât-i Dumâm:** Bu eseri Ebu Sufre Rebi'den o Dumâm'dan o da Câbir'den rivayet etmiştir.¹⁶¹
2. **Müsned Er Rebi' b. Habîb:** Burada öncelikle hadisleri ele almıştır. Bu hadisleri Rebi' b Habîb Ebu Ubeyde'den o, Dumâm dan o da Câbir' den rivayet etmiştir.
3. **Cevabât-ı Câbir**¹⁶²: İmam Câbir b. Zeyd'in bazı arkadaşlarına ve tabiiilerine göndermiş olduğu fetvaları içermektedir. Tüm bunlar İbâzî külliyyatındandır. Bunların dışında aşağıda başka eserlerde vardır:
 - a. **Kitabu'n- Nikah:** Bu eser Câbir'den nakledilen özellikle evlilikle ilgili hükümleri ele almaktadır. Bu kitabın kim tarafından rivayet edildiğini bilmiyoruz. Ancak bu kitabın Abdullah b Abdülaziz'in En Nikah Eş-Şigâr isimli kitabında zikr edilmesi bu kitabım bizzat Nikah Eş Şigâr'ın yazarı tarafından yazıldığına işaret etmektedir.¹⁶³

¹⁵⁸ Ez-Zehebî, *et-Tezkire*, 1/ 62; Ebu Naîm, *Hilye*, 3/86

¹⁵⁹ İbn Sa'd, *age*, 7/181

¹⁶⁰ Ebu Naîm, *age*, 3/90

¹⁶¹ Kuzey Afrikada Yeni El Yazmalar, *Mecelletü'd-Dirâsati's-Sâmiyyeti*, 15/1/67

¹⁶² Bu eser Orhan Ateş tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. İmam Câbir b. Zeyd, **Resâil**, (trc. Orhan Ateş), Ankara 2001. (ÇN)

¹⁶³ Kuzey Afrikada Yeni El Yazmalar, *Mecelletü'd-Dirâsati's-Sâmiyyeti*, 15/1/67

- b. **Kitabu salât:**¹⁶⁴ Bu eserde yer alan bilgileri Habîb b Ebî Habîb el Haramî Ömer b Harem'den o da Câbir den rivayet etmiştir.¹⁶⁵
- c. **Ömer b Dinâr ve Ömer b Harm dan rivayet edilmiş iki rivayet.** Bu iki rivayet Kitabu Akvali Katâde nin¹⁶⁶ beşinci ve altıncı kısımlarında geçmektedir. O iki rivayette özellikle **evlilik, zekat, namaz** ile ilgili hadisler ve fetvalar ele alınmıştır. Diğer yandan Katade vasıtası ile Câbir'den nakledilmiş hadisler ve fetvaları İhtiva etmektedir.¹⁶⁷

Câbir'e ait bu eserlerin önce Ebu Ubeyde' nin sonra Rebi' in sonra Ebu Süfyân Mahbûb b er Rahil'n eline geçtiği ondan Mekke de çoğaltıldığı söylenmiştir.¹⁶⁸

- d. **Divân-ı Câbir:** Bazı İbâzî yazarlar İmam Câbir b. Zeyd in bizatihi kendisinin Dîvan olarak bilinen fetvalardan ve hadislerden müteşekkil büyük bir kitabı cem ettiğini söylemektedirler; Divan'ın bir nüshası Abbasî halifesi Harun Reşid'in kütüphanesinde idi. 170/786-809. Yine aynı şekilde Cebel-i Nafusa da Neffas (Ferc) b Nasr olarak bilinen bir İbâzî alimin onu kopya edip Cebeli Nefusa'ya götürdüğü söylenmektedir. Ancak bu kişi Rüstemiyye Devletinin imamına muhalifti. Hasımları olan (ehl i Dave)'nin o kitabı ele geçirmemeleri için Dîvan'ı yok etmiştir.¹⁶⁹ Her halükarda İbâzî fikhı, birinci derecede İmam Câbir'in İbâzî talebelerine rivayet etmiş olduğu fetva ve hadislerdeki esaslardan oluşmuştur. Ebu Ubeyde şöyle demektedir: **"Hadis sahibi bir kimsenin fıkhıta bir imamı yoksa o dalalettedir. Şüphesiz Yüce Allah bizi Câbir ile şereflendirmeseydi biz de sapıtmıştık."**¹⁷⁰

CÂBİR'İN İBÂZİYYE İLE ALAKASI HAKKINDA İBÂZÎ OLMAYAN ALİMLERİN GÖRÜŞÜ

İbâzî olmayan bazı araştırmacılar Câbir'in İbâziler ile ciddi manada hiçbir alakasının olmadığını ispat etmeye çalışmışlardır. Hatta bu çerçevede farklı farklı rivayetler de bulmuşlardır. Bunlar arasında Câbir'in bizatihi kendisinin İbâziler ile ilişkisinin¹⁷¹ olmadığına dair farklı farklı rivayetler vardır. Katade, Davut b Ebi

¹⁶⁴ Kuzey Afrikada Yeni El Yazmalar, Mecelletü'd-Dirâsati's-Sâmiyyeti, 51

¹⁶⁵ Kuzey Afrikada Yeni El Yazmalar, Mecelletü'd-Dirâsati's-Sâmiyyeti, 67

¹⁶⁶ İbn Hacer, Tehzîb, 2/180

¹⁶⁷ El-Vesyânî, 160,161

¹⁶⁸ El-Vesyânî, 120

¹⁶⁹ Ebu Zekeriyya, *es-Siyer*, (Mahtuta), 31E; Dercinî, *Tabâkât*, (Mahtuta), 42*82

¹⁷⁰ El-Caytâlî, *Şerhu'n-Nuniyye*, (Mahtuta), 1,47

¹⁷¹ İbn Sa'd, *Tabâkât*, 7/181; Ebu Na'im, *Hilye*, 3/89

Hind den şöyle bir nakilde bulunmuştur: “Câbire dedim ki İbâziler senin kendilerinden olduğunu zannediyorlar” Câbir de “onlardan Allah’a sığınırım”¹⁷² dedi.

Aynı şekilde Hint b. Hind binti el Mühelleb şöyle dedi “Câbir b Zeyd, insanlar içinde bana ve anneme en çok vakit ayıran kimse idi. Beni Allah’a yaklaştıracak her şeyi bana emretti, beni Allah’tan uzaklaştıracak her şeyi de bana yasakladı. Ama beni hiçbir zaman İbâziliğe çağırmadı ve İbâzî olmayı emretmedi.”¹⁷³

Önce geçen bilgileri doğru bir şekilde okuduğumuz zaman bu bilgiler bizi üç gurup bilgiye götürür:

1- Birinci Grup: Câbir’den nakledilen bilgiler, Bu rivayetlerde Câbir, İbâziler ile alakasını gösteren işaretleri kabul etmemektedir. Bu grupta gelen bilgiler İbâzî olmayan kaynaklarda zikredilmektedir. Bu bilgileri Sabit el Bennâni ve Azer nakletmiştir. Bu iki kişi imam Câbir b. Zeyd’in ölüm döşeğinde kesinlikle İbâzî olmadığını itiraf ettiğini söylemektedirler. Aynı şekilde Sabit’in Hasan Basrî ile birlikte Câbir’i ziyaret ettikleri İbâzî kaynaklarda zikredilmektedir. Bu ziyaret gerçekleşmiştir. Câbir ölüm döşeğinde iken Hasan Basrî’yi görmek ister. O dönemlerde Hasan Basrî Haccâc-ı Zalim’den korkarak görüşlerini gizlemektedir. Sabit, Câbir’in bu isteğini Hasan Basrî’ye iletince Hasan Basrî bu isteği kabul eder ve birlikte gizlice Câbir’e giderler ve onunla görüşürler. Hasan Basrî Câbir’e la ilahe illallah” demesini söyler. O da Ey Eba Said diyerek sözüne başlar En’am suresinin 158. ayetini okur ve şöyle devam eder: “Ben ateşe düşmekten Allah’a sığınırım,” der.¹⁷⁴ Hasan Basrî bu sözleri işittiğinde “Allah’a yemin ederim ki bu gerçekten alim ve fakih bir insandır” der.¹⁷⁵ Buraya kadar bu hikayeyi bütün kaynaklar ittifakla aktarmaktadır. Ancak Hasan Basrî’nin Câbir’e Nehrevân hakkında ve İbâziler hakkında sorular sorduğuna dair İbn Sa’d’ın Sabit el Bennanî ve Uzre den naklettiği rivayetler dışında hiçbir rivayet yoktur. Dolayısıyla bu haberleri birkaç sebepten dolayı doğru olarak kabul etmek mümkün değildir.

1- İbâzî olmayan kaynakların genelinde bu durum zikr edilir ancak konu Câbir’in İbâziler ve Nehrevân ehli içindeki pozisyonu hakkındaki kendi konuşmasına yer vermeden ele alınır. sonra Bağturi, Câbir ile Hasan Basrî arasında yukarıda geçen olayları anlattıktan sonra Câbir’in tek bir kelime ekmediğini söyler.

¹⁷² İbn Sa’d, *Tabakât*, 7/181

¹⁷³ Ebu Naîm, *Hilye*, 3/89

¹⁷⁴ El- En’am Suresi, 158

¹⁷⁵ K. Nikâhî’s-Şigâr, 20; el-Bağturi, *es-Siyer*, 4; Dercinî, *Tabakât*, 199.

- a. Şayet Câbir özellikle bu önemli konularda böyle bir inanca sahip olsaydı ölüm döşeğine girmezden önce bu bilgilerin bilinmesi gerekirdi.
- b. Câbir ile onlar arasındaki ilişki, bu gibi soruların Câbir'e sorulmasına uygun olmadığı görülmektedir.

2-İkinci Grup: Burada Câbir'in İbâziler¹⁷⁶ ile hiçbir ilişkisinin olmadığını belirten bilgiler Sünnî âlimler tarafından rivayet edilmiştir. Bu bilgiler ve bunlara ek olarak Câbir'in İbâziyye ile hiçbir ilişkisinin olmadığına dair kendisine izafe edilen bilgiler Sünnî hadis alimlerinin Câbir'den hadis rivayet etmenin hoş karşılanmasına sebep olmuştur. Bu da tamamen bazı Sünnî hadiscilerin koymuş olduğu kaide ve kurallara uygundur. Çünkü hadislerin bidat ehli insanlardan rivayet edilmesi makbul değildir. Bir şahıs zaten Şîf, Haricî ve Mutezilî olması onun cerh edilmesi için yeterlidir.¹⁷⁷ Dolayısıyla yukarıda biraz önce zikr edilen tüm bilgilerin Sünnî hadisciler tarafından uydurulduğuna inanılmaktadır. Bunlar imam Câbir'i İbâzilik töhmetinden kurtarmak için böyle söylemişlerdir.

3- Üçüncü grup: Bu da Hint bint Mühelleb'in haberine dayanmaktadır ki Mühelleb, Câbir'in kendisini İbâziliğe asla çağırmadığını söylemektedir.¹⁷⁸ Bu doğru olabilir. Çünkü Câbir ona İslam'ı öğretiyordu ve İbâzî ve İbâziyyun kavramları Câbir'in vefatına kadar zaten kullanılmıyordu. Bunların yerine el Müslimun ya da Cemaat-i Müslimîn tabirleri kullanılıyordu. Diğer bir açıdan İbn Hacer el- Askalânî de es Sacî nin Duafasından nakille şöyle demektedir: Câbir b Zeyd İbâzî 'dir.¹⁷⁹ Ebu Hasan el-Eşârî de Haricîler'in itikadını tek tek sayıyorken bazı İbâziler'i de Haricîler içine katmaktadır ve bunların Câbir'i kendilerine selef olarak kabul ettiklerini söylemektedir.¹⁸⁰ Evet bu görüşün aynısını İbn Ebi'l- Hadid de söylemektedir¹⁸¹ Ancak burada şu soru sorulur: Acaba Câbir zamanında İbâziyye isminde bir hareket var mıydı? Varsa şayet Câbir'in bu hareket içerisindeki rolü nedir? Bu iki soruya cevap vermek için öncelikle o zaman içindeki İslam ümmetinin durumunu zikretmek gerekir.

Bunu üç başlık altında ele alacağız

Birincisi Emevî oğulları ve onlara yardım edenler ki onlar yönetimdeydi

İkincisi Şia ya da Hazreti Ali'nin cemaati

¹⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/181

¹⁷⁷ El-kâsımî, *Kavâidu'l-Tahdîs*, 192-195

¹⁷⁸ Ebu Naîm, *Hilye*, 3/98

¹⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/39

¹⁸⁰ El-Eş'arî, *Makalât*, 109

¹⁸¹ İbn Ebi'l-hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâgati*, 5/76

Üçüncüsü ise bunlar iki gruba ayrılırlar: Bu iki gruptan birincisi köşeye çekilip herhangi bir siyasî aktiviteye katılmayı reddedenler, ikincisi ise bazı Dinî sakıncalardan dolayı Emevîleri ve Şîa'yı desteklemeyi reddeden kimselerdir. Onlar Muhakkime'den olmak istemişlerdir. Yani Nehrevân Savaşından sağ kurtulan Hazreti Ali ile savaşmayı reddeden ancak Emevî idaresine karşı şiddetli bir muhalefet gösteren kimselerdir Muhakkime-i ahar olan kimselerdir. Nehrevân Savaşından sağ kurtulanlar arasında öncü şahsiyetlerden birisi de Ebu Bilal 'dir. Bazı kaynaklar Ebu Bilâl Mirdas b Hudeyr'in Câbir'in çok yakın bir dostu olduğunu söylemektedir.¹⁸² Bazı İbâzî âlimler de, Ebu Bilal'in Emevîler'e karşı olan ayaklanmasının Câbir'in muvafakatı¹⁸³ ile olduğunu söylemektedirler. Diğer bazı bilgilerde bu ayaklanmaların doğrudan Ebu Bilal 'in kendi fikri olduğunu ve Ebu Bilal 'in Câbir'i de bu ayaklanmalara katılması konusunda teşvik ettiğini söylemektedirler.¹⁸⁴ Doğrusu şunu söyleyebiliriz ki Muhakkime grubunun imamı olan Rasibî'nin vefatından sonra Câbir de kendileri için doğal bir liderlik gördüler ve onu lider olarak kabul ettiler. Câbir, Ezdî kabilesine mensuptur. Bu kabile Abdullah b Vehb'in kabilesidir. Kendisi Kur'an ve sünnet hakkında geniş yelpazede bir bilgiye sahiptir. Benim şahsi kanaatime göre Dinî liderlerin çoğunun (işi) sadece dinî öğrenmek için tabileri tarafından sorulan sorulara cevap vermek değildir. Dolayısıyla Cabir'in de ilk aşamadaki önderliği çok hareketli olmamıştır. Diğer bir açıdan bu gruba açık bir şekilde Dinî/siyasî bir grup olarak dizayn edilme fırsatı verilmemiştir. Emevîler böyle bir önderin çıkmasına asla müsaade etmezler. Çünkü böyle bir liderliğin ortaya çıkması yeni bir hilafet anlamına gelecektir. Bu Emevîlerin şiddetle karşı çıktıkları bir husustur. Buradaki bir diğer sebep hilafetin Kureyşe ait olma anlayışıdır. Genel olarak İslam ümmetinde hilafet için herhangi bir liderliğin kabul görülmesi Kureyş'ten olmasına bağlıdır. Aslında bu İbâzî cemaatinden öncü liderlerin Abdullah b. Zübeyir'e katılmaları ve onu Emevîler'e karşı desteklemelerinin en büyük sebebidir. İbâziler Abdullah b Zübeyir'i desteklemişler, onun da kendi görüşlerini desteklemesini ummuşlardır. Abdullah b İbâz da ona destek veren öncü komutanlardan birisidir.¹⁸⁵

Ancak Nafi b Ezrâk'ın ki kendisi aşırı Haricîler'in lideridir. Ezârîka grubu ismini liderinden almıştır Nafi'nin karşı direnişi yeni bir durum ortaya çıkarmıştır. Muhakkime grubunun akışını, onların Câbir ile olan ilişkilerinin doğasını değiştirmiştir. Nafi, Câbir'in görüşlerine, metoduna ve onun taraftarlarına şiddetle

¹⁸² Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 67

¹⁸³ Cümeyl b. Hamîs, 88

¹⁸⁴ El-Bağtûrî, *Siyer*, 3

¹⁸⁵ Taberî, *Târih*, 5/563

karşı ve onların görüşlerini reddetmiştir. Kendilerine muhalif olan müslümanları müşrik görmüştür. Câbir bu görüşleri kabul etmemektedir. Ayrıca bu aşırı Haricîler kendilerine muhalif olan müslümanların öldürülmelerini meşru görmüşlerdir. Memleketlerinden kovmayı da meşru görmüşlerdir. Buna ek olarak kadınlarını ve çocuklarını esir olarak almayı meşru görmüşlerdir Câbir bunların hiçbirini kabul etmemiştir. İbâzi kaynaklar Câbir ile Haricîler arasında Dımâm adlı şahıstan rivayet edilen diyalogu aktarmışlardır. Şöyleki

Câbir, Haricîler'e gelir ve şöyle der Allah, bu din vasıtası ile Müslümanların kanını haram kılmadı mı?

Onlar: Evet, dediler.

Câbir, Yüce Allah Müslümanlardan teberri (uzak durma) etmeyi bu din ile haram kılmadı mı?

Onlar: Evet, dediler.

Câbir, Yüce Allah, bu din aracılığı ile ehl-i harbin kanını savaşmadan önce haram kılmışken onlar savaştıktan sonra yine bu din vasıtası ile onların kanını helal kılmadı mı?

Onlar: Evet, dediler.

Câbir, Yüce Allah Müslümanlarla savaşmayanları bu din vasıtası ile tevelli etmeyi emretmişti ancak onlar savaşmaya giriştikten sonra onların velayetini haram kılmadı mı?

Onlar, Evet, dediler.

Peki madem öyle, tüm bunlardan sonra din vasıtası ile ben neyi helal kılabilirim ki! Bununla Müslümanları kendi mal varlıklarından alıkoymayı, memleketlerinden tecrit etmeyi, kadınların ve çocuklarının öldürülmesini (helal kılamayacağını) kast ediyordu.

Onlar: sükut ettiler.¹⁸⁶

Doğrusu şunu söyleyebiliriz ki bu keskin viraj aslında Muhakkime grubunun içinde yeni bir parçalanmayı başlatmıştır. Bunun sebebi de Nafi b Ezrâk'ın takip etmiş olduğu metottur. Nafi muhalif Müslümanları kafir görmüş onlara müşrik muamelesinde bulunmuş ve onlara karşı isyan etmeyi gerekli görmüştür. Nafi tarafından ortaya konan tüm görüşler ehli Nehrevân'ın görüşlerine, uygulamalarına, ve Muhakkime'nin Ebu Bilal ve ashabı gibi önceki ve sonraki

¹⁸⁶ Ebu Sufre, Rivayât Dimâm, (Mahtuta), 8

liderlerinin görüşlerine aykırıdır. Onlar Ezrâkiler'in bu görüşlerini kabul etmezler. Aynı şekilde Câbir gibi bu grubun öncü liderlerinin Naff ve Naff'nin düşüncesinde olan kişilerin metodunu reddetmeleri gereklidir. Onlar da bu görüşlere karşı gelmelidirler ve kendi konumlarını muhafaza etmek için topluma bu durumu toplu halde anlatmalıdırlar. Abdullah, Naffiye katılmak isteyen komutanlardan birisidir. Ancak kendisi Basra'da namaza çağırılmayı (Ezanı) bekliyordu ve insanları dinliyordu ki tam bu esnada fikrinden vazgeçti.¹⁸⁷ Bu isyan hareketine karşı çıkacağını duyurdu. Kendisi karşılıklı hoşgörü esaslarına dayanarak Müslümanlarla beraber içiçe kalmayı; onlarla beraber ikamet etmeyi meşru gördüğünü söylemiştir.¹⁸⁸ Aynı şekilde Nehrevân ehlinin görüşlerini kendisine ulaştığı gibi kabul etmiş ve sert bir şekilde Naff'nin görüşlerini reddedip ondan ayrı olduğunu ilan etmiştir. İşte burada söyleyebiliriz ki Câbir, Naff'nin bu direniş hareketinden sonra Abdullah b. İbâz'ı Naff'nin görüşlerini açık bir şekilde reddetmeye zorlanmıştır ve insanları Cemaati müslimin'in görüşlerine davet etmek için İbn İbâzî görevlendirmiştir. Gerçek şu ki Abdullah b. İbâz, bu aşamadaki başarılı rolünden dolayı bu hareket bütünüyle onun adını almıştır Müslümanlar arasında da İbâziyye olarak tanınmıştır.¹⁸⁹

Burada Câbir'in ilk dönem İbâzi hareketi ile etkin ve sağlam bir ilişki içinde olduğunu gösteren bir çok olay vardır; hatta denilir ki Câbir, Mekke'ye gitmeyi kendisine adet edinmiştir. Cemaat-ı Müsliminin üyelerinden olan son Ebu'l Kafâs el Esved b. Kays ile birlikte Mekke'ye gidiyorlardı İbn Abbas ile Mekke de karşılaştılar. Mevsimlerin birinde Câbir tek başına Mekke'ye geldi. İbni Abbas ona şöyle dedi: Arkadaşın nerede? Onu Ubeydullah b. Ziyâd'ın aldığını söyledi. İbn Abbas şöyle dedi, O suçlu olduğundan dolayı mı? Câbir, evet dedi. İbn Abbas, sen suçlu değil misin diye sorar? O da evet (suçlu değilim) der. Şemmâhî şunu ekler Cemaat-i Müslimin'in yaşlı şeyhlerinden birisi olan Ebu Süfyân Kanber cemaatin diğer üyeleri hakkında bildiği şeyleri ifşa ettiği için yüz celde yediğini nakleder. Ancak üyelerin ismini söylemeyi reddetmiştir. Câbir b. Zeyd şöyle der: "Ben ona yakın biriydim, ondan cemaatin üyelerinin isimlerini söylemesini bekliyordum ki Allah onu muhafaza etti."¹⁹⁰ Câbir'in İbâzî hareketi ile güçlü bir ilişkili olduğunu gösteren diğer bir olay da şudur ki; Câbir b. Zeyd İbâzî gençlerden olan Hardele'nin öldürülmesi talimatının veriyor. Zira bu genç, İbâzi hareketin eski üyelerinden olup İbâziyye'nin üyelerinden bazılarının isimlerini ifşa etmiş ve onlar da azgın Emevî yöneticiler

¹⁸⁷ El-Vercilânî, ed-Delîl, 99B

¹⁸⁸ Nikolson, A literary history of the Arabs, 211

¹⁸⁹ Ed-Dercinî, age, 223-224

¹⁹⁰ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 93

tarafından öldürülmüştür.¹⁹¹ Bu olaydan sonra, İbâziler'in isimlerini teşhir edenlerin öldürülmesi gerektiğine dair bu olay bir delil teşkil etmiştir. Her halükarda Nafi ve diğerlerinin ayaklanmasından sonra İbâziyye olarak bilinen bu grup, açık bir şekilde ortaya çıktı. Câbir de bu hareketin önderi oldu. Biz de şimdi İbâzî hareketin imamı olarak izlemiş olduğu yöntemin analizini size sunacağız. Bunu dört başlık halinde anlatacağız.

Birincisi: Bunlar yöneticilere, sisteme ve düzene asla açık bir şekilde muhalefet etmemişlerdir. Tüm yöneticiler ile dostluk ilişkilerini korumuşlardır.

İkincisi: İslam ümmetinden olan hiç kimseyi hareketin üyeliğinden azl etmemişlerdir.

Üçüncüsü: Hadis ve fetva derslerini vermeye devam etmiş, bunu yaparken derse katılanların bu harekete dahil olup olmadıklarına bakmamıştır

Dördüncüsü: Câbir hareketin selametini korunmasına dair bağlılığından dolayı bir takım aktivitelerini gizli yapmıştır. Aynı şekilde yöneticiler katında kendi hareketlerine mensup olan fertlerin gizli kalmasını sağlamıştır ve bu azgınlara (Emevî yöneticilerine) karşı üyelerin isimlerini ifşa edenlere karşı son derece sert bir tutum sergilemiştir. Evet İbâziler Câbir'e ilk imam nazarıyla bakmaktadırlar. Ve onun önderlik dönemini bu hareketin gizlilik dönemini Kitmân döneminin¹⁹² bir örneği olarak görmektedirler.

Ziyâd b Ebi Süfyân ve oğlu Abdullah b Ziyâd valilikleri döneminde Câbir'in çalışmaları hakkında malumatımız azdır. Bununla birlikte bu dönemde hareket ciddi bir baskıyla karşı karşıya kalmıştır. Ebu Bilal ve kardeşi Urve gibi Câbir'in yakın dostları öldürülmüştür; Kanber ve Fakkâs dostlarının da zindanlara atıldığı söylenmektedir. Ancak buna karşı Câbir'in bu tür eylemlerde bulunduğunu teyid eden bilgiler elimizde bulunmaktadır. Bazı kaynaklar şöyle demiştir; "Ubeydullah'ın döneminde bizlere fayda veren tek bir şey olarak rüşvet kaldı sadece rüşvet vererek kurtuluyorduk. Câbir, zalimlerin zulmünden kendisini ve arkadaşlarını kurtarmak için rüşveti¹⁹³ kullanmak sınırına gelmiştir."

Câbir b. Zeyd, Haccâc'ın döneminde Haccâc'ın katibi olan yakın dostu Yezid b Müslim sayesinde kendisini muhafaza etmiştir.¹⁹⁴ O, Mühelleb oğullarından idi, onlar Câbirin akrabası idi. Onlar Câbir'in kendileri ile iyi alakalar kurduğu güçlü aileler arasında yer almaktadır. Yakın ilişkinin önemi Câbir'in bu aileye dinî öğreten

¹⁹¹ El-Ceytâlî, Kavâid, 28

¹⁹² Amr b. Cemu', Akidetü't-Tevhîd, 54; el-Ceytâlî, Akidetü't-Tevhîd, (taş baskı) 1325, 20.

¹⁹³ Akvâlü'l-Katade, (Mahtuta), 189

¹⁹⁴ Eş-Şemmâhî, Sıyer, 74

kişi olmasıdır. Câbir onları sürekli ziyaret ediyor onlara bu Din'in prensiplerini telkin ediyor ve onlara iyi işler yapmalarını söylüyordu. Bunun dışında Câbir'in geriye kalan üç mektubu vardır. Bu mektupları Mühelleb ailesinin fertlerinin ona yazmış oldukları mektuplara bir cevaptır. Bu üç mektuptan ikisini Abdülmelik b. Mühalleb'e göndermiştir üçüncüsünü Mühelleb'in eşi Hayra binti Damra el Kuşeyriyye ye göndermiştir.

Farklı yerlerde resmi makamlarla ve insanlarla ilişkilerini gösteren Câbir'e ait olduğunu düşündüğümüz birkaç mektup daha vardır.

Bu mektuplardan birisi Numan b. Seleme'ye aittir ki bu mektubunda Câbir'den nasihat istemiştir, Kendisi gelen vergilerle ve muhafaza vergileri ile belli bir meblağya ulaştığını bunu zulüm yoluyla toplamadığını ve İslam'a uygun bir şekilde dağıtıldığını söylemektedir. Câbir de cevap niteliğinde ona yazdığı mektubunda vergileri toplar iken izlenilmesi gereken bilgileri vermektedir. Bu verginin 300 dirhem olması gerektiğine işaret etmektedir bu mektupta yüz dirhem altındaki gelirlerin beytül mala geçmemesi gerektiği hususunda işaretler bulunmaktadır.

Nu'man'ın dışındaki diğer bir şahıs da Yezîd b. Yesar'dır, kendisi Câbir'e bir mektup göndermiştir mektubunda Umman'ın bazı merkezlerine yetkililer tayin ettiğini söylemiş ve Câbir'den birkaç hüküm¹⁹⁵ hakkında görüşlerini talep etmiştir. Umman halkının başına ise Câbir ile ilişkisi olan diğer Malik b Esîd (ya da Üseyyed) i getirmiştir. O da Câbir'e bir mektup yazmıştır. Mektubunda Câbir' e bir deve aldığını söylemiştir. Câbir de bunu kabul etmiştir. Onun bunu kabul ettiğini Câbir'in Malik'e¹⁹⁶ yazdığı mektupta görmekteyiz.

Câbir uzak memleketlerdeki arkadaşlarına gönderdiği fetvalara ek olarak onlardan buldukları yerler hakkında rapor vermelerini ve olup biten her şeyi zikretmelerini istemektedir.¹⁹⁷

Câbir'in etkili insanlarla ve statü sahibi ailelerle kurmuş olduğu bu ilişki, Câbir'in bu bilgisine karşı kendisine yöneltilen taktir ve benzer tüm olumlu şeyler Haccâc b Yusuf'un dikkatini Câbir'e çekmiştir. Haccâc, Câbir'i yanına çekmeye çalışmıştır hatta ona kadılık görevini teklif etmiştir. Ancak Câbir bu görevi kabul etmemiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Akvâlü'l-Katatde, 22

¹⁹⁶ Akvâlü'l-Katatde, 36

¹⁹⁷ Akvâlü'l-Katatde, 24

¹⁹⁸ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 74

Bazı kaynaklar bir çok hususta Câbir'in Haccâc'a muhalefet ettiğini nakletmektedirler. Hatta şöyle denilir: Câbir, Haccâc'a istediği bir kalemi¹⁹⁹ dahi vermeyi reddederek Hz Peygamber'in (as) şöyle dediğini söylemiştir: **Allah zalimlere, onlara yardımcı olanlara ve yardımcı olanlara da yardım edenleri lanetlemiştir. Allah'ın laneti onların üzerine olsun. Hatta bu yardım bir kalem uzatmak bile olsa.** Aynı şekilde abdest konusunda da Mestler üzerine mesh etme hususunda Haccâc'a muhalefet etmeyi kabul etmiştir, onunla aynı düşünmemiştir. Ben, peygamberin sahabesinden bir topluluğu gördüm onlara Allah Resulü mestler üzerine mesh eder miydi diye sordum? Onlar, hayır dediler, demiştir. Câbir arkadaşlarıyla iletişimde dikkatli davranmıştır. Bunu açık bir şekilde mektuplarında da görmek mümkündür. Hatta beş adet mektubunun yok edilmesini istemiştir. Bunun gerekçelerini söylemiştir. İmha edilmesini istediği mektuplardan birincisi Haris b Amr'a yazmış olduğu mektuptur. Haris, Küfe'deki²⁰⁰ tebasının önde gelenlerinden biridir. Câbir ona şöyle demiştir: "Bil ki Allah seni ıslah etsin. Sen öyle bir memlekettesin ki ben o memlekette senin benim adımı zikretmeni istemiyorum. Bundan dolayı sana yazdığım şeylerden asla benden nakilde bulunma." Bu olay Ziyâd'ın döneminde gerçekleşmiştir. Çünkü Haris, Yezîd b. Muaviye'nin hilafeti döneminde vefat etmiştir.

İkinci mektup: Abdülmelik b. Mülehhhebe'e gönderdiği mektuptur. Câbir o mektubunda şöyle demektedir: Bana sadece ihtiyacın olan şeyleri yaz ve mektubunu bana çok güvendiğin bir kimse ile gönder. Zira sen buradaki durumumuzu biliyorsun, bize eziyet vermek için gerekçe arayanlardan korkuyoruz. Onlara karşı dikkatli olmamız gerekir. Dolayısıyla bizim yok olmamıza sebep olacak risklere girişme. Allah senin durumunu iyileştirsin, güzelleştirsin.²⁰¹

Diğer mektubunda ise Câbir, yöneticilerin durumlarını zikr etmiştir ve "sizler yöneticilerin durumunun ne halde olduklarını çok iyi biliyorsunuz. Biz onlardan ciddi anlamda korkuyoruz" demiştir.²⁰² Tüm anlatılanlara bakıldığında Câbir, yöneticilere karşı daima korku içerisinde olmuştur, tüm aktivitelerini çok dikkatli bir şekilde gerçekleştirmiştir.

Câbir, Abdülmelik b Mühelleb'e yazdığı bir mektupta: Mühelleb' i Himaye ettiği için Allah'a şükür etmiştir, Onu koruması için Allah'a dualarda bulunmuştur. Ta ki şöyle demiştir "Allah, bizim ve sizin işlerimizde mutlu kılacak şeyler yapsın; Cenab-ı

¹⁹⁹ El-Vercilânî, ed-Delîl, 108E

²⁰⁰ İbn Hibbân, Meşâhir, 105

²⁰¹ İbn Hibbân, Meşâhir, 105

²⁰² İbn Hibbân, Meşâhir, 33

Hak bizim düşmanlarımıza kahreylesin.”²⁰³ Câbir son kelime ile düşmanlarımız derken Haccâc-ı zalime işaret etmektedir.

Haccâc Muhelleb'e karşı bir saldırı gerçekleştirip onları tutuklayıp zindana atmıştır. Muhtemelen Haccâc, Mühelleb ailesine hiçbir yardımda bulunmasın diye Câbir'i Umman'a²⁰⁴ sürgün etmiştir. Tam bu dönemde Haccâc, İbâzî hareketin öncülerinden üç kişiyi zindana atmıştır. Bunlar, Ebu Ubeyde, Dımâm ve Ebu Seleme'dir.²⁰⁵ Bu, Haccâc'ın Câbir'inde içerisinde bulunduğu İbâzî hareketin komutanlarına karşı ilk operasyonudur. Açıkçası Haccâc'ın önceleri İbâzî harekete karşı olan olumlu tavrını olumsuzla çevirmesinin nedeni Mühelleb ailesi ile olan mücadelesidir.

Çünkü Haccâc ,Câbir'in Mehelleb ailesi ile olan güçlü ilişkisi ile Mühelleb ailesini kendisine karşı desteklediğini ve kendisine karşı ona yardım ettiğini sanıyordu ve bunun dışındaki başka şeyler. Haccâc'ın İbâzî harekete ve Câbir'e karşı olan siyasetinde değişikliğe gitmesinin başka bir şekilde açıklamak mümkün değildir. Ancak bununla beraber Mühelleb ailesi Haccâc-ı Zalimin zindanlarından kaçmayı başarmışlardır. Dımeşk' de Süleymân b. Abdümelik'e sığınmışlardır. İmam da onları himayesine almıştır. Câbir'in Hicri 93 yılında vefat ettiğini söyleyenlerin rivayetine göre muhtemeldir ki Câbir, Süleyman'ın ve Velid b Abdücelil'in Mühelleb ailesine olan dostlukları vasıtasıyla tekrar Basra'ya dönmüştür.

Câbir'in takip atmış olduğu genel siyasetin özeti budur. Câbir'in oynamış olduğu en önemli rol: İslam fıkıhına ve İbâzî fıkıhının oluşumuna yapmış olduğu katkıdır. Namaz ve namazın dışındaki diğer Dinî vecibeleri yerine getirmek için her Müslümanın Hazreti peygamberin hadislerinden bir kısmını ve Kur'an ayetlerinden birkaç tanesini ezberlemesi farzdır. İslam ümmetinin hızlı bir şekilde gelişmesi ve yayılması yeni yeni merkezlerin doğmasına sebep olmuştur. Bu merkezlerde grup grup sahabeler yerleşmiştir. Basra'da bu önemli merkezlerden birisidir. Basra halife Ömer zamanında askeri bir üst olarak kurulmuştur. Daha sonra hızlı bir şekilde İslam dünyasında İslam'ın düşünce başkenti olmuştur. İşte Câbir de böyle bir şehirde büyümüştür ve burada bir çok sahabe ile karşılaşmıştır. Bu Sahabeler ki insanlara İslam Dinini öğretmek için ciddi anlamda çaba ve gayret göstermişlerdir. Dolayısıyla bu dönemden artık, Sahabeye tabi olan Tabiun'dan yeni bir tabaka ortaya çıkmıştır. İşte bunlar Sahabenin kendilerine sunmuş olduğu İslami öğretilerin vârisi olan ikinci nesil kişilerdir. Daha sonra bunlar İslam Dininin

²⁰³ İbn Hibbân, Meşâhir, 37

²⁰⁴ Eş-Şemmâhî, Sıyer, 81

²⁰⁵ Eş-Şemmâhî, Sıyer, 81; ed-Dercini, Tabakât, 6/448-452

davetçileri olmuşlardır. İnsanlara Kur'an'ı, Hz. Peygamberin hadislerini öğretmişler, onlara iş hayatında ve hayatta hakiki bir Müslüman olmanın profilini çizmişlerdir. Câbir b Zeyd de Basra'daki tabiunun önde gelenlerindedir. Bunlar hayatlarını bu önemli konu için harcamışlardır. Câbir Basra ehlinin en büyük âlimlerinden birisi olmuştur. Bunun neticesinde Basra'nın müftüsü olmuştur. İyas b Muaviye, Câbir'i Basra müftüsü olarak zikretmiştir. Kuvvetli olan görüşe göre bu kısa bir süreliğine olmuştur. Diğer kaynaklar Basra'daki fetva işlerinin²⁰⁶ yükünü Câbir ile birlikte diğer başka âlimlerin de yüklendiğini zikretmektedirler. Bunlar, Hasan Basrî, Amr b Seleme ek Cermî ve İyas b Muaviye, Ebu Meryem el Hanefî ve Ka'b b. Sûr'dur.²⁰⁷ Amr b Dinar, Câbir'i, "Ben Câbir kadar fetvaları hakim olan başka birisini görmedim" diyerek yüceltmıştır.²⁰⁸

Câbir'in fetva verirken takip etmiş olduğu yöntemi bilmek için İbâzî fıkhnı tanımak gerekir. Öncelikle o muhaddistir. Hadise ve sahabe fetvalarına olan hakimiyeti hüküm çıkarmada onu farklı kılan özelliklerinden birisidir. Câbir hangi fetvayı verirse versin Kur'an'a, sünnete²⁰⁹ ve sahabe fetvalarına dayanır en sonda kendi görüşlerini ifade eder. Câbir'in fetvalarının ikinci kaynağı sünnettir. Câbir şöyle demektedir "eğer bir hususta sünnete muhalefet edilmişse o şey çığnenir."²¹⁰ Yine şöyle demiştir "insanlar sünnete muhalefet ettikçe doğru yola erişemezler." Câbir'in takip etmiş olduğu bu yol gösteriyor ki o sahabenin vermiş olduğu fetvalara son derece bağlıdır. Bu konuda onun hocası Abdullah b Ömer onu Kur'an ve sünnete bağlı olarak fetva vermesi hususunda ciddi bir şekilde uyarmıştır.²¹¹ Câbir şöyle demektedir "ben çok sayıda sahabe ile görüşüm. Görmüş olduğum sahabelerin vermiş olduğu fetvalar Allah Resul'ünün hadisleridir."²¹²

Hadisten sonraki üçüncü aşamada ise yeni yeni reyler ortaya çıktı. Rey sünnetten sonra üçüncü kaynak kabul edildiği için o bir fetva vereceği zaman şahsi reyine başvurmadan önce sahabelerin fetvalarını dikkate alır sonra kendi reyine baş vururdu, Onlardan önce konuşmaz. Câbir bu çerçevede şöyle demiştir: "Bizden öncekilerin düşüncesi bizimkinden daha üstündür. Sonradan gelenler mutlaka önceki neslin kıymetini bilmelidir. Zira onlar bunu hak etmektedirler. Gerek Hz. Peygamber ile hicret eden muhacirler gerekse onların davasına güzel bir şekilde tabi olanlar bunu hak etmişlerdir. Onlar doğrudan bu davaya şahit olmuşlardır, bu

²⁰⁶ İbn Sa'd, Tabâkât, 7/131; İbn Sellâm, age, 42

²⁰⁷ İbn Kayyim, A'lâmu'l- Muvakkîn, 9

²⁰⁸ Ez-Zehebî, Tezkire, 1/62

²⁰⁹ Câbir b. Zeyd, Cevâbât, 19

²¹⁰ Câbir b. Zeyd, Cevâbât, 19

²¹¹ El-Buhârî, Târih, 2/1

²¹² Rebi' b. Habib, *Müsned*, 1/13-14

davayı iyice kavramışlardır. Bizler onların ayak izlerini takip etmeliyiz ve onlara tabi olmalıyız²¹³. Yine aynı şekilde şöyle söylemiştir: “Hayatıma yemin olsun ki ben sadece bir öğrenciyim ve ben, benden öncekilerin ayak izlerine tabi olan bir insanım. Benim yanımda herhangi bir güvence ve yol gösterici yoktur. Bana yol gösteren sadece rivayettir.²¹⁴ Rivayetten geri kalmaktan korkarım.” Aynı şekilde’un Uneyfe’ye yazmış olduğu mektubunda bu ilkeyi tekrar ederek şöyle demiştir: “Bizim yanımızda insanların birbirlerinden rivayet ettikleri şeylerden başka bir şey yoktur. Bizden öncekilerin rivayetleri ise elbette bizim görüşlerimizden daha üstündür. Bizim görüşümüz onların görüşü yanından haksızdır.”

Aşağıda Câbir’in bu yönteme nasıl bağlı olduğunu gösteren bir kıssa anlatılmaktadır. Şöyleki: Bir kadın vardı, hasta olan kocası onu boşamıştı. Kadın İbn Abbas’a müracaat etmiştir. İbni Abbas mirasını ve mehrini elde edebilmesi için kadının kocası iyileşene kadar beklemesini söylemiştir. İbn Abbas’a göre kadın, kocası ölmeden önce başka bir adamla evlenirse mirasından ve mehrinden mahrum kalır. Câbir şöyle demiştir şayet İbni Abbas’ın bu görüşü olmasaydı bana göre kadın evlense dahi yinede mirasına ve mehrine sahip olurdu demiştir. İbni Abbas’ın görüşünü kendi görüşünden üstün tutmaktadır. Böyle yapmakta yukardaki ilkeye ne kadar bağlı olduğunu göstermektedir. Kendi görüşünü daha güzel bulsa da İbni Abbas’ın görüşüne sarılmaktadır. Şunu söyleyebiliriz ki İbâzî fikhının kaynağı Kur’an, sünnet ve reydir. Reye sünnette bir hüküm bulunamazsa başvurulur. Bu kısa öz araştırmadan anlaşılıyor ki: Câbir’in İbâzî fikhının temelini oluşturan temel, hâdistir. O hadisten ciddi şekilde etkilenmiştir . Câbir’den sonra onun İbâzî talebeleri aynı şekilde takip etmişlerdir. onlar da fıkıhlarını hadisler üzerine bina etmişlerdir.

Câbir’in Hayatını Ele Alan Müellifler Onun Vefatı Hakkında Beş Farklı Görüş Ortaya Koymuşlardır:

1- Enes b Malik’in (ra) vefat ettiği hafta içerisinde vefat ettiğini söyleyenler. Bu görüşü dile getirenler iki tarih zikretmektedirler: İbn Hibbân²¹⁵ h 91/709 yılı; ikincisi Buharî, Ebu Ubeyde, Ahmet b Hanbel, Ebu Nuaym, İbn Hibbân²¹⁶ ve Felasi tarafından zikredilen 93/711 tarihleridir.²¹⁷ Onların tamamı hadiscidir. Bunlar bir Muhaddis’in vefat tarihini verirken son derece titiz davranmaktadırlar. Çünkü isnadın sıhhati ile ilgili olduğu için bu, onlar indinde çok önemli bir iştir.

²¹³ Câbir b. Zeyd, Cevâbât, 42

²¹⁴ Câbir b. Zeyd, Cevâbât, 38

²¹⁵ İbn Hibbân , Meşâhir, 37

²¹⁶ İbn Hibbân , Meşâhir, 37

²¹⁷ İbn Hibbân , Meşâhir, 37

2. İbn Sellam, İbn Sa'd, el Vakidî, el Mesudî, el Esmâi, İbn Midâd gibi yazarlar 103/721 tarihini vermişlerdir.²¹⁸ Câbir'in 96/714 yılında²¹⁹ vefat ettiğini zikreden tek kişi Şemmâhî'dir. 5/93 İbn Hacer İbn Âdî'den Câbir'in 104/722 de²²⁰ vefat ettiğini nakletmiştir. 6/93. Câbir'in vefat tarihini tam olarak belirleyebilmek için aşağıdaki hususları dikkate almak gerekir şöyleki:

3. Bu hakikatlerden biri şudur ki Câbir vefat edeceği gecelerden bir gece Hasan Basrî'yi görmek istedi. O dönem Hasan Basrî Haccâc'dan gizlenip saklanıyordu. Buna göre biz anlıyoruz Câbir'in vefatı Haccâc'ın 95/713 vefatından öncedir.

4. İkinci hakikat ise kaynakların çoğuna göre Câbir'in sahabe olan Enes b Malik den önce vefat ettiği'dir. Zira Enes b Malik Câbir'in vefat ettiği haberini aldığı zaman "Bugün yeryüzünün en büyük alimi öldü demiştir."²²¹ Enes b Malik'in vefat tarihi olarak hicri 91-93 olmak üzere iki tarih zikredilmiştir.

5. Ömer b Abdülaziz 101/99 döneminde İbâziler'in Ömer b. Abdülaziz ile iyi ilişkileri vardı. Hatta İbâziler ona bir heyet göndermişlerdir ancak bazı kaynaklar bu heyetin görüşmesinin sonuçlarından asla bahsetmemişlerdir. Bu hususta sadece Ebu Ubeyden'in bir değerlendirmesi vardır. Bu konuda Câbir'in bir değerlendirmesi mevcut değildir. Şayet Câbir bu görüşmeye şahit olmuş olsaydı onun bu hususta bir değerlendirme yapmaması mümkün olmazdı. Bu durumda 101/719 senesinden önce vefat etmiştir. Tarihçilerin dediği gibi 103 senesinde ya da İbn Adîy'in dediği gibi 104 yılında vefat etmemiştir. Şayet bu durum hakkında gerçek bir tarihe ulaşmak imkansız ise bu durumda Muhaddislerin rivayet etmiş olduğu ve İbâzî kaynakların da doğru kabul ettiği h. 93 tarihini kabul etmek hakikate en yakın olanıdır.

²¹⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/133

²¹⁹ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 77

²²⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/39

²²¹ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BASRA'DAKİ İBÂZİYYE CEMAATININ İKİNCİ İMAMI EBU UBEYDE MÜSLİM B. EBÎ KERÎME

Kendisi Ebu Ubeyde Müslim b Ebi Kerîme et Temimî'dir.²²² Câhız onun Urve b. Udeyye'nin mevlası olduğunu söylemiştir, Urve, Ebu Bilal 'in kardeşidir.²²³ Ebu Ubeyde Basra da yaşamıştır ve Câbir'den ders almıştır. Ayrıca Suhâr el-Abdî ve Ca'fer b Simak'tan da ders almıştır. Bazı âlimler Hocası Câbir'in yetiştiği sahabelere Ebu Ubeyde'nin de yetiştiğini söylemişlerdir. O, Câbir b Abdullah'tan, Enes b Malik'den, Ebu Hureyre'den, İbn Abbas'dan, Ebu Said el Hudrî'den ve Aişe'den hadis rivayet etmiştir.²²⁴ Onun bu sahabelerin tamamına ya da bir kısmına yetişmiş olması muhtemeldir. Fakat Câbir gibi, onlarla uzun süre dostluk yapmamıştır. Ebu Ubeyde'nin şeyhleri Cağfer b es Simâk,²²⁵ Suhâr el Abdî ve Câbir b Zeyd 'tir. Ancak o ilminin büyük kısmını Cağfer b es Simâk ve Suhâr'dan almıştır.²²⁶ Sonra hayatını öğrenmeye ve öğretmeye adanmıştır. Denilir ki o hayatının kırk yılını öğrenmeye geri kalan kırk yılını da öğretmeye adanmıştır.²²⁷

Şüphesiz İbâzî hareketin bu denli hızlı gelişimi ve sistematik bir hale gelişi, Umman'da Horosân da Kuzey Afrika'da ve Yemen de hızlı bir şekilde yayılması Ebu Ubeyde'nin alim ve siyasî kişiliğinin birlikteliğinden kaynaklanmaktadır. En çok zafer kazanan komutan olması yönüyle en büyük rolünü Abbasiler döneminin başında ve Emevîler'in son döneminde oynamıştır. Şemmâhî, onun halife Ebu Cafer Mansûr döneminde vefat ettiğini söylemiştir. Kendisi 80 yıl yaşamıştır; yaşamının 40 yılını öğrenmeye diğer 40 yılını da öğretmeye adanmıştır.²²⁸ Dolayısıyla onunun yaşamı birinci asrın ilk yarısının bitiminden ikinci asrın ilk yarısının bitimine kadar devam etmiştir. Daha sonra işaret edilir ki Ebu Ubeyde hicri 95 yılında zindandan

²²² Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 83

²²³ El-Beyân ve't-Tebyîn (Mahtuta), thk. Es-Sendubî, 3/227

²²⁴ İbn Midâd, *Siffe*, 28

²²⁵ Es-Sâlimî, *Haşiyetü'l-Cami' es-Sahîh*, 1/6

²²⁶ Es-Sâlimî, *Haşiyetü'l-Cami' es-Sahîh*, 1/6

²²⁷ El-Bağturî, *Siyer*, 3

²²⁸ El-Bağturî, *Siyer*, 3

çıktıktan sonra İbâzî hareketin lideri olmuştur ki bu da Câbir'in vefatından iki yıl sonradır.²²⁹

Ebu Ubeyde'nin ayırt edici mizacını ve şahsiyetini ayrıcalıklı kılan hususları kavramak için mutlaka onun hocalarının onun üzerindeki etkilerine değinmek gerekir. Bu bağlamda öncelikle **Urve b Udeyye**'den bahsetmek gerekir: O, Ali ile Muaviye arasında vuku bulan Dinî ve siyasî kavgalarda geniş bir tecrübe kazanmış, takva sahibi ve güçlü bir adamdır. Tahkimi ilk önce o reddetmiştir ve Nehrevân da Ali ile savaşmıştır. Daha sonra Abdullah b Ziyâd tarafından öldürülmüştür. Urve'yi hizmetlisi Ubeydullah aşağıdaki gibi tanıtmıştır: "gündüzleri ona asla yemek vermedim geceleri de asla yatak sermedim"²³⁰ Bu sözleri ile onun gündüzleri oruca geceleri de namaza devam ettiğini kastetmiştir. O, Urve nin mevasıdır. Urve'den Son derece etkilenmiştir. Diğer hocası hatip ve söz bilen bir kişi olan **Suhâr el Abdî**'dir. Suhâr nesep ilmini de çok iyi bilen kişidir. *Kitabu fi Emsal* adlı eserin de sahibidir.²³¹ Aynı şekilde fakihdir.²³² Diğer bir hocası Dinî ilimler de son derece tecrübeli olan ve muhaddisliği bariz olan **Câbir b. Zeyd**'tir. Ebu Ubeyde bu büyük âlimlerden ders almış ve onların hepsinin sıfatlarını edinmiş; ahid, abid, takva sahibi²³³ ve mükemmel bir hatiptir. Ebu Ubeyde mümtaz bir öğretmen büyük bir alim hadis, kelam, fıkıh alanlarında ve diğer alanlarda geniş bilgiye sahip bir kimsedir. Son olarak örgütçü kişiliği hususunda seçkin bir yere sahiptir

Akide alanında Ebu Ubeyde, Câbir'in yolundan gitmiştir. Ancak fıkıh ilmine Ebu Ubeyde'nin katkısı daha fazla olmuştur. Çünkü o yeni yeni problemlerle karşılaştığından onlara çözüm bulmuştur. Onun bir sebebi de belki hocası Suhâr el Abdi nin onun üzerindeki etkisidir. Fetva verirken selefi Câbir'in yolunda olmuştur. Câbir ile çok övünürdü onun hakkında şöyle der: "**Hadis sahibi olan her kişinin fıkıhta bir imamı yoksa o dalalettedir. Şayet Allah bizi Câbir ile nimetlendirmeseydi mutlaka biz de dalalete düşerdik.**"²³⁴ O da hocası gibi sahabelere ve onların görüşlerine aynı derecede hürmet gösterirdi. Abdullah b Mesut ve Abdullah b Selâm gibi ilimde derinleşmiş kişiler (saygı gösterdiği kimselere) örnektir. Onlar hakkında şöyle demiştir: "**Biz onların ayak izlerine**

²²⁹ Lefitski, *İslam Ansiklopedisi* İbazi maddesi, 2

²³⁰ El-Müberred, age,3/910

²³¹ İbn Nedîm, age, 132

²³² Eş-Şemmâhî; *Siyer*, 81

²³³ İbn Midâd, age, 30

²³⁴ Ebu Ubeyde, Mesâil, (Mahtuta) 37; El-Caytâlî; Şerhu'n_Nuniyye; 1/47

tabi olduk, sözlerine uyduk, onları hayatımıza rehber olarak kabul ettik ve biz onların metotlarını uyguladık.”²³⁵

Ebu Ubeyde'nin takip ettiği yöntem: Kendisi sahabenin ve tabiunun öğretilerine sıkıca sarılmıştır. Onlardan uzaklaştıracak yöntemlerden uzak durmuştur ve ona göre sünnete uymak bir Müslümanın takva olduğunun delilidir. İbn Abbas'tan şöyle nakletmiştir “kim bir hadisi rivayet eder ve o hadis insanları iyiye güzele çağırırsa, o adam daha sonra tüm gücünü ve kuvvetini o hadise tabi olmaya ve hadisin hükmünü yerine getirmeye harcarsa bu adama iki sevap vardır; birincisi hadisi ezberleme sevabı ikincisi o hadisle amel etme sevabıdır. Eğer o rivayet ettiği hadis ile amel etmezse yine kendisine bir sevap vardır. Çünkü yüce Allah, iyilik yapan kimsenin iyiliğini karşılıksız bırakmaz. Allah ibadetin salih amelin karşılığını asla zayi etmeyiz. İş bu amel bir ibadet ise buna da bir karşılık yoktur.”²³⁶ Ebu Ubeyde İbni Abbas'ın bu görüşünü zikrettikten sonra şu notu düşmektedir: Biliniz ki eğer bir Müslüman Allah ona ibadete düşkün iyi bir nefis verirse, o zaman bu adam kendisini Allah'a yaklaştıracak bir şey işittiği zaman kendisini ona adar. Bu adama elbette bu gayretinin karşılığı verilir. Eğer bu adam kötü bir nefse sahip ise Allah'ın ibadetinden bıkar ve ibadetten tiksindir, tüm istek ve arzusu mücadele ve şüphe üzerinedir. İnsanları amele çağırın bir hadis işittiğini zaman bir kıyas ile o hadise karşı çıkar der ki “bu hadis sahih değildir. Çünkü o kimsenin kendi nefsanî arzuları ile uyuşan bu fikrinin, Allah'a yakınlıkla hiçbir alakası yoktur.”²³⁷

Her halükarda Ebu Ubeyde muhaddistir ve son derece hadisten etkilenmiştir ve şer'i ilimlerde son derece bilgili ve tecrübeli bir fakihtir, reye karşı çıkmıştır. Hatta ehli Umman fetva verirken re'ye sığınıyor dendiği zaman: “İşte onlar ferclerini ve kanlarını²³⁸ kurtaramamışlardır” demiştir. Daha sonra kendi taraftarlarına şöyle demiştir: “İbâziyye mezhebinin şeyhlerinden gelen bir rivayet ve asar olmadıkça hiç bir görüşe asla itimat etmeyin.”

Rivayet edildiğine göre İbâzî bir kadın olan Ümmü Şihab, bir gün Ebu Ubeyde'nin yanında okuyan iki talebe Abdullah b Abdulaziz ve Salih b Kesir bu kadını ziyaret ettiler. Kadın onlardan bir konu hakkında fetva istedi. Salih onun sorusuna bir fetva ile karşılık verdi. Kadın bu fetvayı nerden aldığını sorunca, o da benim kendi şahsi görüşümdür dedi. Bunun üzerine kadın “al sen o şahsi fetvayı duvara çal. Zira benim ona ihtiyacım yoktur” cevabını verdi.²³⁹ Ebu Ubeyde

²³⁵ El-Caytâlî; Şerhu'n_Nuniyye; 1/47

²³⁶ El-Caytâlî, Kanâtır, 17,18

²³⁷ El-Caytâlî, Kanâtır, 17,18

²³⁸ Ebu'l-Müessir, *Siyer* (Mahtuta) 20

²³⁹ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 120-121

döneminde berae ve velâye nizamına hem nazari açıdan hem de pratik açıdan çok önem verilmiştir. Câbir zamanında da bu böyleydi.

Aşağıdaki iki tutum Câbir ile Ebu Ubeyde; iki büyük imam arasındaki tutum farkını ortaya koyacaktır. Hasan b. Abdurrahman isimli İbâzî kişi ümmü Affan isimli kadına evlenme teklifinde bulunur. Ümmü Affan'ın babası da İbâzî'dir. Kız babasıyla durumu istişare eder kız evlenmek istemediğini babasına söyler. Câbir, kızın babasına kızı zorla vermesini yasakladı. Aynı şekilde İbâzî olmayan birisi bu kadınlı evlenmek ister. Ümmü Affan da bunu kabul eder Câbir'de o ikisinin evlenmesine emreder.²⁴⁰ Benzer bir olay Ebu Ubeyde döneminde de yaşanmıştır. Ebu Ubeyde farklı bir yöntem izlemiştir. Ebu Ubeyde kızın İbâzî olmayan biriyle evlendiren kişiye sert çıkmıştır ve ona karşı çok sert bir muamelede bulunmuştur. Onun talebesi Ebu'l- Müerric şöyle demektedir: Ebu Ubeyde münafık bayanlarla evlenilmesini bile çok çirkin görmüştür. Oysa bunlar Allah'ın helal gördüğü kişilerdir. Bu aynen Ömer'in Allah'ın nikahlarını helal kıldığı müşrik bayanlarla evlenilmesini hoş görmemesi durumuna benzer. Bunlar kadınların görüşlerinden döneceği endişesi ile azimet yerine ruhsatı temel almışlardır.

Ebu Ubeyden'in bu kadar kararlı bir tutum sergilemesinin nedeni İbâzîler'in diğer Müslüman gruplar tarafından tecride tabi tutulmasıdır. Dolayısıyla yeni yeni ortaya çıkan fikirlerden onlar etkilenmiyorlardı. Bunun bir diğer sebebi de şudur ki, Ebu Ubeyde İbâzî liderliğinin oluşturmak istiyordu. Bu sebeple bu yöndeki projelerin güvenliğini sağlamaya çalışıyordu. Öyle bir güvenlik sağlamak istiyordu ki hiçbir yabancı ona tesir edemezsin istiyordu. Berae ve velâye sistemi de bu dönemde bu açıdan çok büyük bir öneme sahipti.²⁴¹ Ebu Ubeyden'in bu faaliyetleri iki temel esasa dayanmaktadır:

Birincisi: Ebu Ubeyde İbâziyye fırkasının organize edilmesine çaba gösteriyordu.

ikincisi: İbâzî akidesinin İbâzî talebelere iyi bir şekilde öğretilmesini istiyordu Çalışmalarını Basra'daki ²⁴² çok derin bir tünelde gizli bir mağrada gerçekleştirmiştir. Burada İbâzî akidenin gelişmesinde ve İbâziyye'nin siyasî zaferlerin kazanılmasında rol oynayan şahsiyetleri eğitmiştir. Dolayısıyla Basra Hicri ikinci yüzyılın sonlarına kadar İbâzî hareketin merkezi konumuna gelmiştir. Bunun birkaç sebebi vardır. Şöyle ki birinci sebep; hareketin Dinî liderlerinin hepsi Basra'da yaşıyorlardı. Tüm eğitim faaliyetlerini burada yapıyorlardı. İkincisi ise,

²⁴⁰ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 113

²⁴¹ Ed-Dercîni, age 12

²⁴² Ed-Dercîni, age 12, el-Bağturi, *Siyer* 4,5; eş- Şemmâhî, *Siyer*, 124

İbâzî hareket Basra'da gerek Câbir'in akrabaları tarafından gerekse Mühelleb ailesinden bir çok kişiden tam bir destek görmüştür. Üçüncüsü Basra İslam'ın fikir ve düşünce bazında başkentlerinden biri olmuştur. Dolayısıyla Küfe'ye göre İslami ve Arap araştırmaları için bir kültürel merkez konumuna gelmiştir. Dördüncüsü ise Basra Asya'nın Müslüman ülkelerinin kalbinde bulunmaktadır ki Basra, İbâzî hareketin Horosân, Umman, Yemen ve Mekke gibi diğer uzantıları arasındaki iletişimi kolaylaştırmıştır.

Basra'daki İbâzî örgütlenme Ebu Ubeyde ve Şeyhler Meclisi'nin liderliğinde idi. Bunlar hareketin siyasî taslağını yönetiyorlardı; İbâzî akidenin yayılması için İslam beldelerine davet için gönderilecek olan öğrencileri hazırlıyorlardı. Basra'dan gönderilen bu İbâzî davetçilerden birisi de Seleme b. Sa'd'dır. O hicri birinci asrın sonlarında ikinci asrın başlarında Kuzey Afrika'ya gönderilmiştir.²⁴³ Abdülvehhab babasından o da Abdurrahman b Rüstem den rivayet etmiştir: “ İbâziyye mezhebine bizi davet etmek için gelen Basra'dan ilk kişi Seleme b Sa'd'tır. Bize geldiğinde biz Afrika da bir kervanda idik, onun beraberinde İbn Abbas'ın mevlası İkrime vardı. İkisi de deve ile arka arakaya idiler. Seleme, İbâziyye mezhebine İkrime ise Sufriyye mezhebine davet ediyordu.” Seleme, “Ben istiyorum ki bu iş yani İbâzîlik bir gün galip gelirse ben artık hayatım boyunca gam yemeyeceğim” demiştir.²⁴⁴ Seleme b. Sa'd'ın görevi Kuzey Afrika'da üç hedefe odaklanmak olmuştur: bunlardan

birisincisi İbâzî mezhebinin akidesini yaymak

ikincisi hedefteki memleketlerdeki öncü şahsiyetleri seçmek ve bunları Basra'ya eğitime göndermek.

üçüncüsü ise bu ülkeler hakkında çok ince bir analiz yapıp bir rapor halinde bunu Basradaki İbâzî lidere sunmaktır.

Seleme b. Sa'd'ın Kuzey Afrika yolculuğu neticesinde yaklaşık olarak 105-107/723-725 yıllarında Hameletü'l ilim Basra'ya gönderildi ve Ebu Ubeyde'nin beş yıl ders aldılar.²⁴⁵

Daha sonra bir çok davetçi Seleme b Sa'd'ın yönlendirmesi ile farklı ülkelere gönderildi. Hameletü'l ilim Yemen'e, Hadramevt'e, Horasan'a ve Ummân'a gönderildi.²⁴⁶

²⁴³ Ed-Dercîni, age, 11, Eş-Şemmâhî, age, 98

²⁴⁴ Ed-Dercîni, age, 11, 12 Eş-Şemmâhî, age, 123-124

²⁴⁵ El-Mus'abî, Hâşiye alâ'l-Musarrih, 150b

²⁴⁶ Es- Sâlimî, Hâşiyetu el-Câmi, 1/14; Şemmâhî, *Siyer*, 119

Basra'daki İbâzî hareketin çalışmaları tamamı gizlilik içinde yürüyordu. Bu gizlilik İbâzî akidesinin **Kitmân**²⁴⁷ imameti olarak bilinen özel bir durumudur. Emevîler'in muhaliflere karşı yürütmüş olduğu bu zorbalık ve baskı, İbâzîler'in kendilerini ve davalarının güvenliğini korumak için aktivitelerini gizli yapmaya sevk etmiştir. Faaliyetlerini özel meclislerde gizli bir şekilde gerçekleştiriyorlardı. Buralarda hem dinî hem kültürel aktivitelerini yapmaya devam ediyorlardı.

Görünen o ki gizli meclislerin kurulması fikri Ziyat b Ebî Süfyân'dan beri ortaya atılmıştır. Rivayet eder ki Urve b. Üdeyye kendisini bir mağarada tutuklamıştır. Ziyat burada ibadet yapıyordu. Bu tür gizli sığınaklar hareketin üyelerinin toplanma yeri olarak kullanılıyordu.²⁴⁸ Orada Allah'ı zikrediyor ve davanın sorunlarını istişare ediyorlardı. Ebu Bilâl Mirdas da bu meclislerden bahsetmektedir.²⁴⁹ Doğrusu elimizde mevcut bilgiler üç tür meclisin olduğunu göstermektedir.

1. Şeyhler Meclisi

Alimlerin, hareketin liderlerinin meclisidir. Geceleri toplanıyorlardı ve bu mecliste hareketin liderleri stratejilerini görüşüyorlardı. Aynı şekilde tam güven sağlamadıkça yaşı küçüklerin bu meclislere katılmalarına izin verilmiyordu. Ebu Süfyân Mahbûb b. Rahil, şöyle demiştir: “Bize ulaştığına göre bir gece yine zikir için Hâcib'in evinde böyle bir meclis toplandı. Alimlerin hazır olduğu bu meclise gençler katılmamaktaydı. Melih diyor ki ben de Ummanlı bir adama haydi biz de Hacib'in evine gidelim belki bize izin verirler, dedim. Melih'in evine ulaştık meclise katılmamız için bize izin verdiler. Biz orada Hacib'in yanında Muhtar b. Avf'ı ve meşayihden birkaç alimi gördük Hacib bana dedi ki, “sen ve Ummanlı gidin Belc b. Akabe'i çağırın ve buraya gelmesini söyleyin.” Biz de gittik ona durumu bildirdik. O da geldi. Hep birlikte yatsı namazını kıldık ve müzakere başladı. Meclisten biri ayağa kalkıp Allah'ın dilediği kadar konuşuyor sonra o oturuyor sonra başkası kalkıp konuşuyordu. Bu durum gün aydınlanıncaya sabah namazına kadar devam etti. Ben ne bu geceden önce ne de bu geceden sonra hiç kimseyi böyle mecliste ayakta konuşurken görmedim. O zamanın en faziletli gençlerinden sayılan Hacib'in eşinin kardeşi Şuayb b. Ömer'de kız kardeşinin evine geldi. Hâcib onu görünce onu oradan alıp geri götürmelerini söyledi. Ona diyorlar ki Ey Eba Mevcut bizim hoş

²⁴⁷ El-Müberred, age, 3/909

²⁴⁸ El-Müberred, age, 3/909

²⁴⁹ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 66

görümze göre o bu saatte geldi, sen de onu gönderir misin? O da hemen götürün demiştir. Şuayip ile Hacib'in evleri arasındaki mesafe sadece üç mil idi.²⁵⁰

2. Genel Meclisler

Genel anlamda müntesipler buraya topluluğun büyükleri tarafından verilen hutbeleri dinlemek için geliyorlardı. Bu meclislerin özel bir programı yoktur. Çünkü bu meclisler oradan sorumlu şahıslar, onların gücü ve meyillerine bağlıdır. Yüzünde huşu izi olan birisi görüldüğünde onun yakın bir zamanda Ebu Süfyân Kanber'in meclisine katıldığı anlaşılırdı. Çünkü onun meclislerinde Allah'ı zikir, Kur'an tilaveti, insanları Cehennemden korkutma ve Allah'ın cezasından sakınmaları için uyarılırdı. Meclisten sorumlu kişiler bazı durumlarda konuşmacılardan belli konuları teyit etmelerini isterlerdi. Bu dönemde Basra'da çok sayıda meclis kurulmuştur. İbâzî tarihçiler haftanın ikinci ve beşinci günleri toplanan Ebî'l-Hur Ali b. El-Hüseyin'nin meclislerini, Ebu Süfyân Kanber'in meclislerini ve Abdulmelik et-Tuveyl'in²⁵¹ meclislerini örnek olarak zikrederler. Bu meclislerde kadınlar için özel bir oda vardı. Kadınların bu tür meclislere katılmalarına izin verilirdi.²⁵² Bazı kadınlar genel meclislerin kendi evlerinde yapılmasını teklif ediyorlardı.²⁵³

3. Davetçi/İlim Ehli Meclisleri

Normal öğrenciler için yapılan meclislerdir ki bu meclislerde İbâziye akaidinî araştırılması veya daveti yayma ile ilgili eğitimin yapılmasını istiyorlardı. Söylendiğine göre; Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime'nin gizli bir mağarada talebelerini eğitiyordu. Yabancı birisi geldiğinde ders yapanları uyarmak için mağaranın girişinde kapıda bir bekçi bekliyordu. Bekçi yabancı birisini gördüğünde Ebu Ubeyde hutbesini sonlandırıp sepet örme işine yönelmesi için (içeriye uzanan) demir zinciri sallıyordu. Bu yapılan işleri gizlemek için yapılan bir işti. Ebu Ubeyde kaffaf yanı sepet örücü) olarak biliniyordu.²⁵⁴ Bu meclislere sadece harekete dahil olan kimselerin katılmasına izin veriliyordu. Hareketten inhiraf eden birisi olduğunda onu kovuyorlardı.²⁵⁵ Câbir ve Ebu Ubeyde zamanında kişiler faaliyetlerinde gizliliğe şiddetle önem veriyorlardı. Hatta bazı münasebetlerle bu toplantılara kadın elbiseleri, kendilerini kamufle edecek işçi elbiseleri veya

²⁵⁰ Ed-Dercîni, *Tâbakat*, 235,236.

²⁵¹ 103-1 Dercîni, *Tabakât*, 236; Şemmâhî, *es-Siyer*, 101-107

²⁵² 103-2 Dercîni, *Tabakât*, (Mahtuta), 93

²⁵³ 103-3 Dercîni, *Tabakât*, (Mahtuta), 21; Şemmâhî, *es-Siyer*, 108-109

²⁵⁴ 103-4 Dercîni, *Tabakât*, (Mahtuta), 21; Şemmâhî, *es-Siyer*, 124

²⁵⁵ 103-5 Dercîni, *Tabakât*, (Mahtuta), 368

düşmanlarının anlayamayacağı tüccar kıyafetleri giyinerek geliyorlardı.²⁵⁶ Ziyâd ve Ziyâd'ın oğlu döneminde toplantılar için kullanılan evler çeşitli münasebetlerle kullanılmıştır ve bu evlerle ilgili olan kişiler tutuklanmıştır. Bütün zorluklara rağmen bu evlerde İbâziler'in faaliyetleri öncelikle devam etmiştir.²⁵⁷

Öyle görünüyor ki meclislerle ilgili fikri Basra'dan Şimali Afrikaya İbâzî öğrenciler taşımıştır. Rivayet edilir ki Ebu Halîl el-Derkelî, Hameletü'l-İlim'den ilim alan ilk kişidir. O talebelerine "Ey Tembeller! Mutlaka bu halkalara katılın, nerede olursa oraya yönelin" demiştir. Öyle ki bir kişi Cebel'den Fizân'a, Gadâmis'e ve Sahil'e halkalara rağbet etti.²⁵⁸ Derkelî "bir adam" derken kendisini kastetmiştir. Bu meclisler kitman aşamasında İbâziler'in güvenliğini sağlamak için ortaya çıkmıştır. Daha sonra ki süreçte Kitmân döneminde meclisler İbâzî topluluk için bir zorunluluk olmuştur.

Ebu Ubeyde'nin önderliğinde İbâzî hareketin Dinî ve entelektüel bir harekete dönüştüğünü söyleyebiliriz. Ebu Ubeyde'nin Basra'daki faaliyetleri birinci derecede kültürel etkinliklerdi. Ebu Ubeyde'nin yöntemi üyelerin kültürlerini artırmak ve onlara İbâzî akidesini öğretmektir. Bununla birlikte muhtelif İslam beldelerinde ulaşılması mümkün olan en büyük sayıya ulaşmaktır. Böyle yapmasının nedeni tüm İslam alemini kapsayacak bir önderlik kurabilmek ve Basra'daki etkinliklerini gerçekleştirmek içindir.²⁵⁹ Bu nedenle Ebu Ubeyde güvende olabilmek için yöneticilerle olan tüm ilişkilerini kesmiştir. Onun izlemiş olduğu siyaset bu yönü ile İmam Câbir b. Zeyd'in uygulamış olduğu siyasete zıttır. Ebu Ubeyde kendisine tabi olanların da yöneticiler ile bir ilişkide bulunmamaları yönünde tavsiyede bulunmuştur.

Ebu Ubeyde'nin talebelerinden Abdullah b. Abdulaziz'in rivayetine göre yöneticilerden birisi İbâzî harekete mensup olan birisine şöyle demiştir "gel senin ismini Divân Defterine kayıt edeyim, sana bir maaş bağlayayım, kardeşim bu senin alış veriş problemini çözmen için yeterlidir. Haliyle sen doğrudan malı almış olursun" Bunun üzerine Abdullah diyor ki ben Ebu Ubeyde'ye giderek bu konu hakkındaki görüşümü sordum. Ebu Ubeyde " Onlara asla gitme; onlara yakın olma; bu işte senin için bir hayır yoktur" dedi. Burada benzer başka bir rivayetler vardır.²⁶⁰ Buna benzer bir rivayeti Rebi' b. Habîb yapmıştır. Rebi' Ebu Ubeyde'nin talebesi ve ondan sonra Basra İbâziler i'nin liderliğini yüklenmiştir. Kendisi şöyle

²⁵⁶ 103-6; Şemmâhî, *Siyer*, 108

²⁵⁷ 103-7 Dercinî, *Tabakât*, (Mahtuta), 237

²⁵⁸ El-Bağturî, *Siyer*, 84; Şemmâhî, *es-Siyer*, 12-211

²⁵⁹ Lefitski, *İslam Ansiklopedisi* İbâziyye maddesi, t 2

²⁶⁰ Rivâyâtü İbâziyyeti (Mahtuta), 14

demıştır. İbâziler'den birisi tanınan bir yönetici ile kısa bir süre dost olmak ve onunla beraber olmak istemiştir. Biz de sorduk sizden yöneticilerle dostluk kurmak isteyen kimdir. Biz de bir adama sizden yöneticilerle dost olmak isteyen kimdir? Başka bir adam ortaya atılarak “ ne olmuş ki! Zaten Ebu Ubeyde buna İzin vermiştir. Bunun üzerine Rebi' b. Habîb Ebu Ubeyde'ye giderek Bu şahsın yöneticilerle dostluk yapmasına izin verdin mi? diye sordu. Ebu Ubeyde şu şekilde cevap verdi: “Ben asla böyle bir şey söylemedim. (O adamın dediği) şuna benzer; “tilki derki bende doksan dokuz hile vardır. Ancak bu hilelerden bana en faydalı olanı köpeğin beni görmemesi benimde onu görmememdir. Müslümanların durumu bizatihi bu misale nispet edilebilir. Yani yöneticilerin onları görmemesinden ve onların yöneticileri görmemesinden daha iyi bir şey yoktur. Hatta müezzinlerin namaza çağırdıklarında bile onların güvende olmadıklarından korkuyorum ki bir de diğer durumları düşünün.”²⁶¹ Ebu Ubeyde'nin yöneticilerle ilişki konusunda takındığı keskin bir tavır, onun siyasetini belirlemede ana aktördür. Ömer b. Abdulaziz dışında yöneticilere karşı yürütülen bu tavrın istisnası yoktur. Zira Ömer b. Abdulaziz'e İbâzî bir topluluk adına bir heyet gönderilmiştir.²⁶²

İmam Câbir b. Zeyd döneminde, içlerinde Abdullah b. İbâz'ın da bulunduğu İbâzî önderlerden oluşan bir gurup kendi görüşlerini kabul edeceğini umarak Abdullah b. Zübeyr'e yardım teklifinde bulunmuşlardır. Ancak Ebu Ubeyde (İmam Câbir'in yöntemine) zıt bir siyaset takip etmiştir. Çünkü kendisi İbâzî hareketin sade, kargaşaya meydan vermeden ve hedefine odaklanmış bir şekilde devam etmesinden yanaydı. Hatta söylendiğine göre Abdullah b. Hasan Emevîler'e karşı ayaklanmak istediğinde Ebu Ubeyde'ye ve Basra'da bulunan diğer İbâzî liderlere bir elçi göndermiş ve onlarla kendi planlarını tartışmak istemiştir. Bunun üzerine İbâzî liderler Salih b. Kesîr isimli birisini ona elçi olarak göndermeyi uygun bulmuşlardır. Ancak Ebu Ubeyde bunların görüşlerine uymamıştır. Ve Şöyle demiştir: “kendinden korkan bu adamı görüyor musunuz? Sizden mülk, hakimiyet ve destek istiyor. Siz ondan ne isterseniz onu da size vermeyecektir, bunu da bilin. Eğer sizin isteklerinize uyacak olursa diyecektir ki ben sizin davetinizi kabul ediyorum. Ancak insanlar bana koşuyor ve ben onlardan daha fazla hak sahibiyim. Ey Salih adam doğru söylüyorsa bu durum da sen ne diyeceksin? Şayet bu adamın söylediği gibi gerçek amacı din ise Hadramevt'deki arkadaşımız Abdullah b. Yahya'ya katılıp ölünceye kadar onunla savaşsın. İşte bu şekilde onlar, Ebu Ubeyde sebebiyle görüşlerini değiştirmişlerdir. Ebu Ubeyde'nin İbâzî olmayan Müslümanlarla ilişki kurmama konusundaki bu sert pozisyonu apaçık bir şekilde ortadadır. Yani onun

²⁶¹ Leftitski, *İslam Ansiklopedisi* İbâziyye maddesi, t 2

²⁶² el-Besyânî, *Sîre*, (Mahtuta), 19; İbn Midâd, *Saffa*, 9-10

bu husustaki sert tavrı Dinî siyasî aktivitelere ek olarak evlilik gibi hayatın diğer alanlarını da kapsıyordu. Ebu Ubeyde'nin takip etmiş olduğu bu siyaset velayet ve beraet prensipleri ve meclisler sistemi ile yerli yerine oturmuştur. İbâzî hareket Basra'da Kitmân siyasetini Ebu Ubeyde ile muhafaza etmiştir. Görünüşte Basra'daki şeyhler topluluğu İbâzî hareketin yürütme kurulu mesabesinde idi. Ebu Ubeyde cemaatin Dinî işlerinden ve genel siyasetinin tümünden sorumlu bir imam ve komutandı. Ebu Ubeyde tüm İslam ülkelerinde bulunan İbâzîler'in problemlerini ve planlarını istişare ettikleri bir kişidir. Hatta Abdullah b. Yahya, Ebu Ubeyde'nin olurunun alıncaya kadar imametini ilan etmedi.²⁶³ Aynı şekilde kuzey Afrika'da Ebu'l Hattab'ın imametini Ebu Ubeyde karar vermiştir.²⁶⁴

Ebu Ubeyde'nin yanında (İbâzîlikle ilgili faaliyetlerinde) önemli rol üstlenen belli bir kaç kişi vardır. Bunlar arasından **Ebu Mevdûd Hacib et-Tâî** yi zikredebiliriz.²⁶⁵ Et-Tâî, Hilal oğullarından Ummanlı bir efendidir. Basra'da doğmuştur. İbâzî harekete İmam Câbir b. Zeyd'in vefatından sonra katılmıştır.²⁶⁶ Malî ve askeri²⁶⁷ konulardan sorumlu olarak Ebu Ubeyde'nin sağ kolu olmuştur. Hacib et-Taî'nin evi Basra'da İbâzî hareketin önemli merkezlerinden birisiydi. Ramazan ayında²⁶⁸ orada namaz kılınıyordu, fırkanın büyüklerinin önemli toplantıları orada yapılıyordu. Abdullah b. Yahya el-Kindî ve Ebû Hamza imametini ilan ettiklerinde Hacib et-Tâî onlara yardım etmek için çok miktarda yardım topladı ve onlara askeri malzeme aldı.²⁶⁹ Vefat ettiğinde elli bin dirheme varan borç bıraktı. Arkadaşı Fadl b. Cündeb bu borcunu ödemek için Suhâr'daki evini satmıştır. Aynı şekilde Abdullah b. Saîd²⁷⁰ döneminde Hadramevt İbâzîler'i arasında barışı sağlamak için Mekke'ye gönderilmiştir. Yine Basra'da cemaatin faaliyetlerini yönetmekle ve insanları umumi toplantılara²⁷¹ davet etmekle görevlendirilmiştir. Hacib et-Taî Ebu Ubeyde'den önce Ebu Cafer Mansûr döneminde vefat etmiştir.²⁷²

(Ebu Ubeyde'ye faaliyetlerinde yardımcı olan ikinci kişi), Hayyân el-A'raç'tır. Kendisi meşhur bir muhaddistir. Basra'da muallimi Câbir b. Zeyd'in de yaşadığı yerde yaşamıştır, Yaş olarak Ebu Ubeyde'den daha büyüktür,²⁷³ Câbir b.

²⁶³ Isfahânî, *el-Egâni*, 23/112

²⁶⁴ Dercîni, *Tabakât*, 22; Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 124

²⁶⁵ İbn Midad, age, 6,29,30

²⁶⁶ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 92

²⁶⁷ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 92; İbn Midad, age, 6

²⁶⁸ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 92

²⁶⁹ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 92

²⁷⁰ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 85

²⁷¹ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 85

²⁷² Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 91

²⁷³ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 89

Zeyd'den ders almıştır ve Câbir'den aldığı hadisleri yine İmam Cabir'den ders alan Ebu Nuh Salih ed-Dehhân²⁷⁴ gibi İbâzî talebelere nakletmiştir.

(Ebu Ubeyde'ye faaliyetlerinde yardımcı olan üçüncü kişi), Ebu Nuh Salih b. Nuh ed-Dehhân'dır. O Basralıdır. Tay²⁷⁵ denilen yerde ikamet etmekteydi. Câbir'den²⁷⁶ ders almıştır. İbâzî akidenin öğretilmesinde Ebu Ubeyde ile birlikte olmuştur ve Rebi' b. Habîb'in onun hakkında şöyle dediğini rivayet edilir: " Ben fıkı Ebu Ubeyde, Dımâm ve Ebu Nuh olmak üzere üç kişiden aldım." Ebu Ubeyde ve Ebu Nuh²⁷⁷ tarafından rivayet edilen diğer faaliyetler arasında *Kitabu's-Sığâr* adlı eser gelir ki onu Ebu Ubeyde ve Ebu Nuh Salih b. Nuh ed-Dehhân'ın talebesi olan Abdullah b. Abdulaziz yazmıştır.²⁷⁸

(Ebu Ubeyde'ye faaliyetlerinde yardımcı olan dördüncü kişi), Dımâm b. Es-Sâib'tir. Dımâm, Umman'ın Nedb isimli beldesindedir.²⁷⁹ Basra'da doğmuş ve Câbir'den ders almıştır. Öncelikle Câbirden hadis rivayet etmiştir.²⁸⁰ Dımâm'dan rivayet edildiğine göre Ebu Ubeyde Câbir b. Zeyd'ten hadis almıştır. Dımâm akide'nin ve hadislerin öğretilmesinde önemli rol oynamıştır. Bunları Ebu Amr er-Rebi' b. Habîb'den rivayetle Ebu Sufre tedvin etmiştir. Dımâm, Haccâc b. Yusuf²⁸¹ zamanında Ebu Ubeyde ve Ebu Sâlim olarak bilinen İbâzî şeyh ile birlikte hapse girmiştir. Haccâc'ın ölümünden sonra hapisten çıkmıştır. Bu hususa Ebu Ubeyde'ye yardımcı olan Ebu'l Hur Ali b. Huseyin, Ebu Hamza el-Muhtâr b. Avf ve Belc b. Ukbe gibi başka liderler de vardır.

(Ebu Ubeyde'ye faaliyetlerinde yardımcı olan beşinci kişi) Ebu Ubeyde'nin küçük talebeleri arasında yer alıp Ebu Ubeyde hayatta iken Basra'da İbâzî örgütlenmede önemli rol üstlenen bir kişide Ebu Amr er-Rebi' b. Habîb b. Amr el-Ferâhidî'dir. O Basra'da el-Hureybe adı verilen bir yerde oturmaktaydı.²⁸² Basra'dan Umman'a göçmüştür. El-Batına²⁸³ bölgesinde yer alan Gadfân'da ikamet etmiştir. O, Câbir b. Zeyd'in çağdaşdır, Dımâm b. Sâib, Ebu Ubeyde ve Ebu Nuh Salih b. Nuh ed- Dehhân²⁸⁴ gibi Câbir'den ders almıştır. Ebu Ubeyde zamanında diğer

²⁷⁴ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 90

²⁷⁵ İbn Midâd, age, 12-13

²⁷⁶ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 88

²⁷⁷ Dercîni, *Tabakât*, 261

²⁷⁸ Dercîni, *Tabakât*, 164

²⁷⁹ İbn Midad, age, 6, 29

²⁸⁰ Yakut, *Mu'cem*, 2/173

²⁸¹ Dercîni, *Tabakât*, 35-234

²⁸² Dercîni, *Tabakât*, 35-234

²⁸³ Sâlimî, *el-Cami'u Sahih*, 1/4

²⁸⁴ Dercîni, *Tabakât*, 261; İbn Midâd, age, 28; Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 103

azalıkları yanında meclislerden sorumluydu.²⁸⁵daha sonra Ebu Ubeyde hayatında onu İbâziler için müftü tayin etmiştir ve onu “imamımız, fakihimiz ve müttakimiz olarak vasıflamıştır.”²⁸⁶

Bu kimselerin yardımı ile Ebu Ubeyde siyasetini başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. İki devlet kurmayı başarmıştır ki bu iki devlet kendilerinden sonra gerek Arap yarım adasında gerekse Kuzey Afrika’da önce Emevîler sonra da Abbasîler için ciddi tehlike oluşturmuştur.

Açık olan şudur ki İbâzî hareketin Iraktaki merkezi Basra’dır. Küfe, Musul, Mekke, Medine ve Horasan’ın bazı bölgelerinde diğer İbâzî toplulukların varlığı hakkında delil vardır. Bu yerlerde çok miktarda büyük alim yetişmiş ve İbâzî mezhebine katkıda bulunmuşlardır. Bu alimlerin görüşleri Câbir b. Zeyd ve Ebu Ubeyde’nin görüşleri ile birlikte arz edilmiştir. Bu durum, ilk İbâzî çalışmalardan olan *Ebu Ganim Horasânî’nin el-Müdevven’e, Divânu’l- Ma’ruz ve Dimâm’ın Rivâyâtler’inde* açıkça belirtilmiştir.

Ancak bu toplulukların kültürel²⁸⁷ ve siyasî açıdan İbâzî hareket içerisindeki katkıları hakkında çok az bir bilgiye sahibiz. Her halükarda ilk İbâzî komutanların takip ettikleri siyaset çok açıktır. Ki onlar faaliyetlerini İslam İmparatorluğunun uzak yerlerine yönlendirmişlerdir, bu bölgeler üzerinde hüküm sürmek kolay değildir. Aynı şekilde onlar Irak’ta bir ayaklanma yapmaktan son derece sakıncılıdır ve yoğunluklarını tümüyle Arap yarımadasının güneyine²⁸⁸ ve Kuzey Afrika’ya vermişlerdir. İleriki sayfalarda İbâzî hareketin Kuzey Afrika’daki İbâzî öğretilerin yayılmasına ışık tutacağız.

İBÂZİYYE’NİN KUZAY AFRIKA’DA YAYILIŞI

Biz, Kuzey Afrika’da İbâzîyye’nin (ilk defa) hangi tarihte taraftar kazanmaya başladığını bilmiyoruz. Hicri birinci asrın ikinci yarısında İbâzîyye’nin Basra’da kök salmaya başladığı yıllarda, Berberiler başlangıçta İslam’a karşı çıkmalarına rağmen sonra Afrika’da kök salmaya başlamıştı. Bu konuda **Lefitsky** şöyle demektedir; Cebel-i Nefusalılar, İslam’ın fethinden sonra İbâzîyye’nin kendilerini doğrudan ikna etmesine kadar ki geçen sürede Hıristiyanlığa sınıksız sarılmışlardır.²⁸⁹ Ancak bu bilgi ile diğer kaynakların verdiği bilgiler arasında bir zıtlık vardır. Zira Cebel-i

²⁸⁵ Dercîni, *Tabakât*, 86

²⁸⁶ Dercîni, *Tabakât*, 261; Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 103

²⁸⁷ Lefitski, İslam Ansiklopedisi, İbâzîyye Maddesi, T2

²⁸⁸ Lefitski, İslam Ansiklopedisi, İbâzîyye Maddesi, T2

²⁸⁹ Lefitski, *Dirâsat İbâzîyye*, 1/54

Nafusalılar hiçbir baskıya maruz kalmaksızın topluca İslam'ı kabul etmişlerdir.²⁹⁰ Şu bir gerçektir ki İslam'ın Cebel-i Nafusa'dan güney batıya Gadâmis'e kadar yayılışı Amr b. As'ın batıya doğru yönlendirmiş olduğu ve Trablus'u 23/643 yılında feth eden ordu komutanı Ukbe b. Amr'ın eliyle olmuştur. Bu durumda verilen bilgiler Nefusalılar'ın bu süreçte İslam'ı kabul ettiklerini daha sonra da İbâziyye mezhebini benimsediklerini teyit etmektedir. Ayrıca sağlam deliller,²⁹¹ Cebel'de İbâziyye'nin kök salmasından sonra da Hıristiyan ailelerin var olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak bazı belirgin Müslüman aileler İbâziyye mezhebinin bu bölgeye yerleşmesinden sonra uzunca bir süre İbâzi olmaksızın varlıklarını sürdürmüştür. Tendemmîre'den Ebu Mansûr İlyas'ın ailesi bilinen aileler arasında yer almaktadır. Bu aile Nefusa'nın en önemli ailelerinden birisidir.²⁹² Bu kadar az, çeşitli ve zıtlıklar içeren bilgi ile bu konuda kesin bir bilgiye ulaşmak zordur.

Seleme b. Sa'd el-Hadramî²⁹³ Basra ile ve İbâziyye mezhebinin prensiplerinin Kuzey Afrika'da yayılmasında ilgisi olan bir şahıstır. Ancak bu konunun önemi ve Seleme'nin kuzey Afrika'ya ulaşmasıyla ilgili belirli bir tarih zikredilmemiştir. Bu rağmen güvenilir İbâzi kaynaklara göre, Seleme'nin İbn Abbas'ın mevlası İkrime ile Kuzey Afrika'ya Kayrevân'a gelmesi bu görevin İkrime'nin²⁹⁴ vefat tarihi olan 105/723- 107/725 tarihinden önce gerçekleştiğine işaret etmektedir. İbâzi bilginler Seleme b. Sa'd'ın Magrib'de oynamış olduğu rolü Abdullah b. İbâz'ın doğuda oynadığı role benzetmişlerdir. İbâziyye mezhebinin Kuzey Afrika'da yayılmasını Seleme'nin ziyaretine bağlamışlardır. Bu, daha sonra **Hameletü'l-İlm** olarak bilinen bir topluluğun İbâziyye'nin ikinci imamı olan Ebu Ubeyde'den ders almak için Basra'ya gönderilmesiyle ortaya çıkan bir sonuçtur.

Unutulmaması gereken gerçek şudur ki, Seleme b. Sa'd, Kuzey Afrika'ya geldiğinde Libya'nın batı kısımlarında yani Kuzey Afrika'nın orta bölgelerinde büyük İbâzi topluluklar mevcuttu. Bunun şununla ilgisi olabilir, İbâzi ilkeler zaten daha önce gelen Arap fatihler arasında kendisine taraftarlar kazanmıştır. Evet Arap fatihler de daha önceki gruplarla birlikte Kuzey Afrika'yı feth etmek için buraya gelmişlerdir. Daha sonra yeni beldelerde vatanlarını kurmuşlardır. Sonra Nefusa, Hevvere, Levvâte, Zenate, kabileleri arasından destek bulmuşlardır. Bu kabileler, hiçbir zorba hükümete boyun eğmeyen İbâzi ilkeleri, İslam Dininin gerçek mümessili olarak görmektedirler ve Araplarla eşitlik anlayışı çerçevesinde yeni bir

²⁹⁰ Ebu İshâk, Kitâbul-Vad' Mukaddime, 6

²⁹¹ el-Bağturi, *Siyer*, 69-141

²⁹² Leftski, *age*, 48-49

²⁹³ Dercîni, *Tabakât*, 11, Şemmâhî, *Siyer*, 89

²⁹⁴ Dercîni, *Tabakât*, 11

din anlayışıyla kendi kendilerini yönetmek için gerekli tüm çabayı göstermişlerdir. O bölgenin yerlileri, Emevî ve Abbasî yönetimlerinin zulmüne karşı mücadeleye teşvik eden İbâzî öğretileri takdir etmişlerdir. Açıkçası ilk İbâziler'in Afrika'da vermiş olduğu mücadelede en büyük rol Yemenli ve Hadramevtli Araplar'a aittir.

Doğrusu, Seleme b. Sa'd'ın vazifesi Kuzey Afrika yerlilerinden bazılarını seçmek ve bunları Kuzey Afrikadaki İbâzî yöneticilerin yükünü taşıyabilecek bir eğitimle donatmak için Basra'ya göndermektir. Ve bu yönelimlerden dolayı yerliler İbâzî öğretilere İbâziler'e özgü öğretiler olarak bakmaktadır. Ki bu durum Berberiler'in İbâziler'in davasına tam desteğini temin etmektedir.

Seleme b. Sa'd'ın hırsıyla arzu ettiği şey, İbâzî imametinin Kuzey Afrika'da hakim olmasıdır. Ve Abdurrahman b. Rüstem'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Seleme b. Sa'd'ın Kayrevân'da “ *İbâziye mezhebi bir gün yani günün başından sonuna kadar hakim olsun ben artık bundan sonra gam yemem*” dediğini işittim.²⁹⁵ Bu kelimelerden anlaşılan şudur ki, muhtemelen Seleme b. Sa'd oraya gelmeden önce Kuzey Afrika'da İbâzî gruplar mevcuttu ancak gizlilik halinde buldukları (Kitmân) için bilinmemekteydi. Aynı şekilde bu sözlerden anlaşılan bir diğer husus da o zamana kadar İbâziyye imametini sağlam bir şekilde oraya yerleştirmek için aleni bir çaba mevcut değildi. Kuzey Afrika'da İbâzî imametini kurmak için gerçekleştirilen ilk kalkışma 127/744 yılında İlyas b. Habîb'in Trablus'a tayininden sonra başlamıştır. Rivayet edilir ki İlyas, Abdullah b. Mesut et-Tecîbî ile çatışmıştır. et-Tecibi Hadrami ve Trablus'daki İbâzî cematın lideridir. Bu İbâzî liderlerin çatışma nedenlerini bilmiyoruz. Ancak Ali Yahya Muammer ve İhsân Abbas, İlyas'ın Tecibi'yi yenerek diğer İbâziler'i korkutmak istediğini söylemişlerdir.²⁹⁶ Bu durum o zaman İbâziler'in Trablus ve çevresinde büyük bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir. Ben inanıyorum ki aslında İlyas'ın yaptığı bu iş, o dönemde Hadramevt ve Yemen İbâziler'inin bağımsız bir yönetim oluşturmak için Emevîler'e karşı gerçekleştirmiş oldukları başarılı ayaklanmaların bir sonucudur. Doğal olarak Emevîler de bunun gibi ayaklanmaların tekrarlanmasını önlemek için İbâziler'in güçlü olduğu yerlerde ciddi önlemler almıştır. Gerçek şu ki İlyas b. Habîb İbâziler'in tedbirini yıkıp geçmiştir. Bu, zaten onun fitratının bir gereğidir. Onları itaate zorlamamış bilakis onların yeni bir ayaklanmaya girişmeleri için sinirlenmesi için imkân hazırlamıştır. Haris b. Telid el-Hadrami'yi kendilerine imam seçmişlerdir. Haris de Trablusgarb kadısı Abdulcebbar b. Kays el-Muradi'nin desteği ile orada hâkimiyetini kurmuştur. Ayrıca Abdullah b. Mesut et-Tecibi'ye²⁹⁷ bedel olarak

²⁹⁵ Dercîni, *Tabakât*, 11-12 Şemmâhî, *Siyer*, 98

²⁹⁶ İbn Abdi'l-Hakem, *Kitâbu'l-Futuh İfrikiiyyeti ve'l-Endülüs ThkAlbirt Ğatu el-Cezair*, 1947, 47

²⁹⁷ Muammer, *el-İbâziyye fi Libya*1/450; İhsân Abbas, *tarihu Libya*, 43

Ensâr'ın mevlası olan Gays b. Nasîr b. Raşid isimli şahsı da öldürmüştür. Daha sonra Haris Kabîs ve Sirt arasındaki bölgelere hükmetmiştir. İbâzî direnişleri kırmak için Hâris ve Abdulcebbar, Abdurrahman b. Habîb tarafından tayin edilen komutanlardan birisi olan Şaîb b. Osman tarafından öldürülmüşlerdir.²⁹⁸ Bundan sonra İbâzîler, Ebu Zâcîr İsmail b. Ziyâd en-Nefusî'yi komutan olarak seçmişlerdir. Ebu Zâcîr Trablus bölgesine hakim olmuştur.²⁹⁹ İbâzî kaynaklar Zâcîr'in savunma imamı (İmamü'd-Difa') olduğunu belirtmiştir.³⁰⁰ Bu durum, o dönemde düşmanlara karşı arka arkaya askeri mücadelenin yapıldığına ve müstakil bir imametin kurulamayışına işaret etmektedir. Kuzey Afrikadaki İbâzî imamet tarafından gerçekleştirilen ilk çatışma 127/744-132/749 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bundan sonra İbâzî cemaat sekiz yıl boyunca Kitmân politikları ile varlıklarını devam ettirmiştir. 140/757 yılında Ebu'l-Hattab Abdu'l-A'lâ b. Es-Semh el-Meâfirî Hameletü'l-ilimden birisini Trablus'da imam olarak seçmiştir. O da Sîrt, Kayrevân ve Zevîyle bölgeleri arasına hükmetmiştir. Ancak bu İbâzî imameti Abbasîler'in yeni halifesi tarafından oluşturulan orduya karşı mukavemet gösterememiştir. 144/761 yılında Ebu'l-Hattâb ve yaklaşık 14000 taraftarı Ebu Ca'fer Mansûr'dan önce Mısır valisi olan Abbasî komutan Muhammed b. Eş'as tarafından öldürülmüştür.³⁰¹

Hameletü'l-İlm

Bu noktada, Kuzey Afrika'daki İbâzî akidesinin yayılmasında Hameletü'l-İlmin rolünü zikretmeyi gerekli görüyoruz. Doğrusunu söylemek gerekirse İbâzîyye'nin kültürel faaliyetleri hicri ikinci asrın ilk on yılında başlamıştır. Önceden ifade ettiğimiz gibi onların Basra'da ki İbâzî bilginler ile buluşması Seleme b. Sa'd'ın Kuzey Afrika'ya gerçekleştirmiş olduğu ziyaretten sonra olmuştur. Onların seçimleri muhtelif bölgelerden olacak şekilde devam etmiştir. Çünkü Kuzey Afrika'nın ortasında yer alan önemli merkezlerin çoğu, Dinî liderlerin oranının asli sakinlerinden olması bakımından diğer bölgeler için bir örnek teşkil etmiştir. Hameletü'l ilim şunlardır: Gadâmis'den Ebû Dirâr İsmail b. Dirâr el-Gadâmisî, Kayrevân'dan Abdurrahman b. Rustem ki onun aslı Fariisî'dir, Sidrat'tan Âsım es-Sidrâtî, en-Nefzâvî'den (Güney Tunus'tan) Ebu Davut el-Kublî daha sonra bu kimselere aslen Yemenli olan Ebu'l-Hattâb Abdu'l-A'la Basra'dan³⁰² katılmıştır. Hocası Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime onu Kuzey Afrika'da beklenen ilk imam

²⁹⁸ er-Refik el-Kayrevânî, Tarihu İfrikîyye ve'l-Mağrib, 29-128

²⁹⁹ İbn Abdi'l-Hakem, age, 142

³⁰⁰ el-Vesyânî, *Siyer*, 77; Tefitski, *Dirasât*, 1/127-128

³⁰¹ İbn İzârî, el-Beyân, 1/72; Ebu Zekerîyya, *Siyer*, 10b

³⁰² ed-Dercinî, *Tabakât*, 33; eBağtyri, *Siyer*, 3-4

olarak ayrıcalıklı birisi olarak zikretmiştir. Bu durumdan çıkan sonuç, İbâziler'in yönetimi meselesinde en bariz güç yerleşik Araplar'ın güçleridir. Ebu'l Hattab bu ihtiyacı karşılamak için Kuzey Afrika'ya gönderilmiştir. Bu direnişin bir etkisi olmadı. Nefuse'nin temsilcileri İbn Muğtîr el-Cennavunî bu direnişin bir benzerini yaptı. O, önce Basra'ya gitti daha sonra erkenden geri döndü.³⁰³

Ebu Ubeyde Hameletü'l-İlimden olan bu talebelerin eğitimi ile ilgilendi, onlarla birlikte beş yıl geçirdi ve onların ulaştıkları seviyeden memnun idi. Buna ek olarak onların siyasî mücadelesi Ebul Hattab'ın önderliğinde 140/757 yılında başlamıştır, sonra Ebu'l-Hattab'ın vefatından sonra Orta Cezair'e kaçan arkadaşı Abdurrahman b. Rustem ile devam etmiştir. Abdurrahman 160/776 yılında Rustemiyye imametini kurmuştur ki bu imamet 296/980 yılına kadar devam etmiştir. Hameletü'l-İlim Basra'da öğrenilen İbâzî ilkelerin Kuzey Afrikadaki arkadaşlarına ulaştırılmasında önemli rol oynamıştır. Bu ilkelerin yazılı olarak gelip gelmediği hususunda bir şey bilmemekteyiz. Gerçek şu ki Hameletü'l-İlimden birisine nispet edilen tek yazılı eser Abdurrahman b. Rustem'in tefsiridir.³⁰⁴ Rivayet edildiğine göre Ebu Ubeyde Müslim'den önce İbâzî akidelerin yazılı şekli hicri ikinci asrın ortasında Libya'nın Fizzân bölgesinde mevcuttu. Berberî El-Medyûnî kabilesinden Cennâv b. Feta Fizzanî alimlerinden Abdulkahhar b. Halef'e bir mektup yazmıştır. Mektubunda Ebu Ubeyde'nin kitaplarının kendi yanında okuması için onu gelmeye teşvik etmiş ve "belki de Yüce Allah seninle bu davayı diriltecek. Bu hususta acele davranmanı istiyorum çünkü ben ömrümün sonundayım ve ecelim yakın" demiştir.³⁰⁵ Ebu Ubeyde'nin kitaplarının alim Fizannî'nin eline nasıl ulaştığını bilmiyoruz. Belki de Basra'da Basra'da bu kitapları Ebu Ubeyde'den okudu ve sonra da onlarla birlikte döndü.

Burada vurgulanması gerekli bir husus şudur, Basra'da son şeklini alarak kökleşen İbâzî akidesi Kuzey Afrika'ya Davetçi talebeler yoluyla nakledilmiştir. Açıktır ki bu öğrencilerin sayısı bizim önceden zikrettiğimiz beş kişiden daha fazladır. Bu kimseler, İbâzî kaynaklarda Hameletü'l-İlim olarak bilinmektedir. Aynı şekilde bariz olan bir husus da Basra'daki İbâzî hareketin merkezi ile Kuzey Afrika'daki İbâzî hareketin merkezi arasındaki ilişki, bu son zikredilen tarihten daha erken bir dönemde sağlanmıştır.

Ebu Ubeyde'nin zamanından daha öncesinde Berberiler arasında İbâzî alimlerin var olduğuna dair bir delil yoktur. İbâzî kaynaklar ilk Berberi alim olarak İbn

³⁰³ el- Vesyânî, *Siyer*, 76; Lefitski, age, 17

³⁰⁴ Ecvibetü Ulemâi Fizân, (Mahtuta), 141-191 Hamiş 10

³⁰⁵ Ecvibetü Ulemâi Fizân, (Mahtuta) 3; Şemmâhî, *Siyer*, 191

Muğtır el-Cennavunî'yi zikretmektedirler. Ki o, İbâzî fıkıh nizamının nihai görüşleri oluşmadan önce Basra'da Ebu Ubeyde'den ders okumuştur.³⁰⁶ İbn Muğaytır beş kişi olarak bilinen Hamletü'l- ilmin gelmesinden önce Cebel-i Nafuse'nin müftüsü idi. Aynı şekilde İbâzî kaynaklar Nafuse'den İlk İbâzî alim olarak kendi köyü olan İfadâman mescidinde Kur'an derslerini vermeye başlayan Amr b. Yumket'ini zikretmektedirler. Bundan sonra Nafuse'de önemli komutanlardan birisi olmuştur ve Abbasî ordusuna karşı yapılan savaşlara Ebu'l-Hattâb ile birlikte katılmıştır.³⁰⁷

Tüm bu farklı açıklamalardan sonra başından beri İbâzî ilkelerin eğitimi Basra'da yapıldığı için Kuzey Afrika İbâzîleri ile Basralılar arasında güçlü bir bağın olduğu ortaya çıkmıştır. Yine sabit olan husus şudur ki hicri birinci asrın sonlarına doğru bu ilişkinin benzeri mevcuttu.

Kuzey Afrikalı İbâzîler, özellikle Ebu Ubeyde Müslüm olmak üzere Basralı alimlere dayanıyorlardı. Şer'î ve fikhî problemin olması halinde Basra'ya yöneliyorlardı. Bu dönemden kalan çalışmalar arasında Ebu Ubeyde'nin İsmail b. Süleyman el-Mağribî olarak bilinen bir şahsa yazmış olduğu "**Kitâbu'z-Zekât**" adlı eser bulunmaktadır. Aynı şekilde Ceytalî, Ebu Ubeyde'nin fikhî konularla ilgili olarak Ehl-i Mağrib için **Cevâbât** adlı bir eser yazdığını rivayet etmiştir.³⁰⁸ Ancak bu kitap mevcut değildir. Anlaşılan o ki Ebu Ubeyde döneminde Hameletü'l-İlim adı verilen beş öğrencinin Afrika'ya dönmesinden önce çok ciddi hareketli bir ilişki vardı. Ancak Hameletü'l-İlim Afrikaya döndükten sonra onlar İbâzî ilkeleri neşretme yükünü yüklediler ve İbâzî öğretinin çekirdeklerini Magrib ehli arasında derinlemesine yaydılar. Bu görevde en önemli sorumluluğu Ebu Dırâr el-Gadâmisî, Ebu Dâvut el-Kublî ve Abdurrahman b. Rüstem almışlardır. Diğer iki kişi, Ebu'l-Hattâb Abdu'l-A'la ve Asım es-Sidrâtî ise tüm etkinliklerini siyasî ve askeri mücadele alanlarında yapmışlar ve bu kimseler kültürel aktivitelere katkı sunma imkânı bulamadan vefat etmişlerdir.

Doğudaki ve batıdaki İbâzî cemaatlar arasındaki ilişkiler uzun zaman boyunca devam etmiştir. Abdurrahman b. Rustem Tahert'de imam seçildiğinde Doğu İbâzîleri Abdurrahman b. Rustem'in durumunu kontrol etmek için özel bir heyet göndermiştir. Heyet Abdurrahman b. Rustem'in imametine ikna olduktan sonra ona akademik ve mali alanda tam destek sağlamıştır. Daha sonra Kuzey Afrika da bir problem ortaya çıktığı zaman arkadaşları olan Doğu İbâzîleri ile bu problemleri çözmeye çalışmıştır. Magrib'de bulunan İbâzîler arasında çıkan siyasî ve Dinî

³⁰⁶ Ecvibetü Ulemâi Fizân, (Mahtuta), 169-196

³⁰⁷ İbn Sellâm, Bid'u'l-Islam ve Şerâiu'd-din, 126

³⁰⁸ el-Caytâlî, Şerhu'n-Nuniyye,

problemler hakkında Doğu İbâzileri'nin kendi görüşlerini belirttikleri çok sayıda mektup vardır.³⁰⁹

Doğu İbâzileri'i tarafından yazılan İbâzî eserler Mağrib İbâzileri'ine götürülürdü.³¹⁰ İmam Abdulvehhâb b. Abdurrahman b. Rustem imameti döneminde Doğu'dan bu kitapların getirilmesini istemiştir. İbn Rustem'in Doğudaki İbâzî arkadaşları sayfası bin dinara kırk deve yükü kitabı kopyalayarak İbn Rustem'e göndermişlerdir.³¹¹

Abdulvehhab zamanında aynı şekilde Ebu Gânim Bişr b. Ganim el-Horosânî imama eserini arz etmek için Tahert'e gitti. İki cemaat arasındaki ilişki güçlü bir şekilde devam etmiştir. İbâziler'in yıllık toplantıları hac İbâzeti zamanında yapılıyordu. Bu toplantılarda karşılıklı olarak birbirlerine haberlerini aktarıyorlar ve görüş paylaşımında bulunuyorlardı.

Genel anlamda İbâzî düşüncenin gelişiminde Kuzey Afrikalı İbâziler'in rolü az olsa da onlar teorik ve pratik yönden davayı muhafaza etmişlerdir. Hameletü'l-ilmün dönüşünden sonra Magrib İbâzileri'i arasından çok sayıda alim çıkmıştır. Bu talebeler **Hameletü'l-İlim** olarak biliniyordu. Bunlardan bazıları: Abdulvehhab bin Abdurrahman b. Rustem, Abdulhalil el-Derkilî, Muhammed b. Yais ve diğerleridir.³¹² İbâzî imametinin başkenti olan **Taheret** şehri kurulduktan sonra orası İbâzî düşüncenin yerleşmiş olduğu en önemli merkezlerden birisine dönüşmüştür. İmamların kendileri eğitimde ve kitapların yazımında bizatihi rol alıyordu. Tahert dışında Nafusa'da ve Magrib'de başka merkezler de vardı. Tahert imametinin düşmesinden sonra İbâzîyye'nin fikri faaliyetleri Vercilân'a ve Vadî Reyğ'a intikal etmiştir. Bu bölgede Azzâbe meclisinin faaliyetlerinden sonra Cerbe adası kültürel açıdan İbâzîyye'nin ana merkezlerinden birisi oldu.³¹³ **Cebeli Nafusa'nın**, Tahert imameti ile ilişkisi zayıf olmasına rağmen 283/896 yılında yapılan Manu'nun Ağlebiler'e karşı yaptığı savaştan sonra İbâzî öğretilerin korunmasında müstakil bir rol üstlendi. Sonrasında, İbâzî akidelerin öğretimi hususunda Cebel'de ve değişik bölgelerde çok sayıda medreseler ve merkezler kurulmuştur. Cebel'de, Cerbe'de ve orta Kuzey Afrika'da bulunan üç topluluk arasından çok sayıda büyük alim ortaya çıkmıştır ve bu alimler İbâzî eğitime büyük katkı sunmuştur. Bu alimler tarafından yazılan eserlerin üzerinden yüzlerce yıl geçmesine rağmen halen mevcuttur ve akademik anlamda özel bir ilgiye layıktır.

³⁰⁹ eş-Şemmâhî, *Siyer*, 146-187; İbn Sellâm, age, 60

³¹⁰ Es-Sâlimî, age, 25

³¹¹ Es-Sâlimî, age, 25

³¹² Lefitski, age, 27,30,87

³¹³ Muammer, *el-İbâziyye fi Tunus*, Beyrut 1966

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FIKHU'L- İBÂZÎ

Üstad D. M. Donald 1903 yılında şöyle demiştir: “Biz İbâzî fıkı hakkında çok az şey biliyoruz ve İbâzî fıkı ile ilgili çalışmalar son derece önemlidir. Çünkü onun doğuş süreci diğer fıkı fırkalarının doğuşundan daha öncedir.”³¹⁴

İbâzî fıkını içeren çalışmalar ne yazık ki bu tarihten beri bu araştırmacı alimin ümit ettiği gibi ilerlememiştir. Buna mukabil daha önce İslam fıkı ile ilgili çalışma yapanlar İbâzî fıkına çok az yer vermişlerdir. Genel anlamda kıymeti az sözlerle İbâzî fıkına işaret edilir. Shcacht, İbâzî mezhebine ait fıkın tabiundan imam Câbir b. Zeyd'e³¹⁵ nispet edildiğini bilmesine rağmen sözlerinin sonunda İbâzî fıkının diğer İslam mezheplerinin fıkına dayandığını söylemiştir.³¹⁶

Shcacht'ın sözlerinin aksine İbâzî mezhebi baştan beri kendisine özgü bir çizgi takip etmiştir. İbâzî fıkının kendisine has müstakil kaynakları, modern ekolleri ve fikhî çalışmaları vardır. Doğrusu Shcacht'ı bu düşünceye sevk eden sebepler vardır. Aşağıda bu sebepleri zikredeceğiz.

Bunlardan birincisi, İbâzî fıkı ile ilgili asıl kaynaklar hakkında bilgi eksikliğidir. Genel bakış İbâzîyye'nin Havâric'ten bir topluluk olduğu sözüdür. İbâziler'in belli hususlarda Sünnîler gibi Havâric'e muhalif görüşlere sahip olmasına rağmen Shcacht, İbâzîyye'nin fikhî görüşlerini Sünnî mezheplerden aldığını söylemiştir. Son olarak da Shcacht farklı İslam fıkı mezhepler arasında bazı ortak özelliklerin varlığını da tam olarak inkar etmektedir. Oysa ortak noktalar bu mezheplerin oluşumundan daha öncedir.³¹⁷

Biz de bu bölümde İbâzî fıkının doğuşuna, tesisine, gelişimine ve diğer ana İslam mezhepleri ile İbâzîye mezhebi arasındaki ihtilaf noktalarına değineceğiz. Şayet İbâzî fıkının en eski fıkı ekolü olduğunu söylemesek bile İbâzî fıkının diğer İslam fıkı mezhepleri arasında en eski mezheplerden birisi olduğu kabul edilmektedir. İbâzî fıkının ortaya çıkışı tabiun alimlerinden İmam Câbir b. Zeyd'e

³¹⁴ McDonald, *Tatavvuru'l-Fıkı Ve'ş-Şer'u ve' Nazariyyetü ed-Desturiyyetu fi'l-İslâm*, Beyrut 1965, s. 116

³¹⁵ Schont, *Neş'etu'l-Fıkı'l-İslamî*, 261

³¹⁶ Schont, *Neş'etu'l-Fıkı'l-İslamî*, 261

³¹⁷ Schont, *Neş'etu'l-Fıkı'l-İslamî*, 261

ve onun muasır arkadaşı ve talebesi olan Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime'ye kadar gitmektedir. Mc. Donald bu konuda şöyle demektedir. İbâzî fikhının Abdullah b. İbâz tarafından toplandığı, tasnif edildiği ve bugünlere onun vasıtası ile ulaştığı şeklindeki görüşler doğru değildir. Bu hususta yapılan derin araştırmalar Abdullah b. İbâz'ın İbâzî fikhına bir katkı sunmadığı yönündedir. Onun ana rolü kelam ve İbâzî siyaset inancı ile ilgili alanlarda olmuştur.

İbâzî fıkıh medresesinin kuruluşu hususunda fiilen sorumlu olan kişi İmam Câbir b. Zeyd'tir. İmam Câbir, muhaddis ve fakihtir. Kur'an ve Hz. Peygamberin (as) hadisleri hakkında derin bilgiye sahip olması nedeniyle müstakil bir mezhep kurmaya güç yetirmiş ve çok sayıda öğrenciyi bilgisine cezb etmiştir. Sonrasında talebeleri onun görüşlerini geliştirmiş ve yaymıştır. İbâzî fikhına son şeklini ömrünün sonlarına doğru Câbir'in talebesi Ebu Ubeyde ve Câbir'in ve kendisinin talebesi olan Rebi' b. Habîb'in eliyle verilmiştir. Mezhebin kuruluşunda en fazla öneme sahip şahsiyet Câbir b. Zeyd'tir. Bu becerilere ek olarak, o hayatının çok kısmında şer'i hükümler çıkararak ve önde gelen tabiun ve hayatta olan ashabin istişare ile ortaya koyduğu fikirleri zapt eden bir müftüydü. Bu mezhebin mensupları ile şer'î ve dinî işlerle ilgili fikirlerin şekillenmesinde ve bu görüşlerin yayılmasında temel rol üstlenen ashab arasındaki ilişki devam etmekteydi.

İbâzîye fırkasının tesisinde Câbir b. Zeyd'in öncü rolü öğrencisi ve fırkanın ikinci imamı olan Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime tarafından açık bir şekilde itiraf edilmiştir. Ebu Ubeyde, *"hadis sahibi olan bir kimsenin fıkhıta bir imamı yoksa o dalalettedir. Şayet Allah bizi Câbir b. Zeyd ile nimetlendirmeseydi biz de dalalette idik"* demiştir.³¹⁸ İmam Câbir b. Zeyd'in fıkhıta müstakil bir mezhep sahibi oluşunu Sünnî kaynaklar da itiraf etmişlerdir. Ebu Zekerıyya en-Nevevî 676/1277 ***Tehzibu'l-Esmâi*** adlı eserinde Câbir b. Zeyd'ten, medresesinden, talebelerinden bahsettikten sonra şöyle demiştir: İmam Câbir b. Zeyd'in sıklığında, büyüklüğünde tabiunun sayılı imamlarından, fakihlerinden oluşunda ve müstakil bir mezhebe sahip olmasında hiçbir şüphe yoktur.³¹⁹

Câbir b. Zeyd'in hayatını ve müftü olarak faaliyetlerini daha önce zikrettik.³²⁰ Fakat biz burada birinci derecede fakih olarak katkılarını ortaya koyacağız. Onun şeri ahkâmı ve fetvaları İbâzî talebeleri tarafından kaydedilmiştir. Onlar, İbâzîye mezhebinin önemli cüzlerini teşkil etmektedir.

³¹⁸ Ebu Ubeyde Müslim Mesâil, 37; el-Caytâfî, Şerhu'n-Nuniyye, 1/47

³¹⁹ en-Nevevî, Tehzibu'l-Esma, 140

³²⁰ Nevevî, Tehzib, 140

Câbir'e ait olduğu bilinen şeri ahkâm, Kur'an, Sünnet, sahabe görüşleri (asâr) ve sonra da kendi şahsi görüşlerine dayanmaktadır. Kur'an'ın tefsiri hususunda tam bir bilgiye sahipti ki o tefsirini bu konuda en güzel kaynak sayılan şeyhi İbn Abbas'tan almıştır. Ayrıca Mücahit ve Katade gibi ciddi şekilde güvenilir kişiler tefsirlerinin büyük bir kısmını İbn Abbas ve Câbir'den almışlardır. Mücahit ve Katade'nin Câbir ile sağlam bir ilişkisi vardır. Gerçek şu ki Katade, Câbir'in öğrencilerinden birisidir.³²¹ Şaşılabilecek olan bir durumu da burada söylememiz gerekir ki hicretin ilk yüz elli yıllarında özellikle İbâziler'e ait bir tefsir bulunmamaktadır.

İbâzî kaynaklar **Abdurrahman b. Rustem**'in tefsirinden bahsetti.³²² Abdurrahman, Ebu Ubeyde'nin talebesi ve Tahert İbâzî imamlığının ilk imamıdır. İkincisi, hicri üçüncü yüzyıllarda **Hûd b. Muhkem el-Huvvârî** tarafından yazılan kamil tefsirdir.³²³ **Tefsiru Ebu Ya'kub Yusuf b. İbrahim el-Vercilânî** adlı en önemli ve en büyük tefsir İbâzî alim Vercilânî 570/ 1174 tarafından yazılmıştır.³²⁴ Bu çalışma kayıptır. Bu kitabın bulunması İbâzîyye ve İslamiyetle ilgili çalışmalar açısından büyük bir öneme sahiptir.

Dinî ve fikhî hükümleri içeren Kur'an ayetlerinin tefsiri Câbir b. Zeyd ve Ebu Ubeyde'den nakledilen fetva ve rivayetlerde mevcuttur. Şer'î konuları ihtiva eden ayetlerle ilgili çalışmalar, aynı zamanda a'ma olan Şeyh Ebu Müessir Salt b. Hamîs'in (h.278) eserlerinde vardır. Onun yazmış olduğu eserin adı "Tefsiru Âyâtî'l-Ahkâm" veya "Tefsiru Hamsemie Ayet"³²⁵

Câbir b. Zeyd hakkında yapılan çalışmalara gelince, Câbir, İslam ve İslam'ın Dinî ve fikhî nizamı hakkındaki bilgisini özellikle İbn Abbas, İbn Ömer, Abdullah b. Mesut ve Hz. Aişe gibi birkaç sahabeden almıştır. Sonra İbâzî imam Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime onun İbn Abbas, İbn Ömer, Abdullah b. Mesut, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Sellam gibi sahabelere talebelik yaptığını iddia etmiştir. Ebu Ubeyde bu sahebeleri "ilimde kökleşmiş" kişiler olarak vasfetmiştir. Sonra şunları eklemiştir "**Biz onların ayak izlerini takip ettik, sözlerine tabi olduk, tasarruflarına dayandık ve onların yöntemlerini takip ettik.**"³²⁶

Sünnet, Hz. Peygamberin sözleri, fiilleri ve sahabe tarafından söylenen sözlere ve yapılan eylemlere muvafakatıdır. Sünnet, ilk güvenilir İbâziler tarafında en geniş

³²¹ Ebu Naim, Hilye, 3/90

³²² El-Vesyânî, *Siyer*, 44; eş-Şemmâhî, *Siyer*, 139

³²³ Bkz. Tefsiru'l-Müfessirin, Kahire 1961

³²⁴ el-Berâdi, el- *Cevâhir*, 219

³²⁵ Berrâdi, *Eş-Cevâhir*, 220-221

³²⁶ Ebu Ubeyde, Mesail, 37, el- Caytali, Şerh, 1/47

anlamıyla bilinmektedir. Bu konuda J. Shcacht, “ Sünnetü resul ibaresinin siyasî anlamda kullanıldığına işaret ederek doğal olarak onun ilk güvenilir delil olduğunu söylemiştir. Misal sünnetü Resul ile Sünnetü Ebu Bekir, sünnetü Ömer ve sünnetü Kur’an arasındaki inanışla ilgili bağı örnek olarak gösterdi. Bu ibare Abdullah b. İbâz’ın Abdumelik b. Mervan’a 76/695 yazmış olduğu mektupta da mevcuttur.³²⁷ İbâzî kaynaklar “sünnetü Resul” ibaresini mezheplerinin kuruluşu ile ilgili olarak erken dönemden itibaren teknik anlamda kullanmıştır. Câbir b. Zeyd bu tabiri yazmış olduğu mektupların ikisinde kullanmıştır. Osman b. Yasir’e yazmış olduğu mektupta Câbir şöyle yazdı “*Siz bana namaz kılan ama sünnetli olmayan bir kölenin durumunu soruyorsunuz, bir Müslümanın sünnet olması terk etmemesi gereken vacip bir sünnettir. Dolayısıyla sizin bir köleyi sünnetsiz bırakmanız çirkin bir şeydir.*”³²⁸. Bu adam sünnet oluncaya kadar namaz kılmasın” Haris b. Amr’a yazmış olduğu diğer mektubunda şöyle yazdı: “*siz sabah, ikindi ve akşam namazlarını kıldığı halde namazla Kur’an’dan bir şey okumayan bir adamdan bahsediyorsunuz. Doğrusu bu adamın namazını tekrar kılmasını ve Kur’an’dan bir şey okumasını isterim. Zira o sünnetten apaçık olan bir şeyi terk etmiştir. Ancak bir adam ümmi olup (okuma ezberleme imkânı yoksa) dertlenip kederlenirse tabi ki Allah kimseye taşıyamayacağı bir yükü yüklemesin.*”³²⁹ Aynı şekilde Câbir b. Zeyd’in Tarif b. Halid’e yazmış olduğu mektubunda Sünnet ibaresi hakkındaki sözleri aşağıdadır: “*Bir imamın kendisine tabi olan insanlara vacip bir namaz kıldığından fakat rükûyu terk ettiğinden, cemaatin de ona tabi olduğundan bahsediyorsunuz. Onların yapması en faziletli olan şey namazlarını iade etmeleridir. Çükü onlar böyle yapmakla sünnete muhalefet etmişlerdir.*”³³⁰ Bu son iki haber Câbir b. Zeyd’in kitabında mevcuttur. Bunu Habîb b. Ebi Habîb Amr b. Herm’den o da Câbir’den rivayet etmektedir.³³¹

Câbir b. Zeyd ile aynı asırda yaşayan Sâlim b. Zekvân aşırı Haricîler’in konumu hakkında tartışırken şöyle demiştir: “Biz, Câbir’in Kur’an ve sünnetten yeni bir bilgi ortaya atarak onları yendiğini iddia etmiyoruz.”³³² İbâzî fıkında sünnetin rolü ikinci kaynak olmasıdır. Ebu Ubeyde bunu bir çok sözde açık bir şekilde söylemiştir ki Ebu Ubeyde, Câbir’in halifesidir ve birkaç sözünde bunu ifade etmiştir:

1. Müslümanların imamı Kur’an’dır. Müslümanın delili de Rasulullahın sünnetidir. Bir Müslüman sadece Allah’ın ve Resulünün sevdiğini sever.³³³

³²⁷ Shont, Medhal ila Şerhi’l- İslam, Oxford 1964, 18

³²⁸ Cabir b. Zeyd, Cevâbât, (Mahtuta), 2-4

³²⁹ Cabir b. Zeyd, Cevâbât, (Mahtuta), 2-4

³³⁰ Cabir b. Zeyd, Cevâbât, (Mahtuta), 2-4

³³¹ Cabir b. Zeyd, Kitâbu’s-Salât, 5; Buhâri, Tarih, 1/2/204

³³² Es-Sâlim b. Zekvân, Sîre, 221

³³³ Ebu Ubeyde, Mesâil, 15

2. İmamın verdiği hükme gelince, Ümmetin alimleri imamın verdiği hükmü değiştirebilir mi, değiştiremez mi? Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Şayet onun hükmü Kur'an ve sünnete muhalif ise ki bu durumda o konunun Kur'an ve sünnette var olduğu bilinmektedir. Şayet bu hüküm Kur'an ve sünnete aykırı ise alimlere düşen görev onu değiştirmektir.³³⁴
3. Bu konuda hayır olan Allah ve Resulünün seçtiğini seçmektir. Zarar, Kur'an ve sünnete muhalif olmaktır. Bir kimsenin Kur'an ve sünnete tabi olduğu halde musibete uğraması mümkün değildir.³³⁵

Ebu Ubeyde'nin talebeleri bu yönetime sarılmışlardır. İbâzî olmayan kaynaklar tarafından belli bir konu hakkında (Hıyaz meselesi)* güvenilir hadisler nakledildiğinde³³⁶ Ebu Ubeyde'nin bazı talebeleri işi, Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde gibi İbâzîyye'nin ilk ahkâm kaynaklarını kabul etmemeye kadar götürmüşlerdir. Câbir b. Zeyd ihtiyat olarak kişinin o mülkü elde edebilmesi için on yıl üzerine diğer bir on yıl daha eklemiş yirmi yıla çıkarmıştır. Ebu Ubeyde'nin talebesi Abdullah b. Abdulaziz, Hz. Peygamberin hadisine dayanarak Küfeli ve Medinelilerin görüşünde olarak Câbir'in reyini kabul etmemiş ve Hıyazı on yıl ile sınırlamıştır.³³⁷ Sözüni aşağıda geldiği gibi sonlandırmıştır: "Hakikat Hz. Peygamberin söylediği şeydir. O kadim de olsa sünnetin yerine konulması mümkün değildir."³³⁸

HADİS ALANINA İBÂZİYYE'NİN KATKILARI

İlk İbâzî kaynaklar hadis alanına yaptıkları katkılarıyla Hz. Peygamberin sünnetine tabi olma konusunda bir özlemi temsil ettiler ve kendilerini sünnete hakiki anlamda tabi olan kimseler olarak kabul ettiler. Genel anlamda "Sünnî" ibaresinin dört Sünnî İslam fırkasına has olarak kullanılması İbâziler tarafından kabul edilmemiştir. Zira gerçek anlamda sünnete tabi olanların sadece bu dört Sünnî mezhepten ibaret olmadığını kendilerinin de sünnete tabi olduklarını ifade etmişlerdir.³³⁹ İbâziler hadis alanına hadisleri ezberleyerek ve özel hadis mecmuaları tedvin ederek katkı sunmuşlardır. İbâzîye fırkasını tesis eden ilk imamların çoğu bilinen hadis alimleridir. Misal: Câbir b. Zeyd, Ebu Nuh, Salih b. Nuh ed-Dihân ve Hayyan b. A'rec. Bu kimselerin isimleri İslamî hadis kaynaklarında iyi

³³⁴ ed-Divânu'l-Ma'rûz, Kitâbu'l-Mümteniîn mine'l-hudûd, (Mahtuta) 4

³³⁵ Ebu Ubeyde, Mesâil, 10; bkz. Risale fi'z-Zekât, (Mahtuta) 11

* fıkıh ta bir toprağı on sene işleten kimse bu süre zarfında sahibi çıkmadığı takdirde o toprağı mülk edinir.

³³⁶ Ebu Gânim, el-Müdevvene, (Mahtuta), 400

³³⁷ Ebu Gânim, el-Müdevvene, (Mahtuta), 400

³³⁸ Ebu Gânim, el-Müdevvene, (Mahtuta), 400

³³⁹ el-Bisyânî, Sîre, (Mahtuta), 25

bir şekilde bilinmektedir. Bu kimseler hadisçiler tarafından sika (güvenilir) kimseler olarak kabul görmektedirler.³⁴⁰ Ebu Süfyân Mahbûb b. Rahîl gibi diğer alimlere gelince onlar da hadisçidirler. Bu kimseler öncekiler kadar bilinmese de Sünnî hadisçiler onları sika olarak değerlendirdiler.³⁴¹ Bunlara ilave olarak onlar Hz. Peygamberin hadislerini nakline gelince, Hz. Peygamberin hadislerinin yazılmasını sağlayarak ve sahih olmak şartıyla hadislerin talebeleri tarafından yazılıp nakledilmesine izin vererek katkı sunmuştur.³⁴² Daha sonra İbâzî kaynaklar Ebu Zekeriyya el-Vercilânî'nin *Siyer'* inde Câbir b. Zeyd'in *Divân*'ından aktardığı bilgileri tekrar etmişlerdir. Câbir b. Zeyd'in *Divân* adlı eseri Abbasî halifesi Harun el-Reşîd'in³⁴³ kütüphanesinde mevcuttu. Aynı şekilde Hâcî Halife Câbir'in *Divân* adlı eserinden bahsetmiştir.³⁴⁴ Ancak *Divân* hakkında ve *Divân*'ın verdiği bilgilerin kaynakları hakkında ek bir bilgi vermemiştir. Aynı şekilde kitabında İbâzî kaynaklara yer vermemesi, muhtemeldir ki aktardığı bilgileri İbâzî olmayan bizim bilmediğimiz Sünnî kaynaklara dayandırmıştır. Onun bu malumatlarını İbâzî kaynaklar desteklemektedir ve verdiği bilgileri İbâzî olmayan kaynaklara dayandırması gelecekte *Divân*'ın ortaya çıkması hususunda bize bir ümit vermektedir.

Câbir b. Zeyd'in sahabe ve bazı arkadaşları aracılığı ile şer'î hükümlerden hadisleri ve benzeri şeyleri tedvin etmiş olduğunu destekleyen aşağıdaki sözleri dikkate almak gerekir. Ebu Amr Osman b. Halife es-Suffî, Yahleftin b. Eyyub'dan o da Ebu Muhammed'ten nakletmiştir: *Divân*, önce Ebu Ubeyde'nin sonra Rebi' b. Habîb'in sonra Ebu Süfyân b. Mahbub'un ondan sonra da oğlu Muhammed b. Mahbûb sorumluluğuna geçmiştir. En son onun döneminde *Divân* Mekke'de kitaplar ve ciltler halinde kopyalanmıştır. *Divân* kelimesi İbâzî kaynakların çoğunda bir kitap ismi olarak değil külliyat olarak geçmektedir.

İlk İbâzî kaynaklar hadislerin söylenmesi ve tedvini hususunda bir kaç mülâhaza ortaya koymuştur. Ebu Ubeyde bu konuda şöyle der:

"Hz. Peygamberi'nin veya sahabenin sözleri içerisinde yer alan birkaç kelimenin öne ya da arkaya çekilmesi mana aynı oldukça sıkıntı değildir."

Daha sonra mana aynı kalmak şartı ile vav ya da hemze gibi bir harfin eklenmesi veya çıkarılması bir sıkıntı oluşturur mu diye sorduklarında ***"umarım ki bir sıkıntı"***

³⁴⁰ İbn Hacer, Tehzib, 3/168

³⁴¹ Kutub, Şerhu Akideti't-Tevhid, 115

³⁴² Zehebi, Mizân el- İ'tidal,

³⁴³ İbn Sa'd, Tabâkât, 1/7/31

³⁴⁴ Ebu Zekeriyya, *Siyer*, (Mahtuta), Tunus 1985, 30

oluşturmaz” demiştir. Yine kendisine dinin kimden alınacağı sorulduğunda Ebu Ubeyde şöyle demiştir:

Bidatçı bir kimseden (din hakkında) bilgi alınmaz zira o kimse kendi bidatına çağıracaktır. Ahmak birisinden din alınmaz o da ahmaklığa çağıracaktır. Yalancı bir kimseden din alınmaz zira onun verdiği fetva doğru olsa bile. Aynı şekilde mezhebini diğer mezheplerden ayır(a)mayandan (ayırarak kadar bilgisi olmayan) kimseden de din alınmaz.

Zahir olan şu ki ilim yapan her alimin hadisleri yani fıkhî şer’i ahkâmı bilmesi zaruri değildir. Ebu Ubeyde’den hadisleri ezbere bilmeyen bir adamın sika olup olmadığı ve ders vermeye ehil olup olmadığı soruldu. O da:

Suphanallah! Tüm insanların hadisleri ezberlemesi gerekir mi? İlim güvenilir olan kimseden alınır hatta o kimse (ezbere) bir hadis bilmiyor olsa bile, dedi.

Hadislere itimat konusunda burada iki söz vardır: Birincisi Ebu Ubeyde’ye sorulan sualler arasında vardır. Ona soruldu, **“bir kimse güvenilir bir kimseye bir soru sorsa, soru sorulan kişi de fetvasını sahabeden bir hadise dayandırırsa soru soranın o fetvaya uyması gerekir mi?”** Ebu Ubeyde, **“Hakkı tanıdıktan sonra hakka uymak zorundasın. Bundan başka yol yoktur.”** Sonra ekledi: **“Duyduğu her şeyi nakleden kimseye uymamak gerekir. Sana düşen şey güvenilir hükümleri diğerlerinden ayırman ve daha bilgili birine gidip ondan sormandır.”**³⁴⁵ Fıkhî hükümlerin çıkarılması için kitaplara müracaata gelince Bu konuda Ebu Ubeyde’ye soruldu: **bir alim başka bir adama; bu kitap benimdir, onu al ve yay ve buradaki fetvaları da güvenilir bir şekilde kullanabilirsin derse o diğeri ne yapmalıdır? Bir kimse bir kişiden işittiği her şeyi fetva olarak kabul etmemelidir veya ben o konuyu kitapta şöyle şöyle gördüm diyenin fetvasını kabul etmemelidir.**³⁴⁶ Abdullah b. Abdulaziz şöyle demiştir. **“Sahabe ve tabiun arasında meşhur olan hadislere itimat etmek gerekir. Şaz olan hadislere gelince onlara itibar etmemek gerekir.”**³⁴⁷

Her halükarda daha sonraları Ebu Ya’kub Vercilânî’nin **“el-Adl ve’l-İnsaf”** adlı eserinde hadisle alakalı usul kaideleri ortaya çıkmıştır. Bu usul kaideleri hadis ile ilgili Sünnî kaynaklarda çoğunlukla bilinmektedir. Belki Ebu Ya’kub onların bazısını Kurtuba’da bulunan Sünnî müderrislerden toplamıştır. Belki de bu usul kaidelerinden bir kaçını ona İbâzîyye’nin eski dönemine ait eserlerden nakledilmiştir.

³⁴⁵ Ebu Ubeyde, Mesâil, 23-24,el-Caytâlî, Şerh, 1/47

³⁴⁶ Ebu Ubeyde, Mesâil, 23-24,el-Caytâlî, Şerh, 1/47

³⁴⁷ ed- Divânu’l-Ma’rûz, 5

Misal, Muhammed b. Mahbûb, babası Ebu Sufyân gibi. Zaten bu iki müellife ait kitapların Ebu Yakub'un eline geçtiği söylenmektedir.³⁴⁸ Bu noktada önemle söylememiz gereken şey şudur ki, kendilerinden dinî hükümler çıkarmanın mümkün olduğu fikhî ahkâm kitaplarının tedvininde ve kopyalanmasında İbâziler tarafından konan usulleri zikretmektir.

Usullerden birisi kopyalayan (yazan) kimsenin dost (velayet sahibi) olması gerekir. Aynı şekilde okuyan kimsenin de dost olması gerekir. Ayrıca hem okuyanı hem de yazanı güvenilir iki kişinin gözetlemesi gerekir.³⁴⁹

EL-CÂMÎ'U'S-SAHÎH

Hadis alanında İbâziler tarafından derlenen çalışma kelimenin tam anlamıyla **Cami'u's-sahîh** ya da **Müsned-i Rebi' b. Habîb**'tir. Rebi' b. Habîb'in yazdığı kitabın asıl metni kullanışta çok yaygın değildir. Eserin yaygın kullanılan nüshası Ebu Yakup Yusuf b. İbrahim El-Vercilânî hazırlamış olduğu nüshadır ve onu **Tertibu'l-Müsned** ismi ile düzenlemiştir.³⁵⁰ Bu son nüshada Ebu Yakub'un eklemiş olduğu İbâzî rivayetler vardır. Ebû Yakup üçüncü ve dördüncü kısımları mevcut baskının üzerine eklemiştir. Bu bölüm üçüncü bölüme fikhî meselelerle ilgili olarak Rebi'in rivayetlerini eklemiştir. Dördüncü bölüme gelince orada Ebu Sufyan Mahbub'un Rebi'den yaptığı rivayetler ve İmam Abdulvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem'in Ebu Gânim el-Horosânî'den yaptığı rivayetler ve Câbir b. Zeyd'in **Risâleler**'i yer almaktadır. Bu mektuplarda Câbir ile Allah Rasûlü arasındaki senet zikredilmez.

Müsned'in ilk iki kısmına gelince bu iki bölüm dinî ve şer'î fetvaları ihtiva etmektedir. Hadis alanında Sünnî mecmualara uygun bir şekilde tertip edilmiştir. İlk iki kısım arasında yer alan isnatlar aşağıdaki gibidir:

Er-Rebi' b. Habîb, Ebu Ubeyde, Câbir b. Zeyd, sahabe ve Peygamber. Sahabeden ilk derecede İbn Abbas, Ebu Hureyre, Ebu Said el-Hudrî, Enes b. Malik, Aişe ve diğer sahabelerden. Rebi'a uygun olarak sahabelerden nakledilen hadis sayıları

Aişe'den 68

İbn Abbas: 150

Enes b. Malik: 40

Ebî Said el-Hudrî: 60

³⁴⁸ Süleyman b. Yahlef, *Siyer*, Tunus 1321, 91

³⁴⁹ el-Vesyânî, *Siyer*, 120

³⁵⁰ el-Berrâdî, *el-Cevâhir*, 220, Şemmâhî, *Siyer*, 444

Ebu Hureyre: 72

Câbir b. Zeyd'den mürsel olarak nakledilen hadisler 180 tanedir. Bunların 88 tanesi Ebû Ubeyde'den ve aşağıdaki isnatlar ile varit olan hadisler:

1. Er- Rebi'- Ebû Eyyub el-Ensârî- Peygamber
2. Er- Rebi'- Ubade b. Sâmit- Peygamber
3. Er- Rebi'- İbn Mes'ud- Peygamber. Bu hadislerin sayısı 92 dir.

Üçüncü ve dördüncü kısma Ebu Yakub'un eklediği hadisler 261³⁵¹ tanedir. İbâzî hadis kaynakları Sünnî hadis kaynaklarının çoğundan daha azdır. Rebi'in kendisi bilinen bir sözünde Hz. Peygamber'den nakledilen güvenilir hadislerin tamamının 4000 adet olduğunu belirtmiştir. Onlardan 900 tanesi asıl meseleler, diğer kalanlar ise adap ve haberler³⁵² hakkındadır. İbâzî mecmualara gelince orada Ebu Yakub'un eklemeleri ile beraber 1005 hadis vardır.

Rebi'in Müsnedinde yer alan konular Sünnî kaynaklarda yer alan aynı konulardır. Rebi' tarafından rivayet edilen hadislerin çoğu metin olarak ya aynen ya da az farkla diğer Sünnî kaynaklarda da zikredilmiştir. Müsned üzerine yapmış olduğu bir ta'likte Sâlimî, Sünnî kaynaklarda görülmeyen bir tarzda hadisleri tek tek zikretmiştir. Burada onun görüşlerinden alınmışa benzeyen diğer hadisler vardır ki bunlara ıstılahta **şevâhid** adı verilir. Başka bir açıdan İbâzî kaynaklarda sahih bir isnatla rivayet edilen hadisler ne yazık ki sahih olmalarına rağmen Sünnî derlemelerde kabul edilmemiştir ve bazıları bunlara uydurma demiştir. Aynı şeyler Sünnî kaynaklar tarafından güvenilir ve sağlam kabul ettikleri hadisler için de geçerlidir. İbâzî kaynaklara göre ekserisi yalan ve bidat değildir.³⁵³

İbâzî fıkhi, uzun tarihi boyunca sadece İbâzî alimler tarafından rivayet edilen malzemelere itimat etmiştir. Diğer Sünnî hadis antolojilerine gelince onlar hiçbir aşamada kullanılmamıştır. Gerçek şu ki, bazı sünnî kaynakları ilk defa çalışmalarında zikreden İbâzî alim altıncı asır Kuzey Afrika bilginlerinden **Ebu Yakup el-Vercilânî**'dir.³⁵⁴ Hatta İbâzî alimler Berrâdî'ye kadar Sünnî hadis kaynaklarını kullanmaya devam etmişlerdir. Berrâdî **el-Hakâik** adlı risalesinde İbâzî talebelere mümkün olduğunca Sünnî kaynakları okumaktan uzak durmaları yönünde nasihatta bulunmuştur.³⁵⁵ Aynı şekilde İbâzî fıkhi nizamı sadece İbâzî kaynaklar tarafından rivayet edilen malzemelere dayanmaktaydı. İbâzî fıkhi tarihi

³⁵¹ Rebi' b. Habîb, *Müsned*, 103-104

³⁵² Rebi' b. Habîb, *Müsned*, 103-104

³⁵³ Er-Rebi', *el-Müsned*, 1/81

³⁵⁴ el-Vercilânî, ed-Delîl, 35b

³⁵⁵ el-Berrâdî, *Risâle*, 23

boyunca bu malzemeler ile gelişimini sürdürmüştür. İbâziler'in kanun koyma hususundaki tabiatlarını anlamak ancak İbâziler'in aslı kaynaklarını ve aslı malezemelerini araştırmakla mümkündür. Aynı şekilde İbâziyye'nin kuruluşuna ve gelişimine yol açan şartlara bakmak gerekir. İbâziler ilk iki halifenin dönemine olumlu örnek bir zaman aralığı olarak bakarlar. Daha sonra İslam toplumunun dinî ve siyasî hayatında fesada neden olan şehevat-ı dünyeviyye ve bidatlar başlamıştır. İbâziler'in amaçları, Allah Resulünün, ilk iki halifesinin, istikamet üzere olan sahabelerinin yolundan gitmek ve toplumu ilk İslam toplumunun ilkeleri üzerine oturtmaktır. Bu sebeple İbâziler, kendi kaynaklarını aynı zamanda yaşadıkları sahabe ve tabiundan seçmişlerdir. Kendi bakış açılarına göre hakiki Müslüman kabul ettikleri bu kimselerden hadis ve asar rivayet etmişlerdir.

İbâziler bazı sahabeyi cerh etmiştir. Bu konudaki delilleri Vercilânîye ait **el-Adl ve'l-İnsâf** adlı eserinde zikredilmiştir.³⁵⁶ Bu konuda Ummanlı alim Ahmet b. Abdullah en-Nezevî'ye (557/1161) ait **Kitâbu't-Tahsis** adlı bir başka özel çalışma daha vardır. Gerek tabiun gerekse onlara tabi olanların tamamı farklı dinî fırkalar kuruluncaya kadar ki süreç içerisinde gerçekleşen ilk fitneden etkilenmişlerdir. Ya Ali'nin ya Muaviye'nin ya Emevî sülalesinin taraftarı olmuşlar ya da Muhakkime'nin destekçisi olmuşlardır.³⁵⁷ Dolayısı ile her grup kendi taraftarını gözetmiş ve diğerlerinden sakınmıştır. Hakeza İbâziler, İslam toplumunu bu şekilde sınıflandırmış, Hz Peygamberin sünnetinden ve sahabenin asarından edindikleri malumatlarla oluşturdukları kaynaklarına değer vermiş ve fıkıhlarının binasını onların üzerine kurmuşlardır.

İbâzî fıkının aslı unsurları aşağıdaki eserlerde muhafaza edilmiştir:

1. Camiu's-sahih, Rebi' b. Habîb³⁵⁸
2. El-Mudevvene, Ebu Ganim Bişr b. Gânim el-Horasanî
3. İbâzî alimlere arz edilen Ed-Divânu'l-Umrus
4. Rivayât-u Dimâm, Ebu Sufre Abdulmelik b. Sufre telif etmiştir.³⁵⁹
5. Rebi' b. Habîb'in fetvaları³⁶⁰
6. Kitâbu Nikah ve's-Şiğâr, Abdullah b. Abdulaziz

³⁵⁶ el-Vercilânî, el-Adl, 11, 85

³⁵⁷ el-Vercilânî, el-Adl, 11, 85

³⁵⁸ Rebi'in *Müsned'i* hakkında ülkemizde az da olsa akademik çalışma yapılmıştır: Bünyamin Erul, "Rebi' b. Habîb", TDV İslam Ansiklopedisi, 34/494-495, İstanbul 2007; Bünyamin Erul, "Hicrî ikinci Asırda Rivâyet Üslûbu (I)", AÜİFD, XLIII (2002), s. 21-76, sayı: 1; Ahmet Özdemir, İbâziyye'nin Ana Hadis Kitabı, 2020. (ÇN)

³⁵⁹ Vasfu Mahtutat İbâziyyeti Cedidetin fi jour semitic studies, 68-69/1/15

³⁶⁰ Vasfu Mahtutat İbâziyyeti Cedidetin fi jour semitic studies, 68-69/1/15

7. İbâziyye'nin ilk iki imamı olan Câbir b. Zeyd ve Rebi' b. Habîb'in mektupları ve kitapları³⁶¹³⁶²

Aşağıdaki İbazi çalışmaların tümü yukarıda zikredilen eserlerin sırası korunarak açıklanmıştır. Bu yazmalar elimizde olmasına rağmen bu güne kadar onlar hakkında herhangi bir akademik çalışmaya konu olmamışlardır. Bu eserler ile ilgili derinlemesine ilmi akademik yayınlar büyük bir kıymete haiz olacaktır. Faydasını umarak biz de burada bu kitaplar hakkında özet bilgiler sunacağız. İleriki zamanlarda bu eserler ile ilgili daha geniş çalışmaların yapılmasını umut ediyoruz.

1. EI-MÜDEVVENE

Bu eser, İbâzî fikirlerin İbâzî hareketin³⁶³ ilk yıllarında Horasan bölgesine ulaştığına bir delildir. Hicri ikinci yılda Horasanlı lakabını alan çok sayıda alim ortaya çıkmıştır. Bu kimseler ya orada doğdukları için ya da orada ikametleri sebebiyle Horasanî olarak anılmışlardır. Bu alimler İbâzî akidesinin korunmasına ve akidenin Ebu Ubeyde'den tedvin edilmesine katkı sağlamışlardır.³⁶⁴ Bu sonraki alimler arasında **el Müdevvene** adlı eserin yazarı Ebu Gânim de vardır. O hicri ikinci asrın ikinci yarısından üçüncü asrın ilk yarısına kadar 148/765-205/820 yaşamıştır. Basra'da Ebu Ubeyde'nin talebelerinden ders almıştır ve Müdevve'yi orada telif etmiştir. Hicri ikinci asrın sonlarına doğru beraberinde Müdevvene adlı eserinden bir nüsha ile Tahert'e gitmiştir. Eserini Rüstemiler'in ikinci imamı olan Abdulvehhâb b. Abdurrahman b. Rüstem'e 190/805³⁶⁵ takdim etmiştir. Hicri ikinci asrın sonlarında yani Abdulvehhâb'ın imameti döneminde gerçekleşen bu yolculuğu Kuzey Afrika yönlerine doğru devam etmiştir.

Müdevvene'nin İçeriği

Müdevvene aşağıda ismi gelen İbâzî alimlerin görüşlerini ve rivayetlerini ihtiva etmektedir:

Rebi' b. Habîb

Ebu'l-Muhâcir Hâşim b. Muhâcir

Ebu'l-Müerrih Amr b. Muhammed

³⁶¹ Vasfu Mahtutat İbâziyyeti Cedidetin fi jour semitic studies, 68-69/1/15

³⁶² İmam Cabir b. Zeyd'in mektupları *Erken Dönem İbâzî Klasîği Resâil* adı ile tarafımızdan tercüme edilerek yayınlanmıştır. Astana Yayınları Ankara 20121. Ayrıca Mektuplarda yer alan fikhî fetvalar tarafımızdan **İsa Nehrevân** müstear ismi ile yayınlamıştır. SD Yayınevi 2018 (ÇN)

³⁶³ İbn Midâd, *Sîre*, 28

³⁶⁴ Ebu Gânim, *Müdevvene*, 26

³⁶⁵ el-Vesyânî, *Sîre*, 3; eş-Şemmâhî, *Sîre*, 228

Ebu Saîd Abdullah b. Abdulazîz

Ebu Gassân Muhalled b. El-Umerriid

Ebu Eyyub el-Vâil b. Eyyub

Hâtim b. Mansûr

İbn Abbâd el-Mısrî

Ebu Sufyân Mahbûb b. Er-Rahîl

Bu bilginlerin tamamı Basra'da Ebû Ubeyde'den ders okumuşlardır. Onların asılları (memleketleri) farklıdır. Derslerini tamamladıktan sonra muhtelif ülkelerde kaldılar. Ebu'l Müerrih Yemen'in büyüklerindendir.³⁶⁶ Ebu'l-Muhâcir Hâşim b. Muhâcir Hadramevt'tendir, Küfe'de kalmıştır.³⁶⁷ İbn Abbâd el-Mısrî Basra'daki eğitimi bittikten sonra Mısır'a yerleşmiştir.³⁶⁸

Ebu Gâni, Tahert yolculuğu esnasında Mısırlı İbâzî alimlerden İbn Abbâd'a isnat edilen bazı görüşleri tedvin etmiştir. Daha sonra onları Müdevvene'ye eklemiştir.³⁶⁹ Ebu Eyyub el-Vâil b. Eyyub,³⁷⁰ Hadramevt'tendir. Ebu Eyyub Yemen'de Abdullah b. Yahyâ el-Kindî'nin savaşlarına katılmış ve Hadramevt'de İbâzî İmametinin ikamesinde rol üstlenmiş ve Hadramevt imamı Abdullah b. Saîd'e muarız topluluk adıyla Mekke'ye gönderilen heyette yer almıştır. Bu heyet, Basra'daki İbâzî imamlar ile birlikte Hadramevt'de iki İbâzî topluluk arasında çıkan parçalanmaları çözüme kavuşturmak için gitmişlerdir.³⁷¹ Daha sonra Basra'ya yerleşmiştir. Ve Rebi' Umman'a gittikten sonra Irak'taki İbâzî şeyhlerin reisi oldu. Hâtim b. Mansûr, Abdullah b. Abdulazîz ve Ebu Gassân Muhalled b. El-Umerriid gelince onların asılları hakkında bir şey bilinmemektedir. Ancak bu kimseler Basra'da yaşamışlardır. Ebu Ubeyde'den ders almışlar. Bu kimseler özellikle Abdullah b. Abdulazîz olmak üzere İbâzî fıkhnının gelişiminde katkıda bulunmaları için birçok kişiyi öne sürmüşlerdir.

Ebu Gânim Müdevvene'yi yukarıda ismi geçen alimlerden ya doğrudan görüşlerini dinleyerek ya da onlardan dinleyenlerin nakilleri ile tedvin etmiştir.³⁷² El-Müdevvene on iki kitab olarak taksim edilmiştir.³⁷³ her kitap kendi içerisinde bir

³⁶⁶ es-Sâlimî, Abdullah, Mulahazatu ala'l-Müdevveneti, (Mahtuta) 1

³⁶⁷ İbn Sellâm, Bed'u'l-İslam, 47

³⁶⁸ es-Sûfi, Suâlât, (Mahtuta) 47

³⁶⁹ Ebu Ganim, el-Müdevvene, 87

³⁷⁰ İbn Midâd, Saffe, 29

³⁷¹ ed*Dercîni, *Tabakât*, 262

³⁷² el-Müdevvene 2

³⁷³ el-Vesyânî, *Siyer*, 231 ed-Dercîni, *Tabakât*, 303; Şemmâhi, *Siyer*, 228

dizi bölümlere ayrılmıştır. El-Müdevvene'de yer alan kitapların tablosu aşağıda gelecektir:

1. Kitabu's-salat
2. Kitabu'z-Zekat
3. Kitabu's-Savm
4. Kitabu'n-Nikah
5. Kitabu't-Talak
6. Kitabu'l-Hibet ve'l-Hediye
7. Kitabu'l- Vasaya
8. Diyetler Kitabı
9. İçecekler ve Hadler Kitabı
10. Kitabu's-Şahadet
11. Kitabu'l-Buyu'
12. Kitabu'l-Ahkâm ve'l-Akdiye

Bu araştırmada kullandığı bir el yazmasını, Alış – Verişler ve Yargı adıyla diğer bir kitap olarak eklemiştir. El-Müdevvene, İbâzî fıkımın altın çağını yaşadığı dönemde İbâzî bilginlerin tartışmış olduğu tüm konuları kapsamaktadır. Burada söyleyeceğimiz ilginç konulardan birisi Müdevvene'de hac konusu ile ilgili maddelerin az sayıda olmasıdır. Genel olarak bu tarz çalışmalarda bu husus büyük bir öneme haizdir. Her halükarda el-Müdevvene, şeri ve dinî konular hakkında İbâzîlerin görüşlerini, reydeki farklılıkları, İbâzî alimlerin bakış açılarını ve Sünnî alimler ile İbâzîler arasında meşhur olan farklılıklarla ilgili görüşleri sunmaktadır. İlk dönemdeki İbâzî fıkımın gelişimini geniş ve açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi. İbâzî alimler el-Müdevvene'ye büyük önem atfetmişlerdir. İbâzîler ona Berberice ve Arapça iki dilde notlar (Ta'ligat) düşmüşler.³⁷⁴ El-Müdevvene'ye not düşen (talik yazan) Ebu Kasım b. Nâcid (veya Nâsır)ın bu esere bir talik yazdığını söyleyen İbâzî kaynaklar vardır. Muhammed b. Yusuf Etfayyîş, Müdevvene ile ilgilenen son kişidir. O, kitabın konularını yeniden düzenlemiştir. Ana metine eklemeler yapmıştır. Ummanlı çağdaş yazar Muhammed b. Abdullah es-Sâlimî, Etfayyîş'in üzerinde çalıştığı nüshanın el-Müdevvenütü'l-Kübrâ, Ebu Gânim'e ait el Müdevvene adlı eserin orjinalinin de (diğerinden ayırmak için) el-Müdevvenetü'l-Suğra olarak adlandırıldığını söylemiştir. İbâzî kaynaklar ona Gânimiyye olarak atıfta bulunurlar.

³⁷⁴ Shcacht, Bibliotheque et manuscrits Abadites fi Rev 100,1956, 381

2. ED-DİVÂNU'L-MA'RÛZ ALÂ ULEMÂ'L- İBÂZİYYE

Cerbe'de yapılan araştırmalar esnasında bu eserden iki nüsha bulunmuştur. Kahire'de bulunan Daru'l-Kütüb'de bir üçüncü nüsha daha vardır. Kahire'de bulunan nüshanın aslı Cerbe nüshasıdır. Daru'l-Kütüb'ün bu nüshayı İbâzî elyazmalarını çoğaltan vekaletü'l-kâmus adlı İbâzî topluluk vasıtasıyla elde etmiştir. O Ezher'de okumak için Mısır'a gelen genç öğrencilerle ilgilenen bir ajanstır.

Bu eser, farklı fikhî konularla ilgili Basra, Küfe ve Medine'deki muhtelif kaynaklardan rivayetleri içerdiği gibi İbâzî referanslarla ilgili çok sayıda kitabı da ihtiva etmektedir.

Yukarısında olduğu gibi el yazmasının bazı kısımlarında bu çalışmanın adı vardır. Bu eserin müellifi bilinmemektedir. Ancak onun Müdevvene'nin müellifi Ebu Gânim'in telifi olduğu sanılmaktadır. Çünkü bu büyük el yazmasında var olan eserlerden çoğu bizzat el-Müdevvene'nin referanslarından nakledilmiştir.

İçerik Tablosu

Kitâbu Akvâli Katâde yedi bölümdür. Fikhî ve Dinî konularla ilgili olmak üzere birinci derecede tabiundan Katâde b. Diâme es-Sudûsî'den yapılan rivayetleri ihtiva etmektedir.

Birinci Kısım: öncelikle abdest ve namazla ilgili rivayetler

İkinci Kısım: Zekat, oruç içecekler ile ilgili rivayetler ve aynı şekilde Nikahla ilgili Rebi'den rivayetler

Üçüncü Kısım: Nikah ve boşanma ile ilgili Rebi'den muhtelif mevzularda rivayetler.

Dördüncü Kısım: İçecekler, kurban, av vd konular

Beşinci Kısım: Nikah ile ilgili Amr b. Hurm'ün Câbir b. Zeyd'den yaptığı rivayetler.

Altıncı Kısım: Satış, nikah ve hac ile ilgili Katâde rivayetleri yine bu bölüm nikahla ilgili olarak Amr b. Dinar ve Câbir b. zeyd'den gelen rivayetleri içermektedir.

Yedinci Kısım: Abdest ile ilgili bölümde Katâde'den gelen rivayetler.

Habîb b. Ebi Habîb'in rivayet ettiği gibi Câbir b Zeyd'in namazla ilgili kitabından aktarıyor. Bazı nüshalarda, Katâde'nin sözlerinden oluşan yedinci kısımda Câbir b. Zeyd'in kitabını buluyoruz.

Ed-Dîvanu'l-Ma'ruz'un elyazmalarının kitap tertipleri farklıdır. Elyazmalarından her bir elyazmasının tertibi temel alınarak, elyazmalarından mevcut olanlar veya onlardan bazıları aşağıda gelecektir.

1. Birinci Kısım: (Dımam'ın rivayetlerinden oluşan) er-Rebî'in asârı
2. İkinci Kısım: Rebi' b. Habîb'in fetvaları
3. Üçüncü Kısım: Dört cüzden oluşan Abdullah b. Abdulaziz'in Kitabu Nikâh eş-Şigâr
4. Dördüncü Kısım: Câbir b. Zeyd'in Kitâbu'n-Nikâh
5. Beşinci Kısım: Kitâbu's-Sıyâm: Bu kitap soru ve cevap şeklinde devam eden Ebu Müerrih'in hocası Ebu Ubeyde'nin rivayetleri ile başlıyor. Daha sonra aşağıdaki konu başlık geliyor. "Oruç Konusunda Alimler Arasındaki İhtilaflar" bu konuda alimlerin görüşleri yer almaktadır. Özellikle Ebu Ubeyde olmak üzere İbâzî imamların dayandığı görüşler kaydedilmiştir, bu konuda farklı alimlerin görüşlerine yer verilmiştir.
6. Kitabu'l-Mümtenîn mine'l-Hudud mine'l-İmâm: Kahire el yazmasında "Kitabu'l-Adl ve men Yeli ala'n'Nâs" vardır. Kitap birinci derecede yönetim konusunda imamların ve valilerin sorumluluklarını ve halkla ilişkilerini içermektedir. Gerçek şu ki, bu kitap benzer konuları ele alan Kitabu'l-İmamet'ten bir bölümdür. Fakat o Kahire el yazmasında yer almamaktadır ve Baruniyye el yazmasında ise tam değildir.
7. Kitabu'l-Keffârâtî'l-İmân, Küfeli bilginlere dayandırılan hükümler
8. Kitâbu'l -Vesâya ve Rivâyât an Ebî Ubeyde Müslim
9. Kitabu'd-Diyât
10. Kitâbu'l- Kısmet ve Tefnîn Usulihâ, Küfeli bilginlere dayandırılan hükümler.
11. Kitâbu'l- Buyu'
12. Kitâbu'l- Hudûd
13. El-Ahkâm
14. Kitabu's-Şefaât ve Tefnîn Usuliha
15. Kitabu'l-Ca'li ve'l-İcârat, Medineli bilginlere dayandırılan hükümler.
16. Kitâbu'l-Kazai fi'l-Kırâz, Medineli bilginlere dayandırılan sözler.
17. Kitâbu'l-Kazai fi Teflisi ve'l-Uyûb
18. Kitabu't Diyât Küfelilerin görüşlerine dayanır.
19. Kitabu'l-Keffâlât
20. Kitâbu'l-Vedâi ve'l-Ariyeti, Küfeli bilginlere dayandırılan hükümler.
21. Kitabu'l-Ariye
22. Kitabu's-Şehâdât

Burada aynı şekilde, Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime'nin Zekât hakkında bir risalesi vardır. Ve Kitabu'l-Hayz ve Telhisihâ" adlı bu son eserin müellifi belli değildir. Gerçek şu ki erken dönem alimlerinden sonraki bir dönemde telif etmiştir.

Son kitap istisna olmak üzere, bu büyük mecmuada yer alan konuların tamamı kadîm İbâzî kaynaklardan menkuldür ki bunlar da İslam'ın ilk iki asrında ortaya çıkmış dinî ve şer'î meselelerin tamamını kapsamaktadır. Aynı şekilde bu eser, Küffî ve Medenî kaynaklardan alınmış muhtelif konularla ilgili yaygın rivayetleri ihtiva etmektedir ve Basra'daki İbâzî bilginler tarafından eleştirilmiş ve araştırılmıştır. Bu eserde yer alan konuların büyük bir kısmı Ebu Gânim'in el-Müdevvene'de bizzat dayandığı referanslardan menkuldür. Bu hakikat burada tartışmasını yaptığımız güncel kaynağın Ebu Gânim tarafından kaydedildiğini ifade eden sözü destekler. Bu konu hakkında nihai sonuç, bu konunun kesin bir delile ihtiyacı olduğu yönündedir. Bu çerçevede el yazmasının kamil bir nüshasının ortaya çıkması bu eser için büyük bir katkı olacaktır.

3. EBU SAİD ABDULLAH B. ABDULAZİZ'E AİT "KİTÂBU'N-NİKÂH EŞ-ŞİGÂR"

Bu eser zikredilen önceki el yazma eserin bir bölümüdür. Divânu'l-Ma'ruz'dan bir bölüm olması da muhtemeldir. Kitap, "Kitâbu Akvâli Katâde" adlı eserde olduğu gibi Abdullah b. Abdulaziz'den rivayet edilmiştir. Eser dört bölümden oluşmaktadır, Kahire el yazmasının nüshasında ve Baruniye'de bulunan nüshaların birisinde üçüncü bölüm kayıptır.

Kitap evlenme ve boşanma ve bunlarla ilgili fikhî konuları ele almaktadır ve aşağıdaki sözlerle son bulmaktadır: Kitâbu'n-Nikâh'ın sonu anlayışlı kimselerin fehminde ve zihinlerde bir şüphe bırakmayan kıyasa yönelik asâr ile birlikte İbn Abdulaziz'in Ebu Nuh Salih b. Dehhân'dan onun da Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'den rivayet ettiği sözlerdir. O, Kitâbu's-Şigâr olarak adlandırılmıştır. Şigâr'ın anlamı bir adamın kendi kızına bedel başka bir adamın kızıyla mehirsiz olarak evlenmesidir. İş bu şekilde olduğunda kesinlikle haramdır.

Kitâbu's-Şigâr adlı eserin yazma nüshasına İmam Câbir b. Zeyd'in Kitâbu'n-Nikâh adlı eseri de eklenmiştir. İki eserde de kadim ve gerçek İbâzîler'in evlilikle ilgili görüşleri sunulmuştur. Aynı şekilde Abdullah b. Abbas İbâziyye mezhebinin kurucusu Câbir b. Zeyd'i merci'ul-Efdal kaynak olarak vasıflandırmıştır.

Yukarıda geçen bahse konu çalışmalar ilk iki asırda yaşayan İbadî fıkıh düşüncesinin omurgasını oluşturmaktadır. Yine bu eserler, mezhebin gelişimi

hususunda İbâzî alimlerin ortaya koyduğu gayretleri açık, geniş ve mufassal bir şekilde ortaya koymaktadır.

İbâzî fıkıh mezhebinin tabiatı ve mezhebin kurucusunun öncelikli olarak dayandığı vesâiller bu eserlerde ortaya konmuştur. Hakiki İbâzîler'in görüşlerini ortaya koymak daha sonra tesis edilen diğer İslam fıkıh mezhepleri ile İbâziyye arasında doğrudan herhangi bir ilişki kurmadan da mümkündür.

İBÂZİYYE VE REY

İbâzî fıkıhının ikinci kaynağı olması hasebiyle sünnet üzerine konuştuk. Re'ye gelince bu hususta İmam Câbir b. Zeyd değişik sebepleri vesile ederek onun hakkında konuşmuştur. Dolayısı ile şer'î hüküm çıkarırken Câbir b. Zeyd'in reye müracaat etmesi konusunda çok delil vardır. Aşağıda zikredileceği gibi, İbâzî ve Sünnî kaynaklar bu husustaki görüşlerini tescil eden çok sayıda söz zikretmişlerdir:

Câbir b. Zeyd, "inna lillah" yarın kendisinden dönme ihtimalim olan sözlerimi yazıyorlar", Câbir b. Zeyd, bir mesele hakkında sahabenin çıkarmış oldukları hükümler dışında kendi reyinin yazılmasını istemiyordu. Tüm bu alıntılardan anlaşılıyor ki İmam Câbir b. Zeyd, sahabenin görüşünün olmadığı hususlarda reye gidiyordu. Sahabenin içtihadı ile ortaya çıkan ilk hükümlerin öncelikli oluşu İbâzî kaynaklar tarafından bilinen bir kaidedir. Aşağıda geleceği üzere, Câbir b. Zeyd bu hususa mektuplarının birisinde yer vermiştir:

"Bizden öncekilerin görüşü bizim düşündüğümüz görüşlerden daha faziletlidir. Sonrakiler öncekilerin değerini bilmelidir. Hz. Peygamber ile birlikte olan sahabe ve tabiun bu ihsana layıktır. Onlar Hz. Peygamberi görenler ve (hakkıyla) bilenlerdir. Bize düşen onların ayak izlerini takip etmek ve sözlerine tabi olmaktır. Bu hususta Câbir b. Zeyd'in konumunu izah etmeyi mümkün kılacak deliller vardır. Şayet sahabe kendi arasında bir ihtilafa düşerse Câbir daha doğru gördüğü görüşü öne çıkarırdı ve Bu durumlarda şeyhi İbn Abbâs'ın görüşüne tabi olurdu.

Daha önce zikrettik, Ebu Ubeyde'ye gelince O, mezhebinin görüşlerini "ilimde rasihun (kökleşenler)" olarak bilinen Abdullah b. Mesut, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Selâm'in görüşlerine dayandırmıştır. Daha önce zikredildiği gibi, kendilerinin sahabeden sonra ortaya çıkan bakış açılarına ve görüşlere önem vermeyen bir anlayışa ve zekaya sahip kimseler oldukları söylemektedir.

İmam Câbir daha sonra görüşlerinin değişmesi korkusu sebebiyle yazılmasını hoş görmemiştir. Bununla beraber Kur'an ve sünnette bir hüküm bulunmayan konularda da reyin kullanımına karşı çıkmamıştır. Misal Ebu Ubeyde ise şeri

hükümlerin oluşumunda reyin kullanımını yasaklamıştır. Umanlılar şeri hükümlerini reye dayandırıyorlar denildiği zaman kendisi şöyle demiştir: “Bu kimseler ferçlerini ve kanlarını muhafaza edemediler”

Fikhî bir ahkâmın teşekkülü konusunda ilk İbâzî kaynaklar arasında tercih edilen yol: şeri bir meselede hükmün öncelikle Kur’an’a dayandırılması gereklidir. Bu meselenin Kur’an’da bir dayanağı yok ise sünnete dönülmesi vaciptir. Şayet sünnette de bu konu hakkında bir hüküm yok ise sahabenin icmainsa müracaat etmek gereklidir. Sahabe de o konuda ihtilaf etmişse sahabenin görüşleri içerisinde en doğru olanın seçilmesi hususunda hassas davranılması gerekmektedir. Her halükarda bir şeri mesele hakkında Kur’an da sünnette ve sahabe icmainsa İbâzîyenin ilk kaynaklarında yer alan en doğru görüş hangisi ise ona tabi olunmalıdır. Gerek sahabenin gerekse ilk İbâzî kaynakların ortaya koyduğu görüşler asla ihmal edilemez. İlk İbâzî kaynaklara büyük bir önem vermişlerdir. Kendilerinden önce verilen bir görüş varsa ve sağlam ise onu önemsemişlerdir. Abdullah b. Abdulaziz kıyası sevmesine rağmen farklı münasebetlerle “Şayet bir hususta öncekiler tarafından nakledilen selim bir görüş varsa bu durumda asla kendi görüşünü tercih etmeyeceğini söylemiştir.”

Hicri ikinci asrın ilk otuz yılının geçmesinden sonra İbâzîyye’nin özellikle şeri dinî meselelerin çoğu (oluşmuştur) istikrara kavuşmuştur. Bu merhale Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime’nin son yıllarına doğru gerçekleşti. Şöyle denilmiştir ki, “hameletü’l-İlim”den önce Basra’da Ebu Ubeyde’den ders alan Nefusa alimlerinden Mu’tîr el-Cenâvunî, Basra’ya ulaşan Hameletü’l-İlme şeri hüküm verme konusunda bir yasak getirmiştir. Bunun sebebi Hameletü’l-ilmin kendi nihaî görüşlerini belirlemeden önce Cennâvunî’nin bu konularda Ebu Ubeyde’den ders almış olması ve aynı şekilde Cennâvunî tartışılan hususlarda tercih edilen görüşleri yazdıktan sonra Hameletü’l -ilim denilen kimseler Ebu Ubeyde’den ders almışlardır.

Ebu Ubeyde’nin talebelerinden Ebu’l Müerric, Abdullah b. Abdulaziz, Ebu Ubeydenin kıyas hakkındaki görüşüne karşı çıkmışlardır. Bu konumda olan İbâzî alimlerin yapması gereken İbâzî kardeşlerini kendi nefislerine tercih etmeleridir. İbâzîyye parçalanmadan önce herhangi bir ihtilafda Ebu Ubeyde’nin talebeleri Rebi’ b. Habîb’in görüşlerine uyarlardı . Fakat sonra Ebu’l Müerric ve Abdullah b. Abdulaziz fıkhıta kendi görüşlerini kabul eden Nükkariyye’den tabiler buldular.

Rey ve kıyas hakkında ilk İbâzî kaynaklar arasında yer alan ihtilafa rağmen bu ilkeler İbâzî fıkhında ve pratiklerinde kabul gören üsluplardan bir parça olmuştur. Bu şekilde taklide karşı sert bir mücadele vermişlerdir. İlimde arzu edilen seviyeye ulaşmak isteyenler mutlaka reye hizmet etmelidir. Kuzey Afrika’da bulunan İbâzî

çalışmalardan birisi de içtihat usullerini toplayan ve onları bablara ayıran Ebu er-Rebi' Süleyman b. Yahlef el-Mizâtî tarafından yazılan et-Tuhaf adlı eserdir. Rey içtihadı ile ilgili söze gelince rey sebebiyle farklı yaygın bakış açılarına işaret ettikten sonra Rebi' şöyle demiştir: “ İbâziler doğru olması gereken tek bir reyin olduğuna inanırlar.” Müslümanlar doğru hükme ulaşmak için çaba harcadıkları zaman ne yazık ki onlar hedefe ulaşamamışlardır. Çünkü onlar çalışmalarını yeterli görüyorlar ve hatalı hükümler konusunda kendilerini hesaba çekmiyorlar. Kendisi hakkında reye izin verilen hükümler, Kur'an'da, sünnette ve önceki kaynaklarda yer almayan hususlardır. Rey kullanmasına izin verilen kimsenin Kur'an, sünnet ve öncekilerin kaynaklarında yer alan görüşleri bilmesi gerekir. Böyle bir kimse için reyin kullanması, şeri hükümler oluşturması haktır ve bu kimsenin bu hakkını her kim inkar ederse kafir olur. Ehil olmayan bir kimseye gelince onun reye baş vurma hakkı yoktur. Ehil olmayan birisi için reyi hak gören şahıs “Küfrü'n-Ni'me” işlemiş olur. Bir şahıs Kur'an, sünnet veya Müslümanların icmasıyla sabit olan bir konuda reye baş vurursa veya muhalif olursa dalalettedir. Ebu'r-Rebi' Süleyman b. Yahlef bu konudaki değerlendirmelerini aşağıdaki sözlerle sonlandırdı:

“Her ne zaman olursa olsun alim olan için reye izin vardır; her ne zaman olursa olsun cahil için de rey mahzurludur.”

İbâziler 'e göre içtihat kapıları daima açıktır. Ehil olmayan kimse için de her durumda içtihat kapısı kapalıdır.

Görüşler etrafındaki ihtilaflara gelince fer'î meselelerle alakalı reyin sonucudur. İbâziler ancak sadece bir reyin doğru olmasının mümkün olacağına inanırlar ve diğer Müslümanların eğer bir görüşü kendileri için hak görüyorlarsa onunla amel edebileceklerini söylerler. Ne var ki doğruya ulaşma konusunda gayret harcamadıkça rey mübah olmaz.

Daha sonra bu ilkeye kendileri için cemaat oluşturan iki İbâzî alim karşı çıkmıştır. Bunlar Neffasiyye fırkasının kurucusu Neffâs b. Nasr ve Hüseyniyye fırkasının kurucusu Ahmet b. Hüseyin'dir. Bu ikisine göre uyulması gerekli tek bir doğru rey vardır. Bu doğru reyin dışındaki diğer görüşlere tabi olanlar günahkardır. Neffâs ve İbn Hüseyin tarafından ileri sürülen bu görüşlere diğer İbâzî alimler fûrularla ilgili ihtilafların sahabe arasında da mevcut olduğunu ileri sürerek karşı çıkmışlardır. Sahabe, doğruya isabet etsin ya da etmesin herkese kendi reyini koruma hakkını vermiştir. Bu hususta sahabe arasında ihtilaf yoktur.

İbâzî kaynaklarda şeri hüküm çıkarmada hicri ikinci asrın ikinci yarısından sonra kabul edilen yöntem olarak reyin yerini kıyas aldı. Özellikle Abdullah b. Abdulaziz ve Ebu'l- Müerric olmak üzere Ebu Ubeyde'nin talebeleri tarafından

büyük nispette kullanılmıştır. Bununla birlikte Ebu Ubeyde ve topluluğu kıyasa karşı çıkmış asâr'a şiddetle sarılmışlardır. Ancak daha sonra kıyas yöntemi tüm İbâzî bilginler tarafından kabul edilmiş ve geniş bir şekilde ona dayanılmıştır.

El-Vercilânî İbâzî alimlerin kıyasın değişik nevelerini bildiklerini söylemiştir. Bunlar arasında istihsan vardır, İbâzî kaynaklar bir çok durumda istihsanı kullanmışlardır. Vercilânî, İbâziyye mezhebinde kıyas ve reyin önemine el-adl ve'l-İnsâf adlı eserinde işaret etmiştir. İbâzîler arasında güvenli bir ilke idi. Bu ilke İbâzî toplumunda Kitmân'ı devam ettirebilmek için İbâzî kaynaklar tarafından konan kanunlarda ve yöntemlerde tatbik edilmiştir.

Kıyas esasına gelince İbâzîler mezheplerindeki kitmân imametini Mekke fetret döneminde ki Hz. Peygamberin hayatında ve İslam toplumunda görülen (gizlilik) durumun bir benzeri olarak bakıyorlardı. Bundan dolayı onlar uygulanması gereken hükümleri askıya almışlar ve bu hükümlerin uygulanmasını var olacak bir devletin gücüne hasretmişlerdir.

Aynı şekilde yedi şehir dışında Cuma namazının kılınmasını yasaklamışlardır.

Yine cihatla ilgili reyde ihtilaf vardır: bazıları ona izin verirken bazıları da yasaklamıştır.

Kitmân ve zuhur dönemlerinde recm cezası dışında ölüm cezaları uygulanır. Ölüm cezasını gerektiren durumlar:

1. Mürted 2. Dinde aşırı gitme 3. Cinayetler 4. Şeriatın otoritesini reddetmek, hakka mani olmak veya başkalarının hakkını kullanmasını karşı durmak. Bu durumların tamamında suçlu ya celde ile ya da silah ile öldürülür. Kan döken bunun istisnasıdır. Zira katile cezanın nasıl uygulanacağına öldürülen kişinin velisi karar verir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İBÂZÎ KELAMI

Fıkıh konularının aksine İbâzî ilmi kelamı, Avrupalı araştırmacıların dikkatini cezbetmiştir. Masqueray, Ebu Zekeriyya'nın Sîre'nin tercümesi hakkında yaptığı değerlendirmede İbâzî kelam ilmiyle ilgili çalışmaların önemine vurgu yapmıştır.³⁷⁵ A. De C. Mothylinsky, Amr b. Cemu'a ait bir İbâzî akidesinin Fransızca tercümesini 1905 yılında Cezayir'de müsteşrikler tarafından yapılan on dördüncü sempozyumda sundu.³⁷⁶

Goldziher ve Nallino sınırlı konularda İbâziyye ve Mu'tezile mezhepleri arasında görüşleri ve konuları açısından benzerliğe dikkat çektiler. Bu benzerliğin Mu'tezile'nin İbâzî kelam üzerindeki etkisi şeklinde anlaşılmasına karşı çıktılar. Bu konuların bazıları hakkında yapılan münakaşalarla ilgili olarak konuya hakim olan Thomson şu şekilde değindi: Mu'tedil Havâric nispi olarak erken bir dönemde büyümesine, bu süreçte aslî Mu'tezile'nin henüz olmayışına ve Mu'tezile'nin Havâric arasında zuhur etmiş olma ihtimaline dikkat çekti. (buradaki Havâric'ten kasıt İbâzîyye'dir.)³⁷⁷

Sonra bu konuda yeni maddeleri sunmak ve ek katkıları cesaretlendirmek için İbâziyye'nin asli kaynaklarının taş baskılı Baruniye matbaasıyla basımı gerçekleşti.³⁷⁸ 1936 yılında I. S. Allauche Vercilânî'ye ait olan "Kitabu'l Adl ve'l-Burhân" adlı eserden iki bölümü Fransızca'ya tercüme etti.

1949 yılında M. Morino birinci derecede Ummanlı alim Abdullah b. Humejd es-Sâlim i'nin (h. 1332) çalışmalarına dayanarak İbâzî kelam ilmini çok açık bir şekilde arz etmek için çalıştı. Ve diğer çalışmalara gelince onları Baruniyye matbaası neşretti. Ve altı yıl zarfında Ebu Zekeriyye el-Cennâvunî'ye ait İbâzî akidesi hakkında karşılaştırmalı çalışmalar ve Ebu Zekeriyya'nın **Akide** adlı eserinin³⁷⁹ İtalyanca tercümesine bağlı olarak diğer Sünnî akideler ile ilgisini ortaya koyan çalışmalar ortaya çıkmaya başladı.

³⁷⁵ Masqueray, *Sîretü Ebi Zekeriyya*, el-Cezâir, 1878

³⁷⁶ Motilenski, *Akidetü'l-İbâziyye*, el-Cezâir, 1905

³⁷⁷ Tomson, *Vel'l Hariciyyetü ve'l-havâric fi "the Macdonald Presentation Volume"* Biriston (193), 386

³⁷⁸ Maryo "Note di Teologie İbadita" A.I.O.N, 3 (1949) 299-313

³⁷⁹ Triton, *el-Fıkhu'l-İslamî*, London 1947, 7

Özellikle Nallino ve Goldziher gibi Batılı araştırmacıların İbâzî kelimeleri hakkında oluşturdukları fikirleri değerlendirmek için, kişiye gerekli olan, İbâzî kelimeleri ilmiyle ilgili olarak hareketin erken dönemindeki çalışmalarıyla başlamak, sonra İbâzî bakış açısını tahdit etmek için yöntemlerinin gelişimini izlemek ve onu diğer fırkalardan ayrılan yönlerini ortaya koymak gerekir.

Aşağıdaki sayfalarda ilk başlangıç tarihinden itibaren İbâzî kelimelerin gelişim çalışmalarını ele alacağım, o dönemde ortaya çıkan sorunları açık bir şekilde takdim edeceğim; sonra kelimelerin esasları hakkında ortaya çıkan firkalaşma sonucunda İbâzî hareket içerisinde oluşan fer'i ayrışmalarla ilgili yapılan çalışmalar ve kelimelerin alanında İbâzîlik ile ilgili çalışmaları genel olarak ele alacağım; son olarak da özetle kelimenin temel meseleleri hakkında İbâzî bakış açısı ile diğer fırkaların bakış açılarını karşılaştırmalı olarak ele alacağım.

İslam ilmi kelimenin temel kaynağı Kur'an'dır. Sahabe ise kendisini Kur'an-ı Kerim'i ve onun tefsirini Müslümanlar'a öğretmeye adanmış kimsedir. Bu itibarla sahabe Müslüman kelimelerin alimlerinden ilk topluluk olarak kabul edilebilir.

Kur'an'ın açıkladığı veya Kur'an'daki tabirlerden kaynaklanan kelimelerle ilgili sahabe münakaşaları birinci derecede Peygamberden duymuş oldukları veya isnadıyla Allah'ın Resulüne dayanan güvenilir kaynakların naklettiği hadislerle dayanır.

İbâzîler'e gelince onların ilk imamları ve mezheplerinin kurucusu Câbir b. Zeyd'tir. İmam Câbir'in bakış açısı özellikle İbn Abbas ve çok sayıdaki sahabeye hamledilir. Câbir tefsirle ilgili malumatlarının çoğunu İbn Abbas'tan nakletmiştir. Bu büyük hakikat, Kur'an'dan kaynaklanan kelimelerle ilgili sorunlar hakkında İbâzî bakış açısının sıhhati hakkına delil olması bakımından önemlidir. Bu görüşler çoğunlukla Müsned er-Rebi' b. Habîb olarak bilinen hadis mecmuasında tedvin edilmiştir.³⁸⁰

Burada bir başka hakikat daha vardır: İbâziyye hareketi fikri (entelektüel) bir hareket olarak ortaya çıkmıştır, gizlilik içerisinde devam eden faaliyetlerle yerli yerine oturdu. İbâzî komutanlar İslam toplumunun dinî ve siyasî gelişimini yakından ve önemseyerek izlemişlerdir. Farklı konulardaki İbâzî bakış açıları doğal bir surette gelişmiştir. Erken dönemde İbâzî kaynaklarda yer alan kelimelerin meseleleri üç sınıfla tasnif etmek mümkündür:

1. Yaratıcı ile ilgili meseleler
2. İnsan ve yaratıcı ile ilgili meseleler
3. İnsanlar arasındaki meseleler.

³⁸⁰ Er-Rebi' b. Habîb, el-Müsned, cilt III, IV

İlk başlık altında tecsimide³⁸¹ içine alan Kur'an ayetlerinden doğan teşbih meselesi gelir. Bu mesele daha sonraki süreçte İbâzî akidesinde tevhit konusu çerçevesinde bir madde olarak işlenmiştir. Bunun dışında ilk İbâzî kaynaklar sahabeden bu neviden ibarelerin tefsirleri nakletmişler ve olduğu gibi muhafaza etmişlerdir. Aşağıda bu ayetlerle ilgili bazı tevîl örnekleri gelecektir. **Avuç (el-kabz)** aşağıdaki ayette gelecek olan avuç meselesi

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ
سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

“Arzın tamamı kıyamet gününde onun avcunda olacaktır.”³⁸²

Burada Kabza'nın tefsiri Allah'ın kudreti ve mülkü anlamındadır. Câbir b. Zeyd, İbn Abbas'ın ayetteki **avuç** kavramının kudret ve mülk anlamından başka bir manasının olduğuna inananların müşrik olduklarını ilan etmiştir, dedi. Allah diğer bir ayette şöyle buyurur:

مَنْ ذَا الَّذِي يُقرِضُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافاً كَثِيراً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ
وَالِيهِ تُرْجَعُونَ

“Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah'tır ve O'na döndürüleceksiniz.”³⁸³ Bu ayetle vermek ve men etmek manaları kastedilmiştir. Daha sonra Cenab-ı Hak “Gölge” ayetinde

”ثُمَّ قَبْضَاتُهُ لَنَا قَبْضاً يسيراً“

“Sonra da onu yavaş yavaş kendimize çekmekteyiz.”³⁸⁴ Daha sonra kabz kelimesi üzerine örnekler getirdi, bu kelimenin Arap dilinde himaye ve hiyaze anlamında olduğuna dair örnekler verdi.

El (yed) kelimesi de aynı şekilde Allah'ın kudreti ve mülkü anlamındadır. Allah Teala'nın bir ayetinde,

وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُوتِينَا أَوْ
يُحَاجُّكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ³⁸⁵

³⁸¹ Ebu Ammâr Abdulkafi, el-Mûcez, (Mahtuta) 1, 48-92

³⁸² El-Bakara 245

³⁸³ Bakara 245

³⁸⁴ Furkan 46

Allah'ın eli, **rızık** ile tefsir olunur. Allahu Tealâ bir başka sözünde

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ

Bir ayette

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَتَ فَإِنَّمَا يَنْكُتُ عَلَى نَفْسِهِ
وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمِيسُورٌ إِلَيْهِ أَجْرًا عَظِيمًا³⁸⁶

Allah'ın eli onların eli üzerindedir. Burada ki elin karşılığı Allah tarafından verilen karşılık mükafat, bağış ve hediye anlamındadır.

a) **Ayn:** Allah Tealâ'nın sözünde اَلَّذِينَ يَبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَتَ فَإِنَّمَا يَنْكُتُ عَلَى نَفْسِهِ
وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمِيسُورٌ إِلَيْهِ أَجْرًا عَظِيمًا³⁸⁷ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَكَ وَالْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةٌ مِنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي

ayn'dan maksat ilim ve korumadır.

b) Allah Tealâ'nı ayetlerinde geçen "**en-Nur**" kelimesi. "اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Nur 35) Yani Allah arzda ve semada adaleti sağlayandır ve onları hidayete ulaştırandır.

c) **Allah'ın vechi:** Yani Allah'ın bir ve tek oluşu kast edilir. وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (Rahman 27)

d) **an Sâkin** يَوْمَ يُكْتَفَبُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ (Kalem 43) yani şiddetli iş anlamındadır.

e) Allah'a isnat edilen **nefs** kavramı ilim anlamındadır. (Maide 112)

f) **Allah'ın kıyamet gününde melekler ile gelmesi** Rabbinin mülkü geldiği zaman anlamında tevil edilir. وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا (Fecr 22)

g) **Allah'ın arşa istivası** yani kevn alemi üzerinde onun emri ve kudreti anlamında.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ
A'raf 54.

385 Al-i İmran 73

386 Feth 10

387 Taha 39

1. RU'YETULLAH

Ru'yetullah konusu, İbâzî kelim ilminin ilk aşamasında ortaya çıkan kelami meseleler arasında yer alır. Ru'yetullah konusunun teşbih ile sıkı bir bağlantısı vardır. İbâzîler Allah'ın dünya'da ve ahirette görülemeyeceğini söylerler. Burada bu nazariyeyi doğrulayan Rebi' b. Habîb'in Müsnedinde Hz. Peygamberden mervi iki hadis vardır.

Birinci hadis Mesruk kanalıyla Hz. Aişe'den rivayet edilmektedir. "Her kim Muhammedin Rabbini gördüğüne inanırsa Allah'a çok büyük bir iftira atmış olur"³⁸⁸

İkinci hadis Muhammed eş-Şeybânî'den rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber'e "Rabbini gördün mü" diye soruldu. "Subhanallah ben rabbimi (nasıl) göreyim"³⁸⁹ Allah'ın (ahirette) görüleceğine işaret eden Kur'an ayetlerine gelince İbâzîler bu ayetlerin teviline gitmişler ve bu ayetleri kendi görüşleri ile ters düşmeyecek şekilde tefsir etmişlerdir. *إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ* El-Kiyâme suresinde 23. ayetinde geçen "Nâziratun" kelimesi cennete girmek için Allah'tan iznin gelmesini beklemek anlamında tefsir edilmiştir. Bu açıklama iki sahabeden Ali b. Ebî Talib ve İbn Abbas'ın ikisinden birlikte nakledilmiştir.³⁹⁰ Ru'ye meselesi kamil bir şekilde Müsnette ele alınmıştır.³⁹¹

İbâzî hadis kaynaklarında rivayet edilen sahabe sözlerine (asâr) gelince teşbih, sahabe tarafından güçlü bir şekilde reddedilmiştir. İbn Mes'ud ve Abdullah b. Ömer'den rivayet edilmiştir ki her iki sahabe de Şam'da insanların "Allah Beyti Makdis'ten semaya indi ayaklarını da sahraya koydu"³⁹² dediklerini duyduklarında irkilmişlerdir. Teşbih³⁹³ düşüncesinin arkasında Yahudiler'in olduğu rivayet edilmiştir. İbn Mes'ud "Ehli-i Kitaba hiçbir şey sormayın sapkınlığa düştüklerinden sizi hiçbir şekilde hidayete ulaştıramazlar."³⁹⁴

Allahu Teala (azze ve celle'nin yüceltilmesi hakkındaki sünnet başlığı altında çok sayıda hadis ve ayet rivayet edilmiştir.³⁹⁵ Bunların tamamı Allah'a teşbihi reddeden bakış açıları olarak kabul edilir. Bu hususta hadis rivayet eden sahabeler arasında Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes'ud,

³⁸⁸ Er-Rebi' age, 1/22

³⁸⁹ Er-Rebi' age, 3/37

³⁹⁰ Er-Rebi' age, 3/35

³⁹¹ Er-Rebi' age, 3/35; el-Caytâlî age, 1/170-181

³⁹² Er-Rebi' age, 3/53

³⁹³ Er-Rebi' age, 3/53

³⁹⁴ Er-Rebi' age, 3/53

³⁹⁵ Er-Rebi' age, 3/19-60

Abdullah b. Ömer yer alır. Bu tarz rivayet yapanların arasında tabiundan, İbâzîyye'nin imamı İmam Câbir b. Zeyd, Mücahid, Hasan Basrî, Said b. Cübeyr, Dahhâk ve diğerleri yer alır.

Mu'tezile de Kur'an'da yer alan teşbih ibarelerinin te'vili yönündeki açıklamaya dayanmıştır. Bu konu açıktır ki teşbihin nefyi anlayışı Hz. Peygamberin hadislerine ve Arab dilinin bu tefsirleri yapmaya imkan tanıyan tabiatına dayanmaktadır. Burada farklı durumlar vardır; Kur'an bağlamında (teşbihe yol açan ayetler) teşbihe muarız bir şekilde diğer (teşbih anlamı içermeyen) Kur'an ayetleri ile delillendirilmiştir. Burada belli tabirlerin açık bir şekilde kullanıldığını görüyoruz ki bu durum İbâzî alimler tarafından ortaya konan açıklamaları desteklemektedir.

Allah'ın bir mekanda varlığı ya da yokluğu ile ilgili mesele hakkında yani arş üzerinde veya melaike ile birlikte kıyamet gününde gelmesi vs. İmam Câbir b. Zeyd İbn Abbas'tan açık bir tartışma nakletmiştir ki İbn Abbas Kur'an'da birkaç ayete dayalı teşbih portrelerini kabul etmemekte ve son sözlerini aşağıdaki gibi şu şekilde tamamlamaktadır: Kur'an açık bir şekilde haber vermiştir ki gerek semavatın yukarısı olsun isterse arzın aşağısı olsun Allah mekandan hali değildir. Kur'anın bazı ayetlerini bazılarını dikkate almadan değerlendirmek caiz değildir.³⁹⁶ Çünkü ayetlerin bazıları bazısını tasdik etmektedir. "o arşın üzerindedir ve o her şeyi şahittir ve o sınırsız bir şekilde her şeyi kuşatmıştır." Bu hususta teşbihe, temsile (analoji) ve vehme yer yoktur.³⁹⁷

Teşbih sorunu ile ilgili ilk meselelerden birisi Yaratıcının Müslümanlara velayeti meselesidir. Doğrusu bu inanç salih bir Müslüman için olmadığından Allah'ın velayetini hak etmeyen bir Müslümanın gidişatı ile ilgilidir. Bazı İbâzî alimler Allah'ın velayetinin şahsın durumuna göre değişeceğini söylemişlerdir. İbâzî alimlerin çoğunluğu Allah'ın velayetinin sabit olduğunu değişmeyeceğini söylemişlerdir.

Teşbih ile ilgili yaptığı tartışmalarının neticesinde İbâzî alimler Allah'a nispet edilen sıfatların onun zatının aynı olduğunda ısrar etmişlerdir.³⁹⁸

Kur'an'da teşbih ile ilgili tabirlerin tefsirinde kullanılan bu tevil yöntemi mizan ve sırat³⁹⁹ konularında olduğu gibi aynı şekilde ahiret günü, ile ilgili meselelerde de kullanılmıştır.

³⁹⁶ Er-Rebi' age, 3/38-39

³⁹⁷ Er-Rebi' age, 3/9

³⁹⁸ Et-Tilâfî, Şerhu'd-Diyânât, (Mahtuta), 4

³⁹⁹ Tağburîn, Usulu'd-Dîn, 68,69,72

2. ALLAH İLE İNSAN ARASINDAKİ İLİŞKİLER İLE İLGİLİ KONULAR

Bu ikinci başlık altında iki mesele yer almaktadır. Kader meselesi ve irade hürriyeti ve kaza ve kader meselesi. Aynı şekilde burada, bu konularda İbâziler'in temel konumuyla ilgili Allah Resulünden rivayet edilen hadisler vardır.

Kader ile ilgili İbâzî kaynaklarda varit olan hadislerin bir kısmı aşağıda gelecektir.

1. Allah Resulü buyurdu ki **“Kaderiyye’den Allah’a sığınırım, Mürcie’den Allah’a sığınırım, Allah ve Resulü onlardan beridir.”**⁴⁰⁰
2. **Kaderiyye bu ümmetin Mecusileridir. Eğer hastalanırlarsa onları ziyaret etmeyin, ölürlerse cenaze namazlarını kılmayın**⁴⁰¹
3. **Ümmetinden iki sınıfa kıyamet gününde şefaetim ulaşmayacaktır. Allah onları benden önce gelen yetmiş peygamberin lisanı ile lanetlemiştir. Ey Allah’ın elçisi onlar kimlerdir, diye sorulduğunda Allah Resulü Kaderiyye ve Mürcie diye cevap vermiştir. Mürcie kimdir diye sorulduğunda? “İman amelsiz söz” diyenlerdir, buyurdu. Kaderiyye ise, Allah’a isyan edip sonra da bu günahları Allah bize cebren yaptırdı. Allah dileseydi biz ona şirk koşamaz ve asi olamazdık, diyenlerdir.**⁴⁰²
4. **Küfrün anahtarı kaderi inkâr etmektir.**⁴⁰³
5. **Allah ilk önce kalemi yarattı ve ona yaz dedi. Kalem Ey Rabbim neyi yazayım dedi? Kaderi; kıyamet gününe kadar olacakları yaz dedi.**⁴⁰⁴
6. **Sperm rahme ulaştığında Allah rahimle görevli meleğe yazmasını emreder. O melek neyi yazayım der? O kul ameli bakımından şaki mi said mi olacak ve eserlerini, onun etkilerini, amellerini, ecellerini rızıklarını yaz dedi.**⁴⁰⁵
7. **Câbir b. Zeyd dedi ki: “Allah ilgili fiilleri yaratmadan önce kişi Allah’ın emrettiklerini ve nehyettiklerini yapma gücüne sahiptir diyen bir adam hakkında Abdullah b. Abbas’a sorulur? Suraka b. Şeyin Allah resulüne sordu; Ey Allah’ın Resulü ne dersin? Bizim yaptığımız şeyler ilk defa yapılan şeyler midir yoksa önceden yazılmış, olmuş, bitmiş şeyler midir?**

⁴⁰⁰ Er-Rebi’ age, 4/25

⁴⁰¹ Er-Rebi’ age, 3/13

⁴⁰² Er-Rebi’ age, 3/15

⁴⁰³ Er-Rebi’ age, 3/13

⁴⁰⁴ Er-Rebi’ age, 3/3-14

⁴⁰⁵ Er-Rebi’ age, 3/14

Hayır, bizim yaptığımız önceden karar kılınmış şeylerdir dedi. Bunun üzerine Süraka: O zaman neden çalışıyoruz Ey Allah'ın Resulü dedi? Bunun üzerine Allah Resulü, Çalışın zira kişi neye layık yaratılmış ise ona müyesser olacaktır, buyurmuştur.⁴⁰⁶

Yukarıda geçen ilk altı hadis rivayet açısından Mürsel hadislerdir. Onların tamamı İmam Câbir b. Zeyd'in Hz. Peygamber (as) dan rivayet ettiği hadislerdir. İbâzî kaynaklarda geçen hadislerin isnatlarında sahabelerle ilgili bir söz yoktur. Bu hadisler kamîl⁴⁰⁷ isnatlarla Sünnî mecmualarda rivayet edilmiştir. Bu hadisleri naklettikten sonra ek olarak Rebi' b. Habîb şöyle dedi: Bu hadisler Allah'ın fiilleri yarattığına işaret eder. Kul, Allah'ın takdir etmediği, bilmediği bir şeyi yapamaz.⁴⁰⁸

"İnsan fiillerini kendisi yaratır" sözü ilk defa Basra'da ortaya çıktı. Bir şahıs, kader konusunu Basra'da ilk tartışan kişinin **Ma'bed el-Cühenî** olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰⁹ Daha sonra bu görüş talebesi **Gaylan ed-Dimeşkî** tarafından yayılmıştır. Görünen o ki, Basra'da ve başka bölgelerde bu görüş İbâzîler'in ortamına girmek için yol (fırsat) bulmuştur. Rivayet edildiğine göre Gaylân ile İbâziyye'nin ikinci imamı Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime⁴¹⁰ arasında bu mesele hakkında bir münakaşa olmuştur.

Bazı İbâzîler Kaderiyye düşüncesine dayandılar ancak Ebu Ubeyde bu fikre şiddetle karşı çıktı. İbâzî kaynaklar, Kaderiyye görüşünü benimseyenler arasında **Hamza el-Kufî, el-Harisi'l-İbâdî** ve **Horasan'dan Atiyye'nin** olduğunu belirttiler. Ebu Ubeyde onların bakış açılarını reddetti ve Hamza'ya şöyle dedi: Bu söz üzerine ben Gaylan'dan ayrıldım. İbâzîler Hamza ve arkadaşlarından ayrılmaya karar verdiler, onları meclislerinden kovdular ve onları kabul etmediler.⁴¹¹

Kader sorunu İbâziyye ve hasımları arasındaki yapılan tartışmaların temel konularından birisidir. Bu konuda önce Kaderiyye ile daha sonra da Mu'tezile ile tartıştılar. Bu tartışmalar Ebu Ubeyde'den önce de vardı. Ebu Süfyân Mahbûb b. Râhîl Ebu Ubeyde'nin şeyhi olan Suhâr al-Abdî'nin şöyle söylediğini ifade eder: **"Kaderiyye (Mu'tezile) ile Allah'ın ilmi hakkında konuşun şayet kabul ederlerse kendi sözlerine muhalefet etmiş olurlar reddederlerse küfre girmiş olurlar"**⁴¹²

⁴⁰⁶ Er-Rebi' age, 3/13

⁴⁰⁷ Concordance, 4/317-18

⁴⁰⁸ Er-Rebi' age, 3/14

⁴⁰⁹ El-Berrâdî, Şifâü'l-Hâim (Mahtuta), 206

⁴¹⁰ Ed-Dercinî, (Mahtuta), 32-231; Şemmâhî, *Siyer*, 85

⁴¹¹ Ed-Dercinî, (Mahtuta), 85

⁴¹² Ed-Dercinî, *Tabakât*, 222; El-Caytâlî, Şerh, 2/74

Ebu Ubeyde hocası Suhâr'dan edinmiş olduğu kendine özgü bir yöntemle kader konusunda tartışma yapmayı itiyat haline getirmişti. Denildiğine göre bir adam ona geldi ve kader hakkında konuştu. Ebu Ubeyde ona şöyle dedi: "Allah yaratmadan önce kullarının ne yaptığını ve yaptıklarının akıbetini bilir mi? Adam da şöyle dedi: "Ey Ebu Ubeyde ne kadar da çabuk ilme (Allah'ın ilm-i ezelisine) baş vurdun! Bu meseleler zayıf insanların konularıdır." Bunun üzerine Ebu Ubeyde ona "Hadi bu zayıfa cevap ver," dedi. Adam cevap veremedi ve ikisi birbirini terk edip ayrıldılar.⁴¹³

Mekke'de Hac'da say esnasında İbn Şeyh Basrî olarak bilinen bir Mu'tezilî'nin Ebu Ubeyde'ye şöyle bir soru yönelttiği rivayet edilir. "Allah'ın iradesine rağmen Allah'a isyan edildiğini iddia eden sen misin?"⁴¹⁴

Açık olan şudur ki İbâzî kaynaklar kader meselesine özellikle İslam toplumu ve Allah'ın indirdiği şeriat ile amel etmeyen zalim idareciler hakkında yeni tehlikeli bidatlar çıkaran Haricîler'e kıyasla daha az önem vermişlerdir.

Bir İbâzî referans kaynağı olan Ebu Süfyân Mahbûb b. Rahîl şöyle dedi: Ebu Ubeyde kader konusunu küçümsemiştir. Ebu Ubeyde bu konuda şöyle demiştir: Bu kader konusu içerisinde kimin kimle nikah yapacağı, kimin nereye gideceği ve Allah'ın indirdiği şeyin dışında başka bir şey ile hükmetmek de yoktur. Kader insanların kendi arasında ihdas ettikleri bir meseledir. Bir kimse Allah yaratmazdan önce eşyayı bilir şeklinde bir ikrarda bulunursa o kimse kaderi ikrar (kabul) etmiş olur.⁴¹⁵

Bir diğer mesele cebir ve ihtiyar konusudur. İbâzî kaynaklar bu konuda Ebu Ubeyde'ye nispet edilen bakış açılarını muhafaza etmişlerdir. Doğrusu Ebu Ubeyde'nin cebir ve irade hürriyeti hakkındaki konumu net bir şekilde belli değildir. Ebu Süfyân şöyle dedi: Ebu Ubeyde ile İbn Şeyh el Basrî Mina da karşılaştılar. İbn Şeyh Ebu Ubeyde'ye sordu: Bir kimsenin itaatında ve isyanında Allah'ın cebri (zorlaması) var mıdır? O da şöyle cevap verdi: Allah'ın bir kimseyi ibadete veyahut isyana zorlaması hakkında bir şey bilmiyorum. Şayet Allah'ın birisini zorlayacağını söyleyecek olsam şöyle derim " takva ehlini takvalı olmaya zorlamıştır yani Allah onları bu hususta çok korkutmak sureti ile teşvik etmiştir. İbn Şeyh de şöyle sordu: Kulların bir eylemi yapmasının nedeni Allah'ın bunu önceden bilmesi midir değil midir? Ebu Ubeyde "Hayır. Allah biliyor diye onlar bir

⁴¹³ El-Caytâlî, Şerh, 2/74

⁴¹⁴ El-Caytâlî, Şerh, 2/74

⁴¹⁵ Ed-Dercinî, *Tabakât*, 222

şeyi yapmıyor bilakis nefisleri onlara o şeyi hoş gösteriyor ve şeytan onları süslüyor ve böylece Allah'ın önceden bildiği şey vuku buluyor."⁴¹⁶

Rivayet edilir ki Ebu Ubeyde'ye soruldu: Kafir iman edebilir mi? Ben Hil bölgesinden Haram'a odun taşımak için gelen adamın iki rekat namaz kılıp kılamayacağı hususta bir şey diyemem. Şayet Allah muvaffak kılsa bunu yapabilir."⁴¹⁷

İrade hürriyeti hakkında da şöyle der. Allah teala kendisine itaat edilmesini emretmiştir. Allah bunu sevmiş ve kullarına da güzel göstermiştir. Dolayısı ile her kim buna uygun bir şekilde amel ederse elbette bu Allah'ın önceden bildiği bilgi dahilindedir.⁴¹⁸ Allah kullarına daima merhamet nazarı ile bakmaktadır. Ebu Ubeydenin bu görüşü İbâzîyye'nin kesb görüşlerinin temelini oluşturur. Fiilleri yaratan Allah kesbeden ise kullardır.

Doğrusu ilk İbâzîler'in bu mesele hakkındaki görüşleri açık ve mahdut değildir. Bunun nedeni; bu konu hakkında Cebel-i Nefusa ve Afrika İbâzîler'i arasında yani Tunus ve Cezayir İbâzîler'i arasında cereyan eden tartışmadır. Onlar insan fiillerinin iktisabında hürdür diyorlar. Cebel-i Nefusalılar ise Cebel'e inanmaktadırlar. Cebel: İnsanlar Allah'ın önceden bildiği fiilleri yapma yönünde doğal bir meyl ile yaratılmışlardır.

Şimal-i Afrika İbâzîlerine gelince onların tamamı kesbi kabul etmişler cebel ve ihtiyar konusunu istisna etmişlerdir. El-Caytâli Şerhu'n-Nuniyye adlı eserinde cebel kavramını cebr kavramından temyiz ederek açıklamaya çaba göstermiştir. Cebr zorlamadır yani bir şeyi kesbetmeye açık bir kapı bırakmamaktır. Bu açıklama Nefuseli İbâzîler'in görüşlerine göredir. Bu konuda Basra'daki ilk İbâzî imamlardan ve talebelerinden (Hameletü'l-İlim ve Rustemiler'den) bir şey rivayet edilmemiştir. Şu var ki Ebu Sâkin Amr b. Ali eş-Şemmâhî'den beri Nefusa'daki İbâzî kaynaklarda Cebel düşüncesi saklanmıştır. Ve Ebu Sâkin, Caytâlî'nin muasırır. Ceytâlî ed-Diyanât adlı eserinde (akidesinde) insanların kendi fiillerini iktisap ettiklerini ve zorlanmaksızın yaptıklarını ifade etmiştir.

⁴¹⁶ Ed-Dercinî, *Tabakât*, 222

⁴¹⁷ Ed-Dercinî, *Tabakât*, 229

⁴¹⁸ El-Caytâlî, *Şerh*, 2/62

3. İNSANLAR ARASI İLİŞKİLERLE İLGİLİ OLARAK ORTAYA ÇIKAN MESELELER.

Kur'an, Müslümanlar ile gayri Müslimler arasındaki ilişkilerin sınırlarını ortaya koymuştur. Kur'an insanlardan bahsederken üç grup topluluktan bahseder. Bunlar; müşrikler, ehl-i kitap ve münafıklardır. Kur'an, savaşta ve barışta bu gruplardan ilk ikisi ile Müslümanların nasıl bir ilişki içinde olacağını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Hz. Peygamber de (Kuran'ın ortaya koyduğu bu sınırlara) sıkıca tutunmuştur. Müslümanlar arasında cereyan eden iç savaşlar İslam toplumunda yeni problemlerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu (iç savaşlar) Hz. Osman'ın Müslüman arkadaşları tarafından öldürülmesiyle başlamıştır. Daha sonra (sırasıyla) dördüncü halife Hz. Ali ile Talha ve Zübeyr (r.anhuma) arasında, Hz. Ali ile Muaviye arasında ve Hz. Ali ile Ehl-i Nehrevân arasında devam etmiştir. Bu fitne döneminde her grup diğer grupta savaşma hususunda dinî esaslar üzerinden kendi masumiyetini iddia ediyordu, her grubun kendi haklılığını savunan delilleri ve burhanları vardı. Bu dönemle ilgili bilgiler çok hüznü vericidir. Bu bilgilerin çoğu muarız fırkaların birbirlerini mahkum etmek için daha sonradan ortaya atılmıştır. İbâzî Kaynaklar Hz. Osman'ın ölümü meselesi ile ilgili olarak sahabe hakkında beş farklı görüş ortaya koymuşlardır.

- a. Osman'ı çıkardığı bidatlar sebebiyle Müslümanlar tarafından öldürülmeyi hak ettiğini düşünenler. Altı yıl boyunca Müslümanlar onun bidatlarını ortadan kaldırmak ve seleflerinin yoluna döndürmek için çaba harcamışlardır. Hz. Osman bunları kabul etmeyince de onu öldürmüşlerdir, onun kanı meşrudur, kaba, zalim ve gaddar bir insandır. Bu kimseler Osman'ı fasık, zalim ve nimet kafiri anlamında kafir olarak vasıflandırdılar. Osman'ı bu şekilde tanımlayan sahabeler arasında Abdullah b. Mesud, Ammâr b. Yasir, Ebu Zer el-Gifarî, Abdurrahman b. Avf, Amr b. Muhammed b. Mesleme, Zeyd b. Sâbit ve Ensar'ın çoğunluğu vardır.
- b. Şahsi içtihadı bağlı olarak sahabe arasında yaşanan fitnedir diyenler: Bu görüşü savunanlara göre hak haklı olana verilmeli hatalı olana müsamaha gösterilmelidir. Bu kimselere göre iki tarafta hak üzeredir. Bu son görüş Hz. Ali'ye isnat edilir.
- c. Bu grup Osman'ın bidatlarından dolayı tövbe ettiğini ve tövbesinden sonra öldürüldüğünü bu sebeple hasımlarının hatalı olduklarını söyleyenlerdir. Bu görüşü Talha, Zübeyr ve Aişe'nin görüşüdür.

- d. Fitne hakkında görüş beyan etmeyen ve iki taraftan da itizal edip bir köşeye çekilimlerdir ki bu görüşü savunanlar arasında Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Mesleme ve diğerleri vardır.
- e. Bunlardan son grup Muaviye ve Amr b. Âs gibi düşünenlerdir. Bunlara göre Osman tümüyle haklıdır. Bu ikisi onun kanını talep etmişlerdir.⁴¹⁹

Müslümanlar arasında yaşanan bu iç savaş İslam tarihinde derin bir iz bırakmış hatta etkisi günümüze yansımıştır. Farklı kaynaklar ve topluluklar bağlamında oluşturulan bu ilk görüşler bağlamında Müslümanların Dinî, siyasî ve akli hayatları renklenmiştir. Özellikle Şia'yı oluşturan Ali yanlıları, Muaviye'nin taraftarları ve iki tarafında liderliğini reddeden ve iki taraftan da tam olarak beri olan üçüncü bir grup vardır. Nehrevân'da Ali tarafından ve Nuhayle'de ise Muaviye tarafından katledilmişlerdir. Bu grup (başlangıçta) Ali ile beraberdi. Ancak Ali tahkimi kabul edince ondan ayrıldılar. Çünkü Ali beşerin hükmünü kabul etmekle Kur'an'ın (bu konudaki emrini) terk etmiştir. Eski imamları olan Ali, tahkimi kabul etmekle imamet hakkını kaybetmiştir. Bunun üzerine onlar yeni bir imama beyat etmeye karar verdiler. İlk önce Kureyş dışında emir olarak sahabeden Abdullah b. Vehb er-Rasibî el-Ezdfî'ye beyat ettiler. Er-Râsibî, Ali b. Ebî Tâlib'e karşı adamlarına komutanlık yapmıştır. Bu ordunun taraftarlarından oruç ve namaz ehli, takva sahibi iki bin Müslüman katledildi, Bu kimseler istisnasız Nehrevân savaşında Ali'nin ordusu aracılığı ile katledilmişlerdir.

Bu topluluk dört farklı isimle bilinmektedir: el-Muhakkime, Ehl-i Nehrevân, Haruriyye ve Havâric. İlk isim (la hükme illalillah) parolasından türetilmiştir. Son iki isme gelince Haruriyye ismi Küfe yakınlarında bulunan Harura'dan müştaktır ki tahkim dönüşü insanların bazısı buraya yerleşmiştir. Diğer isim Nehr'e gelince onunla Nehrevân savaşının yapıldığı alan murat edilmektedir. Son isim olan Havâric'e gelince bu kelime ümmetten ayrılma anlamında "harece" kelimesinden türetilmiştir. Hasımlarının Havâric kavramını bu şekilde açıklamaları hoşlarına gittiği gibi taraftarları da Allah yolunda hicret edenler anlamında sahabe menziline bir anlam yükleyerek Nisa suresi 100. ayetine dayandırmışlardır. Havâric'in hasımları bu kavramın kullanımını (yukarıda açıklanan) ilk anlamda kullanırken Hz. Peygamberden rivayet edilen bir hadise işaret ederler. Hz. Peygamber bu hadisinde İslam ümmetinden zuhur edecek bir topluluğu tavsif etmektedir. Şöyle ki" bu "Kavimden bir topluluk çıkacaktır, onlar Kur'an okuyacaklar ancak okudukları Kur'an boğazlarından aşağıya inmeyecektir. Okun

⁴¹⁹ El-Vârcilâni, el- Adl, 1/297-307

yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklardır. Şayet ben onlara yetişirsem onları Semud kavminin öldürülüşü gibi öldüreceğim.”⁴²⁰

Bu siyasî olaylar kendileri ile ilgili karşıt fikirleri doğuran çok sayıda sorunun ortaya çıkmasına yol açtı. Tuğyana karşı Müslümanların tavrı ve şeriata tabi olmayan zalim devlet adamları bu sorunlar arasında yer alır. Havâric genel anlamda düşmanlarının müşrik olduğunu ifade etmiştir. Sonrasında dinî takiyye'nin başlaması konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Nafi b. Ezrâk'ın topluluğu olan Ezârika hurucu ya da kendilerine hicret etmeyi zorunlu (vacib) görmüşler ve hasımlarının yurdunu daru'l-harb olarak değerlendirmişlerdir.

Diğer yandan İbâziler ehli kıbleden Müslümanlara müşrik nazarıyla bakılmasını kabul etmemiştir. Hasımlarının muvahhit ya da nimet küfrü üzere olduklarını ileri sürmüşlerdir. Muhalifler ile birlikte karşılıklı hoş görü içinde yaşamının meşru bir iş olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴²¹ Abdullah b. İbâz bu akideyi tüm açıklığı ile ifade etti ve bu sebeple Havâric'in⁴²² liderlerine karşı çıktı. İbn İbâz, İslam'dan irtidat ettiği, Müslümanların kadınlarını ve çocuklarını öldürdüğü ve Müslümanların mallarını ganimet⁴²³ olarak helal gördüğü için Nafi b. Ezrâk'tan beri olunmasını duyurdu. İmam Câbir b. Zeyd kendisini Abdullah b. İbâz'ın konumuna koydu. Bu konularla ilgili olarak Haricîler ile (Ezârika) sürekli münakaşalara girdi ve onların Müslüman⁴²⁴ hasımları hakkındaki görüşlerini reddetti. Rivayet edildiğine göre Câbir b. Zeyd, Zeyd b. el-A'şem'i salih bir Müslüman olarak biliyordu. O muhalif Müslümanlara müşrik nazarı ile bakıyordu. Câbir b. Zeyd ona muhalif Müslümanlar tarafından kesilen kurbanın (hedy) dinî hükmünü soran bir mektup gönderdi” El-A'şem, “o hayvanı al, kes ve onun ciğer ve hörgüçlerini ye. Onların kurbanı olmaz,” şeklinde cevap verdi. Onun bu veciz sözünün manası “muhalifler tarafından kesilen kurbanın Haricîler açısından geçerli olmadığı yönündedir. Çünkü onların müşrik olduğunu düşünüyor. Bu sebeple Câbir'e “eli ile kesmesi halinde kurbanın şer'i olacağını ancak Allah'ın ismi anılmadan kesildiğinden müşriklerin kurbanının kabul olmayacağı belirtir. “Ciğer ve hörgüç ye” demesinin manası ise deve etinin en lezzetli kısımlarının o kısımlar olması nedeniyledir. Câbir bu mektub(da yazılanları) kabul etmez ve üzülür.”⁴²⁵

⁴²⁰ Er-Rebi', age, 1/15

⁴²¹ Nicolson, Literary History of The Arabs, 211

⁴²² El-Müberred, *el-Kâmil*, Kahire 1364, 2/179

⁴²³ El-Berrâdî, *Cevâhir*, 165

⁴²⁴ El-Berrâdî, *Cevâhir*, 84

⁴²⁵ El-Kindî, *Beyân*, 3/483-484

İbâziler, tarihleri boyunca bu ilkedен vaz geçmemişler; hasımlarının kadınlarını ve çocuklarını öldürmemişler; yaralıları öldürmemişler: arkasını dönüp kaçan Müslümanları öldürmek için takip etmemişler; onların mallarına ganimet olarak konmamışlardır.⁴²⁶ İbâziler'in bu tutumları hakkında en meşhur örneklerinden biri de Ebu Mansûr İlyas'ın davranışıdır. O, Rüstemî imametinin dördüncü imamı olan Muhammed b. Eflah tarafından atanmış Cebel-i Nefusa'ya yönetici olarak gönderilmiştir. Ebu Mansûr 167 yılında Trablusa saldırıda bulunan Abbas b. Tolon'a karşı savaşmıştır. Ancak Abbas b. Tolon arkasında almış yük altın bırakarak kaçıp gitmiştir. Fakat Ebu Mansûr İlyas geride kalan bu altınlardan tek bir parça dahi almamıştır.⁴²⁷ Hatta İbâzî alleme Ebu Yakup Vercilânî bu konu hakkında konuşurken "ne büyük bir kayıp" diye not etmiştir.⁴²⁸

Diğer mesele: Birbiri ile münazaa eden bu Müslüman guruplardan hangisi hakiki Müslümandır? Diğerleri nedir? Diğerleri Müslüman mı ya da kafir mi? İnkâr edilmeyecek bir husus, bu topluluklardan hepsi Allah'a rab, peygambere de nebi olarak iman etmektedirler. Mesele Din'in tatbiki ile ilgilidir. Böyle olunca, İbâziler'in bu probleme dair çözüm önerisi hatayı, günahı ve kebaîri yani tehlikeli olan hatayı açıkça ortaya koymaktır. Bu da iki kısma ayrılır:

- a. Büyük Hatalar (kebâir): şirk çerçevesinde (kebaîrü's-şirk) gerçekleşir ki bunun kapsamı:
 1. Vahdaniyet ve Allah'ı bilmek gibi umuru dinîyeden bilinmemesi mümkün olmayan şeylerin inkarıdır.
 2. Ölü eti, kan, domuz eti, haksız yere birisini öldürmek ve riba ile iş yapmak vb. gibi Kur'an da **haram kılınan şeyleri helal görmek**. Bu kimseler kebaîri irtikap ettiklerinden ve helal gördüklerinden dolayı müşrik sayılırlar.
- b. Kebâiru'n-Nifak: Bu iki kısımdan oluşmaktadır.⁴²⁹
 1. Allah'ın haram kıldığı bir şeyi yanlış bir tevil ile helal kılmaktır. (Yanlış tevil ile helal kılmak)
 2. Allah'ın bu dünyada ceza ön gördüğü, ahirette de te'dibi gerekli kılan ve daha önceki ümmetlerde de cezayı gerektiren şeyleri irtikap etmektir. Bu çeşit günah işleyen mü'min değildir, müşrik de değildir,

⁴²⁶ El-Bağdadî, age, 86-87

⁴²⁷ Süleymân el-Bauni, ezhâr 255-58

⁴²⁸ El-Vercilânî, ed-Dlil, 103b

⁴²⁹ El-Ceytâlî, Şerh, 2/238-239

lakin münafıktır küfrü'n-nime⁴³⁰ anlamında kafirdir. Kafir kavramı müşriklerden 431 asiler kısmını ayırmak için kullanılır. İbâzî kaynaklar iki tür küfürden bahsederler: 1. Küfr-ü cuhud yahud küfrü müsavat ki o, Allah'a imanın olmaması veya bir başka şeyi Allah'a eş koştur. Bu anlamda kast edilen küfür şirkle aynı anlamdadır. 2. Nimet küfrü: O, Allah'ın nimetlerini inkardır. Bu kelime tehlikeli nifak kebârini işleyen Müslümanlara ve İslam'a inandığı halde onunla amel etmeyenlere delalet edecek şekilde kullanılır.⁴³² Nifak kelimesi, nifak küfrü ile aynı anlamda kullanılır. Çünkü İbâzîler nifakın amelde olup itikatta olmayacağına inanırlar.⁴³³

Rebi' b. Habîb hadis mecmuasında küfür kavramının Müslümanlara nispeti hakkında İbâzî akidesini destekleyen yirmi beş hadis rivayet etti.⁴³⁴ İbâzîler'in bu kavramı bu anlamda kullanmaları bu kavramların Kur'an ve Sünnetteki kullanımına mebnidir.⁴³⁵ Kavramlarla ilgili (isimlerle) yapılan bu ayırım, iman konusunda talep edilen sorumlulukları yerine getirmekle (amel) ve tasdik arasında birleştiren İbâzî bakış açısına dayanır. Hem amel hem de tasdik ile iman gerekliliklerine vefa gösterenler mümin ve Müslümanlardır. İbâzî akidesi inançlarını açıklama bağlamında diğer muvahhitler hakkında iki maddeden bahseder.

1. İki menzil arasında bir menzil: Yani iman ile şirk arasında nifak durumu.
2. İki menzil arasında bir menzil yoktur. Yani İman ile küfür⁴³⁶ arasında bir durum (üçüncü bir menzil ÇN)) yoktur. Bu son konum, kebair işleyen birisinin orta menzilde bulunacağını, mümin ve Müslüman olmayacağını ve kafirlikle nimeti terk ettikleri için fasık olacağını ileri süren Mu'tezile'ye müteveccihtir. Ancak İbâzî akidesinde küfür ve fasık kavramları aynı şeydir. Diğer İslam ümmeti ile İbâzî cemaat arasındaki ilişki hakkında İbâzî bakış açısına dönecek olursak; İbâzîler gerçek Müslümanların, söz ve fiille imani sorumlulukları yerine getirenlerdir demişlerdir. Bu kimseler vefalı Müslümanlardır ki onlar: Cemaat-i Müslimin, Ehl-i Da've, yani İbâzî ümmetinden oluşurlar. Bunların dışında kalan diğer İslam ümmeti ise üç topluluğa ayrılır: et-Tuğat, Bidat ehli ve genel anlamda Müslüman topluluğu. Bunlar küfr-ü ni'me olarak kabul edilirler. Bu sebeple İbâzîler

⁴³⁰ El-Ceytâlî, Şerh, 2/221

⁴³¹ Ebu Ammâr, Şerhu'l-Cehâlât, 190e-91b

⁴³² El-Ceytâlî, Şerh, 2/238-239

⁴³³ El-Ceytâlî, Kanâtır, 1/371

⁴³⁴ Er-Rebi', age, 3/2-6

⁴³⁵ El-Ceytâlî, Kanâtır, 2/222-223

⁴³⁶ Teğburin, age, 21-34

onların içerisinde katılırlar ve Kitmân bağlamında dinî takiiye esaslarına bağlı kalarak onların hükmü altında yaşayabilirler. Zulüm ahkâmını değiştirmeye, salah'a davete ve şerrin men edilmesine gelince belirli usuller gölgesinde bu konularla ilgili nasihatlar yapılır.⁴³⁷

İbâziler "fetihten sonra hicret yoktur" ilkesine sıkı sıkıya bağlı kaldılar. Bu görüş Ezârîka' ve onun dışındaki diğer Haricîlerin görüşlerine zıttır ki onlar sadece kendi yurtlarının daru'l-İslam olduğunu ve isyan etmeyen ve kendi karargahlarına hicret etmeyen Kaade'nin mümin olmadığını söylemektedirler. Ebu Hamza el-Muhtâr b. Avf Medine'de vermiş olduğu bir vaazda "müşrikler, puta tapanlar veya ehl-i kitaptan kafirler, zalim imamlar ve insanları bidatlarına çağıran bidatçılar müstesna olmak üzere insanlar bizdendir biz de insanlarıdır," demiştir.⁴³⁸

Rebi' b. Habîb zamanında İbâziyye'den ayrılan el-Nükkar'ın fırka imamları teşbih görüşleri nedeniyle muhalif Müslümanların müşrik olduğu hususunda Rebi'i ikna etmek için çaba harcadılar. Ancak Rebi' onların görüşlerine cahillerin inanacağını ve ihlas sahibi öğrencilerin de bu görüşlere inanmayacağına işaret ederek onlarla beraber olmayı kabul etmedi.⁴³⁹ Aynı şekilde selefi Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime'den bunun benzeri bir tavır rivayet edilmiştir: Ebu Ubeyde'ye Mukatil'in "Allah insanları kendi suretinde yarattı" dediğini söylediler. Ebu Ubeyde Mukatil yalan söyledi dedi ancak onu müşrik kabul etmedi.

Diğer mesele büyük günah işlemek sureti ile asi olan Müslümanlar ve onların ahiretteki cezaları ile ilgilidir. İbâziler'in görüşüne göre büyük günah işleyen kimsenin şefaathakından yararlanabilmesi ve kebiire cezasından kurtulabilmesi için tövbe etmesi gerekir. Mürtekib-i Kebire ebedi olarak cehennemde kalacaktır.⁴⁴⁰ İsyân, Allah'ın hakkı ile ilgili ise sadece tövbe etmesi yeterlidir. Ancak işlenen günah başkalarını da etkileyen cinsten ise tövbesinin kabul görmesi için o kimselerin haklarını iade etmesi gerekir. Bu konum, hakikatte İbâziyye'nin va'ad ve vaîd ile ilgili akaid esaslarındandır. Bu görüş, cennete girmek için her müminden istenen için şehadet, İslâm'a girmek için yeterli gören Mürcie anlayışına zıt bir yöndedir. Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisler Mürcie'yi "iman, amel olmaksızın sadece sözden ibarettir" diyen kimseler şeklinde tanımlamıştır. İmam Câbir b. Zeyd'in şöyle dediği söylenir: "Mürcie, ehl-i kiblenin Yahudileridir. Çünkü onlar günah ehlini cennetlik kabul ediyorlar. Ve onlar Yahudi ve Hıristiyanlar'ın dediği gibi cehennemde (devamlı değil) belirli bir süre kalacaklarını söylüyorlar.

⁴³⁷ Watt, M., *Islamic Philosophy and Theology*, 12

⁴³⁸ El- Kindî, *Beyân*, 3/485

⁴³⁹ El- Vercilâni, *age*, 66e

⁴⁴⁰ Er-Rebi', 4/31

Velâyet ve Berae Anlayışı Müslümanlar ile günahkarlar arasındaki ilişkiyi düzenlemek için İbâzî hareketin erken döneminde ortaya konmuştur. Müslümanlara İslamî eğitim pratiklerini devam ettirmeyi hatırlatıyor. İslami eğitimlerin kamil bir pratik olması bağlamında sevgi ve muhabbeti hak ediyor. Dinî vecibelerini ihmal edenleri ve isyanda ısrarcı olanları terk etmek ya da tövbeye davet etmek gerekir.

Velâye ve berae akidesi İbâziyye akidesinin temel konularındandır. Onların kaideleri İbâziyye mezhebinin kurucusu İmam Câbir b. Zeyd zamanında konulmuştur. Velâye ve berae inancı dayanak olarak çok sayıda Kur'an ayetine izafe edilmiştir. Aynı şekilde burada bu nizamaya yönelik çok miktarda hadis de vardır. Rebi' b. Habîb her hangi bir hadis bir şahsa "bizden değildir" ibaresi ile işaret ediyorsa o şahısla ilgili olarak ondan beri olunmasını kabul etmek gerekir.⁴⁴¹

Berae ve velâye anlayışını bu kitapta özel bir bölümde açıkladık. Burada sadece onun İbâzî fıkında ortaya çıkan ilk inanç esaslarından birisi olduğunu söyledik.

Kur'an

Genel anlamda İslam kelimasında çok sayıda ihtilafın çıkmasına neden olan temel sorunlardan birisi "Halku'l Kur'an ve kelimullah meseleleridir. İbâzî kelim ilminin başlangıcında ki rivayetler bu sorunun sınırlı bir şekilde tartışıldığına işaret etmektedir. Bu konu hakkındaki bir haber Kur'an'a bir şey ekleme ya da ondan bir şey çıkarma meselesini ortaya koymaktadır. Câbir b. Zeyd dedi ki, İbn Abbas'a "Kur'an hakkında ondan bir şey çıkarılır mı ya da ona bir şey eklenebilir mi diye soruldu?" O da "Hz. Peygamber'in (as) "Allah'ın kitabına ziyade yapana Allah lanet etsin" dediğini söyledi. Sonra da kendisi şöyle dedi: "Kim Kur'an'dan bir harfi inkar ederse Kur'an'ın hepsini inkar etmiş olur" Aynı şekilde Câbir b. Zeyd, Ukbe b. Amr el-Cühenî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir "Hz. Peygamber bize sabah namazını kıldırды ve muavezeteyn surelerini okudu. (Sonra) Ey Ukbe bu iki sure Kur'an'da Zebur'da, İncil'de ve Tevrat'taki surelerin en faziletlisidir" buyurdu. Kavm bu iki surenin Kur'an'dan olmadığını söylüyor, bu kimseler yalan söylüyorlar ve günah işliyorlar."⁴⁴²

Yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir; şayet bir kimse Kur'an'a bir şey ekler ya da ondan bir şey çıkarırsa o kimse ümmet nazarında kafirdir. O kul üzerindeki

⁴⁴¹ Er-Rebi', 3/40

⁴⁴² Er-Rebi', age, 3/16

Allah'ın kelamı ve delilidir ve kullarının imamıdır ki kıyamet günün de aleyhlerinde hüküm verilecek olanlara şahitlik yapacaktır.⁴⁴³

Halku'l-Kur'an ve onun ezeliyeti ile ilgili bir söz yoktur. Ancak İbn Abbas onu Allah'ın kelamı, hücceti ve imam olarak vasıflandırmıştır.

Kur'an'a bir şey eklemek ya da çıkarmak konusu, Haricî Meymuniyye'nin fûrularına karşı ibâziyye'nin karşıt tutumunu güçlendirmek için uzun uzadıya tartışılmıştır. Meymun b. İmrân'ın taraftarları Yusuf Suresinin Kur'an'dan bir sure olmadığını söylediler. Bir aşk kıssasının Kur'an'dan bir cüz olmasını kabul etmediler. Felak ve Nas surelerine gelince sahabe olarak bilinen Abdullah b. Mesud bir dönem bu iki surenin Kur'an'a eklenmesini kabul etmedi⁴⁴⁴ ancak daha sonra bu görüşünden dönerek onları Kur'an'a dahil etmiştir.

Diğer taraftan Ubey b. Ka'b'ın vitr namazının sonunda okunan duanın Kur'an'dan bir cüz olduğunu söylediği ifade edilmiştir. Muhtemeldir ki bazı insanlar, İbn Mesud'un görüşünden etkilenerek Kur'an'ın sonunda yer alan iki surenin Kur'an'dan bir ayet olmayıp dua olduğunu ifade etmişlerdir. İbn Mesud ve Ubey'e nispet edilen bu görüşlerden dolayı oluşabilecek bir şüpheden kaçınmak için İbâzî kaynaklar İbn Abbas ve Akabe b. Âmir'den bu hadisleri rivayet etmişlerdir.

Halku'l Kur'an meselesine gelince Rebi' b. Habîb ve halifesi Vâil b. Eyyub'un bu hususta konuştukları bilinmemektedir. Bu konular hakkında bir görüş bildirmekten uzak olmuşlardır. Nükkariyye'nin fakihlerinden Abdullah b. Yezid el-Fezzâri'ye gelince o bu meseleye İmam Câbir b. Zeyd gibi yaklaşmış ve Kur'an'a bir şeyin eklenmesi veya ondan bir şeyin çıkarılması hususunda tartışmalar yapmıştır. Umman'da İbâzî çevrede halku'l-Kur'an meselesi ilk defa hicri üçüncü asrın ilk on yılında tartışılmıştır.⁴⁴⁵ Fadl b. Huvvarî (278/891) ve İbâzî şeyhleri ve onlardan el-Vaddâh b. Akabe, Saîd b. Mahrez, Muhammed b. Hâşim ve Muhammed b. Mahbûb Dema'da bir evde biraraya geldiler ve Kur'an hakkında tartıştılar. Muhammed b. Mahbûb, "ben Kur'an mahluktur diyorum" dedi. Muhammed b. Hâşim öfkelenerek "Umman'ı terk edeceğim ve burada ebedi olarak kalmayacağım" dedi. İbn Mahbûb, İbn Hâşim'in kendisine işaret ettiği zannı ile "Umman'dan gitmeye ben daha evlayım ben burada yabancıyım" dedi.

⁴⁴³ Er-Rebi', age, 3/16-17

⁴⁴⁴ İbn Nedîm, age, Kahire 1348, 40

⁴⁴⁵ El-Fezzari, age, 33

Bu hal üzere şeyhler ikinci defa toplandılar Muhammed b. Mahbûb (fırkanın) parçalanmasından kaçınarak eski görüşünden vaz geçti.⁴⁴⁶

Ebu Yakup el Vercilânî'nin Halku'l Kur'an meselesinin İslam toplumunu ifsat etmek için Basra'ya gelen İran asıllı Ebu Sâkin ed- Diysanî'nin etkisi ile ortaya çıktığını söylediği rivayet edilmektedir. O bu meseleyi ateşlemiştir. Vercilânî tarafından rivayet edilen bu kıssa doğru olmayabilir ancak ayrılığa götüren bu tarz meseleler Müslümanlar tarafından sevilmemiştir ve beklenen bir durum değildir.

Bu konuda İbâziler farklı bakış açılarına sahiptirler. Hicri üçüncü asrın büyük alimleri bu hususta Umman'da üç bakış açısı ileri sürmüşlerdir.

- a. Kur'an Allah'ın kelimesidir, onun sıfatı zatı veya ilmi değildir diyen kişilerin bakış açısıdır ki bu bakış açısını Ebu Ali Musa b. Ali ve diğerleri söylemiştir (220/844)
- b. Bu konuda herhangi kesin bir tavra sahip olmayanlar, ancak bu kimseler Kur'an'ın Allah'ın kelimesi ve Peygambere vahyi olduğunu söylediler. Bu kimseler bu konuda Müslümanların yeterli bilgiye sahip olmadıklarını bu hususta ikiye ayırdıklarını ileri sürdüler. Bu görüş Muhammed b. Mahbub'un yaklaşımıdır.
- c. Kur'an mahluktur diyenlerin bakış açısına karşı çıkan kimselerdir. Bu kimseler Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyenlere karşı uyanık ve vukuf bir tavır edinmişlerdir. Bu konumda olanlar Süleyman b. el-Hakem, El-Vâdîh b. Akabe, Muhammed b. Hâşim ve diğerleridir. Bu mesele Şark İbâziler'i arasında daha sonra da bir sorun olarak devam etmiştir. El-Vercilânî (h 750) Mekke'de Ahmet el-Hadramî'ye Kur'an hakkında sordu, o da "Umanlılar onun mahluk olmadığını, Şark İbâziler'i mahluk olduğunu söyler. Biz Hadramevt İbâzilerine gelince biz her iki tarafla da beraber değiliz onların ortasında bir yerdeyiz. Bu görüşler imana etki etmeyen ihtilafî hoş görülen şahsi görüşlerin neticesidir, dedi.⁴⁴⁷

Afrikadaki İbâziler'e gelince hepsi bir görüş üzerindedirler, Kur'an'ın mahluk olduğunu söylerler. Bu husustaki en eski vesika, Rüstemî imamlarından Ebu El-Yakzân Muhammed b. Eflâh'ın (281) telif ettiği risaledir. Eflah risalesinde bu konuyu tafsilatı ile tartışmış ve Kur'an'ın mahluktur akidesini destekleyen güçlü deliller ortaya koymuştur.⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ Es-Sâlimî, Tuhfe, 1/128-129

⁴⁴⁷ El-Berrâdî, age, 286

⁴⁴⁸ El-Cevâhir, 182-201

Daha sonra Kuzey Afrika'daki müellifler tarafından yapılan çalışmalar, İmam Muhammed b. Eflah ile aynı konumu benimsemişlerdir. Şark İbâziler'i bu konuda karışık görüşlere sahip iken Kuzey Afrika İbâziler'i açık bir şekilde nasıl tek bir bakış açısına sahip olmuşlardır? Bazı Avrupalı araştırmacıların ileri sürdükleri gibi bu, Mu'tezile'nin onlar üzerindeki bir etkisi midir? Bu görüş doğru kabul edilirse (o zamanda şu sorulmalıdır) Kuzey Afrika'da etkili olan bu görüş Şark'da neden etkili olmamıştır? Nallino, Kuzey Afrikada'ki İbâziler'in Halku'l-Kur'an konusunda Mu'tezile'den etkilendiğini söylemiştir. Tercih edilen görüşe göre bu etki, Kuzey Afrika'daki İbâzî kelamına girmek için bu konuda ilk çalışmayı ortaya koyan Rüstemi İmamı Muhammed b. Eflah aracılığı ile bir yol bulmuştur. Muhtemelen o Abbasî halifeleri döneminde⁴⁴⁹ Bağdat'ta hapiste iken bu akideye ikna olmuştur. Kendisinden önce İbâzî imamlarından hiç kimse bu konuyu tartışmadığı için bu konuda Ebu Yakzan ilk defa kendi bakış açısını sokmayı başarmıştır. Ancak Kuzey Afrika'da İbâzî devletin imamı olduğu için taraftarları onun görüşünü tümüyle kabul etmişlerdir.

İkinci açıdan, muhtemeldir ki halku'l-Kur'an meselesi Allah'ın zatı ve sıfatları görüşleri temelinde İbâzî alimlerin eliyle doğal ve müstakil bir surette gelişme göstermiştir. Buna rağmen İbâziler ilk dönemde bu konuyu tartışmamışlardır. Bu konuyu ele aldıkları süreçte Mu'tezile'nin görüşleri onların çevresinde geniş bir kitleye yayılmış bir şekilde gelişmişti.

İmamet Meselesi

İbâzî kelam ilminin gelişim süreçlerinin ilk merhalesinde ortaya çıkan konulardan birisi de imamet meselesidir. Bu konuda imam Câbir b Zeyd'in ortaya koyduğu hadisler gerçekten çok azdır. Kureys'in yöneticiliğine dair rivayet ettiği hadislerden birisinde, aşağıdaki gibi zikredilmiştir; "imamet iki kişi kalana kadar Kureys'te devam edecektir ve parmaklarıyla işaret etti ancak mülk konusunda fitne çıkarana yazıklar olsun" dedi.⁴⁵⁰ Bu hadisin dışında başka bir yerde imametnin Kureys'e has bir hak olduğu zikredilmemiştir. Bir diğer açıdan iyi imamlara itaatin vacibiyetine dair çok sayıda hadis vardır. Ulü'l emre itaat etmenin Allah'a ve Rasulüne itaat etmek olduğu açıklıkla zikredilmektedir.⁴⁵¹

Konuya pratik açıdan bakıldığında İbâziler imamet hususunda kendi imamlarının dışında başkasının imametini kabul etmemişlerdir. Burada ikinci Ömer'in imameti müstesnadır. İbâzî hareket, Ebu Bekir ve Ömer'den oluşan ilk iki

⁴⁴⁹ İbn Sağır, 27-30

⁴⁵⁰ Er-Rebi' age, 1/18

⁴⁵¹ Er-Rebi' age, 1/18-19

raşit halife döneminde olduğu gibi İslam hilafetine dönmeyi teşvik etmiştir. Onların gayretleri baştan beri bu hedefe yönelik olmuştur. Bu tür faaliyetleri için özel usuller inşa etmişlerdir. Bu usulleri İslam toplumunun merhaleleri ve mesaliku'd din başlıkları altında tartışmışlardır.⁴⁵²

Allah Resulünün hadisleri çerçevesinde oluşan büyük düşüncelerden ikisini burada zikretmemiz gerekmektedir: Onlardan birisi şefaattir diğeri de kabir azabıdır.

Şefaât

Câbir b. Zeyd' Peygamber'in şöyle söylediğini rivayet etmiştir: "Salih amel, Allah'ın rahmeti ve benim şefaetim olmaksızın içinizde cennete gidebilecek hiç kimse yoktur."⁴⁵³ Bu hadise uygun olarak Câbir tarafından rivayet edilen diğeri bir hadise göre günah işleyen kimseye şefaât ulaşmayacaktır. Allah Resulü "**ümmetinden büyük günah ehline şefaât yoktur**" buyurmuştur.⁴⁵⁴ İşte tam bu noktada Câbir yemin ederek büyük günah sahiplerine şefaatin olmayacağını söylemiştir. Çünkü Allah kitabında büyük günah sahiplerini tehdit etmiştir. Enes b. Malik'ten "Şefaetim ehli kebaîr içindir" hadisi rivayet edilse dahi, Allah'a yemin olsun ki burada kast edilen mana katiller, sihir yapanlar ve Allah'ın ateşle korkuttuğu kimseler değildir. Enes b. Malik'in şöyle dediği zikredilmiştir "siz öyle günahlar işliyorsunuz ki onları buğday tanesinden küçük sanıyorsunuz oysa biz onları Allah Resulü döneminde büyük günah kabul ederdik."⁴⁵⁵ Burada bu görüşü destekleyen iki hadis daha vardır:

1). Allah Resulü şöyle buyurmuştur "insanlara zalimce davranan Sultan ve yetim hakkı gözetmeyen insan benim şefaatime nail olamaz"⁴⁵⁶

2). İkinci hadis: "Dinde aşırıya giden de onu hafife alan da benim bir şefaatime nail olmaz."⁴⁵⁷

Burada kıyamet gününde şefaatin nasıl tamamlanacağını tarif eden uzun bir hadis vardır. Bu hadis İbâzî hadis kitaplarında zikredilmiştir. Ehli imandan kabir mihneti esnasında cevaplarını verdikten ve ölüm anında ki müjdelerini aldıktan sonra bu kimseler bekletilirler ve onların Rabbi olan Allah onları bağışlar ve onlar kitaplarını sağ taraflarından alırlar, yüzleri parlatılır mizanları nakledilir ve Allah

⁴⁵² Er-Rebi' age, 1/275

⁴⁵³ Er-Rebi' age, 4/31

⁴⁵⁴ Er-Rebi' age, 4/31-32

⁴⁵⁵ Er-Rebi' age, 4/31 -32

⁴⁵⁶ Er-Rebi' age, 4/31-32

⁴⁵⁷ Er-Rebi' age, 4/31-32

onların şefaate cennete girmelerini diler. Şefaate bir hazinedir. Hazreti Peygamber onun kapısını açınca kadar hiçbir melek ve hiç bir nebi ona ulaşamaz. Şöyle dedi Peygamberler ve onlara tabi olanların ve evvelkileri ve sonuncuları bekletilirler onlardan bazıları bu durumda iken derler ki “Allah’tan şefaate isteyelim ve bu durumdan kurtulalım”, bazıları bazısına “Âdem’e⁴⁵⁸ sonra İbrahim’e sonra Musa’ya sonra İsa’ya gidelim” derler. Onların hepsi günahları ve Allah ile karşı karşıya gelmekten hayaları sebebiyle kaçınırlar. Sonunda Hazreti Peygamber şefaati açar ve böylece Allah’ın dilemesiyle müminler şefaate girerler hatta bize ulaştığına göre bir şehit kendi ehlinde muttaki ve emin olmak şartıyla yetmiş kişiye şefaate edecektir.⁴⁵⁹

İkinci Hadis Kabir Azabı Hakkındadır. Câbir b. Zeyd’den rivayet edilen birkaç hadis kabir azabına işaret etmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Ebu Ubeyde şöyle dedi Câbir b. Zeyd kabir azabını sabit görenlerdendir.⁴⁶⁰ İbâziler bu konuyu imani anlamda kabul ettiler ancak bazı İbâzî araştırmacılar mantık esaslarına dayanarak kabir azabını inkar ettiler.⁴⁶¹ Burada aynı şekilde Câbir b. Zeyd’in rivayet ettiği olduğu bir hadis ile Münker ve Nekir adındaki İki meleğin önceden ölümler ile konuştuklarını zikredebiliriz.⁴⁶²

Büyük İslam Fırkalarına Göre İbâzî Akidesinin Konumu

Goldziher, Amir b. Cumu’ el- İbâzî ’nin akidesinin Mu’tezile’nin bakış açısını içine aldığı açık bir şekilde söylemiştir. Bu bakış açıları arasında olanlar aşağıdakiler zikredilir:

- a. Kur’an’ın yaratılması
- b. Ahirette Allah’ın görülmesinin imkansızlığı
- c. Kur’an’da yer alan teşbih ile ilgili kavramlar üzerine tevil üslubunun uygulanması; özellikle arş üzerine istiva, sırat ve mizan⁴⁶³ gibi kıyametle alakalı hususi konularda tevilin uygulanması.

Daha sonraki süreçte Nallino bu konuda diğer bir noktaya işaret etti ki o bu konuda İbâziyye doğrudan Mu’tezile’nin bakış açısını almıştır dedi. Bunlar:

- a. Allah, büyük günah işleyen kimseyi ölmeden önce hatasından tövbe etmedikçe bağışlamayacaktır.

⁴⁵⁸ Fetih, 2

⁴⁵⁹ Er-Rebi’age, 4/32-34

⁴⁶⁰ Er-Rebi’age, 4/31-33

⁴⁶¹ El-Caytâli, Kanâtir, 1/316

⁴⁶² Er-Rebi’age, 4/26-37

⁴⁶³ Goldziher, Revue de l’Histoire des Religions 52, 232

- b. Büyük günah işlemeye devam eden Müslümanlara kısas devam eder, böyle kimseler ölmeden önce tövbe etmedikleri zaman onlara şefaahat ulaşmaz.
- c. Allah'ın sıfatları zatidir ona zait değildir⁴⁶⁴ yani sıfatlar zatın aynısıdır.

Bu konuyu tartışan Avrupalı araştırmacılar İbâzî kelamındaki bu bakış açılarının tamamının Mu'tezile'nin usulünden alındığı hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak burada cevap verilmeyen soru şudur ki; bu etki ne zaman ve nasıl ortaya çıkmıştır?⁴⁶⁵

Bununla birlikte William Thomas bu son meselenin tartışmasında yeni bir yöntem izlenmiştir. Thomson, İbâzî akidesi arasında yer alan bu konuların doğal olarak (başka tesirlerin etkisi olmaksızın) gelişmesinin mümkün olabileceğini söylemiştir.⁴⁶⁶ Ancak daha sonra gelen araştırmacılar araştırmalarında böyle bir yöntem kullanmamışlardır. Bununla birlikte daha önceden ulaşılamayan İbâzî kaynaklardan birçoğuna ulaşmak imkânı doğmuştur, Bugün itibarıyla İbâzî kelam ilminin gelişimini ve diğer İslam fırkalarıyla alakasını açık bir şekilde ortaya koymak bizim için mümkündür.

Kelam kendi öznel gelişimi içerisinde doğal gelişiminin sonucu olarak mı gelmiştir yoksa Haricî etkilerin neticesi olarak mı gelmiştir? Belirli bakış açılarıyla bunu söylemek zordur. Müslüman âlimler tarafından yapılan kelamla ilgili ilk münakaşalar çoğunlukla bir yol üzere mebnidir, diğeri, Peygamberin sünneti, Kur'an esasları, kaynakların tefsiri ve fukuhanın tefsirlerinde kullanmış oldukları mantığın derecesi ile ilgilidir.

Mu'tezile ile İbâzîye arasındaki temel ayırıcı husus Mu'tezile hadise daha az müracaat eden⁴⁶⁷ ve akılcı yöntemleri⁴⁶⁸ kullanan bir fırka olarak bilinmektedir. Oysa İbâzîye ortada güvenilir bir hadis varsa mantığı almaz. İbâziyye kelamının doğuşuna geldiğimizde de İbâzî bakış açısı Mu'tezile'nin bakış açısından çok uzun zaman önce yerleşmiştir.

Bu iki noktayı dikkate aldığımızda Mu'tezile kelamının İbâzî kelamı üzerinde etkisi hakkında yukarıda zikredilen altı noktadan sadece birisinin gerçek olma ihtimali kalıyor. Diğer noktaların tamamı İbâzî kaynaklarda daha önce tanımlanmıştır. Gerçek şu ki, bu görüşler isnat zinciri ile Hazreti Peygamber'den

⁴⁶⁴ Nallino, Rapporti fra la dogmatica Mu'tazilite e quella degli İbaditi dell Africa **Revista degli Studi Orientali** 7/955-60

⁴⁶⁵ Rubunatshe, İbadis, 2/309

⁴⁶⁶ Tomson, el-Hariciyyetü ve'l-Havâric MacDonald Presentation, 386.

⁴⁶⁷ Shcacht, Origins Muhammadan jurisprudence, 258

⁴⁶⁸ Watt, age, 61

nakledilen hadisler doğrultusunda sahabe tarafından tanımlanmıştır. İbâzî kaynakların bu görüşleri ortaya koymaktan ve onlara güvenmekten başka bir rolü olmamıştır.

İbâzî hadis kaynaklarında yer alan müdevven hadislerden birçoğunu daha önce zikrettik. Bu hadislerde kıyamet gününde yaratana görmenin mümkün olmadığı açıklıkla belirtilmiştir ve teşbihin her çeşidi reddedilmiştir. Allah'ın sıfatlarının zâtına izafe olmadığı hususuna gelince bu konudaki tavır İslam inancının esasını oluşturan Allah'ın vahdaniyetini güçlendirmeyi temel almaktadır.

Büyük günah işleyen Müslümanların akıbetlerinin devamlılığıyla alakalı diğer iki meseleye gelince; onların kurtuluşu şefaath ve Allah'ın bağışlaması ile olur. Çünkü bunlar büyük günah işlemişlerdir. İbâzî mezhebinin ilk imamı Câbir b. Zeyd bu konuları peygamberin sünneti ve Allah'ın ayetleri doğrultusunda açıklamıştır.

Mesele aşağıdaki ayetlerden neşet etmiştir.

إِنْ تَجْتَنَّبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا⁴⁶⁹

Bu ayete uygun olarak İbn Abbas şöyle demiştir; Kuran'da yasaklanan bir şeyi irtikap etmek kebairden bir şeydir, sünnet ile yasaklanan bir şey yapmak da asilik olarak kabul edilir. Önceki ayetlerde zikredilen bağışlama sadece seyyiat ile ilgilidir. Yani isyanla ilgilidir. Bu şekliyle günah-ı kebairi vaidin sebebi olarak ortada durmaktadır⁴⁷⁰

Burada bu konuyu içine alan diğer ayetler vardır:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

"De ki (Allah şöyle buyuruyor): "Ey kendi aleyhlerine olarak günaha haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir." Zümer 53

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ
إِثْمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾

⁴⁶⁹ Nisa 31

⁴⁷⁰ Vercilâni,

Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur. Nisa 48

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾

Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız. Nisa 31 el

إِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللَّهِ وَرِسَالَاتِهِ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا أَبَدًا

Şunu da söyle: "Şüphe yok ki, Allah'ın gönderdiklerini tebliğ etmedikçe beni de Allah'a karşı kimse koruyamaz; O'ndan başka sığınacak kimse de bulamam." Artık kim Allah'a ve resulüne karşı gelirse bilsin ki, içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi onu beklemektedir. Cin Suresi 23

وَأَيُّ لَعْنًا لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى

Şu da bilinmeli ki, ben tövbe edip yürekten inanan ve iyi işler yapan, sonra da doğru yolda sebat eden kimselere karşı çok bağışlayıcıyım. Taha 82

Birinci ayette Allah, bağışlamak için bir şart koymamıştır, dördüncü ayette Allah'a ve Rasulüne asi olanların ebedi cehennemde kalacağına dair herhangi bir şart yoktur, Bu iki ayet, bu mesele hakkında genel söz mesabesindedir. İkinci ve üçüncü ayetler de bağışlanmak için tövbe farz kılınmıştır. Yine Allah (وَأَيُّ لَعْنًا لِمَنْ) وَايُّ لَعْنًا لِمَنْ (تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى)Taha Suresinde "ben tövbe eden kimseleri bağışlayıcıyım" buyurmuştur. Şirk dışında günahın bağışlanmasıyla ilgili olarak Allah'ın iradesine nispetle bu mesele hakkındaki içtihatla ihtilaf doğmuştur. Câbir b. Zeyd'in görüşü şöyle idi: Allah mağfireti konusunda meşietini bize bildirmiştir. Çünkü Allah tövbe ile bağışlamak istemektedir. "Ben tövbe eden kimseyi bağışlayıcıyım"⁴⁷¹ Bununla birlikte Kur'an-ı Kerîm Allah'a ve Resulüne asi olan kimselerin ebedi cehennemde kalacağını belirtmektedir. Bu cezanın uygulanması hususunda tövbenin dışında bir şart yoktur. Kur'an' da belirtildiği gibi kişiyi yalnızca tövbe cehennemde ebedi olarak kalmaktan kurtarır. Her halükârda Mu'tezile kendi bakış açısına dayandı ve onları vaat vaide ismiyle tanıttı.

Şefaathak konusuna gelince özellikle şefaathak hak edenler konusunda Câbir Hz. Peygamberden birkaç hadis rivayet etmiştir. Câbir açık bir şekilde belirtmiştir ki ölmeden önce tövbe etmeyen günahkârlar için şefaathak yoktur. Kur'an-ın yaratılması

⁴⁷¹ Taha 82

meselesine gelince daha önce açıkladığımız gibi İbâziye'nin bu hususta üç değişik görüşü vardır:

Onlardan Birisi Kur'an Mahluktur Görüşü, Bu meselenin içtihadî ve şahsi bir hüküm olması yönüyle konuya, ihtilaf edilmesi mümkün olan bir mesele olarak baktılar. Mu'tezile'ye göre bu mesele durumu itibarıyla belirli bir bakış açısını gerektiren akaid esaslarından değildir. Bu konuda Mu'tezile'nin etkisi daha önce zikredildi. Gerçekte bu ihtimalin imkânı mümkün değildir. Çünkü İbâziyye, Mu'tezile'nin etkisinden daha önce konuyu bu zaviyeden tartışmamıştır.

Bununla birlikte yukarıda söylendiği gibi Mu'tezile ve İbâziyye bu konu hakkında aynı bakış açısına dayanmıştır. İbâziyye bu konular hakkındaki bakış açısını önceki merhalede ortaya çıkarmıştır. Hazreti Peygamber'den rivayet edilen hadisler ve bazı sahabenin belirli ayetlerin tefsiri ile alakalı olarak yaptıkları şeyler üzerine İbâzî akaidi ve onun esasları ortaya çıkmıştır.

Diğer açıdan bakıldığında İbâziyye kaderi, irade-i ilahiye ve iki menzil arasında bir menzil hakkında Mu'tezile'nin bakış açılarına karşı çıkmıştır. Kader ve Allah'ın iradesi gibi önceki iki meseleye geldiğimizde İbâziyye Allah'ın insanı ve onun amellerini yaratan olduğunu söyledi. İnsan amelleri ile kaimdir, Allah'ın iradesine gelince İbâziyye bu konuda şöyle dedi: Hayır ya da şer bu alemde var olan her şeyi Allah iradesi ile ihdas etmiştir. Sonra iki görüşü Eş'arîler işlemiştir.

Mu'tezile iki menzil arasında bir menzile konumunu iman ile şirk arasında bir konum olarak geliştirmiştir. Mürcie'nin yaptığı gibi büyük günah sahibinin müminliğini kabul etmemiştir, Büyük günah işleyenin nimet küfrü anlamında kafir olarak adlandırılmasını da kabul etmemiş ve büyük günah işleyenlere iki menzil arasında bir menzilde fasık olarak kabul etmiştir. Bununla kastettiği şey, büyük günah sahibi ne mümindir ne de kafirdir. İbâziyye bu mesele hakkında onların doğruluğunu iki ilke ile açıkladı

1) İki menzil arasında bir menzil şirk ile iman arasında nifak menzildir. Bu, büyük günah işleyen kimsenin mümin olmadığını söyleyen bakış açısına karşı çıkan Mürcie'nin konumuna ve büyük günah işleyen herkesi müşrik kabul eden Haricî anlayışına da karşıdır.

2) İki menzil arasında bir menzil yoktur yani küfür ile iman arasında başka bir menzil yok demektir. Bu anlayış sahiplerine göre, Din'in pratiklerini yapmayan kimseler nimet kafiridirler. Bu duruş bu konuda Mu'tezile'nin bakış açısına zıt bir yöneliştir. İbâziler'e göre fisk, nifak ve nimet küfrü hepsi aynı anlamda nifak manasını taşır. Büyük günah işleyen topluluk için vaki olan şey: onlar mümin de

değildir müşrik de değildir. Ancak onlar küfran-ı nimettirler (Allah'ın kendilerine bahsettiği nimetin kıymetini bilmeyen) ya da Hazreti peygamber zamanında ki münafıklar gibi münafıklardır.

İBÂZİYYE MEZHEBİNİN FURULARI

Aşağıdaki sayfaları İbâziyye mezhebindeki kelami tartışmaların gelişimi ile ilgili çalışmalara, daha sonra zuhur eden muhtelif bakış açılarına ve sonra ki İbâziyye mezhebinden ayrılan bölünelere tahsis edeceğiz.

Polonyalı araştırmacılardan Lifenski, İbâzî kaynaklarda yer alan bilgilere dayanarak bu mevzuyu ilk defa ortaya çıkaran araştırmacıdır. Onun İbâziyye fırkasının bölünüşü ile alakalı makalesi İbâziyye derlemeleri içerisindeki en faydalı çalışmalardan birisidir.⁴⁷² Bu mevzuda çok detaylı bir bilgi verme niyetimiz yoktur, Biz burada Şarkta ki İbâzî fırkaların bölünüşünü içine alan bir açıklama düşünmüyoruz. Ancak Kuzey Afrika'daki İbâzî fırkaların oluşumu ile ilişkisi bağlamında konuyu ele alacağız.

Elimizde bulunan kaynaklara baktığımızda Ebu Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime zamanında İbâzî âlimler arasında ilk merhalede meydana gelen kelami tartışmalar hakkındaki bilgiler gerçekten sınırlı miktardadır. İbâziler, **Salih b. Kesîr** yahut Küseyyir adında bir şahsın İbâzîler'in kaçındıkları bazı konuları kaşındığını söylemektedirler.⁴⁷³ Biz bu konuların neler olduğunu bilmiyoruz ancak bunun bir kelimciye nispet edilmesi muhtemelen onların kelami problemler olduğuna işaret etmektedir. Bu şahsın bakış açısı büyük öneme sahip değildir. Gerek kendi taraftarları gerekse İbâzî muasırları tarafından bu kişinin görüşleri ciddi bir öneme sahip değildir. Salih b. Kesîr'in İbâziler adına⁴⁷⁴ Abdullah b.Hasan ile müzakere yapmak için seçilmesi onun saygın bir şahıs olduğunu göstermektedir. Bu müzakereler gerçekleşirse de Salih'in İbâzî toplum içerisinde kabul gören bir şahsiyet olduğuna delildir.

Kader konusu İbâzî araştırmacılar tarafından kutsal görülen bir mesele idi. Bazı İbâziler, Kaderiye'nin bakış açısını kabul ettiler; Bunlar arasında Hamza Kûfiye, Haris b. Mezid ve Horosan'da⁴⁷⁵ Atiye olarak bilinen bir diğer alim vardır. Bunlara göre insan fiillerini kendisi yaratmaktadır. Bu kimselerin tamamı fiillerin yaratılması konusunda Kaderiyye'nin bakış açısının etkisinde kalmışlardır yani

⁴⁷² Studia İslamica (9)

⁴⁷³ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 83

⁴⁷⁴ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 83

⁴⁷⁵ Ed-Dercîni, age, (Mahtuta), 231-32

insan fillerinin yaratıcısı Allah değil insandır, Ebu Ubeyde bu kimselere şiddetle karşı çıkmıştır ve bundan sonra İbâziler onları reddetmiştir.⁴⁷⁶

İkinci mesele bu aşamada İbâziler arasında ortaya çıkan ihtilaflardan birisi de Velâye ve berae akidesidir. Rivayet edildiğine göre Abdurrahman b. Müessir adında bir genç şöyle demiştir: kendilerinden beri olmayı gerektirecek bir şey olmadığı taktirde insanların tamamı bizim için ehli velayettir. Babası ve diğer âlimler onun bu görüşünü değiştirmek ve düzeltmek için çalışmışlardır. Fakat o genç görüşlerini değiştirmeyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine ondan beri olmuşlardır ve ondan beri olduklarını insanlara duyurmuşlardır.⁴⁷⁷

Bu aşamada buna benzer bir hadise Trablusta meydana geldi. Haris b. Telîd ve Kadı Abdulcabbar b. Kays el Muradi ikisi ölü bir şekilde bulundu. İkisinin kılıçları birbirine saplanmıştı; kimin kimi öldürdüğü bilinemedi. Bunlardan hangisi hatalı belli değildi. Mesele her ikisi velayet üzerine mi kalınacak? Yahut bu hususta herhangi bir görüş beyan edilmeyecek mi? Veya ikisinden de beri mi olunacak?⁴⁷⁸ Kuzey Afrika'da bu mesele İbâziler arasında tartışmalara yol açtı. Sonra problemi Basra'daki Ebu Ubeyde'ye arz ettiler.⁴⁷⁹

Diğer mesele İbâzî toplumda hüccetin sübutu etrafında bir Hristiyan ile ilgili olarak ortaya çıkan problemlerdir. İslam Peygamberinin adını duymayan bir Hristiyan, Mecusi birini Hristiyan yapmıştır. İbâzî gençlerden birkaç tanesi bu konuyu Ebu Ubeyde'ye götürmüşler ve garip görüşlerini ona ilemişlerdir. Onlara göre Mesihî Müslümandır ancak Mecusi kafirdir. Ebu Ubeyde onların bu görüşlerini kabul etmemiş ve onlardan beri olduğunu söylemiştir.⁴⁸⁰ Daha sonra Hüseyniye fırkası bu bakış açısından etkilenmiştir.⁴⁸¹

Ebu Ubeyde'nin vefatından sonra İbâzî harekette ihtilaflar ortaya çıkmaya başladı. Ebu Ubeyde'nin ölümüyle birlikte hareket gücünü kaybetmiştir. Ebu Ubeyde hareketin birliğini sağlıyor ve onlar arasında çıkan problemleri çözüyordu. Bundan sonra Rebi' b. Habîb onun yerine dinî komutan sıfatıyla imam olarak geldi fakat o muasırları tarafından kabul görmedi. Bu dönemde İbâziyyenin ayrışması bölünmesi zuhur etti.

⁴⁷⁶ Ed-Dercîni, age, (Mahtuta), 231-32

⁴⁷⁷ Eş-Şemmâhî, age, 116

⁴⁷⁸ Eş-Şemmâhî, age, 116

⁴⁷⁹ Ebu Zekeriyya, *Siyer*, (Mahtuta) 7E

⁴⁸⁰ Ed-Dercîni, age, 229

⁴⁸¹ Et-Tağburi, *ususlu'd-Dîn*, 45-50

Biz burada Vehbiyye adıyla bilinen İbâzî hareketin aslını ve temel görüşlerini ele alacağız. Onların temel görüşlerini ele aldıktan sonra İbazi topluluk içerisindeki ayrılıkların anlamak mümkün olacaktır.

1. Vehbiyye

Vehbiyye Kuzey Afrikadaki İbâzî hareketin ana akımını oluşturan grubun ismidir; bu ismin nereden geldiği hususunda farklı görüşler vardır: İbn Rakîk, bu ismin, Rüstemiyye Devletinin ikinci imamı olan Abdulvehhab'dan geldiğini söylemektedir. İbn Sağîr de kaynağını bilmediğini belirterek bu görüşü nakletmektedir. Kalhati **el Keşf** de Vehbiyye isminin İbâzilere ait genel bir isim olduğunu ve Abdullah b Vehb er-Rasibî'den geldiğini söylemektedir. Kuzey Afrikalı iki araştırmacı İtfeyyîş ve Barunî 'de bu görüşü tercih etmektedirler. Onlara göre de bu isim Rüstemi Devletinin ikinci imamı Vehhâb'dan değil de Abdullah b. Vehb er-Rasibi'den gelmektedir. İtfeyyîş'in bu konudaki delili şöyledir; şayet bu isim Abdulvehhab'dan gelmiş olsa idi grubun adı el-Vehhâbiyye olması gerekirdi. belirtmemiz gerekir ki İtfeyyîş görüşünü Arap dili kaidelerine dayanarak delillendirmektedir.

Şunu belirtmemiz gerekir ki Vehbiyye ismini ilk defa Kuzey Afrikada ki Berberiler kullanmışlardır. Bu ismin doğru olan şekli (Vehhabiyye) Berberiler'in daha kolay telaffuz edebilmeleri için Vehbiyye şeklini almıştır. Vehbiyye isminin Abdulvehhab'dan geldiğini gösteren bir diğer gerçek de Vehbiyye ismi Nükkariler'in İmam Abdulvehhab'a muhalefetlerinden sonra ortaya çıkmasıdır. Bu muhalefetle birlikte Kuzey Afrika'daki İbazi toplumu iki gruba ayrıldılar: *Nükkar* olarak isimlendirilen Yezid b. Fündeynin etrafında toplananlar ve *Vehhabiyye* olarak isimlendirilen Abdulvehhab'ın etrafında toplananlar. Daha önce işaret ettiğimiz gibi bu isim Abdulvehhab'tan alınmıştır ancak daha sonra bir değişime uğrayarak Vehbiyye olmuştur.

Vehbiyye grubu Kuzey Afrikada'ki İbaziler'in ana akımını temsil etmektedir. Vehbiyye siyas ve fikri alanlarda çok önemli bir rol oynamıştır. Şimdiye kadar varlığını koruya bilen tek İbâzî gruptur. Gerek İbazi cemaat gerekse onların literatürü hakkındaki bilgileri, geçmişteki aktiviteler hakkındaki bilgileri Vehbiyye borçluyuz. Bu bölüm de öncelikli olarak farklı İbazi gruplar arasındaki kelami gruplar üzerinde durulmuştur. Burada Ebu Sakin Amr b. Ali eş-Şemmahî tarafından yazılan Vehbiyye akidesini açıklayan *el Akide* adlı eseri açıklamayı faydalı bulduk. Vehbiyye'nin kelami görüşlerine daha ayrıntılı bilgilerin elde edilmesi için Fransızca ve İtalyanca özel araştırmalar yapılmıştır.

ED DİYÂNÂT ŞEMMAHÎ'NİN KALEMİNDEN (İBÂZÎ VEHBİYYESİ'NİN AKİDESİ)

İnsanlar dokuz farklı konuda ihtilaf etmişlerdir:

Bunlar

1. Tevhit
2. Adl
3. Kader
4. Vela bera
5. Emir -nehiy
6. Vaat - Vait
7. El- Menzile Beyine'l-menzileteyn
8. la menzile beyne'l menzileteyn
9. İsimler ve hükümler

1. Tevhit:

Biz inanıyoruz ki Allah'ın isim sıfat ve fiil bakımından eşi ve benzeri yoktur; yine inanıyoruz ki Allah ne dünyada ne de ahirette de görülecektir.

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

“Gözler onu görmez ancak o gözleri görür” buyurulmuştur. Dolayısıyla Allah eşyayı en iyi bilen ve her şeyden haberdar olmandır.”⁴⁸²

Biz yine inanıyoruz ki Allah arşa ve her şeye istiva etmiştir ancak onun Arşa istiva etmesi bizim aklımızla bilinecek bir şey değildir. İstiva Allah'ın bir sıfatıdır Allah o sıfatla mevsuf olmaya devam edecektir.

Biz inanıyoruz ki Yüce Allah gücüyle kudretiyle ve korumasıyla her yerededir, Yüce Allah her şeyi kuşatmış ve artırma ve eksiltme bakımından tasarruf anlamında her şeyle hemhaldır. Allah'ın varlık alemi ile hemhal olması hulül, maddeten ve ruhen yerleşme bakımından değildir. Yani Allah'ın her şeyi kuşatması reenkarnasyon ya da maddeten veya ruhen varlık alemine yerleşmesi anlamında değildir. Allah'ın isimleri ve sıfatları onun zatının aynıdır Allah'ın zâtından başka bir ilah yoktur. Allah için bir değişim dönüşüm ya da onu bir sayı ile ifade etmek mümkün değildir

2. Adl

Biz inanıyoruz ki Allah adalet sahibidir, verdiği bir hükümden dolayı ona adaletsizlik nispet edilemez. Biz inanıyoruz ki Ali'ye karşı çıkan Nehrevân ehli haklıdır. Nehrevân ehli, Ali'ye Tahkim meselesinden dolayı karşı çıkmıştır. Allah isyancı gruplarla Kur'an'da savaşmayı emretmesine rağmen Ali hükmü insanlara bırakmıştır.

Allah isyancılarla savaşmayı emrederken Ali hükmü iki beşer olan Amr b As ve Ebu Musa el Eş'ari'ye bırakmıştır. Biz inanıyoruz ki Allah kimseye zulüm etmez ancak insanlar kendilerine zulüm ederler.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئاً وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

Gerçek şu ki Allah insanlara zerrece kötülük etmez, fakat insanlar kendilerine kötülük ediyorlar.⁴⁸³

Biz inanıyoruz ki insanlar yaptıkları fiilleri kendi kesbleri ve iradeleriyle işlemişlerdir, Asla cebir altında değillerdir o fiilleri yapmaya zorlanmamışlardır.

3. Kader

Biz Allah'ın her şeyi yaratmasına, her şeyi bilmesine ve her şeyin onun iradesine bağlı oluşuna inanırız.

Biz kadere: hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna inanırız.

Biz Kulların fiillerinin Allah tarafından, sonradan ve iradesine bağlı olarak yaratıldığına inanırız.

Biz Allah'ın kalamını ve vahyini yaratmasına onları sonradan meydana getirmesine ve inzal etmesine inanırız.

4. Velâye ve Berae

Biz inanıyoruz ki Allah, dostlarının dostudur; düşmanlarının da düşmanıdır. Biz şuna inanıyoruz ki zamanın değişmesiyle Allah'ın dostluğu ve düşmanlığı değişmez; Yine biz bütün Müslümanların dostluğuna ve kâfirlerden beri olmaya inanıyoruz; Allah'ın Kur'an'da cennet ehli olarak tarif ettiği kimselerin dostuyuz, cehennemlik olarak tarif ettiği kimselerden de beriyiz. Allah'ın dinine sarılan ve Hakkı yerine getiren kimselerin dostluğuna inanıyoruz. Büyük günah işleyen kimselerden ve Allah'ın dinine muhalif olanlardan da beriyiz.

Biz inanıyoruz ki dostluğu kaldıracak şey düşmanlıktır, düşmanlığı da kaldıracak şey dostluktur; Mümin ya da kafir olduğu belli olmayan kimseler hakkında sükut etmenin gerekliliğine inanıyoruz

5. Emir ve Nehiy

Biz inanıyoruz ki Allah kendisine itaat edilmesini emretmiştir isyan edilmesini de yasaklamıştır. İnanıyoruz ki Allah'a iman etmenin hepsi imandandır Allah'a isyan etmenin de hepsi küfürdür. İyiliği emretmek kötülüğü de yasaklamak gücü nispetinde insana her zaman vaciptir. Yine aynı şekilde inanıyoruz ki insanların imameti kabul etmeleri vaciptir.

6. Va'd ve Va'îd

Biz inanıyoruz ki Allah vermiş olduğu müjdesine de yapmış olduğu tehdidine de sadıktır. Cennet ehlinin cennette, ceennem ehlinin de (tövbe etmeden öldüğü takdirde) ceennemde ebedi kalacağına inanıyoruz. Allah'ın ahirette vereceği ceza ve mükafat dünyadaki ceza ve mükafata benzemez

7. İki Menzil Arasında Bir Menzil

Biz nifakın iman ile şirk arasında bir konum olduğuna inanıyoruz; Münafıklar ne mümindir ne de müşriktir. Müşrikler de ne mümindir ne de münafıktır. Aynı şekilde mümin ne münafıktır ne de müşriktir. Dolayısıyla bu üç gruptan birini başka bir grubun ismi ile isimlendiren kişi kafir olur

8. İki Menzil Arasında Bir Menzil Yoktur

Biz inanıyoruz ki iman ile küfür arasında üçüncü bir konum yoktur. Allah'a itaatin her türlü tevhittir. Allah'a isyanın her türlü şirkdir diyenlerin de müşrik olduğuna inanıyoruz; Büyük günahlardan sakınan kimselerin küçük günahlarını Allah'ın af edeceğine inanıyoruz. Yüce Allah'ın büyük günahları sadece tövbe ile af edeceğine inanıyoruz. Zina yapan kadının ve yanlış tevil yapan kimsenin de kafir olduğuna inanıyoruz.

9. İsimler ve Hükümler:

Biz isimlerin hükümlere tabi olduğuna inanıyoruz. Biz Muvahhit olan müminler için verilen hükmün müşrikler için verilen hükümlerle aynı olmadığına inanıyoruz; Mukabil olarak müşrikler üzerine verilen hükmün de yine muvahhit olan müminlere üzerine verilen hükümlerle aynı olmadığına inanıyoruz. Bizler Muvahhit müminlerin aynı hükme tabi olduklarına inanıyoruz. Ancak *vela* kavramında ve

onların mü'min olarak isimlendirilmelerinde de istisna vardır. Zira Muvahhitlerden mümin denilmeyi ve dost edinilmeyi hak eden kimseler gerçekten dine sarılan gerçek müminlerdir. Yine biz Ehli kitaptan Yahudiler'in Hristiyanların ve Sabilerin Müslüman olmadıklarına müşrik olduklarına inanmaktayız.

Allah'ın ve Resul'ünün hükmünü değiştirenlerin de kafir olduklarına inanıyoruz.

Re'yi ve sünneti inkar edenlerin kafir olduklarına inanıyoruz ve biz kitapların ve peygamberlerin Allah'ın yeryüzündeki insanlar için gönderilen deliller olduklarına inanıyoruz; Biz fetihten sonra hicretin olmadığına İnanıyoruz.

Bize göre Allah'ı hakıyla tanımak zorlamayla derin düşünceyle mümkün değildir. Allah'ı hakıyla tanımak yine Allah'ın bildirdikleri ile mümkündür. Dolayısıyla Allah'ın marifetine ancak onu tanıtan bir muhbirden bir elçiden sonra ulaşmak mümkündür.

I. Nükkariye

Muhalif olan Nükkariye'nin tohumları Ebu Ubeyde dönemine denk gelmektedir. Bu kimseler Ebu Ubeyde'nin entellektüel talebeleri arasında yer almaktadır. Fikhî ve akidevi açıdan belli görüşlere sahip olan ve bunları geliştiren kimselerdir.

1. Abdullah b. Abdulaziz
2. Ebu Mağruf Şuayb
3. Ebu'l-Müerric Amr b. Muhammed
4. Hâtim b. Mansûr
5. Abdullah b. Yezid el-Fezârî

Ebu Ubeyde hayatta iken bu kimseler muhalif görüşlerini ifade etmişlerdir. Ancak Ebu Ubeyde onların görüşlerini reddetmiştir. Hatta Ebu Ubeyde bu kimseleri İbâzî meclislerden kovmuştur ancak onlar tövbe ettikten ve görüşlerinden vazgeçtiklerini ikrar ettikten sonra meclislere kabul edilmişlerdir. Basra'daki İbâzî cemaatin aktivitelere katılmalarına izin verilmiştir. Ancak Ebu Ubeyde'nin vefatından sonra onlar yine eski görüşlerine dönmüşlerdir Ve onları savunmakta ısrarcı olmuşlardır. Bunlar hakkında hüküm verme yetkisi daha sonra Ebu Ubeyde'nin talebesi olan Rebi' b. Habîb'in eline geçmiştir. Rebi' b. Habip de onların bakış açısını reddetmiş ve kınamıştır.

Neccariye grubu ana fırka olan Vehbiye'ye karşı ve en önemli muhalif grubu oluşturmuştur. Bu hareket Kuzey Afrika'daki Vehbiye grubuna karşı politik bir

muhalefet olarak başlamıştır. Ancak fırkanın entellektüel yönü bahse konu Basra'daki âlimler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu grup **Nükkariye** olarak tanınmıştır. Onlara **Nükkâr** denilmesinin sebebi Abdülvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem'in imametine karşı çıkmalarıdır. Bu grup en Nakise en Nükkase ve en Nükkâs gibi başka isimlerle de tanınmaktadır. Bu üç isim de nekese fiilinden türemiştir. **Nekese** inkâr etmek anlamına gelir. Bu bağlamda onlar imam Abdülvehhab'a vermiş oldukları sözü inkâr etmişlerdir. Bundan dolayı kendilerine yukarıda adı geçen isimler verilmiştir. Onlara en **Necviye** ismi de verilmiştir. Bu kelime gizli oyun, gizli plan anlamında **necva** kelimesinden türemiştir. Bu kimseler Rüstemiler'in birinci imamı vefat ettikten sonra ikinci imamın seçimi esnasında gizli gizli oyunlar ve numaralar planlar çevirmiştir. Bu sebeple onlara en **Necviye** adı verilmiştir. Allah'ın isimlerini inkar ettikleri için **Mülhide** adı da verilmiştir. Abdullah b. Yezîd el Fizarî isimli âlimlerine nispetle onlara **Yezidiyye** adı da verilmiştir. Bu isimle alakalı diğer bir spekilasyon da şöyledir; Tahert'teki siyasî reisleri Yezîd b Fendî'den dolayı onlara bu İsim verilmiş olabilir. Yine bozguncu fitneci anlamına gelen **Şağbiyye** ismi de verilmiştir. Onlar yaptıkları fitne ve bozgunculuk sebebiyle bu ismi almışlardır. Yine kendilerini destekleyen lider bir kabile olan Berberi Mestaveh kabilesine nispetle onlara **Mestaveh** adı verilmiştir.

Gerçek şudur ki İbâziye mezhebinin Nükkar kolu birbirine sıkıca bağlı bir gruptur. Onlar ana fırka olan Ebu Ubeyde'den müstakil bir fırka olmaya çalıştı. Akide de görüşlerini geliştirdiler: fıkhıta kendilerine has olan imamlarının görüşlerine tabi oldular. İbâzî araştırmacılara göre Nükkariye fıkhıta Abdullah b. Aziz'e, Ebu'l- Müerrih'e ve Hatim b. Mansûr'a tabi oldular. Kelamda ise Yezîd el Fezzarî'ye tabi oldular.

Abdullah b. Yezîd hicri ikinci ve üçüncü asırda Küfe'de yaşadı. O, İbâzî topluluğun kelim esaslarını koyan kişi idi. Mesudî onun ayakkabı tamircisi olduğunu söyledi. Özellikle deri yapımında mütehassıs idi ve o Hakem b. Hişam'ın ticari ortağı idi. Onun taraftarları onun mahalline Küfe'ye gelirler ondan bilgi alırlardı. Kelam alanında birkaç kitap yazmıştır. İbn Nedim ona aşağıdaki kitapları nispet etmiştir: Kitabu't-Tevhit, Kitab Red ale'l-Mu'tezile, Kitab Red Ale'r- Rafıza, Kitabu'l- İstita'a

Kuzey Afrika'da İbâzî el yazmalarından hususi mecmualar üzerinde araştırma yaparken Abdullah b. Yezid'e isnat edilen **Kitabu'r - Rudud** isimli kitaplardan birisini ulaştım. Bugün de bilindiği gibi bu eser Nükkarî bir fakihden kalan tek çalışmadır. Bununla birlikte Libya'nın Cerbe'de ve Zevvâre'de Nükkariye edebiyatına ait yazmalardan yenilerinin keşfedilmesine dair büyük umutlar vardır.

Daha önce söylediğimiz gibi Nökkariye liderleri bazı konularda Ebu Ubeyde'ye karşı çıkararak hareketlerini başlattılar. Bunlardan birisi Müslümanlardan yaratıcı hakkında **teşbih** görüşüne inanan müminlerin müşrik olduğu konusudur. Aynı şekilde Allah'ın **velayetinin** şahsın durumuna göre **değişebileceğini** söylediler. Kişi salih amel işlerse Allah'ın dostluğunu elde eder ancak günah işlediği zaman bu durumunu kaybeder. Yine onlar Haris ve Abdulcabbar meselesi hakkında karşıt bir görüşe sahiptiler. O ikisi hakkında vukuf durumunu tercih ettiler. Gerek bu konuda gerekse fıkıhla ilgili görüşlerinden diğer konularda Ebu Ubeyde ve talebesi Rebi'in güçlü bir şekilde muhalefetiyle karşı karşıya kaldılar.

Birinci Rüstemi imamının vefat etmesinden ve oğlu Abdulvehhab'ın kendisi için halife olarak seçilmesinden sonra Nekkariye'nin yeni siyasî hedefleri inkişaf etti ve Batıdaki Nekkariye ile Doğu'daki yardımcıları arasında ilişkiler kuruldu. Beni Yefren'den olan Ebu Kudâme Yezîd b. Fundeyn ki Berberi Zenatti kabilesinden olup Şimali Afrika'daki İbâzî komutanlardan birisidir ve aynı zamanda Tahert'in ikinci imamı Abdulvehap zamanında oluşturulan altı kişilik heyette bulunanlardan birisi idi. Bu kişi (Ebu Kudâme) yeni imamı aldığı kararlarda belirlenen istişare heyetinin muvafakatına uyması şartıyla kabul edeceğini ilan etti. Kuzey Afrika'daki diğer İbâzî liderler bu uyarıyı kabul etmediler. Böylece Abdulvehap, İbâzî (Rüstemî) devleti'nin ikinci imamı oldu. Yezîd ve taraftarları Abdulvehhab'ın imametini kabul etmediler. Hatta onlardan bazıları ona pusu kurdular. Bu kumpaslarında başarısız olup cezalandırılmaktan korkunca Abdulvehab ile açıktan mücadele etmeye başladılar. Bir müddet savaştıktan sonra her iki taraf Doğuda ki İbâzî ulemaya problemleri hakkında bir mektup gönderme hususunda ittifak ettiler ve onların hatalı olanı belirtecek olan cevabını beklemeye koyuldular.

Elçiler, Mısır'da Ebu Mağruf Şaib isimli İbâzî bilgine gidip Tahert'te olanları anlattılar. Sonra Mekke'ye giderek orada Er-Rebi' b. Habîb, Vail b. Eyyûb ve Ebu Gassân, Muhalled b. el-Umerred ile bir araya geldiler. Heyet Kuzey Afrika'dan getirdikleri mektubu onlara takdim etti ve onlara durumu anlatıp onların cevaplarını alıp döndüler.

Doğu'da bulunan İbâzî şeyhler yani er-Rebi' b. Habîb ve talebeleri cevaplarını açıkladılar. Kuzey Afrika İbâzîleri'ni arasındaki tartışmanın aşağıdaki iki mesele üzerine oturduğunu bildirdiler:

1. İmamet için farz olan şartlar
2. Efdal bir imam var iken mefdulün imameti

Rebi' ve talebelerinin bu iki mesele hakkında vermiş olduğu hüküm Salih Abdulvehhap ve arkadaşlarının lehinedir. Mektupta imam üzerine bir şartın konulmasının caiz olmadığı belirtilmiştir; Kişi imamete uygun (ehil) olduğu takdirde diğer vasıfları hakkında aleyhinde olsa da o şahsın imam olarak seçilmesi mümkündür. Şuayip b. Maruf Doğudaki İbâzî âlimlerin cevabı gelmeden önce Tahert'e gitti ve orada Abdülvehhab'a karşı savaşımlara katıldı.

Yezîd b. Fündeyn öldürüldü ve arkadaşları da hezimete uğradı. Bunun üzerine Şuayip Trablus'a dönmek durumunda kaldı ve orada Abdülvehhab'a karşı muhalefeti devam ettirdi. Êr-Rebi b. Habîb ve arkadaşları Şuayb'in pozisyonunu belirten haberleri ve onun faaliyetlerini duyduklarında ondan kurtulmayı düşündüler. Er-Rebi'in takınmış olduğu bu tavır, İbni Fündeyn'den kalan kimseleri Doğuda Rebi'e muhalif olan alimlerle ittifak yapmaya yöneltti. Şuayip b. Maruf, Abdullah b. Abdulaziz, Abdullah b. Yezîd ve diğerleri bunlar arasında yer almaktadır. Bunun sonucu olarak Batıdaki ve Doğudaki Nükkâriyye hareketi taraftarları arasında bir entegre gerçekleşmiş oldu.

Nükkariyye topluluğu Kuzey Afrika'da gelişmeye başladı ve Azzabe teşkilatını oluşturdu. Hicri dördüncü asrın başıyla birlikte Ebu Yezîd Muhallef b. Keydan komutanlığında kendi imametlerini kurmaya çalıştılar. Ebu Yezîd, Yefren kabilesindedir. Yefren de Nükkârî hareketinin kurucularından olan Yezîd b. Fündeyn'in mensup olduğu Berberi kabilesinin kendisidir. Ebu Yezîd hicri 316 - 336 yılları arasında Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmına galebe çaldı ancak Fatimî hakimlerden Mansûr b. el Kasım vasıtasıyla hicri 336 yılında hezimete uğradı.

Nükkârî hareketi, kuzey Afrika'nın değişik bölgelerinde gelişti daha sonra bazı ülkelerde kendilerine özgü devlet kurabilecek güce erişince Endülüs'e gitmeye bir yol buldu. Hatta İbn Hazm, Endülüs'te bulunan Haricîler'in ekseriyetle İbâzîler'in Nükkariyye fırkasından olduklarını söylemiştir.

Nükkariyye'nin mevcut literatürü gerçekten sınırlıdır -sınırlı kaynakların da - onların bakış açılarının her yönünü içine alması mümkün görünmemektedir. Onların bakış açılarını öğrenmek isteyen kimse İbâzîye 'nin Vehbiye koluna ait eserlerde bulabilir. Onların bakış açıları, İslam fırkalarıyla ilgili konulara özgü yazılmış iki küçük çalışmada yer almaktadır. İlk çalışma hicri altıncı asrın ilk yarısında yaşamış olan Ammar Osman b. Halife es Sufi ye aittir; bu çalışmanın ismi **Risale fi Beyani Külli Fırka**'dır. Bu risale İslam fırkalarının görüşleri hakkında faydalı bilgileri ihtiva etmektedir.

İkinci çalışma şeyh Salih b. İbrahim b Ebi Salih Musabi tarafından yazılan 111 beyitten oluşan **Ercuze** kasidesidir. Bu çalışmada konu olarak Ebu Amr'ın

risalesinde yer alan konuları işlemektedir. Nükkariye'nin bakış açısıyla ilgili açıklamalar Kuzey Afrika'da İbâziyye'nin akide tarihi ile ilgili çalışmalarda mevcuttur.

Ebu Yakup el-Vercilânî iyiliği emr kötülüğü nehy ile alakalı aşağıda bir sunum yapmıştır. Nükkariye bütün mezhepler içerisinde bize en yakın olan mezhep değildir. Ancak onlar yine de kötülükten, kibirden, cehilden ve zorbalıktan uzaktırlar.⁴⁸⁴ Ebu Amr ve Osman b. Halife'nin vasıfları hakkında şöyle demiştir: onlar haktan uzak kötü tabiatlı ve zemmedilen görüşlere sahiptirler.⁴⁸⁵

Her hâlükârda Vehbiye İbâziler'i Nükkariye'yi küfran-nimet kabul etmişlerdir. Bu iki fırka arasında ki ilişkiler doğal olarak düşmanlık şeklinde olmuştur. Nükkariye'nin İbâzî Vehbiye'ye muhalif olan görüşleri aşağıdadır:

- Allah'ın esması mahlûktur.
- Allah'ın hücceti bağlayıcı değildir.
- Allah'ın Müslümanlara olan dostluğu değişkendir
- Haşim ve Abdulcabbar konularında susmaları
- Bütün çocukların durumu konusunda susmayı tercih etmişleri.
- Tevhit dışında farzları bilmek gerekli değildir ancak feraiz ile amel etmek gereklidir.
- Allah insanlara nafileleri emretmez
- Teşbihe inananmış Müslümanlar müşriktirler
- Ferç dışında zina yapan kadınlar ve fuhuş işleyenler erkekler kafir değildirler
- Dinar'ın dörtte biri miktarında hırsızlık yapanlar kafir değildir çünkü kafirliği gerektirecek ölçüde hırsızlık yapmamışlardır
- Kadınlardan ve erkeklerden şehvetle bakanlar, öpüşenler, çıplak bir şekilde hamama girenler, başkaları hakir görmek ve başkasına ihanet edenler, bunların tamamı küçük günahdır.
- Zalim hakiminde döneminde cuma namazı kılmak caiz değildir.
- Zalim hâkimin hediyesi caiz değildir.
- Meçhul haram mubahtır.
- Takiyye sebebiyle hamrın alınması mübahtır.
- Daha alim birisi bulunduğu sürece bir başkasının imameti caiz değildir.
- İmamet vacib değildir.
- Mürted kadının öldürülmesi caiz değildir.

⁴⁸⁴ El-Vercilânî, ed-Delîl, 14b-15e

⁴⁸⁵ Es-Sufi, el-Fark, 56

- Fukuhanın ihtilaf ettiği konulara gelince doğru birdir ve insanların onda ihtilaf etmeleri mahzurludur.

Ortaya konduğu gibi Nükkâriyye ile İbâzî Vehbiyyeler arasındaki görüş ayrılıklarının ekserisi bunlardır. Nekkar'ıyye ve görüşlerini aydınlatacak düşüncenin oluşumundaki payı anlamak için Nükkâr'ın ve diğer Vehbiyye'nin kaynakları keşfedilmeyi beklemektedir.

Nükkariye açısından baktığımızda, İbâzî kaynaklar, Vehbiyye'den farklı görüşlere sahip oldukları için ondan kopan diğer altı topluluktan bahsederler. Onlardan ikisi siyâsî nedenlerle kurulmuştur. Bunlar Halefiyye ve Neffâsiyye'dir.

II. Halefiyye

Halef b. Semh'e tabi olan kimselerin oluşturduğu bir topluluktur. Halef, Kuzey Afrika'daki İbâziyye devletinin ilk imamı olan Ebu'l-Hattab Abdu'l- A'lâ el-Meâfirî'nin torunudur.⁴⁸⁶ Halef'in babası ise Abdulvehhâb b. Abdurrahman b. Rüstem'in veziriydi. Cebel-i Nefuseliler'in isteği üzerine Abdulvehhab onu Cebel'e yönetici olarak atadı.⁴⁸⁷ Babasının vefatından sonra Halef, Cebel-i Nefuse'de ve çevre bölgelerde müstakil bir imamet kurmak için çaba harcadı.⁴⁸⁸ Ona göre Cebel ile Tahert'teki imametın başşehri arasındaki mesafe ciddi anlamda uzaktır; Oraya Egâlîbe'nin hükmetmesi idari açıdan işlevsiz bir durum oluştuyordu.⁴⁸⁹

Amr Osmân b. Halefiyye'nin babasına göre İbâziyye Halefiyyesi ile İbâzî Vehbiyyesi arasındaki ihtilaf, tek bir noktadır: O, her müstakil bölge için bir imamın olmasının ve diğer imamların iç işlerine karışılmamasının gerekliliğine inanıyordu.⁴⁹⁰ Hicri II. asrın sonlarında yani Abdulvehhab'ın imametinin son yıllarına doğru bu görüşünü gerçekleştirmek için harekete geçti. Trablus ile Cadu arasındaki İbâziyye bölgesinin doğu kısmını ele geçirdi. Ben-i Yefren ve Zevâğ'e'den destek buldu.

Cebel'in hakimi Ebu Ubeyde Abdulhamid el-Cennâvi'ye karşı iki savaş açtı. Bu savaşlardan ikincisi 835/221 yılında gerçekleşti. Aynı şekilde Ebu Ubeyde'nin halifesi olan Abbas b. Eyyub ile savaştı.⁴⁹¹ Vefatından sonra, taraftarları Cebel ve Tahert yöneticilerine muhalefetlerini devam ettirmişlerdir. Bu durum, Nefusa'nın kuvvetli komutanı Ebu Mansûr İlyas onları mağlup edinceye ve Cerbe Adasına

⁴⁸⁶ Ed- Dercîni, age, 88Şemmâhî, age, 196

⁴⁸⁷ Ed-Dercîni, age, 69

⁴⁸⁸ Ebu zekeriyya age, 25T; Ed Dercîni, age, 71-72

⁴⁸⁹ Ed Dercîni, age, 71-72

⁴⁹⁰ Es- sûfi, el Fark, 57-58

⁴⁹¹ Şemmâhî, age, 196

kovalayınca kadar devam etmiştir. Ebu Mansûr onların kuvvetlerini orada kuşattı ve onların komutanı Tayyib b. Halef'i esir etti. Söylendiğine göre tövbe etti ve kalan hayatını Cebel'de geçirdi.

Halef'e tabi olan insanlardan azınlık bir kısım onun görüşlerine sahip çıktılar; Yefren'in Cebel-i Nefusa bölgesinin doğu kısmında, Babilde, Tikbâl'de ve Kekkâle'de⁴⁹² Hüseyniye ve Nekkariye toplulukları ile birlikte yaşadılar. Bu durum Ebu Yahya Zekeriyya b. İbrahim el-Barûnî'ye (h. 5 yy ikinci yarısına) kadar devam etmiştir. El-Barunî onları Vehbiye mezhebine çevirmiştir.

III. Neffasiye

Siyasî nedenlerle ortaya çıkan diğer bir topluluk da Neffasiye'dir. Neffasiye Neffâs Ferec b. Nasr'a mensup olan kimselerdir.⁴⁹³ Bu topluluk aynı zamanda **Kitmâniye** olarak da isimlendirilmektedir.

En-Neffâs menşe olarak Nefuse'dendir, Rüstemî imamlarından ve bunların dışında Tahert'te bulunan İbâzî imamlardan ders almıştır.⁴⁹⁴ Onun kendi muasır talebesi Kantarâre hakiminin oğlu Sa'd b. Ebî Yunus'tur. İki ders için Tahert'e gitmişlerdir. Ebû Yunus'un vefatından sonra oğlu Yunus Kantarâre'ye dönmeye karar verdi. Neffâs da onunla birlikte döndü.⁴⁹⁵ Neffâs ilimde çok yüksek bir seviyeye ulaşmıştı. O, İmam Eflah'ın Ebu Yunus'un vefatı ile boş kalan Kantarâre'ye kendisini tayin etmesini bekledi. Ancak Eflah onu değil de babasının yerine Sa'dı tayin etti. İbâzî yazarlar, Neffâs'ın imam Eflâh'a kin gütmesinin ve onun hakkında ithamlarda bulunmasının nedeni bu tayindir, demişlerdir.⁴⁹⁶

Neffâs sorunu ile ilgili olarak Eflah ve adamları arasındaki mektuplaşmalar Neffâs'ın bidatçı bir kişi olarak kabul edildiğine işaret etmektedir. Tecrübesiz ve cahil bir kişi olarak tarif edildi. İmam Eflah'ın mektuplarının birisinde onun bir bidatına işaret edildi. İmam Eflah son mektubunda Eflah'ı onu Kitmân halinde olan Rüstemî devletinin valileri papaz olmaktan başka bir şey değillerdir bu sebeple onlara itaat etmek caiz değildir ve idari güce sahip değillerdir şeklinde düşünen insanlardan birisi olarak itham etti.

Ebu Amr es-Suff'nin söylediği gibi Neffâs'ın bakış açısı aşağıda gelecektir.

⁴⁹² Şemmâhî, age, 546

⁴⁹³ El-Baruni, Ezhar, 195- 210

⁴⁹⁴ Ebu Zekeriyya, *Siyer*, 29b

⁴⁹⁵ Ed-Dercîni, age, 79

⁴⁹⁶ Ebu Zekeriyya, age, 30E

1. Allah daimi bir zamandır. Bunun ne anlama geldiği sorulduğunda şöyle cevap verdi: onu defterde buldum.
2. Cuma hutbesi bidattır.
3. Raiyyetini zalim imamın zulmünden muhafaza edemeyen imamın raiyyetinden zekat toplaması hak değildir. Zira onları savunmaktan ve(onları korumak için) savaşmaktan acizdir. Bu görüş imam Eflâh'a karşıtlığı ile ortaya çıkmıştır. Neffâs'ın şöyle söylediği söylendi: "İmam Eflah'a zekat vermek zekatı Sudan meliki Nubâr'a vermek gibidir." Eflah'ı tenkitlerinden bir diğeri de; o ava düşkün olması sebebiyle Müslümanların faydasına çalışmayı ihmal etmiştir ve kendisi hayatta olduğu halde oğlunu imam tayin etmiştir; Peygamber'in adeti olmadığı bir şekilde valilerini zekat toplama işinde görevlendirmiştir. Ve Eflah'ın kendisini süslemeye yöneldiğini sakalının ve sarığının bir zira' olduğunu iddia etti.⁴⁹⁷

Neffâs'ın fikhî görüşlerine gelince, Vehbiyye tarafından zayıf kabul edilen üç görüş burada zikredilecektir:

1. Mirasa anne baba bir olan kardeş sadece baba bir olan kardeşten daha fazla hak sahibidir.⁴⁹⁸
2. Değerli bir eşyaya sahip olan bir kimsen açlık sebebiyle değerli eşyasını satamaz. Zira kıymetli bir eşyaya sahip olan kimsenin zor duruma düşmesi mümkün değildir.
3. Kaybolan bir koca hakkında öldü hükmü ancak koca okyanus ötesi bir yola çıkmışsa verilebilir.

Gerçek şu ki Tâhert imamını ve onun valilerini şaşkırtan Neffâs'ın konumu, Kitmân döneminde Vülat (Ehl-i Vela) İbâziler'i ile İbâziler arasındaki ilişkileri ile ilgili görüşüdür ve bu pozisyonları sebebiyle Neffâs'ın taraftarları Kitmâniye olarak adlandırıldılar.

Neffâs ve adamları tarafından bakış açılarını ortaya koyan her hangi bir çalışma elimizde mevcut değildir. Onlardan kalan tek bilinen çalışma Neffâs'a ait el yazması kısa bir kasidedir. Kadim İbâzî kaynaklar arasında karşıt mektuplardan birkaç tanesini içermektedir.⁴⁹⁹ Bu risale Neffâs tarafından Nefuse'nin büyük alimlerinden Kâsım Sidrati b. El-Hasan el Bağturi'ye yazılmıştır.(163-3339).⁵⁰⁰ O mektup Neffâs'ın Cebel-i Nefuse'deki İbâzî topluluğu ve önderliği hakkındaki görüşlerini

⁴⁹⁷ Es-Sufi, el-Fark, 57

⁴⁹⁸ Bağturi, *Siyer*, 97

⁴⁹⁹ Bkz. Vasfu al-(Mahtuta)t al İbadiyye al-Cadide, JSS, 15, 1/65

⁵⁰⁰ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 235

ihtiva etmektedir. Neffâs orada hükemânın fetvalarının çoğunluğunun sahih ilime dayanmadığını zikretmektedir, Çünkü onlar Allah'tan korkmuyorlar. Diğer alimlere gelince onlar hakimlerin gururu sebebiyle engellenmişlerdir. Sonra mektubunu aşağıdaki sözlerle sonlandırıyor: Allah'tan bize sabr-ı cemil vermesini istiyoruz. Kim buna güç yetirirse sabretsin, buna güç yetiremeyen imanını gizlesin ve insanlardan ve onların işlerinden uzak dursun.”

Bazı alimlere göre Neffâs görüşlerinden vaz geçmiştir ve şarttan döndükten sonra tövbe etmiştir⁵⁰¹ ancak bu sözü destekleyen bir delil yoktur. O asla şiddete başvurmamıştır. Bununla birlikte Neffâs Nükkariye ve Halefiyye gruplarının yaptığı gibi Tahert'teki imamete bazı siyasî sebeplerden dolayı siyasî muhalefet yürütmüştür. Ancak onun şer'i ve fikhî görüşleri Umrus b. Feth ve talebesi Mehdî el-Vîgavî tarafından şiddetli bir şekilde reddedildi.⁵⁰²

Bu son topluluk aslında siyasî nedenlerle teşekkül etmiştir. Değişik sebeplerden dolayı Tahert'te bulunan imamete siyasî muhalefete yönelmiştir. Ancak bizim bu bölümdeki dersimiz fikhî ve şer'i açıdan görüşlerini geliştiren topluluklarla ilgilidir.

Ancak aşağıdaki gruba gelince onlar asıl İbâzî hareketine karşı muhalif kelami ve fikhî görüşlere sahiptirler. Ancak onlar siyasî aktivitelere girmemişlerdir.

IV. El-Hüseyniyye- Ömeyriyye

El-Hüseyniyye, Ahmet b. El-Hasan et-Etrablusî b. Ebî Ziyâd'a tabileridir.⁵⁰³ Muhammed b. usuf Etfayyîş'e göre –rahimehullah- İbn el Hüseyin Şam Trablusundandır. Ancak bunu destekleyen bir delil yoktur. Burada diğer yönden İbn el Hüseyin'in Libya Trablusundan olduğuna dair güçlü deliller vardır. Çünkü ona tabi olanlar bu bölgedendir. Buna ek olarak hiçbir zaman o Suriye'deki İbâzî bir topluluktan olmamıştır İbn el Hüseyin en eski İbâzî kaynağın İbn Sellâm'ın kitabı (Kitâbu İbn Sellâm) olduğunu söyledi. O Magrib İbâzîler'inden söz etti. İbn Sellâm şöyle dedi: Ammar ve kardeşi el-Hasan b. Ahmet b. El-Hüseyn et-Trablusî b. Ebî Ziyâd Trablus şehrindeydir. Hicri iki yüz altmış yılından sonra hac dönüşü onunla Ecdâbiyye'de karşılaştım. Bundan sonra şunları ekledi: İbn Hüseyin Ahmed, taraftarları ve arkadaşları sorunların çözümünde kıyası kullanıyorlar.⁵⁰⁴ Bu alıntı ibarede açık olan şu ki İbn Hüseyin Trablus'taki (Libya) İbâzî âlimlerden birisidir. Hatta hicri üçüncü asrın sonlarına kadar yaşamıştır.

⁵⁰¹ el-Baruni, el-Ezhâr, 210

⁵⁰² el-Bağturi, age, 97

⁵⁰³ İbn Sellâm, age, 60

⁵⁰⁴ İbn Sellâm, age, 60

Şemmâhî'ye göre, Ahmet b Hüseyin ve İbn Ammâreti sorunların çözümünde kıyası kullanıyorlar ve kelimada İsa b. Umeyr sözlerini, fıkhıta İbn Aliyye'nin görüşlerini kullandılar. Aynı şekilde şöyle rivayet etti: el-Hüseyin tarafından yazılmış birkaç kitap gördüm. Onun tüm kitaplarının içerisinde kelam alanında en kıymetli eserinin *Kitabu'l-Makâlât*' ı, fıkıh alanında da *Kitabu'l-Muhtasâr*'ı ekledi. Bu iki eser kötü hattına rağmen günümüzde mevcut değildir. Son müellif Şemmâhî yukarıdaki alıntıda bu iki eserin mevcut olduğunu söyledi. Şemmâhî hicri dördüncü asrın başında bu iki eserin Vercilân'da mevcut olduğunu rivayet etti.⁵⁰⁵ Nefuse'de ki İbâzî müelliflerin *Kitabu'l-Makalat*'tan nakiller yaptığını Ceytâlî, *Kavâidu'l-İslâm* adlı eserinde söyledi. İbâzîler'in en eski âlimlerinden birisinin şöyle dediği rivayet edildi: Umrûs b. Feth ve Eflâh b. Abdulvehhâb, Neffâs'ın ve Ahmet b. El-Hüseyin'in görüşlerini reddetmeseydi mezhepler onlara tabi olacaktı.⁵⁰⁶

Bu konuyu ele alan kaynakların çoğunluğu Hüseyniyye ve Umeyriyye'yi birlikte ele alırlar. İbn Sağîr el-Malikî el-Hüseyniyye'ye İsa b. Umeyr'in devamı olan Umeyriyye'nin devamı nazarıyla bakar.⁵⁰⁷ Bu görüş iki topluluğun görüşlerini birlikte ele alan Ebu Amr Osman b. Halife es-Sufî tarafından da teyit edilmektedir.⁵⁰⁸ Aynı şekilde Şemmâhî de İbn El-Hüseyin'in İbn Umeyr'in kelami görüşlerini benimsediğini teyit etmektedir.⁵⁰⁹ Ebu Zekeriyya'ya göre, Umeyriyye grubu baştan beri müstakil bir topluluktur. Her ne kadar İbâziyye olarak adlandırılırsalar da onların İbâziyye mezhebi ile bir ilgileri yoktur.⁵¹⁰ Aynı şekilde Şemmâhî, onların Peygamberin sahabelerinden birisi olan Abdullah b. Mesud'a müstenit olduklarını söylemiştir.⁵¹¹ İsa b. Amr'a gelince onun hakkında fazla bir şey bilmiyoruz. Şemmâhî onun İbâzî liderler ile arasındaki ihtilafın Abdullah b. Yezîd ile Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime zamanında başladığını belirtir.⁵¹²

Asıl konularda İbâzî cemaatinden bu iki topluluk arasındaki ihtilaflar aşağıda gelecektir:

1. Allah'ın dışında bir şeyi inkar eden müşrik değildir.
2. İnsanlar için gerekli olan Muhammed aleyhisselam'ın(şahsını) tanımak değil onun söyledikleridir.
3. Hatalı tevil yapanlar müşriktir.

⁵⁰⁵ Şemmâhî, *Siyer*, 366

⁵⁰⁶ Şemmâhî, *Siyer*, 366

⁵⁰⁷ İbn Sağîr, 44

⁵⁰⁸ Şemmâhî, *Siyer*, 363

⁵⁰⁹ Şemmâhî, *Siyer*, 362

⁵¹⁰ Ebu Zekeriyya, *Siyer*, 14B

⁵¹¹ Ed-Dercîni, *Tabakât*, 49

⁵¹² Şemmâhî, *Siyer*, 105

4. Allah'ın hüccetine tefekkür ile ulaşılır.
5. Allah müşriklere tevhitte başka bir şeyi emretmemiştir ve şirkten başka bir şeyi de nehyetmemiştir. Eğer ona iman ederlerse farzların tamamını yerine getirmeleri ve günahlarında tamamından sakınmaları gerekir.
6. Sevgi, rıza, velayet, beraet, buğz, kızmak cenab-ı hakkın fiilleri olup sıfatları değildir.
7. Yahudiler münafıktır. Müslümanlar hatalı tevil yaparlarsa müşrik olurlar.
8. Allah her peygamberi özel bir delil ile göndermiştir. Peygamber bununla bilinir ve bu delille başka insanlardan ayrılır.
9. Mechul haramu'l-ayn ceza gerektirir.
10. Mechul haramu'l-aynın haramlığı aklen sabit olmadıkça mubahtır.
11. Baskıya maruz kalan kimse için zina ve birisinin malını almak takiyye şartıyla caizdir, daha sonra malı sahibine iade eder.

Yukarıda zikredilen noktalar dışında Ahmet b. El-Huseyin tarafından geliştirilen beş nokta daha vardır. Onlar hakkında şöyle dedi:

1. İnsanlar arasında büyük iyilik güç yetirmekle ve dinin gerekliliklerini yerine getirmekle olur, zeka ile olmaz.
2. Peygamberlerin Allah'tan korkması İclal (büyükleme) korkusudur, cezalandırılma korkusu değildir.
3. Cennet sakinleri ebedi olarak korku ve umutla yaşarlar.
4. Kuyruk sokumu müstesna ölünün bedenini toprak yok edecektir. İnsan kuruk sokumundan tekrar yaratılacaktır.
5. Velae ve berae şartlarına uymak kaydı ile ikisi de meşrudurlar.

El- Hüseyniyye topluluğu Cebel-i Nefusa'nın doğu kısmında mevcuttur. Daha sonra İbrahim Barunî onları el-Vehbiyye mezhebine dahil etmiştir.⁵¹³

V. Es- Sekkakiyye

Abdullah es-Sekkâk'a uyan topluluktur. O sarraftır. Bunlar Levvâte kabilesinden Berberiler'dir.⁵¹⁴ Bu kimseler Tunus'un güneyinde Kantarare'de yaşadı. Kalan İbâziler yedi noktada ihtilafa düştüler.⁵¹⁵

1. Sünneti ve insanların reyini ibtal etti. Allah akıl sahiplerini Kitabıyla diğerlerinden üstün tutmuştur.
2. Cuma namazı bidattır.

⁵¹³ Şemmâhî, *Siyer*, 546

⁵¹⁴ Ebu Zekeriyya, age, 46E

⁵¹⁵ Ed Dercîni age, 118

3. Ezan bidattır.
4. Bitli elbise ile namaz caiz değildir.
5. Namaz, manası ve tefsiri bilinen surelerin okunması şartı ile kabul olunur.
6. Pisliğini kazıyan hayvanlar taneler üzerine pisler ise bu taneler yıkanarak temizlenir. Bostanlardaki sebzelere gelince hayvan gübresi kullanılmış ise necis kabul edilir.

Bu grubun mensuplarının müşrik olarak kabul edildiği gibi es-Sekkakiyye grubu İbâzî alimler tarafında şiddetli bir muhalefetle yüz yüze gelmişlerdir. Rivayet edildiğine göre İbâziler İbâzî olmayan Müslümanları İslami usullere göre defnediyorlardı. Ancak bu topluluktan birisi öldüğünde bir çukur kazıp oraya gömüyorlardı.⁵¹⁶ Bu topluluğun görüşlerine bakıldığında onlar Kantarare dışına yayılmamıştır. Daha sonra hicri altıncı asrın sonunda tümünden yok olmuşlardır.⁵¹⁷

VI. El-Feresiyye

el-Sekkakiyye'de olduğu gibi bunlar ile Vehbi İbâziler arasında birinci derecede şer'i hususlarda ihtilaf vardı. Bu fırka Tahert imamının oğlu olan Ebu Süleyman Yakup b. Muhammed b. Eflah tarafından kurulmuştur. O babası ile birlikte Vercilan'da yaşıyordu. Oğlunun Ahmet b. El-Hüseyin'in divanında ders okuduğunu söyleyerek⁵¹⁸ İbâziler'i uyarıyordu.

Babasının vefatından sonra Ebu Süleyman şer'i ahkama dayanarak belirli hususlar belirledi, Bunlarda İbâziyye mezhebine muhalif olan şeyler vardı:⁵¹⁹

1. Gübre ve gübre girmiş her şey necistir. Bu görüşleri sebebiyle bu topluluk bu isimle anılmışlardır.
2. Kesilmiş hayvanın damarındaki kan necistir hatta yıkansa bile necistir. Bağırsaklar içindeki kan da böyledir.
3. Hayz halindeki kadının teri necistir. Kadın olsun erkek olsun cünübün teri de necistir.
4. Hayvanın karnındaki cenin annesi kesildikten sonra necistir.
5. Zekat sadece akrabalara dağıtılır.

Bu topluluk Vehbiyye alimlerin şiddetli muhalefetine maruz kalmışlardır. Bu grubun mensupları fırkanın kurucusunun vefatından sonra Vecilân ve Tâlân

⁵¹⁶ Ed Dercîni age, 118

⁵¹⁷ es Sufi, age, 60

⁵¹⁸ es Sufi, age, 46E

⁵¹⁹ es Sufi, age, 60

bölgelerinde mescitler inşa etmişlerdir.⁵²⁰ Her durumda bu topluluk hicri altıncı asrın sonunda tümden tükenmiştir.⁵²¹

Önceki araştırmalar da gösteriyor ki Vehbiyye'den sonra en önemli fırka en-Nükkar'dır. Diğer topluluklar uzun süre yaşayamamışlardır. Nükkar ise Cerbe adasında ve Libya'nın Zevvâre bölgesinde günümüze kadar mevcudiyetini korumuştur.

Bu iki fırka arasındaki ilişki buğz ve düşmanlık üzerine idi. Hatta aralarında savaşlar dahi olmuştur. Bazı durumlarda İslam'da olduğu gibi beraber yaşama konusunda çaba harcamalarına rağmen (barışı sağlayamamışlardır).

Bu İbâzî topluluklar, İbâzî yazarlar tarafından tanıtılan topluluklardır. İbâzî kaynaklar dışındaki diğer kaynaklar da başka topluluklardan bahsetmektedirler.⁵²² Kuzey afrikada yer alan ilk İbâzî kaynaklarda bunlar hakkında bilgi yoktur. Muhtemelen bu topluluklar hareketin ilk merhalesinde kuzey Afrika'da zuhur ettiler ve erken dönemde yok oldular.

AKİDE ALANINDA İBÂZİ KAYNAKLAR

Akide ilmi (kelam) İbâziler tarafından büyük bir ilgi görmüştür. Bu hareket, hareketin ilk döneminde yeterli çalışma ortaya koymamış olsa da ilk İbâzî imamlar derslerde bu ilme karşı olmamışlardır.

İmam Câbir b. Zeyd ve Ebu Ubeyde zamanında bu konuda özel eserler yazılmamıştır. Abdullah b. İbâz'ın Abdumelik b. Mervân'a yazdığı mektup ve Sâlim b. Zekvân'ın Sîre'si gibi ilk İbâzî komutanlardan kalan vesikalar öncelikle İslam toplumunda ortaya çıkan siyasî ve toplumsal değişiklikler ile ve İbâziler'in konumu ile ilgili idi. Bunun dışında bazı konularda İbâzî kelamının çekirdeklerini içermekteydiler. Ebu Ubeyde'nin Kuzey Afrika'dan kendisine gönderilen kelami sorunlara karşı cevaplar yazdığı rivayet edilmektedir.⁵²³ Bu cevaplar dışında günümüze gelinceye kadar muasır alimler tarafından (başka bir şey) çıkarılamamıştır.

Belirli konular etrafında İbâziler arasında tartışmaların vukuundan sonra kelam ile ilgili özel çalışmalar ortaya çıkmaya başladı. Abdullah b. Yezid el-Fezzârî doğu

⁵²⁰ es Sufî, age, 60

⁵²¹ es Sufî, age, 60

⁵²² Bağdadî el-Fark 16-56

⁵²³ El-Caytâlî, Şerh, 2/305

İbâziler'i arasında kelami konuları ele alan ve görüşlerini anlatan bir dizi kitap yazan ilk kişidir.⁵²⁴

Kuzey Afrikadaki İbâziler'in yazmış olduğu ilk eser, İsa b. Alkame el Mısrî tarafından kaleme alınan *Kitabu't-Tevhîdî'l- Kebîr*'dir. Bu kitap hakkındaki bilgilerimiz gerçekten sınırlıdır. Görüldüğü kadarıyla el-Mısrî bu eserini Abdullah b. Yezid el-Fizarî'nin görüşlerine reddiye olarak yazmıştır.⁵²⁵ Ebu Ammâr Abdu'l Kafi, İsa b. Alkame'yi İbâzî kelam alimlerinden birisi olarak tanıtmıştır ve Allah'ın isim ve sıfatlarının mahluk olduğunu söyleyenlere ikna edici bir surette muhalefet ettiğini de eklemiştir.⁵²⁶

Bununla birlikte Kuzey Afrika'daki imam Abdulvehhab b. Abdurrahman b. Rustem zamanında (h. 168-190) İbâziler diğer komşu fırkadan yani Mu'tezile tarafından yapılan kuvvetli bir muhalefet ile karşı karşıya kalmıştır. Öyleki Tahert'teki Mu'tezili görüşleri çürütmeleri için Cebel-i Nafusa âlimlerinden yardım dahi istediler.⁵²⁷ Ne var ki bu süreçte Kuzey Afrika İbâziler'i tarafından kaleme alınmış özel kelami kaynaklar hakkında elimizde bilgi yoktur.

İmam Eflah b. Abdulvehhab zamanında (h. 190-240) bu alanda İbâziler arasında yeni kelami tartışmalar ortaya çıktı.

Ebû Saîd Eflah b. Abdülvehhâb'ın (ö. 258/872) imameti döneminde (h.190-240), İbâziler arasında bu konuda kesinlikle çözülmesi gereken bir takım yeni diyalektik konular/problemler ortaya çıkmıştır. Aynı dönem içerisinde az önce yukarıda zikrettiğimiz Halefiyye, Neffâsiyye ve Hüseyniyye gibi gruplar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu grupların delil olarak öne sürdükleri argümanlara reddiyeler yazmak gerekiyordu.

Bu muhalif gruplar Cebel-i Nafusa bölgesinde teşekkül ettiklerinden dolayı, Cebel Nafusa fakihleri onların görüşlerini ele alıp tartışmak ve delillerini çürütmek görevini üstlenmişlerdir.

O dönemde yazılıp günümüze kadar varlığını koruyan çalışmalardan biri de Amrûs b. Feth'in yazdığı; **Ed-Deynûnetü's-Sâfiye ve er-Reddü ala'n-Nâkise ve Ahmed b. Hüseyin** adındaki iki kısa risaledir.

⁵²⁴ El-Caytâlî, Şerh, 2/261

⁵²⁵ Şemmâhî, *Siyer*, 122

⁵²⁶ Ebu Ammâr Abdulkafi, age, 2/99

⁵²⁷ Ebu Zekeriyya, *Siyer*, 19

Öte yandan bu dönemde fıkıh üzerinde yazılan ve herkes tarafından çok iyi bir şekilde tanınan Abdu'l-Halîk el-Fezzânî'nin kaleme aldığı iki diğer çalışma daha vardır. Fakat maalesef bu çalışmalar günümüze ulaşamamıştır.

Diğer İbâzî grupları arasındaki fakihlerden biri de fıkıh alanında **Kitâbü'l-Makâlât** adlı eserin sahibi Ahmed b. Hüseyin el-Vahîd'dir. Onun imameti döneminde (h.240-281) Eflah'ın oğlu Muhammed Ebû'l-Yakzân (ö. 281/894) Halku'l-Kur'ân hakkındaki risalesini kaleme almıştır. Ebû'l-Yakzân'ın çok büyük bir fakih olup sadece istitâat hakkında kırka yakın kitap yazdığı rivayet edilmiştir. Bununla beraber farklı konularda bazı risaleler ve reddiyeler de kaleme almıştır.

Bu dönemden Ebû Hazar Yağlâ b. Zeltâf (ö. h.380) dönemine kadar herhangi bir çalışmanın kaleme alındığı bilinmemektedir. Ebû Hazar, Kitâbu Ebî Hazar Yağlâ b. Zeltâf adlı eserin müellifidir. Bu eseri, Mısır'da ikamet ettiği süreç içerisinde bazı İbâzî âlimlerce kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplardan müteşekkildir.

Bir diğer çağdaş âlim ise, Ebû Hazar'ın öğrencisi Ebû Nûh Saîd b. Zangîl'dir. Kendisi bu alana çok fazla katkıda bulunmuş kişilerden biridir. İbâzî kaynaklarda Kitâbu Saîd b. Zangîl adındaki eser, kendisine ona nisbet edilmektedir. Fakat bu kitap günümüze ulaşamamıştır.

Berrâdî'nin, Ebû Bekir Ahmed b. Nazar el-Ummânî'nin Şifâü'l-Hâim fi şerhi ba'dî'd-Daâim adlı kasidesine yaptığı yorumlardan anlaşılmaktadır ki, Saîd b. Zangîl'in Kitâbu Saîd b. Zangîl adlı eseri, "zarûrâtı dînîyye olarak dinde bilinmesi gereken şeyler, rü'yetullah, istitâat, halku'l-Kur'ân, Kelâmullah" gibi temel kelâmî meseleleri ele alıp tartışmaktadır.

Dolayısıyla Ebû Hazar ve Ebû Nûh adındaki bu iki âlim, son dönemlerde Kuzey Afrika'da İbâzî imametinin yeniden hayat bulmasında çok aktif/etkin bir rol oynamışlardır.

Daha sonraki dönemlerde öncelikle İbâzî âlim Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Bekr'in (ö. 440) teşvikiyle bu alana ekstradan katkılarda bulunulmuş, düşünceye dayalı olan kelimine büyük bir önem verilmiş ve çok sayıda önemli eser kaleme alınmıştır. Ebû Muhammed, aslen Cebel Nafusa'daki Furusta bölgesindedir. Kendisi daha sonra Cezayir'in güneyindeki Aclo bölgesine geçmiş, burada Halka Meclisi ile Azzâbe grubunu kurmuş ve yetiştirdiği talebelerini kelimine teşvik etmiştir. Her ne kadar kelimine dair Ebû Muhammed'e nisbet edilen eserler olmasa da onun bu konudaki görüşlerini, talebesi Süleyman b. Yahlef'in **Kitâbu't-Tuhaf** adlı eserinde bulabilmekteyiz.

Daha sonra Ebû Reb'î Süleyman b. Yahlef, Cerbe'de kelim dersleri vermeye başlamış. Aynı şekilde burada Ebû Muhammed Vesân ile beraber fıkıh dersleri de vermiştir. İbâzî Kuzey Afrika şehirlerinden fıkıh dersi almak isteyen birçok İbâzî talebe onun etrafında toplanıp bir araya gelmiştir. H. 450.yıldan sonra talebeleri ondan kelim ilmi ile ilgili bir eser kaleme almasını istemişlerdir. İlk önce bu kitabı yazıp yazmamak hususunda tereddüt etmiş, fakat daha sonra bu düşüncesinden vazgeçip bu isteklerini yerine getirmeyi kabul etmiş, derslerinin ve ilmi konuşmalarının kaydedilmesine izin vermiştir. Ardından kaydedilen bu dersleri son olarak gözden geçirip tashih etmiş ve böylelikle kitapların yayımına onay vermiştir. Bu kitap, ayrıntılı/geniş iki cilt halinde basılmış ve **Kitâbu't-Tuhaf** adıyla tanınmıştır.

Bu kitabı önceki çalışmalarla kıyas ettiğimizde, onun daha kapsamlı bir kitap olduğunu görmekteyiz. Kitap, aşağıdaki konuları ayrıntılı bir şekilde ele alıp incelemiştir:

Birinci Kısım:

Zarûrâtı dînîyye olarak dinde bilinmesi gereken şeyler, Velâ/velâyet-Berâ/Beraât, Emir ve Nehiy hususları, Kelamullah, İman-Küfür, Güzel şeylerin helal-Çirkin şeylerin haram kılınması, İlim-Cehalet, nübüvvet-Risalet, Haram olduğu bilinmeyen şeyin hükmü, Re'yin meşrûiyeti, Başka bir âlemin var olduğuna dair deliller, Dinin yöntemleri, Muhalif Müslümanların Müşrik veya Fasık kabul edilmeleri hususu, Cehennem'in ebediliği, Rü'yetullah, İbâzîler'in Nehrevân halkı hakkındaki görüşleri, Kader, Allah'ın isimleri ve sıfatları, Allah'ın yardımı ve düşmanlığı, cinsel bölge dışındaki haram olan sevişme/ilişkinin hükmü, Birbirinin öldürülmesinde sorumlu tutulan iki zan altındaki Müslüman hakkında kesin olmayan hüküm, Allah'ın varlığının delilleri, İmamet konusu, Cuma namazı, yöneticilerden hediye alıp almama hususu, Allah'ın yardımı ve koruması, Müşriklere yönelik emir ve nehiy ile ilgili İbn Hüsey'nin akidevî tartışması..”

Mezkûr konulardan son on bir konu, Vehbiyye İbâzîler'inin diğer İbâzîlerden ayrıldığı meselelerdir.

İkinci Kısım:

Tövbenin gerekliliği/vacibliği hususu, farzlar, hicret, mürted kişiye karşı tutunulması gereken tutum, muhalif Müslümanların şahadetinin kabul edilip edilmemesi, Allah'ın hikmeti ve yardımı, cevher ve araz, duyular, sıfatlar, havas/hisler, Allah'ın birliği, Allah ile varlık arasında eşitlik ve benzerliğin reddedilmesi..”

Kitabın içeriği de gösteriyor ki, kelim ilminin bilindik tüm konularını kapsayarak ve Kaderiyye, Mürcie, Sufriyye, Haşeviyye ve diğer muhalif İbâzî grupların muhalif görüşlerini ele alıp tartışarak büyük bir azim ortaya konmuştur.

Ebû Rebî'in öğrencilerinin bu alana katkı olarak ortaya koyduğu çalışmaların listesi aşağıda verilmiştir, şöyle ki:

1. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Bekr'in (ö. h.504) **Mesâilu't-Tevhîd** adlı eseri,
2. Beşinci yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Tabğûrîn b. Davud İsa el-Malşûtî'nin **Kitâbu Usûli'd-Dîn** adlı eser,
3. Yine Tabğûrîn b. Davud İsa el-Malşûtî tarafından kaleme alınan **Kitâbu'l-Cehâlât** adlı eserdir. Bu kitapta yazar, kelim tartışma konusu olan farklı meselelerden birtakım sorulara cevap vermektedir.

Öte yandan "İnsan, küfür-şirk ayrımı, deliller" gibi konuların Ebu İsmail İbrahim b. Mellal tarafından eklendiği rivayet edilmiştir. **Şerhu'l-Cehâlat** adlı eserin yazarı Ebu Ammar Abdülkâfi ise bu eklenti konuların birkaç Şeyhe/âlîme nisbet edildiğini söylemiştir. Fakat bu eklentileri kim tarafından yapıldığı tam olarak bilinmemektedir.

Bu dönemden sonra kelim ilmi Kuzey Afika'daki birçok büyük İbâzî âlimin dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine Varcılan ve çevresindeki İbâziler'den bir grup fakih ortaya çıkmış ve çok önemli eserler geride bırakmıştır. Kuzey Afrika'daki İbâzî âlimler, o dönemde yapılan zirve çalışmalarının seviyesine ulaşmış ve onları geçememişlerdir.

Bu grup arasında en önde gelen âlim hicri altıncı yüzyılın ilk yarısında yaşayan Ebu Ammar Abdülkâfi b. Yakub et-Tennâvetî'dir. Kendisi Varcılan'da hocası Ebu Yahya Zekeriyya b. Ebi Bekir'den kelim ve fıkıh dersleri okumuştur. Daha sonra Tunus bölgesine gidip Zeytuniyye Üniversitesinde Arap Edebiyatı, sarf ve nahiv dersleri almıştır. Kendisi fıkıha dair üç eser kaleme almıştır, bunlar şöyledir:

1. **Şerhu'l-Cehâlat,**
2. **Kitabu'l-Mucez,**
3. **Kitabu'l-İstita'a.**

Bunlardan üçüncü kitap olan **Kitabu'l-İstita'a** adlı eser günümüze ulaşamamıştır.

Bunların dışındaki Halkanın prensiplerini ortaya koyduğu iki kısa eseri daha vardır, bunlar şöyledir:

1. **Muhtasâr fi'l-Feraiz,**
2. **Muhtasâr Tabakâti'l-Meşâyih.**

Bu bölüm sadece Ebu Ammar'ın akide ile ilgili çalışmalarına dair bir bölümdür. Onun ilk eseri olan **Şerhu'l-Cehâlat**, Tabğûrîn b. Davud İsa el-Malşûtî'nin **Kitâbu'l-Cehâlât** adlı eseri üzerine yazdığı yorumlardan oluşmaktadır.

Ebu Ammar burada, Malşûtî'nin **Kitâbu'l-Cehâlât** kitabındaki sorulara verdiği cevapları daha da genişletip zenginleştirmiş, bu görüşleri asıl kaynaklarına dayandırmış ve İbâzî görüşleri daha fazla delillerle destekleyerek ayrıntılı tartışmalar şeklinde vermiştir.

İkinci kitabı ise **Kitabu'l-Mucez fi Tahsili's-Suâl ve Talhisi'l-Makâl fi'r-Reddi alâ Ehli'l-Hilâf** adlı eseridir. Bu kitap, Müslümanların ve gayri Müslimlerin kelim ve akide ilmine dair görüşlerini ele alıp ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Öte yandan kitapta İbâzî görüşlerin savunulması ve muhalif görüşlerin reddedilmesi adına büyük bir azim ortaya konmuştur. Kitap iki kısma ayrılmaktadır. Bu kısımda birinci derecede mulhidlerin görüşleri incelenmektedir. Bunlar da sırasıyla şu dört şekilde sıralanmıştır:

1. **Dehriyye Grubu;** Bunlar zamanın ve maddenin sonsuz/ebedi olduğuna inanmaktadırlar. Kendi aralarında üç kategoride ele alınmışlardır: Münecimler, Tabiatçılar ve Aristocular.
2. **Seneviyye Grubu:** Bunlar karanlık ve aydınlığın kişinin yaratılışındaki iki eşit ve ebedî ilke olduklarına inanmaktadırlar. Kendi aralarında üç kategoride ele alınmışlardır: Maneviyye/Maniheiztler, Deysaniyye ve Mezdekiler.
3. **Risaleti/Nübüvveti/Peygamberliği inkâr edenlerdir.** Bu bölüm Berahime'yi, Mecusiler'i ve ehl-i kitab'ı da kapsamaktadır. Ehl-i kitabın üçüncü sınıfa dâhil edilmesinin nedeni, onların Hz. Muhammed'in (a.s) peygamberliğini inkâr etmeleridir.
4. Bu bölümde ise yazar teşbih konusu ele almış ve bu inanca sahip olanları üç grupta ele almıştır.
 - i. Teşbih'e hakikî manada inananlar. Bunlara göre Allah hakikî/fitrî manada bizim gibi beşerî bir cisimdir, ettendir, kandandır vb.

- ii. Teşbih'e inanmakla beraber ona hakikî/fitrî manada bakmayanlardır. Bunlara göre Allah cisimdir, fakat diğer cisimler gibi/onlara benzer bir cisim değildir. Allah nur'dur, fakat diğer nurlar gibi değildir.

Kur'an'daki Teşbihi Ayetlerinin Tefsirine Girip Hata Yapanlar

Kitabın ikinci kısmı Ehl-i Kible'nin (Müslümanlar) akidesinin tartışılmasına ayrılmıştır. Müellif onların hatalı görüşlerini yani İbâzî görüşlere karşıt olan görüşleri reddediyor ve sonuncuların konumlarını ortaya koyuyor. Sonra bu kitapta Kaderiyye'nin, Mürcie'nin, Havâric'in, Ezârika'nın, Sufriyye'nin, Mu'tezile'nin, Cebriyye'nin, Cehmiyye'nin, Haşeviyye'nin ek olarak İbâziyye 'den kopmuş diğer toplulukların İbâziyye 'den farklı olan görüşlerini tartışıyor.

Bu bölümde aşağıdaki konuları ele alıyor: Kaderiyye, İrade-i İlahiyye, adl, İman, Va'd va'id, ehl-i milletten büyük günah sahiplerinin adlandırılması, halku'l-Kur'an,, İslam'ın dışındaki dinler, Allah'ın isimleri, Allah'ın yardımı ve adaveti, fercin dışında kadının birlikteliği, imamet, Osman'ın kanının akıtılması hususunda Mu'tezile görüşüne karşı çıkma, tahkim konusunda Zeydiyye'nin görüşlerini çürütmek, İmam-ı mefdul konusunda Nükkar'ın görüşlerini çürütmek, Kur'an'a inanıp tevilde hata yapan müminler sorunu.

Diğer İbâzî topluluklar arasında yer alan alimlerden birisi de fıkıh alanında Kitâbu'l –Makalat isimli eseri yazan Ahmet b. El-Hüseyin el- Vahit'tir.⁵²⁸ İmameti zamanında (240-281) Ebu'l-Yakzân Muhammed b. Eflah "**Halku'l-Kur'an**" risalesine yazdı.⁵²⁹ Onun büyük bir fakih olduğu rivayet edildi. İfadece istita'a konusu ile alakalı olarak kırk eser yazdığı rivayet edildi. Buna ek olarak çok sayıda risale ve reddiyeler.⁵³⁰

Bu dönemden **Kitâb Ebi Hazer Yağla b. Ziltâf** olarak bilinen kitabın müellifi Ebu Hazer Yağla b. Ziltâf (h. 380) zamanına kadar başka bir çalışmanın yazılıp yazılmadığı bilinmiyor.⁵³¹ Mısır'da kaldıktan sonra bazı İbâzî alimlerin sorularına cevap vermiştir.

Burada Ebu Hazer'in talebesi ve muasırı olan bu alanda katkılar sunan, İbâzî kaynaklar arasında **Bikitâbi Saîd b. Zenğil** isimli kitabın müellifi Ebu Nuh Saîd b. Zenğil isimli bir şahıs daha vardır. Ancak bu eser kayıptır. Ebu Bekir Ahmet b. En-Nazar el-Umânî'nin **Şifâu'l-Hâim fi Şerhi Ba'dı Deâim** kasidesi üzerine Berrâdî'nin

⁵²⁸ Eş- Şemmâhî, *Siyer*, 278

⁵²⁹ Berrâdî, 182-201

⁵³⁰ El-Vesyânî, *Siyer*, 20

⁵³¹ El-Vesyânî, *Siyer*, 82

yorumundan yapılan alıntıya göre İbn Zengin'in Dinde cehaletin olmadığı hususlar, Ru'yetullah, İstita'a, Halku'l-Kur'an ve kalamullah ve diğerleri gibi kelamın temel sorunlarını ele aldığı ortaya çıkmıştır. Ebu Hazer ve Ebu Nuh birlikte Kuzey Afrikada'ki imametın yaşaması için son çalışmalarda faal rol oynamışlardır.⁵³²

Teşbih Konusuna Girip Kur'an Ayetlerinin Açıklanmasında Hataya Edenler

Kitabın ikinci bölümü Ehl-i Sünnetin yani Müslümanların akidesinin tartışılmasına ayrılmıştır. Yazar onların hatalı yani İbâziyye'ye zıt olan görüşlerini reddetmektedir ve bu sonuncuların (İbâziler'in) konumunu temize çıkarmaktadır. Sonra Kaderiyye, Mürcie, Havâric, Ezârika, Sufriyye, Mu'tezile, Cebriyye, Cehmiyye, Haşeviyye ve İbâziyye'den kopan diğer toplulukların görüşleri Vehbiyye İbâziler'i'nin ihtilaflı görüşlerinin yer aldığı bu kitapta tartışılmıştır.

Bu kısım aşağıdaki konuları ele almaktadır:

Kaderiyye, irade-i ilahiyye, adl, iman, va'd va'id, ümmet ehlinden büyük günah sahiplerinin adlandırılması, halku'l-Kur'an, burhan Allah'ın mahlukatına hüccetidir, İslam dışındaki dinler, Allah'ın isimleri, Allah'ın dostluğu ve adaveti, ferç dışında kadımla cinsel ilişkiye girme, imamet, Osman'ın öldürülmesi konusunda Mu'tezile'nin eleştirilmesi, tahkim konusunda Zeydiyye'nin görüşlerinin eleştirisi, mefdul imam konusunda Nükkâriyye'nin görüşlerinin eleştirisi Kur'an'a inandıkları halde tevilde hata edenler konusu.

Bu topluluğun ikinci imamı Ebu Amr Osman b. Halife es-Suff'dir. Vâd'dendir daha sonra Güney Cezaire gelmiştir. Hicri altıncı asrın ilk yarısında yaşamıştır. Fıkıhta⁵³³ en önemli eseri **Kitabu's-Suâlât**'tır. Aynı şekilde **Risâle fi Beyâni Külli Fırkât** adında İslam fırkaları hakkında muhtasar bir kitap yazmıştır. Bu son çalışmada Ebu Amr öncelikle İbâzî fırkaları ele aldı ve muciz bir şekilde onların görüşlerini sunmaktadır aynı şekilde diğer İslam fırkalarından da bahsetmektedir. **Kitabu's- Suâlât** kelim alanında önemli bir eserdir.

Bu topluluğun üçüncü alimi Ebu Yakup Yusuf b. İbrahim el-Vercilânî'dir h. 570) Endülüs Kurtuba'da eğitim almıştır. Daha sonra muhtelif birkaç alanda bilinen bariz alimlerden birisi olmuştur.⁵³⁴

⁵³² Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 190- 229

⁵³³ Fıkıh kelam mı?

⁵³⁴ ed-Dercîni, age, 447- 450

Kitabu'd-Delîl li Ehli Ukûl ismiyle bilinen eser fıkıh eğitiminde sağlamış olduğu temel katkıdır. O, İslam toplumunda fırkalar konusuna genel olarak giren yazardır. Sonra üç bölüm üç bölüm aşağıdaki gibidir:

Yazar birinci bölümde mezhebinin sıhhati hakkında deliller ortaya koymuş, Eş'arî'nin sıfatlar, va'd va'îd ve halku'l-Kur'an hakkındaki görüşlerini tartışmıştır. Bu kısımda Abdulvehhab el-Ensârî tarafından Ammâr Abdu'l-Kâfî'ye yöneltilen sorulara verdiği cevaplar yer almaktadır, Ammâr Abdulkafi bu sorulara cevap veremeden vefat etmiştir.

İkinci bölüm "dinde bilinmesi gerekli hususların" tartışılmasına ayrılmıştır. Ebu Rebi' Süleymân b. Yahlef el-Mizâtî'den rivayet edilen görüşleri tefsir ettikten sonra yaklaşık on İbâzî imamın benimsemiş olduğu birkaç konu hakkında farklı görüşleri de tartışmaya açmıştır. Bu imamlar Câbir b. Zeyd, Azzân b. Sufre, Levvâb b. Sellâm, Rebi' b. Habîb, Eflâh b. Abdulvehhâb, Umrus b. Feth, Ebu'l-Kâsım Yezid b. Muhalled, Ebu Hazer Yağla b. Ziltâf, Muhammed b. Mahbûb ve Mesâle b. Yahyâ'dır. Yazar bu kısmı mantık ve matematiğin ve mühendisliğin bazı konularını ele alan veciz bir çalışma ile bitirmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü yazara sorulan altı sorunun uzun cevaplarından oluşmaktadır:

1. Allah'ın rızası ve gazabı ile ilgili soruya ilk cevaptır.
2. Tahkimin kabulü ile ilgilidir: (Hz. Ali tahkimi) Dinî endişelerle mi dünyevi endişelerle mi kabul etmiştir.
3. Duaya icabetle ilgili Allah'ın va'di hakkındaki soru: bu konu sadece Müslümanlar ile mi ilgilidir yoksa kafirler de buna dahil midir?
4. İbn Kuteybe'nin **Zehru'l-Uyûn** adlı kitabında rivayet edilen bir hadise verilen cevaptır.
5. Ses cisim midir şeklindeki sorunun cevabı,
6. Sonunda aşağıdaki konularla ilgili Cebel-i Nafusa ehline verilen cevap:
 - i. Velâye ve berae
 - ii. İbâzî imanında taan
 - iii. Allah'ın sıfatları

Bu kitaba ek olarak yazar **Kitâbu'l-Adl ve'l-İnsâf Fî Usulî'l-Fıkh ve'l-İhtilâf** da yer alan fıkhî ihtiyaçlar ve görüşleri içeren malumatları üç cilt olarak tedvin etti. Bununla birlikte eser her ne kadar öncelikle usul-i fıkıh çalışmalarına tahsis edilmiş olsa da yazar aynı şekilde bazı kelami problemleri de çözmüştür. Bunun nedeni bu kitabın **Kitâbu'd-Delîl**'den önce yazılmış olmasıdır. Yazar daha sonra belli kelami

problemlere açıklık getirmek istedi. Öncelikle o konular hakkındaki görüşlerini ilk, iki ve üçüncü kısımda ortaya koymuştur. Birinci kısımda Allah'ın risaletine davet ve deliller hakkındaki soruları ayrıntılı bir şekilde tartışmıştır ve eleştirisinde batını görüşleri, gulat Şia ve Karamita'yı ayrıntılı olarak ortaya koymuştur.⁵³⁵ Üçüncü kısımda İman, İslam, küfür, nifak, şirk, huruç ve beda hakkında İbâzî görüşleri tafsili olarak arz etmiştir.

Bu aşamada, İbâzî fakihler hicri beşinci asır ile sekizinci asır arasında akaid alanında bir kaç eser ortaya koydular. Bu eserlerden dördünü Kuzey Afrika ortasından, Cezayir'in güneyinden, Tunus'un güneyinden ve Cerbe adasından alimler yazdılar. Bu çalışmalardan ikisini daha önce zikrettik. Abu'l Abbas Ahmet b. Muhammed b. Bekr'e ait **Usulu'-Dîn** ve Tebğürîn b. Dâvud b. İsa el-Melşûtfî'ye ait **Mesâilü'l-Tevhîd ve Kitâbu'l- Usulî'd-Dîn**'dir.⁵³⁶ Üçüncüsü (akide) hicri altıncı asır Vercilân alimlerinden Şeyh Ebu Sehl Yahya b. İbrahim b. Süleyma'a aittir, dördüncüsü hicri sekizinci asır⁵³⁷ alimlerinden Ebu Hafs Amr b. Cemu'a vasıtasıyla Berberice'den Arapçaya tercüme edilmiştir.⁵³⁸ Bununla birlikte terceme sekizinci asırda tamamlanmıştır. Muhtemelen beşinci asrın sonlarında Berberice aslın asıl metinden önce yazıldığına inanılmaktadır. Aynı şekilde eserin Azzabe meclisi üyeleri tarafından yazıldığına inanılmaktadır, bu kimseler **Dîvânü'l-Azzabe**⁵³⁹ adında İbâzî fıkhi ile alakalı meşhur bir eser daha yazmışlardır. Bu akide **Akidetu'l-Azzâbe** şeklinde de tanınmaktadır. Bu hususta kesin bir bilgi vermek de mümkün görünmemektedir.

Burada Cebel-i Nafusa alimleri tarafından yapılmış benzer üç çalışma daha vardır:

Birincisi: Hicri altıncı asır alimlerinden Ebu Zekeriyya: Yahya b. El-Hayr b. Ebî Hayr el-Cennâvunî'ye ait **Akidetu'n-Nafusiyye** olarak bilinen eserdir.

İkincisi: Melûşât'tan Ebu Nasr Feth b. Nuh el-Melûşâtî tarafından yazılan **Kasidetu'n-Nuniyye** olarak bilinen şiidir.

Üçüncüsü: En kısa olanıdır. Ebû Sâkin Âmir b. Ali eş-Şemmahi tarafından yazılan ve **ed-Diyanât** olarak tanınan eserdir. Bu akide basit bir dille yazılmıştır. İlki Berberice'dir; sadece derse ilk başlayanlar tarafından değil normal insanlar tarafından da anlaşılması ve ezberlenmesi kolay olan bir eserdir.

⁵³⁵ El-Vercilânî, el-Adl, 1/222

⁵³⁶ El-Vercilânî, el-Adl, 1/291

⁵³⁷ el-Caytâlî, Kanâtır, 2/9

⁵³⁸ el-Caytâlî, Kanâtır, 1/287

⁵³⁹ Rubinatshe, K *Cevâhir*, 4/97

Daha sonra ki İbâzî alimler tarafından ortaya konan muahhar eserler çoğunlukla bunların bazısı üzerine yapılan talikatlar (şerhler-eklemeler) dir. Onlardan ilki ve en önemlisi Ebu Nasr'ın kasidesi üzerine Ebu Tâhir İsmail b. Musa el-Caytâlî tarafından yapılan talikle oluşan **Şerhu'n-Nuniyye** adlı kasidedir.⁵⁴⁰ **Kavâidu'l-İslam** ve **Kanâtıru'l-Hayrât** isimli bu son iki esere İbâzî kelamı ile ilgili kendi hususi görüşlerini ekledi.⁵⁴¹ Ancak **Şerhu'n-Nuniyye** üzerine yapılan uzun talik ile karşılaştırıldığında büyük ölçüde özettir. Ki **Şerhu'n-Nuniyye** İslam kelam ilminde ayrıntılı çalışmalar eklenerek üç büyük cilt halinde basılmıştır.

Son döneme gelmeden, Burada zikretmemiz gereken bir yazar daha vardır: fikhî alanında katkıları fazla olmasa da o çalışmasında çok sayıda fikhî görüşü muhafaza etmiştir. Eski kaynakların bir kısmı halen kayıptır. Bu yazar Ebu'l Fazl Ebu'l Kâsım b. İbrahim el-Berrâdî'dir.⁵⁴² Eserlerinden ikisi kelamla ilgili konuları ihtiva etmektedir. Onlardan ilki **Şifâu'l-Hâim bi Şerhi Ba'dı Deâim**, eserinde Ebu Bekir Ahmet b. Nazir el-Umânî'ye ait **Dîvân** adlı eserin ilk beş kasidesine ve altıncı kasidenin bir kısmına yapmış olduğu talikler vardır. İlk dört kaside vahdaiyet, teşbihin reddi, Allah'ı bilinmesine dair deliller, fiilerin yaratılması ve halku'-Kur'an ile ilgili konuları içermektedir. Sonra abdestle ilgili altıncı kaside üzerine yapılan şerh ile ta'lik tamamlanmıştır. Eserin geri kalan kısmı üzerine ta'lik yapılmamıştır. Son çalışmaya gelince İbâziyye hakkında sınırlı bilgi sunmak amacıyla bir dizi faydalı istilah muhtasar tutulmuştur, son çalışmanın ismi **Risâletün Fî Hakâik**'tir.

Hicri sekizinci asrın sonlarına doğru, İbn Cemu'a ait **Akîdetü't-Tevhîd** Arapçaya tercüme edilmiştir. Hicri 904 yılında Abbas Ahmed b. Said eş-Şemmâhî **Akîde** üzerine şerhini tamamlamıştır. Eser üzerine ikinci şerhi İbrahim et-Tilâtî (h. 907) yapmıştır.⁵⁴³ Akide ile ilgili kelamî çalışmalar arasında burada Kasım b. Süleymân b. Muhammed eş-Şemmâhî'nin devam ettirmiş olduğu "**el-lü'lü fi İlmi'l-Tevhîd**" de vardır. O bu konu hakkında uzun bir şerh yapmıştır.⁵⁴⁴ Daha sonra Ebu Sitte önce zikredilen Şemmâhî'nin şerhi üzerine **Hâşiye** adında büyük hacimli bir şerh yazdı.⁵⁴⁵ **Akîdetü't-Tevhîd** üzerine yapılan son şerhi Şeyh Muhammed b. Yusuf et-Tafeyyîş yapmıştır (h. 1336). Eser hicri 1326 yılında Cezayirde taş baskı olarak neşredilmiştir.

⁵⁴⁰ el-Caytâlî, Kanâtır, 2/9

⁵⁴¹ el-Caytâlî, Kanâtır, 1/287

⁵⁴² Kitâbu'l-Cavâhir, 4/97

⁵⁴³ Ali Yahya, el-İbâziyye fi Tunus, 157-161

⁵⁴⁴ Sâlim b. Yakub'un mecmuasında (Mahtuta), Cerbe

⁵⁴⁵ Muammer, el-İbâziyye fi Tunus, 192

Ebu Nasr'ın **Kasidetü'n-Nuniyye** adlı eserine ilişkin olarak daha önce kendisinden bahsettiğimiz İsmail Ceytali'nin şerhine ek olarak birkaç şerh daha yazılmıştır. İlk olarak (hicri 9-10 asırda) Amr el-Vîrânî yazdı. Bu şerhin adı **el Musarrah** tır. Daha sonra talebesi Yusuf Mua'abî (h. 1187) hocasının şerhi üzerine **Haşiyetun** adlı büyük bir şerh yazdı.⁵⁴⁶ Burada **en-Nuniyye** üzerine yapılan en son şerhi Ebu'l-Abbas Amr b. Ramazan et-Tilâtî yazdı. Abdulaziz İbrahim el-Musabî **en-Nur** adıyla kısalttı.

Ebu Sâkin Âmr eş-Şemmâhî'nin **ed-Diyânât** adlı esere iki şerh yazıldı. Onlardan ilkinin Ebu Muhammed Abdullah b. Saîd es-Suduyekşî (h. 1056) başladı ve onu Yusuf el-Mus'abî tamamladı.⁵⁴⁷ İkincisi Amr et-Tilâtî hicri 1179 yazdı ve 1304 yılında Kahire'de taşbaskı ile basıldı.

Bu ek uzun şerhler arasında Muhammed b. Amr Ebu Sitte⁵⁴⁸ tarafından yazılan iki şerh vardır: onlardan birisi **el-Cehalât**⁵⁴⁹ şerhi üzerine yapılan haşiyeye ve **es-Suâlât** üzerine yapılan haşiyedir. Burada, bu hususta bir diğer katkıyı kutup Muhammed b. Yusuf Itfeyyîş de Kur'an tefsiri **Himyânü'z Zâd ila Dâri'l-Meâd** ve **Tefsiru't-Teysîr** ile sunmuştur. Bu iki eser İbâzî görüşleri teyit etmekte ve İbâzî inançları desteklemektedir. Onun Ebu Bekir Ahmet b. Nazar el-Umânî'nin **Dîvân** ı üzerine yapılan büyük şerhte katkısı vardır.

Hicri sekizinci asrın ilk yarısından günümüze gelinceye kadar ki süreçte kelim alanında önceki İbâzî çalışmalar hakkında yapılan değerlendirmeler, bu dönemde yapılan çalışmaların ana kaynaklar üzerine şerhler ve haşiyeler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bunların tek istisnası Abdulaziz es-Seminî el Musabî'nin **Kitâbu Mealimi'd-Dîn** adlı eseridir. Üzerine şerh ve haşiyeler yapılmadığından bu eser, iki kısma da dahil değildir.⁵⁵⁰

Sonraki dönemde kelim alanında İbâzî kitapların kullandığı diğer yöntem, İbâzî mezhebine yapılan hücumlara reddiyeler yazmaya yönelik olmuştur. İbâziler kuzey Afrikada ki üç bölgede yani Mizab, Cerbe Adası ve Cebel-i Nafusa'da Osmanlılar döneminde Sünnî karşıtları tarafından mezheplerine ve inançlarına hücum eden yazılarla karşı karşıya geldiler.

Cebel-i Nafusa'da Ğarbân ve Ğadâmis'deki Sünnîlerin hücumlarına ve sorularına yönelik olarak üç reddiye yazılmıştır. Bunlardan ilkinin meşhur İbâzî tarihçi Ahmed

⁵⁴⁶ el-İbâziyye fi Tunus, 199-200

⁵⁴⁷ Muammer, age, 183-187

⁵⁴⁸ Muammer, age, 189-192

⁵⁴⁹ ez-Zehebi, Tefsiri'l-Müfessirin, Kahire 1961, 2/319-326

⁵⁵⁰ Şerhu'n-Nil,

b. Saîd eş-Şemmâhî, Sûle b. İbrahim el-Ğadâmis'nin risalesine karşı cevap olarak yazmıştır.⁵⁵¹ es-Sûle Ğadâmisî risalesinin girişinde Vehbiyye İbâzilerinden kendisine ulaşan İbâzî inançlarıyla ilgili birkaç sayfaya reddiye yazma hususunda kendisini mecbur hissettiğini ifade etmiştir.⁵⁵² Aynı şekilde İbâzî yazarların İbâziyye ile Sünnîler'in ihtilaf ettikleri on beş noktaya işaret ettikleri söylenmiştir. Bunun dışında es-Sûle bu konularla ilgili Sünnî görüşlerin her birisini vererek ve hatalı bulduğu İbâzî görüşleri reddederek dokuz maddede özetlemiştir. Aşağıda es-Sûle el Ğadâmisî'nin Risalesinde tartıştığı dokuz madde zikredilmiştir:

1. Kur'an'ın mahluk olması
2. Ru'yetullah
3. Teşbih: Allah'ın arşa istiva etmesi, eli ve yüzü
4. İmanın hakikati
5. Mürtekib-i kebireni ebedi cehennemde kalmaması
6. Büyük günah sahibi cehennemden sonra cennete girer şeklindeki Sünnî görüş
7. Büyük günah sahibinin bağışlanma ihtimali hakkındaki Sünnî görüş
8. Büyük günah sahibi mümin mi, değil mi?
9. Şefaât

Şemmâhî, Sûle risalesine yapmış olduğu eleştiride İbâzî görüşleri savunmuştur ve bu noktalar hakkında çeşitli İslam mezheplerinin görüşlerini ortaya koyarak tafsilatlı bir şekilde tartışmıştır; İbâziler dışında Mâlikiler'in görüşlerini muhalif olan başka mezheplerin de var olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Burada Ğadâmis'den yazarı meçhul Sünnî bir yazarın risalesine karşı 1210 yılında İsa b. Ebi'l-Kâsım el-Bârûnî tarafından yazılan benzer bir çalışma daha vardır. Görünen o ki bu son risalenin yazarı, onu Lâlut yada Nâlut'dan olan İbâziler tarafından yazılan diğer risalelere reddiye olarak yazmıştır.⁵⁵³ Bununla beraber bu risale İbâziler'i kelami olmayan hususlarda itham eden konuları içermektedir; cuma namazı, kurban vb gibi. Ancak bu risale kelami delilleri ihtiva etmektedir ki misal olarak İbâziler'in bir kısmının kıyamete inanmadıklarını söylemektedir.⁵⁵⁴ İsa el-Barûnî, el-Ğadâmisli yazar tarafından yöneltilen iftiralara cevap vermeden önce İbâziler'in akidelerini özetleyen çalışmasına başladı.⁵⁵⁵

⁵⁵¹ Bibliyografia Mzab 38

⁵⁵² Cevab Sule (Mahtuta)

⁵⁵³ Cevabu İsa el-Baruni li Ba'di Fukuhai Gadamis (Mahtuta), 18

⁵⁵⁴ Cevabu İsa el-Baruni li Ba'di Fukuhai Gadamis (Mahtuta), 18

⁵⁵⁵ Cevabu İsa el-Baruni li Ba'di Fukuhai Gadamis (Mahtuta), 18

Üçüncü cevabını Ğaryân'dan Cebel-i Nafusa alimlerine gönderilen sorulara cevap olarak yazdı.⁵⁵⁶ Ebu İshâk İbrahim b. Yakup el-Câdevî'de bir reddiye yazdı. Bu reddiye kelami açıdan halku'l-Kur'an ve Ru'yetullah konularını içermektedir.

Cebel-i Nafusa'yı sapıklar cemaati olarak kabul eden Trablus müftüsü Muhammed b. Mustafa'nın fetvalarını aşağılayan dördüncü ve son bir çalışma daha geldi. Bu çalışmayı ortaya koyan Cerbe'den Saîd Teâritî'dir; kitabın ismi **el-Meslekü'l-Mahmûd fi Ma'rifeti'r-Rudûd**'tur.⁵⁵⁷

Mizab ve Cerbe'ye gelince ilk çalıma örneği Ebu Mehdî İsa b. İsmail el Mus'abî'dir (h. 971).⁵⁵⁸ Bu çalışma Maliki mezhebi şeyhi Ebu Ali b. Ebî el-Hasan el-Behlulî'ye ait **el-Cevâp** adlı esere Mizaplılar adına yazılmış bir reddiyedir. Ebu Mehdî cevabında İbâzî görüşleri savunmuş ve Maliki Şeyhin İbâzilere yönelik iftiralarını reddetmiştir.⁵⁵⁹ Daha sonra, İbâzî görüşleri savunma işini Şeyh Muhammed b. Ebi'l-Kâsım el-Mus'abî ve oğlu Yusuf b. Muhammed (h. 1187) idare etmiştir.⁵⁶⁰ Öncelikle Sünnî iftiralara reddiyeler yazıldı: onlarda birisi Gardaye camii mihrabında bulunan yazarı meçhul Sünnî müellifin sorularına yapılan reddiyedir. Mus'abî'nin cevabından anlaşılan şudur ki meçhul yazar İbâziler'in Mu'tezile olduğunu kabul etmektedir. Ru'ye, ve – işledikleri büyük günahlardan tövbe etmeden ölen- Müslümanların cehennemde kalmaları gibi İbâzî görüşleri içeren meseleler zikredilmiştir.

Mus'abî reddiyesinde İbâziyye'nin Mu'tezile gibi tasnif edilmesine karşı çıkmıştır. Ru'ye ve cehennemde ebedi kalma gibi son iki konuyu tartışmış ve soranın ortaya koymuş olduğu (Arap dili kurallarına göre hazırlanmış) lügavi, sarfî ve nahvî sorularına aynı minval üzere cevap vermiştir.

İkinci cevap Cezâir şehrinde meçhul yazara yöneliktir, Açık olan şu ki Sünnî yazar risalesinde İbâziyye'yi bazen Mu'tezile bazen Marika bazen Rafiza olarak zikretmiştir. İbâziler'in hayvanlarına Ebu Bekir, Ömer ve Ali adlarını verip sonra da onları kestiklerini iddia ederek Ebu Bekir, Ömer ve Ali hakkında kötü konuşmakla suçlamıştır. Mus'abî burada ithamları ve İbâzî akidesini özetlemiştir.

Oğlu Ebu Yakup Yusuf b. Muhammed el-Mus'abî Trablus valisi Ahmet Paşa'ya İbâzî şahadetini ihtiva eden uzun bir mektup yazmıştır (h. 1123-1158)⁵⁶¹ Bu

⁵⁵⁶ Vasfu (Mahtuta) al-İbâdiyye el-Cedide, 73

⁵⁵⁷ Tunus da taş matbaada basılmıştır 1331, 265

⁵⁵⁸ Ebu Zekeriyya el-Baruni, *Tabakât*, 19

⁵⁵⁹ Tunus da basılmıştır, 1321, 106-187

⁵⁶⁰ Ali Yahya, age, 199,200,391

⁵⁶¹ Baskı yeri ve tarihi belli değildir. (Mahtuta)

hadisenin h. 1155 yılında gerçekleştiği rivayet edilmiştir. Mus'abî risalesinin mukaddemesinde risaleyi yazma nedeni olarak Cerbe adasındaki İbâzî topluluğun Ahmet Paşa'nın beldelerinde gerçekleşen bir olay hakkındaki şahadetlerini göstermektir. Ancak alimlerden birisi onları şahadetinin makbul olmadığını söylemiştir. Bu sebeple İbâzî akidesini ortaya koydu ve Sünnî ve Maliki kaynaklara dayanarak şahadet meselesini tartıştı.⁵⁶²

Muhammed el-Mus'abî cevabında varit olduğu gibi akide aynı şekilde oğlu Yusuf b. Muhammed el-Mus'abî'nin reddiyelerinde de varit olmuştur. Ancak bu risalenin yazarı Muhammed el-Mus'abî'midir ya da daha önce mi yazılmıştır belli değildir. Ancak bahse konu akidelerden birisinin daha önce olmadığı ifade edildi.

Sonra bir dizi çalışma doğal olarak Muhammed b. Yusuf Etfayyîş ve onun dışındaki İbâzî müteahhir alimler vasıtası ile yazılanlara benzetilmektedir. Kâsım b. Saîd eş-Şemmâhî, Abdullah el-Barunî ve Saîd b. Teâei bu örnekler arasında yer alır.

⁵⁶² Cevabu Ehl-i Cezireti cerbe Li ihvanihim el-Ummaniyyin, (Mahtuta) 7

ALTINCI BÖLÜM

VELÂYE VE BERAE NİZAMI

VELÂYE VE BERÂE'NİN ANLAMI:

Veliye kökünden türeyen Arapça kelimelerin manaları aşağıdadır:

1. Velî: bir işten sorumlu olarak bir işi yüklenmek
2. El-velâye: vasiyet, yardım, korumak, ilişki ve bağ,
3. El-Velâü: tabi olmak (hilafet)
4. İstevla: başkasının elinde olan bir şeyi elde etmek
5. El-veliyetü: devenin, eşeğin sırtındaki örtüyü kaldırmak
6. Tevella: gitmek

Siga olarak müşterek olan ilk beş kelimenin genel olarak anlamı yakınlık ve velâyedir. İbâzî kitaplarda aşağıdaki anlamlarda kullanılır:

- a. Müslümanlar için merhamet ve istiğfarın gerekliliği
- b. Kalp ile sevmek dil ile sena etmek
- c. Sevgi ve kardeşlik
- d. Dinî muhabbet
- e. Muhabbet iyi niyet
- f. Muhabbet mafiret dileme
- g. Kalp ve bütün organlar ile itaat
- h. Dünya ve ahirette kendimiz için istediğimizi Müslüman kardeşi için de istemek
- i. Veli hakkında egemenliği elde tutup onun sevgisine inanmak.

Arapçada el-Velâye kelimesi yerine genel olarak meveddet kullanılır. Ancak İbâzî kaynaklarda da olduğu gibi ben mevatted kelimesinin el-velâye kelimesinin tam anlamını karşılamadığına inanmamaktayım. Dolayısı ile bu kavram İslam eğitimi mucibince sevgi ve buğz gibi beşeri duygulara hükmeden dinî bir görevdir. Bu hakikat temelinde, velayet kavramı bu çalışmada sevgi, kardeşlik ve Müslümanlar arasında birlik, beraberlik ve bunlarla ilgili konuları kapsamaktadır.

Diğer bir kelime olan el-Berae kavramı el-velâye kelimesinin zıddı olan Hırmân anlamındadır. İbâzî kaynaklarda aşağıdaki anlamlarda kullanılmıştır:

- a. Kafir için tekfir ve sövmenin vucubiyeti
- b. Karşı çıkmak ve düşmanlık etmek
- c. Kalp ile nefret edip dil ile sövmek
- d. Düşmandan ve onun kötülüklerinden uzak durup onun kötülüğüne inanmak

İbâzî alimler bu iki kavramı Müslüman din kardeşlerine ve kafirlere karşı tutumlarını belirtmek için kullanmışlardır.

Velayet ve beraet kavramları ile ilgili üçüncü kavram **el-Vukûf**'tur. Bu kavram her hangi bir şahsın amelleri ve imanı hakkında hükümsüz kalmayı ifade eder ki o kişi hakkında velayet ve beraetten birini elde edinceye kadar o kişi hakkında hüküm vermekten uzak durmasıdır.

Bazı İbâzî alimlere göre velâye, dinde söz ile eylem arasındaki uyumdur. Müslümanlardan velayete müstehak olan kişi Allah'a kamil bir şekilde itaat eden kimsedir, bu kimse tüm sıfatlarında salih olarak tanımlanır ve haramlardan sakınarak tüm vacip fiilleri tamamlamalıdır.⁵⁶³ Diğer alimlere göre tam olarak velayetin gerçekleşmesi için şahıs ile Müslümanlar arasında lafzi bir uyumun olmasının gerekliliğine inanmışlardır.

Sâlimî tarafından ortaya atılan bu görüş, aşağıdaki Kur'an ayetine dayandırmaktadır.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُنْفِرْنَ بِاللهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعُهُنَّ وَاسْتَعْفِفْنَ لَهُنَّ اللهُ إِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.⁵⁶⁴

Sâlimî'nin delili şudur ki, ayette varit olduğu gibi kadınlar sadece sözlü olarak kendisine muvafakat etmesi halinde sonraki amellerini görmek için beklemeksizin onlar için istiğfarda bulunmasını nebisine emretmiştir.⁵⁶⁵

⁵⁶³ El-Kindî, age, 7

⁵⁶⁴ El-Mümtehin, 12/ 60

⁵⁶⁵ Es-Sâlimî, age, 347

İbâziyye mezhebine göre yukarıdaki üç kavramla uyum halinde olan eylem fert üzerine sorumluluklar yükler, buluş çağına (kızlarda on erkeklerde on beş yaşına ulaşıldığında) ulaştıktan sonra bu usule göre davranmayı gerekli kılar.

Velâye ve berae kavramları İbâziyye akidesinin en bariz kavramlarından birisi oldu. İbâzî alimler bu kavramlara özel bir önem verdiler; berae ve velâye nizamlarını açıklamak için yazılan bir dizi kitapta olduğu gibi.

Kuzey Afrika'da hicri dördüncü asrın sonuna kadar bu iki konuyu tam olarak açıklayan İbâzî edebiyatı ortaya çıkmadı. İnce bir bakışla, bu konuda güvenilir ortaya konan ilk çalışma Ebu Rebi' Süleymân b. Yahlef el-Mizâtî (471/1078) **Kitâbu'l- İltihaf el-Mahzuneti ve'l-Cevâhiru'l-Meknuneti**'dir. Ebu Rebi'den önce İbâzî edebiyatında bu konu hakkında ortaya çıkan hükümler vardır. Siyer çalışmalarında ilk dördüncü asırda İbâzî alimler ve imamlar tarafından tedvin edilen eserlerde bu konular hakkında mevzuları içeren siyer çalışmalarında olduğu gibi.

VELAYETİN KURALLARI

Velayet nizamının iki temel esası vardır: bu iki esastan birisi Allah'ın vahdaniyeti (tevhit) itikadı ile uyum içerisindedir. İbâzî inancına göre aşağıdaki aşağıda ki esaslar olmaksızın tevhidin kemale ulaşması mümkün değildir:

- a. Allah için dostluk, onun emirlerine itaat yasaklarından sakınmak
- b. Genel anlamda Müslümanların tamamına dostluk
- c. Kur'an naslarında cennet ehli olduklarına dair naslar bulunan masumlar için dostluk. Velayetin bu yönünü her kim ihmal ederse veya konunun cahili olursa müşrik olur.⁵⁶⁶

Velayetin ikinci yönü velayet, Müslümanlar arasında karşılıklı hukuktan bir parça olarak teşekkül eder.⁵⁶⁷ Bu bağlayıcı ödevleri ihmal edenler ve bilmeyenler münafık olarak kabul edilir.⁵⁶⁸

Birinci yöne döndüğünde; Bu konuyu tartışan yazarların çoğunluğu aşağıdaki üç hususu ele aldılar:

- I. Allah'a dostluk: yani emirlerine itaat etmek yasaklarından sakınmak.

⁵⁶⁶ el-Caytâli, el-Kavaid, 5

⁵⁶⁷ Eflah b. Abdulvehhab, Elecvice, 2-3

⁵⁶⁸ Amr b. Cemu', Akidetu't-Tevhid 72

Burada diğer bir husus daha vardır ki o Allah'ın müminlere velayeti: Bu Allah'ın müminlere hidayeti olarak açıklanır. Allah'ın desteği ve onun Müslümanlara himayesidir. Bu hükümle ilgili fikhî bir mesele ortaya çıkmıştır: kişinin amellerinin güzel ya da çirkin olmasına bağlı olarak Allah'ın müminlere olan dostluğu değişir mi? Vehbi olan İbâzilere göre Allahın müminlere velayeti kafirlere beraati sabittir, değişmez. Çünkü Allah'ın onların amelleri hakkındaki marifeti mutlaktır.⁵⁶⁹

II. Genel anlamda kıyamete kadar belli bir şahsa tahsis edilmeksizin tüm Müslümanlara, insanlara cinlerin atalarına, çocuklarına yönelik velayet. Bu geçmiş asırlarda ki halklardan Müslüman olanların tamamına ve insan ve cin ayrımı yapmaksızın bugün ve gelecekteki müminlerin tamamına şamildir.

III. Kur'an'da vasıfları veya isimleri zikredilen günahtan masum olanlar için velayet: Bunlar melekler, nebiler, Allah'ın resulleri ve diğer Allah'ın dostlarıdır ki 570 bunlar Allah'ın elçilerinin şefaatine dahildir. 571 Günahtan masum olanlara gelince; Allah'ın Kur'an'da onları zikrettiği, övdüğü ve onlara cenneti vadettiği gibi, onlar:

1. Genel anlamda Allah'ın nebileri ve elçileridir. Özellikle Adem ve Muhammeddir. Zira Hz. Muhammede risaleti ve nübüvveti şahsında birleştirmiştir.⁵⁷²

2. Aşağıdaki ayetlerde zikredilen kahinler ve ruhbanlardır.⁵⁷³ لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةَ الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَسِيصِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ

وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨٣﴾

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ ﴿٨٤﴾

فَاتَّابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٥﴾

⁵⁶⁹ Ebu'l-Ammâr, 191-97

⁵⁷⁰ El-Caytâlî, Kavaid, 5

⁵⁷¹ Şerhu'n- Nuniyye, 2/3

⁵⁷² El-Caytâlî, Kavaid, 5

⁵⁷³ El-Maide, 82-85

Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının Yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Yine, onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da, "Biz hıristiyanız" diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.

Peygamber'e indirileni dinledikleri zaman hakikate dair bilgileri bulunduğundan dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz! İman ettik, bizi hakka şahitlik edenlerle beraber yaz.

Bütün emelimiz rabbimizin bizi erdemliler topluluğuna dahil etmesi olduğuna göre, Allah'tan bize gelen gerçeğe niçin iman etmeyelim?"

Böyle söylemelerine karşılık Allah da onları, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlerle ödüllendirdi. İşte iyi davrananların mükâfaatı budur.

1. Ashab-ı Kehf(Mağarada uyuyan yedi kişi) Kur'an onları zikretti:

إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا

O gençler mağaraya sığınmışlar ve "Rabbimiz! Bize katından rahmet gönder ve bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster!" demişlerdi. 574

نَحْنُ نَفُصٌ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاَهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾

وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهَا لَقَدْ قُلْنَا إِذَا شَطَطًا ﴿١٤﴾

﴿13﴾ Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar rablerine inanmış gençlerdi; biz de onların doğru yolda yürüyüşlerine katkıda bulduk.

﴿14﴾(Haksızların karşısında) ayağa kalkıp söyle derken onların yüreklerini güçlendirdik: "Bizim rabbimiz, göklerin ve yerin rabbidir; O'ndan başkasına asla tanrı deyip yakarmayız. Yoksa kesinlikle yanlış bir şey dillendirmiş oluruz. kehf 13-14⁵⁷⁵

2. Allah'ın el-Buruc suresinde kendilerinden bahsettiği Ashab-ı Uhdu:

574 El-Kehf, 10

575 El-Kehf,13-14

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ ﴿١﴾

وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ ﴿٢﴾

وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ ﴿٣﴾

قَتِيلَ أَصْحَابِ الْأَخْذُودِ ﴿٤﴾

النَّارِ ذَاتِ الْوُقُودِ ﴿٥﴾

إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ ﴿٦﴾

وَهُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ ﴿٧﴾

وَمَا تَقَمُّوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿٨﴾

الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٩﴾

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ ﴿١٠﴾

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ ﴿١١﴾

1 Andolsun burçlarla dolu göğe,

2 Vaad edilmiş güne,

3 Tanıklık edene ve edilene ki,

5-40 çukurları, alev alev yanan ateş çukurlarını hazırlayanlar mahvolmuşlardır!

7-6 Hani o sırada ateşin başında oturmuşlar, inananlara yaptıklarını seyrediyorlardı.

8-9 Aziz, övgüye lâyık, göklerin ve yerin mâliki olan Allah'a inandıkları için, yalnızca bunun için müminlerden ölç aldılar. Allah her şeye şahittir.

10 Mümin erkeklere ve mümin kadınlara iskence edip de sonra tövbe etmeyenler var ya, iste onları cehennem azabi, yakıcı azap beklemektedir.

111 İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince onlar için altından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük kurtuluş budur. *el Buruc, 4-11*⁵⁷⁶

3. Aşağıdaki ayette ziri geçen Yunus ailesi⁵⁷⁷

قَالُوا لَا كَانَتْ قَرْيَةٌ أَمْنَتْ فَفَعَعَهَا إِيْمَانُهَا إِلَّا قَوْمٌ يُؤَسُّ لَمَّا أَمْنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ غَدَابَ الْخَزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٩٨﴾

98 Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus'un kavmi hariç. Nitekim onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine belirli bir süreye kadar yaşama imkânı vermiştik. *Yunus 98*

4. Kur'an'da zikri geçen sihirbazlar

وَأَلْقَى السَّحْرَةَ سَاجِدِينَ

Sihirbazlar ise secdeye kapandılar.

قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ

Âlemlerin Rabbine iman ettik” dediler.

رَبِّ مُوسَىٰ وَهَارُونَ ﴿١٢٢﴾

“Mûsâ ve Hârûn'un Rabbine.”

Aşağıdaki ayette zikri geçen Habîb-i Neccar:

وَجَاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَىٰ قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٠﴾

اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢١﴾

وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٢﴾

ءَاتَّخِذْ مِنْ دُونِ إِلَهَةٍ إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِي عَنْهُمْ شَيْئًا وَلَا يُنْقِذُونَ ﴿٢٣﴾

إِنِّي إِذَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢٤﴾

⁵⁷⁶ Yunus 98

⁵⁷⁷ El-Araf, 120-122

إِنِّي آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونَ ﴿٢٥﴾

قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٧﴾

﴿20﴾0 sırada şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi; şöyle dedi: "Ey kavmim! Bu elçilere uyun.

﴿21﴾Sizden bir ücret istemeyen o kimselere tâbi olun; onlar doğru yoldadırlar.

﴿22﴾Hem ne diye beni yaratan ve sizin de dönüp kendisine varacağını Allah'a kulluk etmeyeyim ki?

﴿23﴾Hiç O'ndan başka mâbudlar eDinîr miyim! Eğer rahmân bana bir zarar vermek isterse onların şefaati bana hiçbir yarar sağlamaz ve onlar beni kurtaramazlar.

﴿24﴾İşte o takdirde (başka bir tanrı eDinîrsem) ben apaçık bir sapkınlık içine düşmüş olurum.

﴿25﴾İşte ben rabbinize iman etmiş bulunuyorum; bana kulak verin."

26﴿27﴾Ona, "Cennete gir" denildi. "Rabbimin beni bağışladığını ve güzel biçimde ağırlananlardan eylediğini keşke kavmim bilseydi!" dedi.⁵⁷⁸

5. Firavun ailesinden Müslüman olan kişi. Kur'an onları şu şekilde zikretti:⁵⁷⁹

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِيبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ ﴿٢٨﴾

Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mümin kişi şöyle dedi: "Adamı, 'Rabbim Allah'tır' dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size rabbinizden âyetler getirmiştir. Eğer yalancı biriye yalanı kendi zararınadır; ama eğer doğru söylüyorsa size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir. Hiç kuşku yok ki Allah, aşırılığa sapsmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz

O ve Adem şöyle demiştir: :⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ Yasin, 20-27

⁵⁷⁹ Gâfir, 28

⁵⁸⁰ el-Araf, 23

قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾

﴿23﴾Dediler ki: "Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!"⁵⁸¹

Allah'ın Kur'an'da kendilerinden bahsettiği masum olan kadınlar şunlardır:

1. Beşerin annesi Havva.
2. İbrahim'in karısı Sara
3. Eyyub'un eşi Rahme
4. Hanne yahut Meryem
5. Yuhanna'nın annesi Minne
6. Firavun'un karısı Asiye
7. Yusuf'un karısı Züleyha
8. İsa'nın annesi İmran kızı Meryem
9. Muhammed'in eşi Aişe

Velayetin İkinci Yönü: Şahısları ve belli kişileri dost edinmektir, Bu Müslümanlar arasındaki hukukun bir parçası olarak kabul edilir.⁵⁸² Peygamberden gelen hadisler, sahabenin asarı ve buna ek olarak Kur'an ayetleri Müslümanları kötü şeylerden uzak durmaya çağırmaktadır.⁵⁸³ Şahısların dostluğunun gerekliliği hususunda İbâzî âlimlerinin de dayandığı deliller bu sözlerdir.

1. Hz. Peygamber'in şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Her kim Allah için sever Allah için öfkelenir, Allah için verir ve Allah için men ederse o imanın kemaline ulaşır."⁵⁸⁴
2. Allah'ın elçisi şöyle buyurdu: Allah Ebu Zer e rahmet etsin o tek başına yürüyor, tek başına ölecek ve tek başına dirilecek"⁵⁸⁵
3. Rivayet edilir ki Hz. Ömer şöyle demiştir: Kimin hakkında hayır bilirsek onun hakkında iyi şeyler konuşuruz, iyi zanda bulunuruz onunla dost oluruz. Kimin hakkında da şer bir şey bilir isek onun hakkında şer konuşur, şer düşünür ve ondan beri oluruz."⁵⁸⁶

⁵⁸¹ Araf, 23

⁵⁸² Es-Sâlimî, Meşarık, 343

⁵⁸³ Et-Tevbe, 114

⁵⁸⁴ Ebu Davud, Sünen, 2/523

⁵⁸⁵ İbn Hişam, es-Siyer, 2/524

⁵⁸⁶ Rebi', age, 2/92

4. Aynı şekilde Abdullah b. Ömer şöyle buyurmuştur: vallahi şayet ben gündüzü oruçla gecemi namazla ve malımı Allah yolunda tasadduk etsem ve bir gün ölsem. Allah'ın taatına karşı kalbimde bir sevgi Allah'ın mağsiyetine karşı da kalbimde bir buğz yoksa onlar (namaz, oruç ve sadaka) bana hiçbir fayda sağlamayacaktır.”⁵⁸⁷ İbâzî alimler zikredilen bu hadisi şahıslara dostluğun bağlayıcı bir dostluk olduğuna delil getirdiler.

Kişi Aşağıdaki Durumlarda Velayeti Hak Eder

1. Kişi dış görünüşü itibarıyla ile de olsa müminlere uygun bir yol izlerse o velayeti hak eder.
2. Dinî sorumlulukları yerine getirmede hakkında iyi haberler duyduğumuz kişiye
3. Müslümanın bir şahısla ilgili olarak duyduğu ve gördüğü hususlarda kalbinin ikna olması
4. Görüşlerinin İbâzî görüşler ile insicam içinde olmalıdır
5. Aşağıdaki hususlar kendisinde mevcut olan kişi velayeti hak eder:
 - a. Kavlen ve fiilen (İbâzî) müslümanlara uygun davrandığı meşhur bir şekilde bir şahsın haberi ile biliniyorsa
 - b. Meşhur bir şekilde onun Dinî vecibelerini ihlaslı bir şekilde yerine getirdiği biliniyorsa
 - c. Dinî vecibelerini yerine getirmede iki adil şahsın şehadeti ile biliniyorsa
 - d. Dinî sorumlulukları ihlasla yerine getirme hususunda adil bir şahsın şehadeti varsa ki bu şahit kadın ya da köle de olabilir.⁵⁸⁸

Yukarıdaki şartlara vefa gösterdiği bilinen her kişi müminlerin dostluğuna layıktır.

Velayet Konusu İle Uyum Sağlayan Diğer Dört Konu Daha Vardır.

1. Hak islami eğitimi yayan ve kötü eğitime mani olan İbâzî imam ve komutanlara velayet. Bu kimselere ülkelerinde velayet zorunludur ve bunlardan haberdar olan diğer Müslümanların da onlara dostluğu zorunludur. Çünkü onlar sahih olan dinî yayma ve savunma konusunda geniş bir çabaya sahip kişiler olarak bilinmektedir. İnsanların büyük bir kısmı (onların aleyhinde) konuşsa dahi bu velayet tarzı değişmez.⁵⁸⁹ Zuhur

⁵⁸⁷ El-Kutub, Şerhu'n- Nil, 9-407

⁵⁸⁸ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 72

⁵⁸⁹ El-Caytâfî, el-Kavâid, 19

merhalesinde/ imamların bilinmesinin gerekliliğini söyleyen alimlere göre bu imamlara velayet gereklidir. İbâzî kaynakları zuhur imamlarından oluşan aşağıdaki tabloyu zikrediyorlar:

- a. Ebu Bekir
- b. Hz. Ömer
- c. Abdullah b. Yahya el-Kindi: Güney Arabistan (Yemen ve Hadramut) da ilk İbâzî imamlığının kurucusudur.
- d. Abu'l-Hattab Abdu'l-A'la b. Es-Semh el-Magâfirî: Kuzey Afrika' (Libya ve Tunus) da ilk İbâzî imametinin kurucusu.
- e. Abdullah b. Rüstem el-Farisî Tahert'de ilk İbâzî devletinin kurucusudur. Halifeleri:
 - i. Oğlu Abdulvehhab
 - ii. Eflah b. Abdulvehhab
 - iii. Muhammed b. Eflah
 - iv. Yusuf b. Muhammed

Alimlimlerin bazıları Umman İbâzî devletinin imamı Cülendi b. Mesut'u da eklemişlerdir.⁵⁹⁰

İmamı Adil /Sultanı Adile Velayet

Bu velayet, valiler, beldelerinde onlara yardımcı olan işçiler ve bütün Müslümanlar için gereklidir. Bu İbâzî kaynaklarda velayetü'l-Beyda olarak bilinir.⁵⁹¹ Beldelerinde Kur'anın öğretilerine hareket eden, peygamberin şeriatına tabi olan, sünneti uygulamayı tavsiye eden, bidata karşı çıkan akrabalarına yumuşak davranan ve yabancılara karşı olamayan bu yöneticilerin dost ülkelerinin de darul adl ve ihsan yurdu olarak bilinmesi gereklidir. Bu beldelerdeki şahıslar velayete müstahaktırlar.⁵⁹²

Şirkten Sonra İslam'a Dönen Kimseler

Bu kimseler İslam'ı ve la ilahe illallah Muhammedün Resulullah diyerek imanı kabul etmişlerdir. Ancak bazı İbâzî alimler İslam'a giren bu kimsenin zalim imamdan beri olduğunu ilan etmesini şart koşarlar.⁵⁹³ Bu hususta onun İbâzî ya da

⁵⁹⁰ El-Caytâlî, el-Kavâid, 18-19

⁵⁹¹ El-Caytâlî, el-Kavâid, 6

⁵⁹² Eş-Şemmâhî, 73; El-Caytâlî, el-Kavâid, 9

⁵⁹³ Eş-Şemmâhî, 73; El-Caytâlî, el-Kavâid, 9

İbâzî olmayan birisi tarafında İslama ikna edilmesi dikkate alınmaz. Ancak muarız Müslüman onu ikna etmek için hatasını açıklar ancak o kimse hatası ile beraber Müslüman olmuştur.⁵⁹⁴

Yanlış Görüşlerinden Dönüp İbâzî Olanların Velayeti. Bu İki Kısım Grup Vardır:

- a. Dinlerinde âlimlere tabi olanlar yani mukallitler. Genel anlamda mukallitlerden ben sizden birisiyim size dost düşmanlarınız benim düşmanım diyerek tövbe istenir ve böylelikle İbâzî toplumunun bir parçası olur.⁵⁹⁵
- b. Şeri konularda müstakil hüküm çıkarmaya güç yetiren müctehit ve fakihlerdir. Müctehitlere gerekli olan tüm hatalı görüşlerini tövbe etmesidir. Daha sonra bir bir bu görüşlerinden vaz geçtiğini ilan edip gerçek İbâzî akidesini üzerine görüşlerini sağlamlaştırmalıdır.⁵⁹⁶

Bidatları yaymış bidatçı kendisine tabi olanları bulup tövbe ettiğini her durumda ilan etmelidir. Böyle yaptığı takdirde İbâzî toplumunun dostu olarak kabul edilir.⁵⁹⁷

Çocukların Velayeti

Bu hususta birbirine zıt rivayetler vardır. Mürcie raşit olmayan tüm çocukların valayet ehli olduğunu söyler. Sahabeden Muaz b. Cebel de bu görüştedir. Havâric'in kollarından Sufriyye Çocuklara babaları gibi muamele yapılması gerektiğini söyler; kafirin çocuğuna kafir müminin çocuğuna mümin muamelesi. Nükkâr ve Ahmed b. Hüseyin reşit olmayan çocukların buluşa erinceye kadar ki dönemi hakkında vukufu tercih etmişlerdir. Diğer İbâzî alimler Müslümanların çocukları için velayeti küffar ve müşriklerin çocukları için vukufu tercih etmişlerdir.⁵⁹⁸ Bu konu hakkındaki her fırkanın öne sürdüğü deliller ve hüccetler İbâzî kaynaklarda açıklanmıştır.⁵⁹⁹

⁵⁹⁴ Eş-Şemmâhî, 73; El-Caytâlî, el-Kavâid, 9

⁵⁹⁵ El-Caytâlî, el-Kavâid, 10

⁵⁹⁶ El-Caytâlî, el-Kavâid, 10

⁵⁹⁷ Eş-Şemmâhî, 73; El-Caytâlî, el-Kavâid, 10

⁵⁹⁸ Umrus b. Feth, er-reddü ala en-Nakiseti, (Mahtuta), 19-20

⁵⁹⁹ es-Sufi, Suâlât, 301-310-331

Bülüğa ermeyen Müslüman çocukları için velayetin tahakkuku aşağıdaki gibidir

- Baba onun evladı olduğunu tekit ederse yani onun bir İbâzî 'nin çocuğu olduğu bilirse
- Baba çocuğunun huzurunda bu benim oğlum derse. Ancak bazı alimler bunu yeterli görmeyerek adil bir şahiti gerekli görmüşlerdir.
- Çocuğun güvenilir bir şahsın şehadeti ile velayet sahibi birisinden doğduğu bilirse
- Velayet altında bulunan bir kadının çocuğu annesinin hali üzere velayeti alır. Ancak bazı alimler velayetin yalnızca babadan olabileceğini söylemişlerdir.
- Şirkten İslam'a giren bir kadının çocuğu İslam'a girdiğinde çocuklar velayet konusunda annelerine tabidirler. Aynı hükümler köle ile evlenen hür kadının çocukları için de uygulanır
- Bir çocuk iki şahıs tarafından birisi İbâzî öteki muhalif olmak üzere İslam'a kazandırılırsa İbâzî şahıs dikkate alınarak çocuk için velayet vardır,
- Çocuğun velilerinden birisi onun velisi olduğunda çocuk bulüğe ermeden önce onun hakkında bir hüküm vermekten imtina ederler
- Veli çocuğun doğumundan sonra irtidat ederse çocuk velayet sahibi olur bu olayla velayetini kaybetmez. Ancak babası münafık olursa müminlerin çocuğa karşı tavrı hiçbir hükümde bulunmamaktır.
- Muhalif Müslümanların çocukları rüşte erdiğinde onlara vukuf hali gereklidir. Daha sonra müstakim oldukları tespit edilirse velayet haline iadeleri gerekir.
- Çocukken aklını yitiren çocukların velayeti devamlı olarak devam eder.

Berâetin Kuralları

İslam'da beraet gerekliliği hakkındaki söz tıpkı velayetteki gibidir. Beraet İbâzî akidesinin omurgasının bir parçasıdır. Müslümanlar bulüğe ulaşır ulaşmaz beraet usulüne uygun olarak hareket etmeleri gerekir. Beraetin iki yönü vardır; bunlardan ilki Allah'ın vahdaniyetine imandır. Birinci kısım iki parçadan oluşur:

- I. Genel anlamda bilinen bilinmeyen; hayatta olan olmayan; insan ya da cin tüm kafirlerden beri olmaktır. Bu İbâzî kaynaklarda Berâetü'l-Cümle olarak bilinmektedir.⁶⁰⁰
- II. Onlardan beri olanlar aşağıda gelecektir:

⁶⁰⁰ El-Caytâlî, el-Kavâid, 23

III. Hakiki beraet yada ehli va'id'in beraatidir. Bu son beraatin manası Kur'anın ahiretteki durumlarının cehennem olduğu hususundan nas koyduğu void ehlinden beri olmaktır. Müminlere düşen bu kimselerin ateş ehli olduklarına inanarak onlardan uzak durmaktır.⁶⁰¹ Beri olunan kimseler aşağıda zikredilecektir:

a. Firavuna destek veren Hâmân'dır Allah onun hakkında şöyle buyurdu:

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ
فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾

47#Ateşin içinde birbirleriyle çekişirken zayıflar, büyüklük taslamış olanlara, "Vaktiyle biz size uymuştuk, şimdi bu ateşin hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?" dediklerinde;⁶⁰²

وَإِذْ يَتَحَاوَرُونَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْتَدُونَ
عَنَا نَصِيبًا مِنَ النَّارِ ﴿٤٧﴾

47#Ateşin içinde birbirleriyle çekişirken zayıflar, büyüklük taslamış olanlara, "Vaktiyle biz size uymuştuk, şimdi bu ateşi n hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?" dediklerinde;⁶⁰³

b. Kârün, Allah onun hakkında şöyle buyurdu:⁶⁰⁴

فَحَسَبْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ
الْمُنتَصِرِينَ

c. Firavun, Allah onun hakkında şöyle buyurdu:⁶⁰⁵

إِذْ هَبَّ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى

d. Nemrut: aşağıdaki ayette ondan söz edildi:⁶⁰⁶

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَيْهِ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي
وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أَحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ
الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

⁶⁰¹ İbn Cemu', Akide, 75

⁶⁰² Kasas 40

⁶⁰³ Gâfir47

⁶⁰⁴ El-Kasas, 77-83

⁶⁰⁵ Ta ha 24-43

⁶⁰⁶ El-Bakara, 258

e. Nuh ve Lut'un zevceleri:⁶⁰⁷

ضَرَبَ اللهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَاتَ نُوحٍ وَأَمْرَأَتَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحِينَ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّٰخِلِينَ

Kur'an'da zikredilen bu şahsiyetler tehdit edilmiştir. Amr b. Cemu' **Akidetü't-Tevhîd**⁶⁰⁸ adlı eserinde onları açıkladı. Sonra Muhammed Yusuf b. Etfiyyiş diğer şahısları ekledi.⁶⁰⁹

İkinci Vech: kişilerden ve fertlerden beri olmaktır. Burada da dört gurup vardır:

1. Müminler tarafından davranışlarının kötülüğü meşhur olan kimseden beri olmaktır ki onlar iki guruptur:

- Büyük günah işleyenlerden beri olmak. Büyük günah dünyada had cezasını ahirette de azabı gerektiren günahdır. Hırsızlık, zina, içki ve savaştan kaçmak büyük günahların bazılarındandır.
- Eza vermeden aldatmak gibi küçük günah işlemekte ısrar edenlerden beri olmaktır. Yabancı kadınlara şehvetle bakmak, arkadaşın malını izinsiz almak gibi. Magrib İbâziler'i'ne göre küçük günahlar sınırsızdır. Ancak büyük günah bilinmektedir, Kur'an ve sünnet sınırlamıştır. Bu sebeple Müslümanlara gereken büyük günahtan uzak olmak için her günaha karşı dikkatli olmaktır. Küçük günahlar tekrar edilerek büyük günaha dönüşür. Günahkardan beri olmayı ilan etmek önemlidir.

2. Aşağıda zikredilen durumların her birinde sözü edilen şahıslardan beri olmak:

- Kişi büyük günah işlediğini itiraf ettiğinde ya da küçük günah işlemekte ısrar ettiğinde ondan beri olunur. Kişi kendi yanlış görüşlerinin Allah'ın Din'inden daha sahih olduğunu kabul ederse ve kendisine muhalif olan Müslümanları müşriklerden kabul ederse ondan beri olunur.
- Kişi büyük günah işleyene ya da küçük günahta ısrar eden kimseye dost olursa:
- Adil iki şahitin beraete müstahak olduğu hususunda bir kişi hakkında şahadet etmeleri halinde Müslümanların o kimseden beri olunmayı ilan

⁶⁰⁷ Et-Tahrim, 10

⁶⁰⁸ Amr b. Cemu', age, 75-76

⁶⁰⁹ İtfeyiş, Şerhu Akidetü't Tevhid, 269-278

etmeleri gerekir. Bu ilke İbâziyye'nin ilk imamı İmam Câbir b. Zeyd tarafından konulmuştur.

Bir kişinin mümin hakkındaki şahadeti beraet için yeterli değildir. İş bunun aksine döner yani kişi ithamını ispatlamak için adil bir şahit getirmeye güç yetiremediği takdirde Müslümanları ondan uzak durmaya çağırırlar.⁶¹⁰ Aynı şekilde bir veli başka bir velinin büyük günah işlediğini söylerse Müslümanların müttehimden beri olmayı ilan etmeleri gerekir. Aynı şekilde bu durum İbâzî olmayan Müslümanlar içindir. Bir kişi yada bir topluluk velayet sahibi bir kimseye büyük günah irtikab ediyor şeklinde bir nispette bulunurlarsa bu töhmet kabul edilmez ve onlardan beri olunur.

a. Müminler kötü fiiller işleyen kimseden beri olduklarını ilan etmelidirler

3. Zalim sultandan beri olmak

Müslümanların, zalim sultandan ve onun hükmüne güç veren kimselerden beri olduklarını ilan etmeleri gerekir. Ancak bu durum onun hükmü altında bulunan herkese şamil değildir. Zira bazıları takiyye sebebiyle ona muhalefet etmeden boyun büküyorlar. Zalim sultan hangi beldede yaşıyorsa onun cevrini ve zulmünü ilan etmek gerekir. O yöneticiler ve onlara tabi olanlara beraete ek olarak hiçbir mümin onlardan birisini dost edinemez.⁶¹¹

4. Mürtedlerden beri olmak:

وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ
وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

Hz. Peygamber buyurdu ki “kim dinini değiştirirse onu öldürün”⁶¹² Bu hadisin mürtetler hakkında olduğu hususunda alimler arasında icma vardır.⁶¹³ Bu hadise uygun olarak İbâziler, İslam'dan irtidat edip şirki kabul eden bir şahıs beraete ve kılıca müstehak olur.⁶¹⁴ Rivayet edildiğine göre ikinci halife Ömer b. Hattâb mürtetlere tövbe için üç gün süre verirdi. Tövbeyi kabul etmez ise katli gerekir ve Müslümanların ki gibi velayet hukuku, evliliği, İslami defni ve miras hakkı ilga olur.

5. İbâziyye mezhebinden ayrılıp başka mezheplerin görüşünü kabul eden kimseden beri olmak.

⁶¹⁰ Eş-Şemmâhî, *Tabakât*, 235

⁶¹¹ Eş-Şemmâhî, *Şerhu'l-akde*, 76

⁶¹² El-Caytâlî, age, 27

⁶¹³ El-Caytâlî, age, 27

⁶¹⁴ El-Caytâlî, age, 27

Bu mezheplerin liderlerini dost edinenlerin İbâzî imamlardan beri olduklarının ilan edilmesi gerekir. Bunlara benzer kimselerden tövbe edinceye kadar beri olmak Müslümanlar için gereklidir. İbâziyye 'den ayrılıp onlara zulmedenlere gelince onların öldürülmesi veya uygun bir yöntem ile suikaste uğratılması gerekir.⁶¹⁵

Velayet sahibi bir kimse büyük bir günah işlerse Müslümanların ondan tövbe talep etmeleri gerekir. Şayet tövbeyi kabul etmez ise önce ondan beri olunması duyurulur. Sonra ondan tövbe etmesi istenir. Bu gibi durumlarda ondan üç defa tövbe istenir. Daha sonra Müminler günahkarı tövbeye davet etmekten vaz geçilmez. İbâziyye'nin ikinci imamı Ebu Ubeyde'ye göre "Şeytan kaybedene kadar" kaidesinin uygulanması gerekir.⁶¹⁶ Bu görüş aynı şekilde Hz. Ali'den rivayet edilmiştir.

VUKUF

Vukuf, velayet ve beraet gibi diğer bir gerekliliktir. Bir kişi velayet ve beraete müstehak olmadığı zaman **vukuf** gereklidir. Kişinin durumu açık olmadığı zaman bu durum zaruridir. Bu durumun örneği aşağıdaki iki ayetteki gibidir.

1. وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا

"Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur."⁶¹⁷

2. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ

"Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın"⁶¹⁸

Aşağıdaki hadislerle bu görüşü desteklenmektedir:

Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edildi: işler üç türdür: birincisi, sizler için bir şeyin doğru olduğu açık bir şekilde ortaya çıkarsa ona uyun ikincisi, bir işin yanlış olduğu sizin açıkça ortada ise ondan sakının, üçüncüsü ise şayet bir iş hakkında (doğru yada yanlış) karar veremiyorsanız onu Allah'a bırakın hadis⁶¹⁹

⁶¹⁵ El-Caytâlî, age, 27

⁶¹⁶ El-Caytâlî, Şerhu'n-Nuniyye, 2/30

⁶¹⁷ El-İsra, 36

⁶¹⁸ El-Hucurât, 6

⁶¹⁹ El-Caytâlî, age, 46

H. Peygamber buyurdu: “Mümin yerli yerinde hareket edendir münafık ise çok atik hareket edendir.”

Sâlimî Vukuf’un beş çeşidinden den bahsetti:

Birincisi: Dinde vukuf,⁶²⁰ ya da diğer isimlendirme ile vekufu’s-selamet. Bu seriattan mesul bir şahsın durumunun Müslümanlarca meçhul olması durumunda ortaya çıkan vukuftur. Bütün İbâzî âlimler diğer kısımlarda ittifak etmemelerine rağmen bu kısımda ittifak etmişlerdir.

İkincisi Müslümanların bir hüküm verebilecek kadar muttali olmadıkları bir işin velayet sahibi bir şahsa nispet edilmesidir. Âlimler, Müslümanların böyle bir durumda vukuf etmeleri gerektiğini söylemişlerdir.

Vukufun üçüncü kısım: “vukufu’s-Suâl” dir. İkinci kısma benzemektedir. Ancak burada meçhul fiil hakkında Müslümanların meçhul fiilin ne olduğunu alimlere sormaları şarttır.⁶²¹

Dördüncü kısım: Durumu netleşmeyen bir durum hakkında vukuf. Mesela, Müslümanların içeriğini bilmediği bir hususta velayet sahibi iki kişiden birisi diğerini lanetler ya da öldürürse (bu durumda İşkâl vukufu oluşur.) Burada İbâzî kaynaklar Hâris ile Abdulcebbâr’ın durumunu zikrettiler. Her ikisi ölü bulundu ve kılıçları da birbirine saplı idi. Onlardan ikisi de velayet sahibi idi. Ancak gerçek kötülüğü işleyen kim olduğu hususunda Müslümanların zihninde bir şüphe oluşmuştur. Nükkar’ın da içinde bulunduğu alimler vukuf yönünde hüküm vermişlerdir. Ancak Mağrib Vehbi alimleri onların önceki velayetlerinin baki olduğunu söylemişlerdir.⁶²²

Beşincisi Vukufu’ş-Şek: Sâlimî’nin de dediği gibi bütün insanlar hakkında vukuf edip, kendisi gibi düşünenlerin haricinde hiçbir insanı dost edinmemektir. Ancak bu vukuf şeri kabul edilemez. Zira şeri olan velayet ihmal edilmektedir.⁶²³

Velâye Ve Berae Nizamının Kökeni

İslam öncesi cahiliyye döneminde putperest toplumda aşiret ve kabile çok önemli iki gruptu. Arap bir fert aile ve kabilesine karşı eksiksiz bir velayet duygusu ile yetişiyordu. Bu velaye akrabalara karşı samimi bir dostluk olup akrabalık fikri ile ilgili bir durumdur. Bu velâye aile ve kabileler diğer yabancıları da velayet içine

⁶²⁰ Es-Sâlimî, Meşârik, 372

⁶²¹ Es-Sâlimî, Meşârik, 372

⁶²² Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 125

⁶²³ Es-Sâlimî, age, 373

alıyordu; yabancılar kendilerine verilen velayet anlaşması ile onlarla birlikte yaşıyorlardı. Onları korumak çok kutsal bir görevdi. Kişinin kendi aile ve akrabasını yanlış yapsa bile desteklemesi kendisinden istenen bir şeydi. Bu sebeple Arap şair akrabalara karşı sevgi ve sadakatı çok büyük bir konu olarak ele almıştır.

“Eğer Ğuzeyye saparsa ben de saparım şayet Ğuzeyye doğru yolda olursa ben de doğru yolda olurum” demiştir.

İslami öğretiler bu kabile sistemini kabul etmekle beraber İslam, kabile, aşiret hatta daha derine giden ırkçı velayet anlayışı olan putperest Arap ilkesini sarsmıştır. Sadakat Allah ve Resulü için olmalıdır. Sadakatın gerektirdiği şeyler onu ve haysiyet gibi şeyler değil dinî gereklilikler olmalıdır. İslam kabile akrabalığı değildir. Tüm toplumu kapsayan bir ilkedir. Mekke’de İslam toplumunun kuruluşunun ilk gününden itibaren İslam’da velayet bu ilkeler üzerine kurulmuştur.

İkinci olarak kabileler ve aileler arasında problem meydana getirecek işlere girişen fertler üzerinde kabilenin tam hakimiyeti sağlanamıyordu. Dolayısı ile sorumlular dışında ki bu fertlerin sebep olduğu problemlerden uzak olmak için aile ve kabilenin bu kişilerden kurtulması gerekir. Bu durumda yapılması gereken ana oğlunun elinden tutup herkesin toplandığı çarşılar ve hac merkezlerine giderek orada herkesin içinde oğlunu reddettiğini ilan ediyordu. Böylece oğlunun yaptığı işlerden dolayı kendisine hiçbir sorumluluk doğmuyordu. Bu çocukla ilgili bir suç işlediğinde baba onun hakkında intikam talebinde bulunamaz.⁶²⁴

Kendisinden uzak durulan (beri olunan) bu şahsın benzeri kendisinden uzaklaşılan lanetli ya da kovulan⁶²⁵ olarak tanınır. Kabul edilmeyen ilk iki sıfat eş-Şemmâh b. Dırâr ve İmriu’l- Kays’ adlı şairlerin şiirlerinde vardır.⁶²⁶ Kabile ya da aile fertlerinden her hangi birisi tarafından tart edilmenin dezavantajı arfe b. El-lyd’in kasidesinde olduğu gibi o kimse alkol bağımlısı olur ve malını saçıp savurur.

Benim ailem, aşiretim beni komple terk edince, uyuz bir katır gibi ortada tek başıma kaldım ve böylece bolca içki içtim artık benim lezzetim alışım verişim keyfi anekdotum oldu ve atalarımın kalma bir şey oldu.

Kabilenin hata veya günah işleyen bir üyesine yapılmış olan bu muamele İslam’dan önceki dönemde de mevcut idi. Bu, daha sonra berae olarak bilinecek olan bu nizamın çekirdeğidir. Kureyşliler, Hz. Peygamberi korudukları için Haşim ve Muttalib oğullarına Mekke’de benzer bir muamelede bulunmuşlardır. Mekke

⁶²⁴ Ez-Zrnî, Şerhu’l-Muallakat, Dımeşk 1963, 110-111

⁶²⁵ İbn Manzûr, Lisân, Beyrut 1956, 4/374; 9/490

⁶²⁶ Muhammed Şükriü’l-Alusi, Bulugu’l-Ereb fi Ma’rifeti Ahvali’l-Arab, Kahire 1950, 3/27-29

müşrikleri tarafından bu amaçla kaleme alınan sahifede bu anlaşmaya inananların Haşim Oğullarından kesinlikle kız almayacakları ve kız vermeyecekleri, onlara bir şey satmayacakları ve onlardan bir şey almayacakları yazılıydı.⁶²⁷ Müslümanlara ve onları himaye edenlere karşı uygulanan bu ambargo iki yıl veya üç yıl devam etti. daha sonra İslam onu faydalı bir silah olarak kullanmıştır. Bu ilkenin ilk defa uygulanışı yeni doğan İslam toplumunu oluşturan fertler arasında birlik şuuru oluşturmaya ve İslam toplumunu etraftaki putperest ve Ehl-i Kitaptan onları kuşatan topluluklardan uzak tutmaya yönelikti. Daha sonra bu sistem, yeni topluma karşı bağlılıklarını ve yeni dine karşı vazifelerini yerine getirmeyenlerle alış veriş yapmama şeklinde revize edildi.

Beraet sisteminin İslam toplumunda ilk defa Allah Rasulünün açık emrine rağmen (buna uymayan) bazı kişiler için uygulanmıştır. Hicretten sonra Medine de kendilerine katılmayan Müslümanlar arkadaşları hakkında bir tartışma baş gösterdi bunu üzerine aşağıdaki ayet nazil oldu.^{628, 629}

Diğer olay Tebuk Gazvesine iştirak etmekten imtina eden üç kişiyi: Ka'b b. Malik, Murare b. Er-Rabi' ve Hilal b. Ebi Ümeyye içerir. Hz. Peygamber Müslüman toplumu bu üç kişi ile konuşmama hususunda uyardı. İki hafta sonra da eşlerinin onlardan uzak durmalarını emretti. Bu durum onlar hakkında ayet nazil oluncaya kadar elli gün devam etti. *لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْحُسْرَىٰ أَنَّهُمْ رُوفٌ رَجِيمٌ ﴿١١٧﴾*

¶117 *Şu bir gerçek ki Allah, peygambere ve -içlerinden bir grubun kalpleri kaymaya yüz tutup, arkasından Allah tövbelerini kabul buyurduktan sonra- o sıkıntılı zamanda peygambere bağlılıklarını koruyan muhacirlere ve ensara lutfiyula muamele etti. Allah onlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir.*

وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾

¶118 *Allah geriye bırakılan (savaşa katılmayan) üç kişinin de tövbesini kabul etti. Sonunda, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamış, vicdanları kendilerini sıkıştırmış ve Allah'a karşı O'ndan başka sığınılacak kimse olmadığını anlamışlardı. Bunun üzerine O da eski durumlarına dönmeleri için onlara tövbe nasip etti. Hiç şüphesiz Allah, tövbe*

⁶²⁷ İbn Hişam, *es-Siyer*, Kahire 1955, 1/350

⁶²⁸ El-Kindî, *Tahsis*, 29

⁶²⁹ *Enfâl* 72; *Nisa*, 89

kapısını alabildiğine açık tutmakta ve rahmetiyle kuşatmaktadır.⁶³⁰ Böylece İslam toplumuna dönüyorlar.⁶³¹

Bu kitabın gayesi Hz. peygamberin hayatındaki beraet ve velayet sistemini araştırmak değildir. Gayemiz daha sonra İbâzî akidesinde bu sistemin oluşumuna sebep olan şeyleri beyan etmektir. İbâzîler bu sistemi Kur'an, sünnet ve icma temelli incelemişlerdir. Her ne kadar diğer İslam mezhepleri de şeriatın bu temel kaynaklarına tabi olsalar da velayet ve beraet sistemini geliştiren ve gerek nazari gerekse pratik açıdan ona çok büyük bir önem atfedenler İbâzîler olmuştur. Bu durum İbâzî hareketin tabiatına ve içerisinde geliştiği şartlara tesir etmiştir.

İbâzî hareket ilk defa Emevî Devletinin ilk yıllarında tesis edilmiştir ve o dönemde İslam beldelerine köklerini salıyordu ve Emevî valilerin engellerinden sakınıyordu. Basra bu hareketin ana merkezi idi. İbâzîler kendi dönemlerinin en zor yöneticilerinin etkisi altında bir dizi mahkemeye yüz yüze kalmışlardır. Yani Ziyâd b. Ebîhi, Oğlu Abdullah ve Haccâc b. Yusuf gibi. İbâzî hareketi doğrusu Kitmân döneminde idiler. Bu dönemin ihtiyacına uygun olarak zalim idarecilerin baskılarından uzak kalacak şekilde doğru İslamî öğretilerini yaymak için gizli bir ekip kurmuşlardı. İbâzî alimlerin toplanması ve bu örgütün üyelerinin Dinî eğitim ihtiyacını karşılamak için birkaç meclis oluşturuldu.

Velâye ve berae sistemi hareketin doğru yönde oluşması hususunda önemli bir hizmet ifa etmiştir. İbâzî topluluğuna katılacak olan bir kimsenin Allah'ın ve Nebisinin düşmanlarından (İbâzî hareketin düşmanlarından) beri olduğunu ve Allah'ın ve nebisinin dostlarına yani İbâzî toplumunun güvenilir kişilerine güvendiğini ilan etmesi temel kriterlerden birisi idi.

Rivayet edildiğine göre Sufriyye grubundan olup İbâzî harekete katılmak isteyen Bistâm Ebî'n-Nazar'ın şöyle dediği rivayet olunur: beni çağırdıklarında şöyle dediler " biz seni hakkı öğretip ve onu yaşayanı dost edinmeye, batılı öğretip onu yaşayandan beri olamaya çağırıyoruz ve bilmediğin konuyu tam öğreninceye kadar da vukuf etmeye çağırıyoruz." Bistam bu olay Kitmân (gizlilik) döneminde gerçekleştiğini söylemiştir.⁶³² Açıkçası bu İbâzî hareketin siyasî prensiplerinden birisi idi. Zira Yemen'deki ilk İbâzî devletinin imamı Abdullah b. Yahya el-Kindî Yemen'in fethinden sonra muhatabı olan insanlara şöyle dedi: sizi Allah'ı birlemeye çağırıyoruz... Allah'ın dostlarına dost düşmanlarına da düşman olmaya davet

⁶³⁰ Tevbe 117-118

⁶³¹ İbn Hişâm, es-Sîre, 2/534

⁶³² Ed-Dercîni, age, 272

ediyoruz.⁶³³ Bu hareketin üyesi olduğu halde İslam öğretileri ile amel etmeyen kimseler bu yanlış adımları sebebiyle farklı farklı muamelelerle karşı karşıya kalmışlardır. Câbir b. Zeyd'ten rivayet edildiğine göre o şöyle dedi "sizden birisi kardeşinin hata yaptığını görürse, o kişiyi o hareketi tekrar yapmaktan men etmesi ona vaciptir. Bu ikisi arasında vacip bir durumdur. O kişi hatasından dönmeyi kabul etmediğinde onu kötülükten vaz geçirmeye çağıran kişi olay hakkında iki şahidi sağlamak için diğer bir üyeden yardım istemelidir. Şayet hata yapan kimse yaptığı hatadan sakınırsa diğerinin onun hatalarını örtmesi gerekir. Hatalı kişi hatasında ısrar ederse diğerlerine düşen görev ondan beri olmanın gerekliliğini ilan etmektir.⁶³⁴ Burada İbâzî hareketin ilk komutanlarından olan Hacib et-Tâi'den benzer bir görüş rivayet edilir.⁶³⁵ Hacib bu muhalefeti iki kısma ayırıyor:

- a. Kişinin Allah'a karşı yapması gereken sorumluluklarla ilgili hatalar ki Müslümanların bu hataları gizlemeleri, Müslüman kardeşlerine nasihat etmeleri ve kendi meclislerine katılmasına izin vermeleri gerekir.
- b. Ancak bu muhalefet İbâzîler'in yapmış oldukları iman esaslarına karşıtlıkla ilgili ise diğerlerine düşen ondan beri olmayı ilan etmek, meclislere katılmasına engel olmak ve tüm üyelere ondan sakınılmasının gerekliliğini söylemektir.⁶³⁶ Bu inancı açıklamak için aşağıdaki halleri zikredeceğiz.

Ebu Süfyân Mahbûb b. Rahîl şöyle dedi: Hamza el-Küfî kader konusunu tartışmak için Ebu Ubeyde'nin evine geldi. Beraberce Hacib'in evine gittiler konu üzerinde çokça konuştular. Bu konuşmalar sonunda Ebu Ubeyde'den en son işitilen şu olmuştur: Ya Hamza Sen bu görüşler nedeniyle Gaylan'dan ayrıldın. Sonra Ebu Ubeyde çıktı ve Hacib ile konuşmaya devam etti. Hamza der ki "ben bu görüşü Müslümanlardan (İbâzîler den) aldım". Hacib ona Câbir dışında senin karşılaştığı herkesle ben de görüştüm. Sen bu görüşü kimden aldın? O da senden aldım dedi. Hacib ben bu görüşten dönüyorum sen de benim gibi bu görüşten dön dedi. Hamza Ey Ebu Mevdûd bana şefkatli bir şekilde davran ve benim söyleyeceklerimi dinle. Hacib de haydi söyle der. Ben diyorum ki sana iyi bir şey isabet ettiği zaman Allah'tandır kötü bir şey isabet ettiği zaman nefsendendir. İyilikler Allah'tan kötülükler ise kullardandır. Hacib Hamza'nın bu görüşünü kabul etmedi. Hamza kızıp oradan ayrıldı. Bu konu Hacib'e sorulduğu zaman Hamza'ya yumuşak davranın dedi. Daha sonra Hamza'nı zayıf düşünceli kadın ve erkelere kendi

⁶³³ Isfehâni, *el-Egânî*, 23/115

⁶³⁴ Mechul, Mecmu' Ecvibe, (Mahtuta), 38

⁶³⁵ El-Caytâlî, age, 165; ed-Dercînî, age, 239

⁶³⁶ El-Caytâlî, age, 165;

görüşlerini öğretmek için gittiğini duyduklarında Ebu Ubeyde Hacib'e hareketin üyelerini Hamza'nın bidatlarını ortaya koymak için genel bir toplantıya çağırmasını emretti. Hamza bu görüşme sonunda sözlerini şöyle sonlandırdı: Hamza, Atiyye ve el-Hâris bidat ile geldiler. Her kim onlara sığınır, karşılar ve meclislerinde oturursa o bize dost değildir. Ebu Ubeyde beraet ilan etti, onlardan beri halinde olmayı ve onları meclislerden kovmayı emretti.⁶³⁷ Hamza Helbiyye Ümmü Saide ile görüşmeyi adet edinmişti. Helbiyye İbâziler'in Hamza'dan beri olduklarını işitince bundan sonra onunla görüşmeyi kabul etmedi. Bu sebeple Hamza Basra'dan Musul'a gitti. Ebu Mahfuz Müslümanları ondan sakındırmak için bir köyden diğerine onu takip etti.⁶³⁸ Ebu Ubeyde zamanındaki ikinci olay: iki genç hadisesidir ki Ebu Ubeyde'ye gelerek, Hz. Peygamberden haberi olmayan Hristiyan'ın bir Mecusiye Dinîne davet etmesini sordular. Ebu Ubeyde onların görüşlerinin ne şekilde olduğunu sordu. Onlarda Hristiyan olanın İslam Peygamberinden haberi olmadığı için müslim Mecusi'nin ise kafir olduğunu söylediler. Ebu Ubeyde bu görüşü kabul etmedi, onlarda cevabını verdi ve onlardan beri oldu. İki genç Hacib'e üzgün olarak gelip üzüntülerini beyan edip Ebu Ubeyde'nin kendileri hakkında acele karar verdiğini amaçlarının öğrenmek olduğunu söylüyorlar. Hacib, Ebu Ubeyde'ye giderek onların tövbe ettiklerini söylüyor. O da onların tövbelerini kabul edip meclislere katılmalarını emrediyor.

İbâzî tarihi boyunca bu ilkelre büyük ölçüde uyulmuş, İbâzî toplumda aykırı görüşlerin yeşermesi mümkün olmamıştır. Ancak bu görüşleri teyit eden küçük bir topluluk asli hareketten ayrılmış ve kendi özel cemaatlerini oluşturmuşlardır. Ayrılmalar yani örgütten kopmalar olunca yani İbâzî görüşler aşağılanmaya ve sınırlar düşmanlara ifşa edilmeye başladığında sadece beraet yeterli görülmemiş bu pozisyonda olan kimselere bir vesile ile sabotaj gerekli görülmüştür.⁶³⁹ Bir delikanlı Câbir'e gelerek en hayırlı cihatın ne olduğunu soruyor o da Hardele'nin öldürülmesi şeklinde cevap veriyor. Genç bir başkasından Hardele'yi kendisine göstermesini istiyor ve onu mescitte zehirli hançer ile yaralıyor. El-Caytaliye göre, Hardele İbâzî hareketin üyelerinden birisi idi. Ancak o İbâzî hareketin üyelerinin isimlerini düşmanlarına ifşa etti ve İbâziler'in toplantı yerlerini hasımlarına bildirdi.⁶⁴⁰

⁶³⁷ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 85

⁶³⁸ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 120

⁶³⁹ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 76

⁶⁴⁰ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 85

İbâziler İslam toplum merhalelerini aşağıdaki gibi sınırladılar:

Gizlilik, zuhur, savunma' ve Şira (canları feda etme)⁶⁴¹

İbâziler'in mücadelelerinde temsil ettikleri sahih İslam toplumu olarak sundukları gibi İslam tarihinin akışı yukarıda zikredilen dört durumdan birisine işaret eder. İslam'da zuhur dönemi hakim olmuştur. Hz. Peygamber, Ebu Bekir ve Ömer Medine de, Osman ilk altı yılında ve Ali Tahkim'e kadar olan sürede zuhur imametini uyguladılar. Daha sonra İslam toplumu üç ana bölüme ayrıldı. Osman dönemini süsleyip ırcada aşırı gitmeyenler, Ali'nin işini övüp teşeyyude aşırı gitmeyenler ve hevasından uzak duran Müslümanlar ki Allah onları yardım, iyilik ve hakka isabet etmekle rızıklandırmıştır.⁶⁴²

Raşit Müslümanlar Zuhur devletini yaşatmada başarısız olunca İbâziler onu ihya ettiler ve onlar Nehrevân savaşında yok edildiler. İbâziler müntesiplerine içinde gerçek İslam'ı öğrettikleri gizli bir örgüt ile başladılar. Hz. Peygamber ve ilk iki halifesinin uyguladığı ve açıkladığı gibi Kur'an öğretilerini ifsada götürecek hatalı davranışları tanımak örgüt üyeleri için bir zaruret idi. Hatalardan sorumlu olan kimseler söz konusu olunca İbâziler onlardan beri olunmasını duyurdu. Bu prensibin durumu şu şekilde idi: İbâziler, Kur'an ve sünnette belirtildiği üzere takva ve salahatı ölçü edinerek Müslümanlar arasında cereyan eden iç savaşlarda önemli rol oynayan ashabin şahsi etkisinden kurtuldular. İbâziler ilk yazınlarında bu hataları açık bir şekilde ortaya koydular. Abdullah b. İbâz, Emevî halifesi Abdulmelik b. Mervan'a yazmış olduğu risalesinde Müslümanların halifeye kıyam etmesine neden olan hataları belirtti.⁶⁴³ "Müminler Osman'ın başına gelenleri (yaptıklarını) görünce Allah'ın yardımı ile ondan beri oldular, diğer Müslümanlarda Allah için şahit oldular."⁶⁴⁴ Sonra İbâz notlarına devam etti: "her kim Osman'a ve onunla beraber olanlara dost olursa Allah ve melekleri şahit olsun ki biz elimizle, dilimizle ve kalbimizle onların düşmanlarıyız bu hayat üzere yaşayacağız, bu ölüm üzere öleceğiz ve dirildiğimiz zaman Allah'ın huzurunda onunla hesaba çekileceğiz."⁶⁴⁵

Sahabeden Talha ve Zübeyir bu ilkeye göre beraete maruz kalan sahabelerdir. Velayet ilkesine aykırı davrandıkları ve şeri halife Hz. Ali'ye⁶⁴⁶ savaş açtıkları için

⁶⁴¹ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 406

⁶⁴² Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 89

⁶⁴³ El-Berrâdî, *el-Cevâhir*, 158

⁶⁴⁴ El-Berrâdî, *el-Cevâhir*, 161

⁶⁴⁵ El-Berrâdî, *el-Cevâhir*, 164

⁶⁴⁶ Ebu Kahtân, *es-Sîre*, Mehtut, 2-18

beraeti hak etmişlerdir. Hz. Peygamber'in eşi Aîşe'ye gelince o savaş zamanında kıyam etmesine ve Cemel savaşına katılmasına rağmen Allah'a istiğfarda bulunduğu ve eyleminden geri döndüğü için ondan beri olunmamıştır ve Müslümanlar onu dost edinmişlerdir.⁶⁴⁷

İbâziyye'nin ilk imamı ve Aîşe'nin öğrencilerinden birisi olan Câbir b. Zeyd'ten rivayet edilmiştir ki İmam Câbir ve arkadaşı Ebu Bilal Cemel savaşına katılması sebebiyle onu ayıpladıklarında o hemen bulunduğu hal üzere Allah'tan bağışlanma istemiştir.⁶⁴⁸ Aynı şekilde Kur'an'ın hükmüne rağmen insanların hakemliğini kabul etmesi nedeniyle Ali b. Ebî Talib'ten de beri olunmuştur. Kur'an açık bir şekilde buyuruyor ki:

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَت إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ فَاءَ ت فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٩٩﴾

Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.⁶⁴⁹

İbâzî topluluğuna göre Muaviye ve onun topluluğu isyancı bir topluluktur. Hz. Ali onları Allah'ın emrine yani şeri halifenin hükmüne döndürmek için savaşmıştı. Ali'nin tahkimi kabul etmesi hilafetten vaz geçmesi anlamına gelmektedir. Bu Müslümanlardan bir topluluğun çirkin gördüğü bir şeydi. Onlar yeni bir imam olarak Abdullah b. Vehb er-Rasibî'yi imam olarak seçmeyi kendi üzerlerine farz olarak gördüler. İbâziler Abdullah b. Vehb ve Ehl-i Nehrevân'ın hak üzere olduklarına inandılar. Ali tahkimi kabul etmesi öncelikli hatası daha sonra da Ehl-i Nehrevân ile savaşması ikinci hatasıdır.⁶⁵⁰ Muaviye ve Amr b. As'a gelince şeri halife Ali'ye karşı gelmeye devam ettikleri için⁶⁵¹ onlar da berae uygulandı. Abdulah b. İbâz, Muaviye'yi aşağıdaki sözlerle tanıttı: "Biz Allah'ın taksim etmiş olduğu taksimi terk etmede Allah'ın hükmüne karşı hükümde bulunmada ve

⁶⁴⁷ Ebu Kahtân, es-Sîre, Mehtut, 23

⁶⁴⁸ Ed-Dercîni, *Tabakât*, 198

⁶⁴⁹ Hucurat, 9

⁶⁵⁰ Muhammed b. mahbub, es- Sîre, (Mahtuta), 199

⁶⁵¹ Ebu Kahtân, es-Sîre, Mehtut, 14-28

Allah'ın haram kıldığı kanı akıtmada Muaviye'den (daha aşırı giden) birisini tanımıyoruz.”⁶⁵²

İbâziler'in bu sahabelere benzeyen kişilerden uzak olmalarının sadece onların siyasetlerini ve faaliyetlerini içerdiğini dindeki bilgilerinin bunun dışında kaldığını söylemeye ihtiyaç yoktur. Ali b. Abi Talib ve Osman b. Affan ve onların dışındaki ashabin itikadi ve fikhî görüşlerini bize takdim eden İbâzî kaynakların açık bir şekilde belirttiği üzere onların fıkhîteki bilgileri İbâzî alimler tarafından kabul edilmiştir. Hatta İbâziyye Muaviye'ye şiddetle muhalif olmasına rağmen Muaviye, Câbir b. Zeyd'in hadis rivayet ettiği şahıslardan berisidir.

Fitne hakkında görüşlerini gizleyen ve Ali ile savaşmaya karşı gelen Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Mesleme ve Zeyd b. Sâbit gibi ashaba gelince Onlar hakkında İbâziyye'nin iki görüşü vardır: birisi, onlardan beri olmaktır. İkincisi, Onların durumu hakkında “vuku”tur. İbâzî alimler Muaviye ve ondan sonra gelen tüm halifeleri ve valileri zalim sultanlar olarak kabul etmişlerdir. Emevî halifesi Ömer b. Abdulaziz bunun istisnasıdır. İbâzî alimler ümmetin icması sebebiyle Ömer b. Abdulaziz'i şeri imam olarak tanımışlardır.⁶⁵³ Sonraki İbâzî alimler Ebu Ubeyde'nin Ömer b. Abdulaziz için Allah'tan yardım istediğini söylediler. Bunun anlamı o velayet ehlidir.⁶⁵⁴ Ve ebu Ubeyde'nin Ömer b. Abdulaziz'e İbâzî akidesini kabul etmesi için bir heyet gönderdi. Uzun tartışmalardan sonra Osman'ı taan dışında Ömer onların görüşlerinin çoğunluğunu uygun buldu. Ve “Allah bu kanlardan elimizi temize çıkarmıştır biz de onlardan dilimizi temize çıkaralım”⁶⁵⁵ dedi ve onların reyini kabul etmedi. İbâzî topluluğun reisi Ebu'l-Hur Ali b. Husayn Ömer'e “bil ki biz sana tevella etmiyoruz.”⁶⁵⁶ Ebu Ubeyde bu tartışmayı işittiğinde “ben onların Ömer'in görüşünü kabul etmelerini temenni ederdim” demiştir.⁶⁵⁷ Yine şöyle denilmiştir: el Fadl b. El-Huvvârî, Ömer b. Abdulaziz'in İbâzî akidesine muvafakat ettiğini, azgınlardan beri olduğunu ve İbâziler tarafından dost kabul edilen kimseleri dost olarak kabul ettiğini söyledi. Topluluk ondan bu düşüncelerini ilan etmesini istedi. Zira İbâziyye'nin takiyye anlayışına göre Hakim, adil bir halifeye takiyye vacip değildir. Ancak Ömer onların bu görüşünü yerine getirmeyi uygun bulmadı ve onlara her gün Sünnî olarak yaşamayı ve bidat üzere ölmeyi önermiştir fakat onun önerisini kabul etmemişlerdir.⁶⁵⁸ Magrib İbâziler'i Ömer b.

⁶⁵² el-Berrâdî, el- Cavâhir, 163

⁶⁵³ El-Bisyani, *Sîre*, 24

⁶⁵⁴ El-Bisyânî, *Sîre*, 24

⁶⁵⁵ Mukaddemetu't-Tevhit ve Şuruhu, Kahire 1353, 52-53

⁶⁵⁶ İbn Middad, *Sîre*, 9

⁶⁵⁷ El-Bisyânî, *Sîre*, 24

⁶⁵⁸ El-Bisyânî, *Sîre*, 19

Abdülaziz'in beraete daha yakın olduğunu inandılar. Tahert İbâzî devletinin ikinci imamı Abdulvehhâb b. Abdurrahman b. Rüstem hakkındaki görüşü soruldu. Şöyle cevap verdi, " O Müslümanlar (İbâziler) arasında övgüye layık birisi değildir, onlar onu dost edinmemişlerdir ve beraete yakındır.⁶⁵⁹

İbâzî kaynaklar tuğyan ve tuğat (zulüm, zorba) problemlerini ve onların gölgesinde yaşayan İbâziler'in onlara karşı konumunu tartışmaya başladılar. Ebu Yusuf b. İbrahim el-Vercilânî'nin anlattığı gibi tuğyan (zorba) aşağıda anlatıldı: Zalim sultanlar insanlara zulmederler, şeriata riayet etmezler, şeriata davet etmezler, şeriatla amel etmezler, zekatı, sadakayı, öşürü, haraçları işlevsiz kılarlar, mahkeme içtihatlarına önem vermezler, kısasları ve hadleri uygulamazlar, saltanatlarını sürdürmek için şeriata muhalif bazı yolları kendilerine meşru kılmışlardır, saraylar ve evler inşa etmişler, bekçiler ve taraftarlar ile sağlamlaştırmışlar, şehirlere zulmediyorlar, tüm mallarında borç para kullanıyorlar, yetişmiş kişileri uhdelerine alıyorlardı, açıktan içiyor, ipek elbise giyiyor ve çalgılı yerlerde bulunuyorlardı, her şeyde zulmedip ve örtbas ediyorlardı.⁶⁶⁰ İbâzî kaynaklar Ziyâd b. Ebî Süfyân, Haccâc b. Yusuf gibi zalim idarecilere örnek olarak işaret etmektedir. Ebu Yakub Vercilânî'nin **ed-Delil ve'l-Burhân** adlı eserinde Mağrib ve Endülüs'deki zalim idarecileri isimlerini içeren bir liste bulunmaktadır.⁶⁶¹ İbâzî alimlerin tamamı bunlar gibi yöneticilerin velayet haklarının olmadığıda ittifak etmişlerdir. Onlar ve onlara yardımcı olanlara berae uygulamak vaciptir.

Genel anlamda açık bir şekilde görünüyor ki hicri birinci asrın ilk yarısında, velâye ve berae prensiplerinin tüm Müslümanlar tarafından bilinen bir şeydir. Ali, Muaviye ve onların yardımcıları bu prensibi kullanmışlardır. İbâzî kaynaklar Müslümanların Ebu Bekir ve Ömer'e verdikleri gibi Ali'ye de velâye sözü verdiklerini; Osman ve takımından⁶⁶² da beri olduklarını ilan ettiklerini zikretmektedir. Cahız tarafından yapılan bir rivayete göre Muaviye Küfe'de oturdu ve Ali'den beri olmaları şartı ile insanlardan yemini velâye (biat sözü) alıyordu. Temim Oğullarından bir adam geldi, Muaviye ondan da velâye yemini istedi. O adam şöyle dedi. Ey Müminlerin emiri dirilerinize itaat ederiz ölünerinizden beri olmuyoruz.⁶⁶³ Rivayet edilir ki Hucr b. Adî ve onun takımı (ki bunlar Ali taraftarı idi) Muaviye'ye lanet ettiklerini ve ondan beri olduklarını açıkça söylüyorlardı.

⁶⁵⁹ El-İmam Abdulvehhab, el-Cevabat, Muhtut, 27

⁶⁶⁰ El-Vercilâni, ed-Delil, 99b

⁶⁶¹ El-Vercilâni, ed-Delil, 99b

⁶⁶² Ebu Kahtân, es-Sîre, 18

⁶⁶³ Cahız, el-Bayân, 2/105

Muaviye bu adamı hapse attırdı sonrada ona bir elçi göndererek Ali'den beri olduğunu açıklamasını istedi. Ali'den beri olduklarını söylediklerinde hapisten çıkacaklar reddederlerse öldürüleceklerdi. On dört kişiden sekiz tanesi bu teklifi reddetti. Sekiz kişi arasında Hucr b. Adiy'de vardı. Bunlar Ali'den berat etmeyi reddettiler ve öldürüldüler.⁶⁶⁴ Aynı şekilde Haricler de velayet ve beraet ilkesine davette bulunmuşlardır.⁶⁶⁵ El-Müstevrid b. Alâka, Semmâk b. Ubeyd'e yazmış olduğu mektubunda " ... seni aziz ve celil olan Allah'ın kitabına, onun nebisinin sünnetine, Ebu Bekir ve Ömer'e (r. anhumâ) dost olmaya (velayet) ve dinde çıkardıkları bidatlar ve Allah'ın kitabının hükümlerini terk etmeleri sebebiyle Ali ve Osman'dan beri olmaya davet ediyoruz.⁶⁶⁶ Rivayet edildiğine göre Haricî liderler Emevî saldırılarından Mekke'yi korumak için Abdullah b. Zübeyr'e katıldılar. Abdullah b. Zübeyr'den Osman, Zübeyr ve Talha'dan beri olmasını istediler.⁶⁶⁷ Aynı şey **Urve b. Udeyye**'den rivayet edilmiştir Ubeydullah b. Ziyâd Osman ve Ali hakkındaki görüşünü ona sordu. Osman'ın ilk altı yılı için tevella ettiğini ancak sonrasında onun kafir olduğuna şahitlik ettiğini söyledi. Ali'nin durumunun da tahkime kadar aynı olduğunu daha sonra kafir olduğunu söyledi.⁶⁶⁸

Daha sonra İbâziye velâye ve berae inancını tabi oldular, bunu siyâsî sebeplerden daha çok Dinî bir gereklilik olarak ele aldılar. İlk dönemlerden itibaren İbâziye şeriatında (bu tarz) gereklilikler ortaya çıktı. Sonra daha önce zikrettiğimiz gibi İbâzî toplumunda uygulandı. Bu ilke, İbâziler dışında diğer Müslümanlar tarafından İbâziler'in uyguladığı şekilde uygulanmamıştır.

Velâye Ve Berae Sisteminin İbâzî Fıkına Etkisi

Daha önceden söylediklerimize ek olarak, Velâye ve berae sistemi birçok yolla İbâzî fıkına etki etmiştir. Bu etkiye dair aşağıda misaller vereceğiz.

- I. **Zekat Açısından:** Bazı İbâzî alimlerin sadece velayet sahibi olan kimselere zekat verdikleri söylenmiştir. Bu görüş Rüstemi devletinin⁶⁶⁹ üçüncü imamı Eflah b. Abdulvehhâb'tan rivayet edilmiştir. **Zimam b. Sâib**'e göre İbâziler'in zekâtlarının bir kısmını İbâzî olmasa bile akrabalarına vermeleri uygundur.⁶⁷⁰ Abdullah b. Abdulaziz ve Şuayb'e göre tüm Müslümanlar

⁶⁶⁴ Taberî, Tarh, 5/257

⁶⁶⁵ Eş-Şehristân, el-Milel, 1/166,169,173

⁶⁶⁶ Et-Taberî, Tarih, 5/191

⁶⁶⁷ Et-Taberî, Tarih, 5/191

⁶⁶⁸ El-Müberred, *el-Kâmil*, 3/909

⁶⁶⁹ El-Ceytâlî, el-Kavâid, 180; ebu Sâkin, el-izâh, 2/64

⁶⁷⁰ El-Caytâlî, el-Kavâid, 180

İbâzî olsun ya da olmasın zekâtın hak sahibidir.⁶⁷¹ Bazı İbâzî âlimler zekâtın yalnızca velayet sahibi kimselerden alınabileceğini söylemişlerdir. Yine onlara göre zekât sadece velayet sahibi olan kimselere verilir.⁶⁷² Ebu Amr, Rebi' b. Habîb ve Zımâm b. Es-Sâib'e zekat veren muhalefetini bildikten sonra muhalif birisinden zekat almada bir sakınca görmemişlerdir.⁶⁷³ Rabi'den rivayet edilmiştir ki Ebu Ubeyde, Zekatı verenler zekat verdikleri kişilerin kendilerine muhalif görüşlere sahip olduklarını (yani İbâzî olduklarını) bilmiyorlarsa bu durumda İbâzîlerin İbâzî olmayan kimseden zekat alınmasını çok çirkin görmüştür. El-Caytâlî, ki Ebu Ubeyde " İbâzî olmayanlara bir şey vermeyin onlardan bir şey de almayın, dediğini rivayet etmiştir. Daha sonra Caytâlî, Ebu'l-Müessir'e ait **el-Cevâbât** adlı eserden şöyle rivayet etmiştir: Ehli Da've'den fasık bir fakir, zekâta kavmimizden (diğer Müslümanlardan) faziletli ve fakih birinden daha layıktır. Çünkü Müslümanların velayetine, muhabbetine inanan, faziletlerini itiraf eden ve onun sahip olduğu makama hürmet eden kimse ile Müslümanların (ehl-i Da've'nin) sapıklığına inanan ve onlardan beri olan kimse müsavi değildir. Bu kimseler için Müslümanların sadakasından bir pay yoktur.⁶⁷⁴ Kavim şöyle dedi: Müslümanların daveti açık ise bu durumda zekatın üçte biri belde ehlinde bulunan tüm Müslümanlara verilir. Şayet davet gizli ise sadece İbâzî inancına uygun olanlara ve günah işlemede ileri gideceği biline kimseye asla verilemez.⁶⁷⁵

- II. **Bir Şahsın Başka Bir Şahsa Vekaleten Hacca Gitmesi:** Bazı İbâzî âlimler velayet sahibi olmak kaydı ile bir şahsın başka bir şahsa vekaleten hac yapabileceğini söylediler. Ancak sonraki âlimler o kimseye dua etmemek şartı ile bunu meşru olarak değerlendirdiler.⁶⁷⁶ Denildi ki, Ebu Meymun en-Nefus'nin annesine vefat etmeden önce kendisinin yerine kimin hacca gitmesini istersin diye soruluyor. O da beşikteki oğlu Meymun'u işaret ediyor. Ebu Meymun buluşta eriştiğinde annesi için hac yapmak istedi ve annesinin velayetini sordu müttaki bir kadın dışında onu veli edine bir kimse bulamadı. Bunun üzerine bütün âlimler Meymunun annesine bedel hac yapamayacağını tek bir şahidin bu konuda yeterli olmadığını söylediler.

⁶⁷¹ El-Caytâlî, el-Kavâid, 180

⁶⁷² El-Caytâlî, el-Kavâid, 180

⁶⁷³ El-Caytâlî, el-Kavâid, 180

⁶⁷⁴ El-Caytâlî, el-Kavâid, 180. (Zekat hususunda kendi fırkasından fasık bir müminin fırkasından olmayan faziletli ve fakih bir kimseye tercih edilmesinin gerekliliği ifade ediliyor.ÇN)

⁶⁷⁵ El-Caytâlî, el-Kavâid, 180

⁶⁷⁶ Ebu Sakin, age, 2/100

Ancak İbn Abbad el Mısrî annesine vekaleten hac yapabileceği yönünde ruhsat vermiştir. Bu durumda müttaki bir kadının şahitliğinin yeterli olacağını söylemiştir.⁶⁷⁷ Buna benzer bir olayı Umrûs b. Feth rivayet etmiştir.

- III. **Adalet Meselesinde** (dinde istikamet sahibi olmak ahlaki açıdan güvenilir olmak ki bir şahidin şehadetinin kabul edilmesi için bu iki vasıf olmalıdır.)⁶⁷⁸ velayet sahibi adildir ve her durumda şehadeti makbuldür. Beraet konumunda olan bir kimsenin şehadeti güvenilir değildir. Vukuf konumunda olan kimse Müslümanların genelinden ve çoğunluktan birisi olarak kabul edilir. Bu kimselerin aşağıdaki hususların dışında her durumda şehadetleri kabul edilir: velayet beraet durumlarda, had cezaları durumlarda, İbâziler'in tekfiri gibi konularda, Müslümanlar arasında yapılan bir savaşta yenilen Müslümanların mallarını ganimet olarak alınmasına inanılan durumlarda vukuf ehlinin şehadeti kabul edilmez.⁶⁷⁹ Ebu Müessir'den rivayet edildiğine göre o şöyle dedi: İbâzî olmayan Müslümanlar otoriteyi elde tutuyorlarsa o zaman şehadetleri makbuldür. Şayet otorite bizde ise şehadetleri makbul değildir.⁶⁸⁰
- IV. Müslüman alimlerin çoğunluğuna göre bir kimse Ramazanın girişinde hilali görse tek başına da olsa oruç tutmak zorundadır. Bir kimse tek başına sevval orucunu görse Malik b. Enes, Ebu Hanife'ye göre iftar edemez. İbâzî âlimler, Şafiiler ve Ebu Bekir b. Münzir iftar edebilir dedi. Ancak İbâzî alimler Müslümanların kendisinden beri olmaması için iftarını gizli yapmalıdır dediler.

Daha ince bir araştırma yapıldığında İbâzî fıkında bu alanda başka örnekler bulmak mümkündür.

⁶⁷⁷ Eş-Şemmâhî, *Siyer*, 122-132

⁶⁷⁸ Kulsun, *Tarihu's-Ser'i-İslam*, 235

⁶⁷⁹ Ed-Divânu'l- Eşyâh, ,K. el-Ahkâm, (Mahtuta) 48 b

⁶⁸⁰ El-Vercilâni, el- Adl, 3/87

YEDİNCİ BÖLÜM

MESALİKU'D-DİN

İBÂZÎ TOPLUMUNUN GEÇİRDİĞİ AŞAMALAR

İbâzî alimler Mesaliku'd-din kavramını tam anlamıyla şeriat kanunlarının uygulanmasının gerekli olduğu İbâzî toplumunun geçirdiği aşamaları ifade etmek için Dinî'nin yolları anlamında kullanmışlardır. Bu hususta aşağıdaki dört aşama zikredildi:

1. Ez-Zuhur
2. Es- Savunma
3. Eş- Şıra
4. El- Kitmân⁶⁸¹

Her aşamanın kendisine göre kuralları ve sistemi vardır. İbâziler tarihleri boyunca bunu bildirmişlerdir. İbâzî alimler ittifaken bu dört aşama dışında başka bir merhalenin olmadığını söylediler. Ebu Bekir ez-Zavaği düzenlemiş olduğu meclislerde, biz zuhur, difa”, Kitmân ve Şıra dönemlerinin hiç birinde değiliz, biz **saib** zamanındayız dediği rivayet edildi.⁶⁸² Arkadaşı Ebu Zekeriyya Fudayl b. Ebî Müsver onun söylediklerini duyunca şöyle dedi: “ona haber verin Mesâlikü'd-Dîn dördttür. Ona bir şey eklemek ya da çıkarmak hatadır.⁶⁸³ Çok erken bir dönemde, bu toplumsal aşamalardan İbâzî alimler tarafından söz edilmiştir. İslam tarihinin İbâzî tefsiri İslam tarihinin ilk elli yılında dört merhalenin gerçekleştiğini açıklamıştır; Hz. peygamber dönemi ve sonrası bu konuda müsavidir. Bu merhalelerin oynadığı rol Emevîler İslam toplumunu ele geçirmeleri ve onları kendilerine boyun eğdirmeleri ile birlikte tamamlanmıştır. Emevîlerin iktidarı ele geçirdikleri dönemde hakiki Müslümanların görüşlerini ve emru bi'l-Ma2ruf ve'n-nehÿü ani'l-münker yapmaları mümkün olmamıştır. Çünkü bu yöndeki bir faaliyet ya hapis ya da ölümle sonuçlanmıştır. Gerçek Müslümanlara tek alternatif olarak bu faaliyetlerini gizli bir şekilde yapmak kalıyordu. İbâzî hareketin hak Dinî yeniden ihya etmeyi niyetlenmiş bir harekettir. Bunun için zuhur döneminden önce ilk slam

⁶⁸¹ Ebu Zekeriyya, el-Vad' 29

⁶⁸² Eş-Şemmâhî, *Siyer*,372

⁶⁸³ Ed-Dercîni, *Tabakât*, 5

toplumu hangi deneyimi uyguladı ise o deneyimle gizlice faaliyete başlamak gerekli idi.

Aşağıdaki sayfalarda özet bir şekilde islam toplumunun geçirdiği aşamaları (Mesâlikü'd-Dîn'i) arz edeceğiz.

1. Zuhur Aşaması

Müstakil bir imametın ilanı demektir. Zuhur döneminde İbâziler Kur'an'a, sünnete ve raşit halifelerin amellerine uygun şekilde hükmedecek bir imam seçerler. Bu Müslümanlar tarafından korunması gereken temel merhaledir. Hz. Peygamber Müslümanları zuhur merhalesinde bırakarak vefa etti.⁶⁸⁴ Allah'ın emirlerini, hadleri uygulamak, Cuma namazını ikame etmek, zekatları toplamak müşrikler ve azgınlardan düşmanlar ile savaşmak içi ve zekat ve ganimetleri adil bir şekilde dağıtmak için bu merhaleyi muhafaza etmek Müslümanlar üzerine ödevdir. Bir imam olmaksızın bu sorumluluklardan herhangi birisini yerine getirmek imkânsızdır.⁶⁸⁵ İslam tarihinin ilk yıllarında zuhur merhalesinin örneklerinin Ebu Bekir ve Ömer'in hilafetleri döneminde gerçekleştiğini ileri sürdüler.⁶⁸⁶ Müslümanlar dinde ilim, servet ve otorite açısından uygun ortamı oluşturduklarında Allah'ın emirlerini yerine getirebilirler. Kendi çevrelerinde düşmanlarının yarısı kadar bir topluluk oluşturduklarında imameti ilan etmeleri ve topluluk arasından açık bir şekilde imamlarını seçmeleri gerekir.⁶⁸⁷ Taraftarları kırk kişiden fazla olduğunda imamın Allah'ın emirlerini uygulaması imam için bir görevdir. Şayet bu sayı kırkın altına düşerse imamet de düşer.⁶⁸⁸

2. Savunma Aşaması

Zuhur merhalesinin ardından savunma merhalesi vacip olur.⁶⁸⁹ Ve hücum maruz kaldıklarında ve kendilerine bir hücum şüphesi doğduğunda Müslümanların düşmanlarla yapılacak savaşta onları idare edecek bir komutan seçmeleri gerekir. Bu komutanın yüksek askeri zekaya sahip bir alim olması gerekir.⁶⁹⁰ Savaş bitinceye kadar onun zuhur imamı gibi otoritesi tamdır.⁶⁹¹ Savaşın bitmesi ile imameti son bulur. Savunma İmamını makamından indirmede Müslümanlar için bir

⁶⁸⁴ Eş-Şemmâhî, Şerhu Akideti't-Tevhid, 50

⁶⁸⁵ Eş-Şemmâhî, Şerhu Akideti't-Tevhid, 113-114

⁶⁸⁶ Eş-Şemmâhî, Şerhu Akideti't-Tevhid, 213-214

⁶⁸⁷ Eş-Şemmâhî, Şerhu Akideti't-Tevhid, 213-214

⁶⁸⁸ Eş-Şemmâhî, Şerhu Akideti't-Tevhid, 54

⁶⁸⁹ Eş-Şemmâhî, Şerhu Akideti't-Tevhid, 52

⁶⁹⁰ Ahmed b. Bekr, Mesaililu't-Tevhid, 25

⁶⁹¹ Eş-Şemmâhî, Şerhu Akideti't-Tevhid, 53

güçlük yoktur. Akabinde Müslümanlar içinde buldukları merhaleye göre ya Kitmân ya da zuhur olmak üzere yeni bir imam seçerler.⁶⁹² İbâzî kaynakların zikrettiği ilk savunma imamı Nehrevân Savaşından önce seçilen Abdullah b. Vehb er-Rasibi'dir.⁶⁹³ Kuzey Afrika'daki diğer savunma imamları Ebu'l-Hattâb Abdu'l-A'lâ b. El-Mesh el-Meafirî tarafından inşa edilen zuhur imametini hayata geçirmeye çalışan Ebu Hatim Melzûtî ve Rüstemi imametini ihya etmeye çalışan ve bu amaç için Fatımiler ile savaşan Ebu Hazer Yağla b. Ziltaftır.⁶⁹⁴ Difa dönemini Haricî düşmanalara ve zalimlerin hükmüne karşı bir direniş olarak tanımlanabilir. Şayet bu direniş amacına ulaşmada başarısız olursa İslam toplumu kitmân merhalesi adı verilen yeni bir aşamaya girer.

Kitmân ve şira imametinin aynı zaman aralığında olması mümkündür. Eş-Şira gönüllü olarak canı feda etmektir. Şira Allah'ın düşmanlarından zalimlerin yönetimini değiştirmek ve ümmetin bekasını sağlamak için Allah yolunda canını kurban edecek kırk kişiden az olmayan bir topluluk ile gerçekleştirilir.⁶⁹⁵

3. Şirâ Aşaması

Şira kelimesi alış veriş anlamındadır. Bu Kavram İbâzî kitaplarında cennete ulaşmak için Allah yolunda kişinin canını kurban etmesi anlamında bir kavram olarak kullanılır. Çoğul anlamda şurat "onlar ki Allah yolunda canlarını feda ederler" eş-Şurat kavramı aşağıdaki ayetlerden çıkarılmıştır:

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَغَدَاً عَلَيْهِ حَقٌّ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْفُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١١﴾

Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtıyarlık da budur.⁶⁹⁶

وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا ﴿٤﴾

⁶⁹² Ali Muammer, Neşetü el-Mezhebi'l-İbazi, 94

⁶⁹³ Eş-Şemmâhî, Şerhu Akideti't-Tevhid, 372

⁶⁹⁴ Ed- Dercîni, age, 129

⁶⁹⁵ Ali Muammer, Neşetü el-Mezhebi'l-İbazi, 94-95

⁶⁹⁶ Tevbe 111

4 Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin. Eğer onun bir kısmını size gönül razısıyla verirlerse onu da âfiyetle yiyin.⁶⁹⁷

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

207 İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır. Allah, kullarına çok şefkatlidir.⁶⁹⁸

Şira uygulaması ilk defa Ebu Bilâl Mirdas tarafından yapılmıştır.

Şurat fikri ya da huruç Ubeydullah b. Ziyâd'ın Müslümanlara verdiği zararı görünce doğdu.⁶⁹⁹ Durum hakkında düştüğü not (şu şekilde) idi:

“Vallahi bizim bu zalimler arasında oturmamız ve mümkün görünmemektedir... Allah'a yemin olsun ki bu şartlara sabretmek de çok zordur. Biz yeryüzünde fesat çıkarmak veya insanlara korku vermek için çıkmıyoruz. Biz zulümden uzaklaşıyor sadece bizimle savaşanlarla savaşıyoruz.”⁷⁰⁰

Ebu Bilal, Şira'nın bir gerekliliği olarak Müslümanlar içerisinde en güvenilir ve en güçlü kimseleri seçerdi. Ebu Bilal kendilerine katılmak isteyenlere aşağıda gelecek cümleleri söyleyerek şira'nın şartlarını açıklardı:

“Sen Allah yolunda cihada çıkıyorsun. Allah'ın rızası dışında dünyalık başka bir hedefin yoktur. Senin artık dünyalık bir şeye ihtiyacın yoktur ve geriye dönmek de yoktur. Sen dünyadan zahit olan, dünyadan nefret edip ahirete yönelen ve onun için cihat eden bir kimsesin. Sen başka bir amaç için değil Allah yolunda savaşmak için cihada çıkan bir insansın. Sen kenDini ölmüş bil ve senin dünyaya dönmen artık mümkün değildir. Allah'a kavuşuncaya kadar senin önüne gelecek olan Hak'tan başka bir şey de değildir. Şayet sen bunları kabul ediyorsan hemen ardına dön git dünyalık ihtiyaçlarını, ailenin ve kızlarının ihtiyaçlarını karşıla, Dinini gözet, nefesine sahip ol, işlerinde ciddi ol, ailenle vedalaş ve artık onlara dönemeyeceğini onlara söyle. Şayet bunları yaparsan seninle biat yaparım” demiştir.⁷⁰¹

Bazı alimler şira imametinin ilk defa Mekke'de fetret döneminde Hz. Peygamberin hayatında uygulandığını söylediler. Bu alimlere göre Hz. Peygamber

⁶⁹⁷ Nisa 4

⁶⁹⁸ Bakara 207

⁶⁹⁹ El-Bağturi, age, 16-17

⁷⁰⁰ El-Bağturi, age, 3

⁷⁰¹ Münir b. En Neyr el-Ca'lanı, *Sîre*, (Mahtuta),9

sayılarının kırka ulaştığını görünce İslam'ı ilan etti.⁷⁰² Allah Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evini terk etmelerini vahyetmiştir. Orası faaliyetlerin ve davetin merkezi idi.⁷⁰³ Hz. Peygamber şira merhalesini uygularken Allah ona şu ayeti vahyetti:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٤﴾ Ey peygamber! Sana tâbi olan müminlerle beraber Allah sana yeter.⁷⁰⁴

Muhammed b. Yusuf Etfayyîş'e göre Bu ayet Mekke'de nazil olmuştur. Daha sonra Medine'de nazil olan Enfal süresine dahil edilmiştir.⁷⁰⁵ İbâzî akidesinde yer alan Şira merhalesinin Hz. Peygamber'in hayatında gerçekleştiğini ifade eden yukarıdaki görüşe katılmamız zordur. Her ne kadar şartlar arasında benzerlik olsa da gerçekte iki durum birbirinden farklıdır. Arada çok büyük bir fark vardır. Çünkü Hz. Peygamberin hayatında gerçekleşen olaylar doğrudan vahiyle sınırlandırılmıştı. İkinci husus Müslümanların tamamı Hz. Peygamberin metoduna tabi olmak zorunda idi. Özellikle Hakkında Kur'an'da nas bulunan hususlarda. Bunun dışında İbâziler Şira'yı ferdi bir zorunluluk olarak ifade etmiyorlar. O sadece kişinin isteğine bağlı ihtiyari bir şeydir. Bu, İbâziyye ile Şira'yı kişiler için vacip gören Ezârîka arasındaki temel ayrılık noktalarından birisidir.⁷⁰⁶

Aşağıda Ebu'l-Abbas Ahmet b. Muhammed b. Bekir'in açıkladığı gibi Şurat sisteminin açıklaması gelecek Şira ehli, Allah'ın rızasını kazanmak için canlarını (Allah'a) satmayı uygun görürler, herhangi bir hak talebinde bulunmazlar tek gayeleri zulmün bitmesi ve doğrunun ihyasıdır. Kırk kişinin altına düştüğü zaman ayaklanma yapılmaz. Sayıyı bir kadınla da olsa tamamlamaları mümkündür. Şayet onların batılı bitirmek gibi bir hedefleri varsa onlar batılı bitirinceye kadar evlerine dönemezler. Ya batıl bitecektir ya da onlar öleceklerdir. Şayet geri dönme niyeti ile gitmişlerse o zaman diledikleri zaman kılıçları ile geri dönerler. Eve döndükleri zaman da namazlarını seferi kılacaklardır. Cihatta iken namazlarını evlerinde gibi mukim olarak kılacaklardır. Zuhur imamı yokken şira en faziletli cihattır. İbâziler zuhur imametine geçebilmek için Şira'yı bir köprü olarak kullanmışlardır. Aşağıda şira sistemi ile ilgili temel ilkeler arz edilecektir:

1. Genel anlamda İbâziyye 'ye göre Şira ihtiyari bir görevdir. Şirayı kendileri için bir zorunluluk olarak görenlere vaciptir.
2. Şuratın sayısı kırktan aşağı olamaz.

⁷⁰² Itfeyyîş, Şerhu Mukaddemeti't-Tevhid, 114

⁷⁰³ Watt, Muhammed Nebiyyun ve Rasulun siyasiyyun, 1967,57

⁷⁰⁴ Enfal 8/64

⁷⁰⁵ Itfeyyîş, Şerhu Mukaddemeti't-Tevhid, 114

⁷⁰⁶ Itfeyyîş, Şerhu Mukaddemeti't-Tevhid, 21-23

3. Kendi içlerinden bir komutan seçmek zorundadırlar ve onun otoritesi yalnızca kendisine tabi olanlar için geçerlidir.
4. Dinî takiiye, şurat için uygun değildir. Zulüm bitene kadar yada ölünceye kadar savaşmaları gerekir. Ancak bazı alimler sayıları üçün altına düşerse dönebileceklerini söylemişlerdir.
5. Bunların evleri yoktur. Onların evleri düşmanla savaşmak için cihat mekânlarıdır. Asli evlerine herhangi yardım, bilgi veya diğer bir sebeple döndükleri zaman kendilerini orada misafir kabul ederler ve namazlarını seferi olarak kılarlar
6. Onlar sadece kendileri ile savaşanlarla savaşır. Yenilenleri kovalamayanlarla, yaralıları, yaşlıları, kadınları ve çocukları öldürmeyenlerle savaşmazlar. Hakları dışında ganimet ve mal almazlar. Bu husustaki bir misal, Ebu Bilal ve yardımcıları Basar valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın hazinesini taşıyan bir kabile ile karşılaştılar. Ebu Bilal kabileyi durdurdu kendisinin ve arkadaşlarının hakkı olan payı aldı ve diğerlerini terk etti ve bu konuda halka bir açıklamada bulundu.

4. Kitmân (Gizlilik) Aşaması

İbâziler'in inançlarını ilan etmelerine izin vermeyen düşmanları tarafından gelebilecek bir zarardan korunmak için Müslümanların inançlarını gizlemesidir. Bu şu anlama gelir; inançların korunması onları gizlemekle olur. Bu durumlarda gizlilik gerekli olur. İbâziler Emevîler'in baskılarından korunmak için faaliyetlerine gizlice başladılar. İbâziyye'nin ilk iki imamı Câbir b. Zeyd ve onun halifesi Ebu Ubeyde Kitmân merhalesinde faaliyet gösterdiler. Onların faaliyetleri gizlilik içerisinde yürüdü ve bu dönemde her şeyde gizlilik iyi bir durumdur. Denilir ki Câbir'in talebesi ve Basra'daki İbâzî toplumunun büyük şeyhlerinden birisi olan Zımâm b. el-Sâib, şöyle dedi "size ne oluyor! Sizden biri dinarını ve dirhemini kesesinde gizlerken Dinîni avcunda taşıyor ki bu dinîni gaspa açık hale getirmek demektir." İbâzî alimler Kitmân imametinin Hz. Peygamberin hayatına dayandığını söylemişlerdir. Ancak Hz. peygamber dönemindeki bu gizliliğin sınırlarını belirlemede ihtilafa düşmüşlerdir. Yusuf Itfeyyîş, bunu vahyin başlangıcından Hz. Ömer'in İslam'a girişini ilan ettiği Müslümanlarının sayısının kırka ulaşmasına kadar olan zaman aralığını Kitmân merhalesi olarak belirtmiştir. İbrahim et-Telâtî ise Hz. Peygamberin Mekke'den Medine'ye gidinceye kadarki sürenin tamamını Kitmân merhalesi olarak kabul etmiştir. Ancak Ebu Ammar Abdulkafi, Hz. Peygamber vahyin gelmesinden sonra Hz. peygamber'in bazı zamanlarda Kitmân

yaşadığını söyleniştir. Açıkçası o, aşağıdaki ayetin nüzulünden önceki nübüvvetin üç yılını kast etmiştir. ﴿۹۴﴾

***Şen, sana buyurulanı açıkça duyur, müşriklere aldırış etme!*⁷⁰⁷**

Kitmânın Hz. Peygamber'in hayatı ile ilişkilendirilmesi onun Kur'an'da yer alan Dinî vacipler gibi bir vacip olduğuna delil getirmek içindir.

909/296 yılında Rüstemi İmametinin yıkılmasından sonra Kuzey Afrika İbâziler'i Ebu Hazer Yağla'nın komutanlığında imametlerini diriltmek için çabaladılar. Ancak 968/358 yılında Fatimiler ile yaptıkları savaşta hüsrana uğradılar. O günden günümüze gelinceye kadar İbâziler gizlilik dönemine girdiler. Bundan sonra İbâzî imameti inşa etmek için çalışmadılar. Ebu'l Abbas Ahmet b. Bekir gizlilik dönemi örgütlenmesini şu şekilde açıkladı: İbâziler'in toplanmaları ve bir İmam seçmeleri ve zekatlarını ve hukuklarını ona vermeleri gerekir. Zekatı onlardan takvalı bir topluluk toplamalı ve takvalı kişiler arasında dağıtmalıdır. Birbirlerini ziyaret etmeleri ve akidelerini ve İbadetlerini öğrenmeleri için meclisler kurmaları gerekir. Cemaatle namazlarını kılmaları ve güçleri yettiği vacibattan olan salih amelleri işlemeliler. Bu gizlilik döneminde İbâzî topluluk gizli bir örgütlenmeye evrilmeli cemaatin birliğini ve İbâzî mezhebinin öğretilerini Kuzey korumak için gizlilik içinde faaliyet gösterilmelidir. Afrika'da Bagây yenilgisinden sonra başlayan Kitmân imameti Azzabe Nizamının kuruluşuna kadar devam etti. Azzâbe nizamı birçok yönden Basra İmamlarından İmam Câbir b. Zeyd ve Ebu Ubeyde zamanında ki örgüte benzemektedir.⁷⁰⁸ Her İbâzî topluluğunda insanların işlerini önem veren bir heyet oluşturulur. Bu heyeti oluşturan kişilerin toplumda insanların en hayırlılarının olması gerekir ve bunlar özel sıfatlara sahip kişiler olmalıdırlar. Kitmân döneminde Azzabe heyetinin sosyal ve Dinî işlerde İbâzî toplumuna hükmetmede tam bir otoritesi vardır. Bu heyet kuruluşundan beri devam etmektedir ve Vadi Mizab'ta yürürlüktedir. Ancak Cebel-i Nafuse ve Cerbe adasındaki iki İbâzî toplumdaki Azzabe Osmanlı yönetimi döneminde iptal edilmiştir. Azzabe örgütünün tafsilatı prensipleri, örgütlenmesi, İbâzî toplumunda ve eğitim hareketi oynadığı rolün araştırılması önemli bir kıymete sahiptir.⁷⁰⁹

Aşağıdaki sayfalarda ki hedefimiz İbâzî şeriatında İbâzî toplumun aşamaları (mesâlikü'd-Dîn) ile ilgili önceden meydana gelen bölünmelerden kaynaklanan kuralları ortaya koymaktır. Bizim için, Difa ve Zuhur dönemi hakkında burada söylediklerimizden daha fazla söyleyecek bir şey yok. Bunun dışında Dinî takiyye

⁷⁰⁷ el Hicr 94

⁷⁰⁸ Leftski, Halka Maddesi, İA, 2

⁷⁰⁹ Rubunatcshi, Un antico documento di vita cenabistica musulmana, 10/ 37-78

savunma ve zuhur dönemi imamları ile uyuşmamaktadır. Aynen bu kural Şira imametinde de uygulanır. Ancak modern dönem İbâzî alimlerinden Yusuf Itfeyyîş bu görüşe itiraz etmektedir. Şöyle demektedir” madem kişinin hayatını kurtarması için Dinî takiyye kişiler için meşrudur o takdirde imametın takiyyeden daha fazla önemli olması gerekir.” savunma merhalesine gelince daha önce ondan bahsettik. Şöyle ki difa döneminin imameti savaş bittikten sonra savunma imameti de doğal olarak biter. Ancak bazı imamlar savunma imameti imametinin savaştan sonra da devam etmesinin mümkün olabileceğini söylemişlerdir.⁷¹⁰

Şira merhalesine gelince daha önce söylediğimiz gibi kırktan fazla kişi için ihtiyari bir sorumluluktur. Ayaklanma sürecince kendi evlerinden çok uzaklarda olsalar bile namazlarını mukim olarak kırlarlar. Şayet Şurat savunma imametini teslim almak isterlerse her türlü hakka sahiptirler. Zira şurat İbâzî toplumu için hayatlarını feda etmiş kimseler olduklarından onlar yönetmeye difa’ yönetiminden daha fazla layıktırlar. Bu durumun istisnası şurat döneminin tüm kuralları Kitmân dönemindeki İbâzî toplumunun kuralları gibidir.⁷¹¹

Dört merhale arasında Kuzey Afrika’da ki İbâzî toplumu üzerinde en fazla etkisi olan Kitmân imametidir. Ebu Yakub el-Vercilânî **ed-Delîl** ve **el- adl ve'l-İnsâf** adlı eserinde Kitmân imametini ayrıntılı bir şekilde tartışmıştır. Önemli olan husus Kitmân döneminde had cezaları uygulanmamıştır. Vercilânîye göre gizlilik dönemini had cezalarıyla ilgili vahyin gelmediği peygamberin Mekke dönemine benzetmektedirler. Her halükarda bazı İbâzî alimler belirli durumlarda bu kaideye muhalefette bulunmuşlardır. Şöyle ki Kitmân dönemindekiler zuhur döneminin kaidelerini alabilirler ancak zuhur dönemindekiler Kitmân döneminin kaidelerini alamazlar.⁷¹² Had cezalarının uygulanması ile ilgili tek istisna hüküm İbâziler’i yaralayan kimselerin bu dört dönemde de uygun bir zaman ve vesile ile öldürülmelerinin gerekliliğidir.⁷¹³

Kitmân sürecinde İbâziler’in zorba idarecilerin hükmü altında yaşayabilirler. Kitmân döneminde zorba yöneticilerin durumu ile ilgili İbâziler için kurallar konmuştur. Temel ilke İbâziler’in zalim yönetimine her hangi bir yardımda bulunmamaları ve bir görev üstlenmemeleridir. Bunun istisnası muhalefeti ile meşhur İbâzî topluluk üyeleri için emru bi'l-ma'ruf ve'n-nehyu anil münker mümkün ise onlar görev alabilirler. Onlar böylelikle cihat güçlerini yönlendirebilirler, ganimetlerden sorumlu olabilirler ve kadılık görevlere

⁷¹⁰ Itfeyyîş, Şerhu Mukaddemeti't-Tevhid, 113

⁷¹¹ El-Vercilânî, ed- delil, 149b

⁷¹² El-Vesyânî, *Styer*, 106

⁷¹³ 285-el-Vercilânî, el adl, 2/296

bakabilirler. İbâziyye dönemde İbn Abbas, Câbir b. Zeyd Hasan Basrî ve Şureyh el-Kadî gibi alimleri örnek almaktadırlar. Bu alimlerin hepsi zalim idarelere muhalefetleri ile bilinmektedirler. Ancak yine de zalimlerin idaresi altında görevler üstlenmişlerdir. Buna benzer mevkilerde işlerin şeriata göre uygun olarak yürütülmesi adaleti gerçekleştirme konusunda hiçbir korkunun olmaması şarttır.

Azzabe üyeleri yukarıda zikredilen sıfatları taşıyorlarsa umumi maslahatları gerektiren hususlarda görev üstlenemezler. Çünkü bu kimseler alış verişle, antlaşmalarla ve şatlarla ilgili konulardaki mesuliyeti devralarak insanlara zarar verirler. Fakat bunlar dışında ezan okumak, namaz kıldırmak, mescitlerde hutbe okumak ve medreselerdeki eğitimde görev alabilirler.⁷¹⁴

Burada Zalim idarecilerin İbâziler'i inançlarına aykırı söz ve eyleme zorladıkları durumlar vardır. Bu gibi durumlarda İbâziyye taraftarlarına ruhsat ile amel etmelerini mümkün kılmıştır. Ruhsat ise ölüm cezasından kurtulmak için Dinî takkiye durumudur. Örnek olarak, böyle bir zorluk altında kalan İbâziler Allah'tan başka bir çok Allah'ın var olduğunu söyleyebilirler. Allah'ın düşmanlarına velayet, hakiki Müslümanlardan da beri olduklarını söyleyebilirler, batıl üzere şahitlik yapabilirler ve yalan söyleyebilirler. Bunların tamamı ancak dil ile olabilir. Ramazan'da gündüz vakti oruç yiyebilirler, ölü eti, kan ve domuz eti yiyebilirler bunlar ölüm cezasından kurtulmak içindir. Ölüm cezası dışında hapis cezası ise ve hapiste açlık, susuzluk, başka bir sert işkenceden korkmuyorlarsa bu ruhsatlardan kimse istifade edemezler. Çünkü bu ruhsat sadece ölümden kurtulmak için verilmiş bir ruhsattır. Ayrıca burada kişi öleceğini de bilse takkiye yapamayacağı bazı durumlar vardır. Misal masum birisini öldürmek, insanların mallarını israf etmek, onların silahlarını alıp düşmanlara vermek, içki içmek, zina yapmak necis bir şeyi yemek veya içmek gibi bunlarda kesinlikle ruhsat yoktur.

İbâziler Kitmân döneminde Zalim bir imamın hükmü altında yaşamayı meşru görmüşlerdir. İbâzî toplumunun üyeleri için ne şerefli konum zalimlerden uzak durmak ve onlara yardım etmemektir.

Diğer bir açıdan İbâziler zorbalara ile Cuma namazlarını eda ederler. Cemaatle olan namazları kaçırmamak için günlük namazlara iştirak ederler.

Aynı şekilde zorba yöneticiler tarafından verilen hediyeleri kabul etmeleri caizdir. Ancak kendilerinin istemesi caiz değildir. Nükkariye bu konuya şiddetle muhalefet etmiştir. Zaten Nükkariye'nin diğer İbâzî alimlerle muhalefet ettiği konulardan birisi de budur. İbâziler zalimlerin gölgesinde yaşasalar da işlerini

⁷¹⁴ El-Vercilânî, age, 108

önemsemeleri için, İbâzî toplumun güvenliği için, mezhebin öğretilerini korumak için ve diğer sebeplerle kendilerine özeli bir sistemlerinin olması gerekir. Başka bir ifade ile İbâziyye'nin daha büyük kitleler içerisinde eriyip yok olmaması ve zuhur dönemine geçebilmek için de kendilerine özeli bir sistemlerinin olması gerekir.